

માર્ગ ધારીએ તેટલા મોકળા નથી હોતા આ સત્ય મગ્યાઓ ચલાવનાર સહુ કોઈ જાણે છે. સામાન્ય વાચનાગ-માત્ર ગુજરાતી જ ભણેલા અને જેને આમનર્ગ કહેવામાં આવે છે તેનાઓને જ્ઞાનક્ષેત્રમાં આગળ આણવા માટે તેમને લાયકના પુસ્તક તેમ જ વેબોની જરૂર રહે છે. સાથે સાથે ઉચ્ચ નિદિનુ-વિદ્યાને આર્થે તેવું સાહિત્ય પ્રસિદ્ધ કરવાનો અભિયાપ પણ હોવો જોઈએ, કારણ કે તે વડે જ ભાષાની અભિવૃદ્ધિ થઈ જનતા આગળ વધી શકે આ બંનેનો મમનવ્ય કરવો એ ધારીએ તેટલું મહેલું નથી એકતે રીજરતા બીજા નિગરા થાય છે આ ગિયતિમાં જેટલું કામ થાય તેટલું કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે. મોસાઈટીને નાણાની પુષ્કળ છુટ છે એમ ઘણીનાર માનવામાં આવે છે, તેમાં પણ કાઈક ભ્રમ થાય છે વાખો રૂપીઆના ટુટ્ટકડા છે તે તે તેના નિર્દિષ્ટ ઉદ્દેશ માટે જ વાપરી શકાય છે અને મોસાઈટીના પોતાના નાણા અદળત નથી પોતાની મર્યાદામાં ગદી જેટલું કાર્ય થાય તેટલું કરવા મોસાઈટી હમેશ તત્પર છે અને તેને માટે જેટલી સૂચનાઓ થાય તે આરકાઉટાયક લેખાને

છેલ્લા ટ્રેવાક વર્ષથી ગુજરાત વનીકયુવગ મોસાઈટીએ વ્યાખ્યાન-માળાઓ, પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ વગેરે કાર્યો લાયકા ધર્મ છે અને બીજા લાયક ધરના તેની ઉમેદ છે આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી લાઈ લીરાવાન પારખ જણાવે છે તેમ મોસાઈટીને પોતાનું એક અપખ્યાનુ ટોવાની અગત્ય છે. નિર્જેરમાં સાગ મુદ્દ વાચનાગ ગળી વેપારની નજર ન ગખતા મેદ છપાઈતું કામ કરનાની ધારણા ગખવાની અગત્ય છે. તે ઉપરાંત ગુજરાતી ભાષાની જોડણીની બામનમાં ગુજરાત વિદ્યાપીઠના જોડણી મેનનું ધારણ નીકારી એકનારી જોડણીનો પ્રચાર કરવા માટે આગ્રહ કરવો વેટે છે પોતાનું અપખ્યાનું અને સુમિશિન મુદ્દ વપામનાર વગર આ લાયક અને તેમ નથી ભાઈ લીરાવાને દશાન્યુ છે તેમ ચાર પાંચ માન પચાસદાર વિદ્યાનેના લાયકા આ મરથાનું કામ મોખાય તો તેની પ્રગતિ અનેકય ન થાય એ સાચુ જ છે નાણાનો અને બીજાને વહીવટ જનગદન પ્રમાણમાં હોનાથી એક માગ્ય અર્જન તથા આપી શકે અથવા દમેશા નધામાં નિ પ્લાત મળી મકમે એ પણ શક્ય નથી. બીજા જગા પ્રાંતોની પ્રાંતીય મગ્યા કુટ્ટા અ પળી આ મરથા જુનામાં જુની છે અને તેને આદર્શ મરથા જનારતા મર્ ગુજરાતી ભાઈમરેનો વધારાનિ મ - કરે એ માત્ર ન છે.

ગુજરાત વર્ના યુનર મોસાઇટી પામે કેળવણી વિષયક, તેમજ સાહિત્ય વિષયક ટ્રસ્ટ ફંડો પુરુષ છે અને હજી હરદમેશ નવા આન્યે જાય છે, ને એ મગ્યાનું મદદપણુ, તેની પ્રતિષ્ઠા તથા લોકપ્રિયતાના મૂલ્યક છે ગુજરાતમા ઘણા લોકો કેળવણી માટે દાન આપવાનું મદદરૂપ હવે મમન્યા છે, અને માન શ્રીમતો જ નહીં પણ મધ્યમ વર્ગના લોક પણ યથારક્તિ આ દિશામા દાન કરતા થયા છે એની નોંધ લેવા માથે દાનની સંસ્થાને આભારી જે વિનંતિઓ છે એક તો હવે એ દાનનું ક્ષેત્ર માન જ્ઞાતિના બાળકો માટે મકુચિત ન ગણના, તથાક અને માધનહીન મર્દ વિદ્યાર્થીઓને લાભ મળે તેવી ગોઠવણુ કરવાનો મમય આવી પાન્યો છે, તે લક્ષમા લે, બીજી એ છે કે દિન પડ દિન શ્રી ગિજ્ઞાણનો પ્રચાર થાય છે તેમ કન્યાઓને માટે ટ્રસ્ટાવલીપોની જરૂરીયાત જણાય છે તે ધ્યાનમા ગણી કન્યાઓ માટે પણ શિષ્યવૃત્તિઓ રચાયે

એ સીરી વવારે વર્દ થયા ગુમ નિ ગથી મમ કરનારી મગ્યા સનર્ધિત થઈ પોતાનો છતિદામ-જે તેની પ્રગતિનું વિગ્દર્શન હગવે છે- પ્રકટ કરે તે ખરેખર સતોતજનક છે છેવા નગલગ પચીરા નર્થી તેના આસિટ્રન્ટ મેકેટરીએ સગ્યાની તગ્દ નિ સીમ ગ્રેમ ગખી તેનું દિલ દૈયે રાખી જે મુગી એના કરી રહ્યા છે તેનો ઉત્તેજ ન કરે તો ખરેખર તેમને અન્યાય થાય આ વિભાગમા જે એક પ્રકગ્ણ મને નથી ગમ્યુ તે પણ ગ્પષ્ટ કરી દઈ માગ પોતાને લગતુ પ્રકગ્ણ, ગ લાઈ પારેખે મુક્યુ છે, જેમા ૫ ખુશામ બીનડન જોતી નથી, માન એમનો સન્માન અને મારી તરફનું મમાન છે પરંતુ એક વ્યક્તિની ઘણી નજીક હોઇ એ બાગન લવિખના ગાઇ મમય પડ રાખી હોત તો વધારે કીક પડત

ગુજરાત વર્નાક્યુનર મોસાઇટી સત્ત આગળ વવતી ગહે એ શુભેચ્છા અન્યાને નહીં ગણાય

વિદ્યાબહેન ર. નીલકંઠ,

પ્રસ્તાવના.

આ ત્રીજા વિભાગ સાથે મોમાઇટીનો ઇતિહાસ મન ૧૯૩૩ ના અંત સુધી આવી પહોંચે છે.

બુદ્ધિપ્રકાશની છેલ્લા પચાસ વર્ષની અનુક્રમણિકા તેમજ સોસાયટીના ઇતિહાસના ત્રણ વિભાગોની અમર સૂચી ત્રીજા વિભાગના છેડે આપવાનો રિવાજ રાખ્યો હતો, ૧૨મું પ્રસ્તુત વિભાગ ધાર્ય કરતા બહુ મોટો થવાથી એ યોજના પડતી નૂકની પડી છે પણ તેનો સમાવેશ એક વધુ પુસ્તક " પુરવણી " વિભાગ કાઢી તેમા કન્વામા આવશે.

જે મર્યાદાની સેવામા હું જોડાયેલો છું, તેનો ઇતિહાસ આપેખવાની, અને તેમા પણ મારી કારકિર્દીનું જતાત લખવાની અજુધારી તક મને મળી છે એને માત્ર સહભાગ્ય સમજી છું.

સદરહું કાર્યમા કોશિશારી કમિટીની અને ઓન સેક્રટરી લેડી વિદ્યાબહેનની સહાયતા અને એ સૌનો મારામા વિશ્વાસ, એ મને બહુ મદદગાર નિવડ્યા છે, અને તેઓનો હું આ સ્થાને ઊપકાર ન માનું તો કૃતમિ જ થાઉં.

શ્રીયુત મથિનાય હમારામ ભટ્ટ અને સોસાયટીના સ્ટોફે પણ, વખતે ક્યવખતે જે કાષ્ટ મદદ મે માગી છે, તે તેમણે વિનાસક્રાંતે આપી છે, તે બદલ તેમનો પણ હું બહુ આભારી છું.

ગુ વ. સોસાયટી,
અમદાવાદ,
તા ૨૪-૯-૧૯૩૪.

}

હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ

અનુક્રમણિકા.

ઉપોદ્ધાત	...	સેડી વિદ્યાબ્દેન નીલકંઠ	...	૩ થી ૫
પ્રસ્તાવના	૬

અકરણ.	વિષય,				પૃષ્ઠ.
૧	જીવન પરિવર્તન	૧ થી ૯
૨	ગુજરાતી ભાષાના દોશોનું પ્રકાશન કાર્ય...	૨૦ થી ૩૨
૩	ધર્તિદાસ-અથો	૩૩ થી ૪૯
૪	ભાઈશંકર ન્દાનાભાઈ	૫૦ થી ૫૫

[સોસાઈટીના પ્રમુખ-સન ૧૯૧૩ થી ૧૯૨૦]

પરિશિષ્ટ ૧: ભાઈશંકર નાનાભાઈનો ગ્રુ. વ. મોસા-

ઈટીના ભાઈક મેમ્બરોને લખેલો પત્ર... ૫૬ થી ૫૮

૫	પ્રાચીન કાવ્યનું પ્રકાશન	૫૯ થી ૭૧
૬	મહિલા મિત્ર...	૭૨ થી ૭૬

પરિશિષ્ટ ૨: સ્ત્રીશિક્ષણ અભ્યાસક્રમ વિશે વિચાર

કરવા નિમાયેલી કમિટીનો રીપોર્ટ... ૭૭ થી ૭૮

૭	ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો...	૭૯ થી ૮૬
૮	વાર્ષિક વ્યાખ્યાન	૮૭ થી ૮૯
૯	ચરિત્ર ગ્રંથો...	૯૦ થી ૯૫

૧૦	કવિ દલપતરામ દસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહ	૯૬ થી ૧૦૨
	પરિશિષ્ટ ૩: ઑન. સેક્રેટરીને લખેલો પત્ર	૧૦૧

૧૧	સ્ત્રી જીવનના પ્રશ્નોને ચર્ચાનું સાહિત્ય	૧૦૩ થી ૧૧૪
૧૨	બુદ્ધિપ્રકાશ	૧૧૫ થી ૧૨૩
૧૩	વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો	૧૨૪ થી ૧૩૧
૧૪	મોસાઈટીનું સુધારેલું બંધારણ	૧૩૨ થી ૧૩૫
	પરિશિષ્ટ ૪: ગ્રુ. વ. મોસાઈટીના નિયમો	૧૩૬ થી ૧૪૧

પ્રકરણ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧૫	આરોગ્ય અને જનસુખાકારી ...	૧૪૨ થી ૧૫૦
૧૬	સર રમણલાલ મહીપતરામ ...	૧૫૧ થી ૧૬૨
	પરિશિષ્ટ ૫: ઓન. રા. બ. રમણલાલ મહીપત- રામને મળેલું માનપત્ર ...	૧૬૩ થી ૧૬૫
૧૭	સોસાયટીનું પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલય પ્રગતિ ...	૧૬૬ થી ૧૭૦
	પરિશિષ્ટ ૬: મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લીક ઇન્સ્ટ્રક્શન- પૂનાનો મે. એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર, ઉત્તર વિભા- ગનો લખેલો પત્ર તેમજ સોસાયટીના ઓનરરી સેક્રેટરીએ ઉત્તર વિભાગના એન્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટરને લખેલા કાગળો ...	૧૭૧ થી ૧૭૪
	પરિશિષ્ટ ૭: ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિપદ નિવેદન; સ્વાગતનું લાપણું...	૧૭૫ થી ૧૮૭
૧૮	અંચ અને અંચકાર ...	૧૮૮ થી ૧૯૧
૧૯	સોસાયટીના મકાનમાં સુધારા વધારા ...	૧૯૨ થી ૨૦૩
	પરિશિષ્ટ ૮: મે. જી. એચ. ગેરિટ, કમિશનર સાહેબ, ઉત્તર વિભાગને લખેલો પત્ર ...	૨૦૪ થી ૨૧૩
૧૯અ	પ્રબોધક વાંચન સાહિત્ય ...	૨૧૫ થી ૨૧૭
૨૦	દી. બ. કેશવલાલ દર્પદરાય ટ્રસ્ટ ...	૨૧૮ થી ૨૨૬
૨૧	કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો ...	૨૨૭ થી ૨૩૦
૨૨	લલિતકળાનાં પુસ્તકો ...	૨૩૧ થી ૨૩૫
૨૩	લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ ...	૨૩૬ થી ૨૪૬
૨૪	સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ ...	૨૪૭ થી ૨૬૩
૨૫	આસિ. સેક્રેટરી ...	૨૬૪ થી ૨૭૪
	પરિશિષ્ટ ૯ સોસાયટીની પ્રગતિનું માપમૂલ્યક રેખાચિત્ર. ૨૭૫-૨૭૬	

છબીઓ

			પૃષ્ઠ	સામે
મણિલાલ છગારામ ભટ્ટ	૨૪	૧૧
વિશ્વનાથ મગનલાલ ભટ્ટ	૧૧	૧૧'
અભિરમિયા હમદુમિયા કારકી	૨૫	૧૧
ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી	૧૧	૧૧'
વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્ય	૪૦	
સૂર્યરામ સોમેશ્વર દેવાશ્રયી	૧૧	૧૧
આત્મારામ મોતીરામ દિવાનજી	૪૧	૧૧
અંપકલાલ લાલભાઈ મહેતા	૧૧	૧૧
લાલશંકર ન્હાનાભાઈ	૫૧	૧૧
અંબાલાલ બુલાખીરામ જાની	૬૪	૧૧
ગમલાલ સુનીલાલ મોદી	૧૧	૧૧
હિંમતલાલ ગણેશજી અંબરિઆ	૬૫	૧૧'
જ્ઞાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ	૧૧	૧૧
લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ	૭૨	૧૧'
સૌ. શારદાબહેન મહેતા	૧૧	૧૧'
સૌ. મરોજિનીબહેન મહેતા	૭૩	૧૧'
સૌ. સૌદામિની બહેન મહેતા	૧૧	૧૧'
મર મહેબુબમિયાં છ કાદરી	૯૨	૧૧
કાલાભાઈ પી. દેરાસરી	૯૩	૧૧
કેશવપ્રસાદ છોટાલાલ દેસાઈ	૧૨૪	૧૧
પોપટલાલ ગોવિંદલાલ રાખ	૧૧	૧૧
ગણેશ વાસુદેવ માવડંકર	૧૨૮	૧૧
ન્યાયમૂર્તિ હરસિદ્ધભાઈ વ. દિવેડીઆ	૧૧	૧૧
દો. બા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	૧૨૯	૧૧'

			પૃષ્ઠ સામે
ડૉ. હરિપ્રસાદ વજ્રરાય દેસાઈ	૧૪૪ "
બા. બા. ધનંજયશાહ હોરમસજી મહેતા	" "
ત્રેવાણંકર ઓધવજી સોમપુરા	૧૪૫ "
મણિલાલ માધવલાલ પુરાણિક	" "
સર રમણભાઈ મહીપતરામ	૧૫૧ "
સર રમણભાઈના સન્માનાર્થે સાહિત્ય સભાના			
મેળાવડાનો ઝુપ ફોટો	૧૬૦ "
" " સોસાયટીના કાર્યવાહક મંડળનો			
ઝુપ ફોટો	૧૬૧ "
દી. બા. કેશવલાલ હ. ઝુવ	૨૧૮ "
મહાશંકર ઇન્દ્રજી દવે	૨૨૮ "
ફલેરાય છોટાલાલ અંબરિયા	" "
જયરામ ભાનુસુખરામ	૨૨૯ "
નવજરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી	" "
નરાસંહરાવ ભોળાનાથ દિવેટીઆ	૨૩૨ "
દી. બા. નમંદાશંકર દેવશંકર મહેતા	૨૩૩ "
સર રમણભાઈ અને લેડી વિદ્યાબહેન	૨૩૬ "
પ્રો. બલવન્તરાય ક. ઠાકોર	૨૪૮ "
દુર્ગાશંકર કેવજરામ શાસ્ત્રી	" "
મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે	૨૪૯ "
અતિસુખશંકર કમળાશંકર ત્રિવેદી	" "
હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ	૨૬૪ "
છેલ્લી પચીસીનાં સોસાયટીનાં પ્રકાશનોનું ચિત્ર	૨૬૫ "

ચિત્રો

	પૃષ્ઠ
(૧) નરસિં મહેતાનાં આખ્યાનની હાથપ્રતનું એક પૃષ્ઠ...	૬૭
(૨) વસન્તવિલાસની હાથપ્રતનું એક પૃષ્ઠ ...	૬૫
(૩) જાલધર આખ્યાનની હાથપ્રતનું છેલ્લું પૃષ્ઠ ...	૬૭
(૪) ભીમકૃત હરિલીલાની હાથપ્રતનું છેલ્લું પૃષ્ઠ ...	૬૯
(૫) હરિચન્દ્ર આખ્યાનનું ટાઇટલ પેજ ...	૭૧
(૬) 'મહિલા મિત્ર' ના પ્રથમ ત્રણ અંકોના કવર ડિઝાઇનોનું એકત્ર ચિત્ર ...	૭૩
(૭) "વરતમાન" અઠવાડીકનો નમુનો ...	૧૦૨
(૮) રાધનો પર્વત-હાથપ્રતનું મુખપૃષ્ઠ ...	૧૧૧
(૯) ગ્રંથ અને ગ્રંથકારનાં પુંક્તનાં ડિઝાઇનોનું એકત્ર ચિત્ર ...	૧૯૦
(૧૦) સરસ્વતીની મૂર્તિ-પ્રેમાભાઈ હોણી અગાસીમાં મધ્યસ્થ ભાગે ...	૧૯૭
(૧૧) મકાનનો પ્લાન-પશ્ચિમ બાજુના વધારાનો ...	૨૧૪
(૧૨) દી. બા. કેશવલાલ સંપાદિત 'પ' કાર શબ્દનું પહેલું પૃષ્ઠ...	૨૨૧

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી

નો

ઇતિહાસ

— ૩૨૩ —

વિભાગ ૩

સન ૧૯૦૯ થી ૧૯૩૩

જીવન પરિવર્તન

" In the study of the nations' history a new orientation is taking place. Between the extremes of utter contempt for the past and unreasoning glorification of it, we are settling down to the view that during the chequered history of centuries there were achievements of which we might reasonably feel proud. The errors of outlook and of organisation which made for our weakness are recognised; the need for fresh effort to gather up all that is best and most vitalising is also felt; every Indian thinker of to-day draws his main inspiration from the past of the race, while he is ready to profit from the experience of other nations old or new. x x x x

To those that can discern, the modern tendency in India, in politics and economics, in art and literature is towards a higher synthesis of matter and spirit. x x x x

The Indian renaissance is full-blooded. Its facets are many and of remarkable splendour. The final fruition of our hopes, the realisation of the dreams of our prophets and poets is yet in the future. But, thought is power: great things are achieved in idea even before they are achieved in fact. To will and to plan greatly, to dream great dreams and see splendid visions—this is the auspicious beginning as well as the first condition of all advance.

Triveni, p. 336.

(Vo. V, No. 4-Jan.-Feb. 1933.)

સોસાઇટીના ઇતિહાસના ત્રણ દિભાગો, જાણે કે ગુજરાતી પ્રજાની જાગૃતિ, ગુજરાતી પ્રજાને જીવનવિકાસ અને જીવન પરિવર્તનને તેઓ અનુસરતા કે બંધબેસતા ન હોય, એમ અણુજાણે અને અનાયાસે પડી ગયા છે અને એક રીતે તે યોગ્ય થયું છે, કે જેથી ગુજરાતી સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની પ્રગતિ અને ખીલવણી અર્થે, તેમજ કેળવણી, જ્ઞાનપ્રચાર અને સમાજસુધારણાનાં કાર્યમાં, સોસાઇટીએ શા શા અને કેવા સંજોગોમાં પ્રયાસ કરેલા છે અને કેટલો દિરસો આપેલો છે, તે વ્યાખ્યાત જોઈ વિચારી શકાય અને તેનું જરોજર મૂલ્યાંકન થઈ શકે.

સોસાઇટીની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારે આપણે આખોય સમાજ હિતભિત્ર વિખેરાયલો, બપમસ્ત, જનમાલની ચિંતાભર્યો, અજ્ઞાન અને વહેમના ગાઢ તિગિરમાં હવાયલો હતો અને તેનું જીવન પણ એકધાઈ, સંકુચિત, રૂઢિચુસ્ત અને સ્વાર્થી બની ગયું હતું.

પરંતુ ઉંઝા પ્રકટતાં આશા અને આનંદ ઉદ્ભવે છે તેમ દેશમાં બ્રિટિશ અમલ દટીખૂત થઈને, શાંતિ, સત્તામતિ અને સુવ્યવસ્થા અને સમાન ન્યાયનું પાતાવરણ પ્રસરતાં, પ્રજાજીવન આદર્શાદિત બન્યું અને તે સાથે પ્રજામાં આરોગ્ય, શહેર સુધારાઈ, કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચાર સાથે સરકાર અને લોક ઉત્થાપના એકજ પ્રયાસ અને સદકારથી વિવિધ પ્રયત્નો થવા માંડ્યા, જેના પરિણામે પ્રજા જાગૃત થઈ અને તેનામાં રૂઢિ આવી. એ જે દિવસવાલ શરૂ થઈ તેમાં સોસાઇટી અને નેના કાર્યવદ્યએ મો

અને કેવો ભાગ લગ્યો છે, એનો વૃત્તાંત આપણે પાછલા બે ભાગોમાં અવિસ્તર અવલોકી ગયા છીએ.

શરીરમાં સ્ફૂર્તિ આવતા આપણે કામ કરવાને સતેજ થઈ જઈએ છીએ. એવી રીતે આપણી પ્રજાને નવી જીવણીના લાલ પ્રાપ્ત થતા અને જીવણીના સંસ્કાર તેના પર પડતાં, પ્રજાની આંખ આગળથી અજ્ઞાન અને વહેમના પડળ ખસી ગયાં અને પ્રકાશના કિરણો પ્રથમ નિહાળતાં આપણે આનંદાશ્ચર્ય પામીએ છીએ તેમ નવશિક્ષિત વર્ગ પશ્ચિમના નવા નેજામાં અંતર ગયો અને તે તેજ પર મોહિત થઈ પડ્યો.

એ ખરૂં છે કે તેજના અંબારમાં આખા માગેની વસ્તુ પૂરી અને પ્રમાણુમર ભેઈ શકાતી નથી. એ તેજના ખેંચાણ અને પ્રભાવથી આખા ઝીંચાઈ ગય છે અને તેના પરિણામે આસપાસની ગિચ્છિતો ખરો ખમાલ શક્તિમાં આવતો નથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનું નવું દર્શન થતા આપણા જીવવાયલા વર્ગની એવી જ વિપરિત સ્થિતિ થઈ પડી હતી. પશ્ચિમનું સંપૂર્ણ આપણને તે સમયે ઝળહળતું, પ્રકાશિત, પ્રગતિમય અને ઉન્નતિસાધક જણાવા લાગ્યું; અને તેનું અનુકરણ કરવામાં જીવનનું સાર્થક્ય દિશ્યું હતું. એ વિચાર પ્રવાહના અવરોધક કેટલાક પ્રતિબંધક બળો—જેવા કે આર્થસમાજ, ધિઓસોફી, ગમકૃષ્ણ મિશન વગેરે સંસ્થાઓ ઉપસ્થિત થઈ ન હોત તો આપણે આપણું આર્થ પ્રજા તરીકેનું ભૂદું વ્યક્તિત્વ જરૂર ગુમાવી બેઠા હોત. એ સમયની આપણા મનની સ્થિતિ નીચેના અંગ્રેજી લખાણમાં યથોચિત ચિત્રેલી જણાય છે.—

"For ■ century and more the minds and hearts of Indians had been turned to England. English literature, English institutions, English modes of thought and expression exercised ■ strange fascination. The West meant England and whatever light from other land found its way here, was invariably coloured by the English prism." †

આ દરમિયાન પ્રથમ દોષ તરીકે જણાવવું જ નહોતું. આપણા કેટલાક આગેવાન દેશનેતાઓ હિન્દ અને ખ્રિસ્ત વચ્ચેના મંત્રધને એક દેવી મયોગ માનતા હતા અને અંગ્રેજોના હસ્તે હિંદનું શ્રેય થયું છે અને

યશ એમ માનનારો હજી પણ એક વર્ગ અને દેશોમાં મોલુદ છે. હમણાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં થોમસ અને ગેરેટનાં “Rise and Fulfilment of British Rule in India” પુસ્તકની સમાલોચના કરતા લંડન ટાઇમ્સનો વિવેચક લખે છે,—

“The moral and social prestige lost to the West by the war can never be recovered; but there is no reason why a far healthier relationship should not develop and the great sub-continent of India form part of a noble comity of nations within the British commonwealth.”*

અને ઉપરોક્ત વિચારનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવતું ન હોય એમ જાહેરના ઓપીનિયન સામાજિકમાં, એજ પુસ્તક અવલોકતાં લોડ' લોધીઅન લખે છે,

“Yet even so, powerful as the new forces are becoming, it is certain that India cannot yet maintain its unity without British help. Can we Englishmen adapt ourselves to the political facts of the present age as we have done so often before? Can young India abandon its pursuit of political illusionism and get its feet back on reality? If so the stupendous problems which confront both countries may be solved, and the glorious hopes implicit in the historic Montague Declaration of 1917 may yet be fulfilled.”†

આ સમિતિ પણ ચર્ચાસ્પદ વિષયનો ઉલ્લેખ માત્ર બ્રમ્મ છે; તેના ગુણ દાવમાં આદિ ઉત્તરવાની જરૂર નથી.

નવયુગનાં પ્રક્ટીકરણની જાણે કે વાટ જોતાં ન હોય એવી રીતે આવડા ઓગળીસમા સૈકાના સુધારા સાથે જેમનું ઉત્તરવન નામ જોડાયેલું છે, એવા બ્રહ્મ સામ્રાજી મદારાજી વિક્ટોરિયા ૧૯૦૧નું વર્ષ ખેસત્રાં અવસાન પામ્યાં

* Weekly Times of the 7th June 1934 p. 670.

† Observer, 3rd July, 1934, p. 4

અને તે પછી એકના હિંદુસ્તાનમાં નહિ પણ સમગ્ર જગતમાં એવી પ્રચંડ ક્રાંતિ થવા પામી છે કે નવો સમાજ યુ સ્વરૂપ ધારણ કરશે એવી હાન તુરત કલ્પના કરી, એ પણ કદિન કાર્ય થઈ પડ્યું છે.

વિક્ટોરિયન યુગ તેની ગભીરતા, હાવકાષ, શિષ્ટાચાર, આમન્યા, નુખ મગરડ અને મિલકત દલ્લ અને તેની માવિડીની સધામતી માટે ગળણીતો છે, અને સમૃદ્ધિ અને પૈભનમુખ પુષ્કળ વધી પડતા મમાજ પ્રગતિની ટોચે પહોંચ્યો છે, વા પહોંચે છે, એવી સામાન્ય માન્યતા બધાં, પ્રજામાં જડ વાદનુ પ્રામથ્ય જામ્યું હતું તે પછી અને ખાસ કરીને યુરોપીય મહાન યુદ્ધના પગિણામે સમાજશૂન્યતા, પ્રજાના આચાર વિચારમાં, અભિલાષ અને આદર્શમાં એવું પ્રમન પરિવર્તન થવા પામ્યું છે, જે પૂર્વની મમાજ ન્યનાને ઉઘસારી દે છે એટલુંજ નહિ, પણ એ પ્રત્યમાથી મ્ની સમાજરચના અને નવવસ્થા ઉદ્ભવશે તે, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ચોક્કસ રીતે ભાખવું કપરી કમોળી કરના છે, તોપણ એ પ્રત્યના અનુશેષોમાથી, જમનમાં છુદે છુદે ગ્યમે જે જમરજસ્ત અખતરાઓ થઈ રહ્યા છે તે જોતા ભાવિ આશાભર્યું નિનકરો એમ હાનના સમયે સમજાય છે.

આપણો હિન્દ દેશ પણ આ જગત્યાપી પ્રત્યકારી અમરમાથી બન્યો નથી અને તેથી તેનું સૂચક, આ પ્રકરણનું મથાણુ અમે 'શૂન પગિવર્તન' એ પ્રમાણે રાખ્યું છે.

મહારાણી વિક્ટોરિયાનો રાજ્ય અમન હિન્દ અને બ્રિટનને સોનાની માકગરૂપે જોડનારો, સુખ અને શાંતિ અર્પનારો હતો, અને એ પુણ્યશાળી મહારાણીનો પ્રભાવ પણ હિન્દી પ્રજાપર બહોળો પડ્યો હતો, એ મહારાણીનો મન ૧૮૫૭ નો દહેરો હતી ઉપકારપૂર્વક યાદ કરવામાં આવે છે પણ એમના અવસાન બાદ એ પ્રતાપી પ્રભાવ ઓસરવા માડ્યો, અને રાજ્ય કર્તાઓની રીતિનીતિ હિન્દના હિત કરતા, બ્રિટનના અને સામ્રાજ્યના નાભ મો ઉપયોગ માટે મુખ્યત્વે પ્રવર્તે છે, એ પ્રજાની નજરે ખુલુ ચ) ગયું.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો ારદમામ અને મતનો દામ હિન્દી પ્રજા પર મરોનગ એમે એવા આસપથી લોડ કરીને સત્રાટ માતમાં એડનડે ગાદી નસીન થતા મન ૧૮૦૨માં દિલ્હીમાં એક મ્હોટો દરબાર ભયો હતો તે પહેલા દેશ એક ભારે દુકાગમાથી પમાગ થયો હતો, એટલે પ્રજા તો નિન્દામ નાખીને તે તમામો જોઈ ગ્હી હતી, આ દેખીતા વેમરથી પ્રજાની આખ છેનરાઈ નહિ અને તેને દેશની પગિગિયતિ કાપક તેના મથાઈ સ્વરૂપમાં આછી

આપ્તી જાણવા લાગી તેમાં કેટલાક સંજોગો બેગા આવી મળતા પ્રગતી દિષ્ટિ સ્વતઃ ઉપદી ગઈ.

એ સમયે હિન્દનો હાકેમ લોર્ડ કર્ઝન હતો. તે એની સાર્વભૌમ સત્તાની રાજનીતિ (Imprialistic Policy) નો ફાંદો ધરાવતો હતો; એટલુંજ નહિ, પણ સ્વભાવે ઘુમાખી અને દલાઝલી હતો; પોતાનુંજ ધાર્યું કરનારો હતો; ઘેઘેનો પ્રતિજ્ઞ એને પસંદ પડતો નહિ; અને એવી એની મનસખી નીતિરીતિ અને અહંતાલરી પ્રકૃતિને લાઘવે હિન્દનો એનો કારભાર નિષ્ફળ નીવડ્યો હતો; અને ઇંગ્લેન્ડમાં પણ પછીથી એ નામદાર વિદેશી ખાતાના પ્રધાન તરીકે નિષ્ફળ જવામાં અને ઇંગ્લાંડના વડા પ્રધાનનું પદ ગુમાવવામાં ઉપલુંજ કારણ હતું, એમ હમણાં પ્રસિદ્ધ થયેલ હેરફેલ નિકટસન રચિત Lord Curzon-the last phase-લોર્ડ કર્ઝન થી લાન્ટ ફેઝ એ પુસ્તક વાંચતાં ખાત્રી થાય છે.

કલકત્તા યુનિવર્સિટીના આનસેનરની ખુરશીએથી એ નામદાર ભાષણ આપતા હિન્દી પ્રજા પર તે અસત્યપ્રિય છે, એવો અનુદિત આક્ષેપ કર્યો હતો, તેથી પ્રજા તેની પ્રતિ પ્રથમ છેડાઈ પડી હતી; તેમજ યુનિવર્સિટી સુધારણાનો કાયદો પસાર કરીને શિક્ષિત વર્ગમાં એ સાહેબે ભારે અસંતોષ પેદા કર્યો હતો; અને એટલી ઉશ્કેરણી બસ ન હોય એમ બંગાળનાં એ વિભાગ પાડતાં સમસ્ત દેશ ખળખળી ઉઠ્યો હતો; અને સન ૧૯૧૨ માં લોર્ડ હાર્ડિંગની ડાહી રાજનીતિને લાઘવે એ પ્રદેશનું સંધાન થયું ત્યારે ફરી પ્રજામાં શાન્તિ થવા પામી હતી. એ વયોથી, અહિં નોંધવું જોઈએ કે, રાષ્ટ્રીય દિલચાલ મજબુત બની અને પ્રજામાં એકમતી ભાવના દૃઢ થઈ, જો કે હિન્દી મહાસભાની સ્થાપના છેક સન ૧૮૮૫ થી થઈ હતી.

હિન્દી પ્રજા ઉપરના સંજોગોમાં ઉશ્કેરાયલી મનોદશામા હતી, તેને તે સમયે રસોળપાનીઝ યુદ્ધથી નવું ઉત્તેજન અને પોષણ મળ્યું હતું. સમસ્ત એશિયા ખંડમાં એકજ અવાજ સંભળાઈ રહ્યો હતો કે એશિયા ખંડ એશિયાવાસીઓ માટે છે એમાં જહારનાનો પત્રપેસારો કે અધિકાર ન જોઈએ. એ વાતાવરણમાથી આપણે અહીં ઉદામ પક્ષ ઉદ્ભવ્યો હતો અને સુરતની ઐતિહાસિક કોંગ્રેસ-મહાસભા તેના એક-સીમાચિહ્નરૂપ છે.

તે પછી સમગ્ર દેશે રાષ્ટ્રીય વિચારોમાં ખૂબ પ્રગતિ કરેલી છે અને પ્રજાની મનોદશા એવી સ્થિતિએ પહોંચેલી છે કે હિન્દને એક સ્વતંત્ર રાષ્ટ્ર તરીકે સ્વીકારવામાં આવે, અને તેને સંપૂર્ણ સત્તા પ્રાપ્ત થયેજ હિન્દી જનતા મનોપ પામે એમ છે.

આ પરિસ્થિતિ આપી ચૂકવામા છે. યુરોપીય મહાન યુદ્ધ એાહો શો આપેયો નથી. ગયા સૈકાના ફ્રેન્ચ વિધવ કરતા પણ આ યુદ્ધની ભારે અને જવદ અસર થવા પામી છે. તેમા વળી યાત્રિક અને વૈજ્ઞાનિક ખગોમા એટલો અચંડ સુધારોવધારો થયો છે કે જે કાર્ય કરવાને અગાઉ મહિનાઓ લાગતા તે હવે અત્ય કાળમા ચર્મ શકે છે. વ્યવહારના માધનોમા તેમ સમાચાર મોકલવા મેળવવામા એટલી બધી પ્રગતિ થયેલી છે કે અખિય જગત જાણે કે એક શહેર બની રહ્યું છે, વાયરલેય અને ટેલીફોને એટલી બધી મનડ કરી દીધી છે કે કોઈ પણ સ્થળના વૃત્તાત જોતજોતામા જાણી શકાય છે વસ્તુતઃ જગત વાયુવેગે ગતિ કરી રહ્યું છે, એમ કહેવું ખોટું નથી, અને એ ગતિ ક્યા જગને અટકશે એ પણ કળી શકાતું નથી. જાણીનો અર્થશાસ્ત્રી સર આર્થર માસ્ટર આ વસ્તુગિતિ વિશે લખના નીચે પ્રમાણે નોંધ કરે છે —

“Six months of absence, with the present time scale of events, is in many respects the equivalent of a decade in the last age of stability. It is at any rate, enough to give a new perspective to familiar scenes and to make one's own country and continent, when contact is renewed again, both look a little different.”

મોમાર્સદીનો ઇતિહાસ સમગ્ર રીતે અવલોકતા પહેલા વિભાગને આપણી બાંધવાવધાના કાળ સાથે સરખાવી શકાય, વચ્ચેના માર્ગે એ આપણી કિશોગવધાના યુગ હતો અને ત્રીજો વિભાગ એ આપણી યુવા વધાનો સમય છે, એમ હાલમા દષ્ટિગોચર થતા સર્વ ચિહ્નો પગથી કહી શકાય યુવાનીને દીવાની કહી છે તે ખોટું નથી, અને એટલું જ એ પણ માન્યું છે કે, યુવાન જેવા સ્વપ્નો મેવે છે, જેવો પ્રગ્વાર્થ કરે છે, તેવી સિદ્ધિ તે પામે છે તેવું તેવું ભાગ્ય સગ્ગમ્ય છે.

હવેના પચીસ વર્ષમા આપણે જીવનના જુદા જુદા ક્ષેત્રો જેવા કે કેળવણી, સુધારો, ધર્મ, જીવનવ્યવહાર, સાહિત્ય, પત્રકારિત્ય વગેરેમા થું થું પ્રાપ્ત કર્યું છે અને આપણે અત્યારે ક્યા ઉભા છીએ એ હવે તપાસીયું, તેથી કયે માર્ગે આપણે વિચરીએ છીએ તે ધ્યાનમા આવશે તેમ ભાવિ કાર્યક્રમ યોજવા મોઢવવાનું પણ સદેવું થઈ પડશે.

હાંના સમયના સતત પ્રયાસ પછી દમણાં દમણાં શાળાઓમાં માતૃ ભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવાનું શરૂ થયું છે અને દમણાં વર્તમાનપત્રોમાં એવું વાંચવામાં આવ્યું છે કે કલકત્તા યુનિવર્સિટી અંગ્રેજી સિવાય બીજા બધા વિષયોમાં મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષા દેવેથી માતૃભાષામાં લેનારી છે; તેમજ માતૃભાષાના અભ્યાસને પાઠશાળામાં રચાવે અપાયું છે, તો પણ તેને જે પ્રાધાન્ય મળવું જોઈએ અને સમગ્ર અભ્યાસક્રમમાં તેનું પ્રભુત્વ રચવાનું જોઈએ તેની તો હજી ઉણપ જ છે. આવી વિચિત્ર પરંપરા ભાગ્યેજ અન્ય કોઈ મુદ્દામાં જોવામાં આવશે. પ્રસ્તુત વિષયપર વિવેચન કરતાં મદ્રાસના “હિન્દુ” દૈનિક પત્રની સાહિત્ય અને ફોનલોજી વિષયક પુસ્તિકાની અગ્રનોંધનો લેખક, યોગ્ય કહે છે કે,

“It is pity that educational authorities throughout India have lacked imagination and courage in this matter. In Hyderabad the Government have from the beginning, insisted upon the use of the Indian language as the medium of instruction and examination and the results have been found to be very satisfactory.” †

અહિં નોંધવું જોઈએ કે માતૃભાષાના પ્રશ્નને મદ્રાસ ગાંધીજીના આગ્રહભર્યા પ્રયાસ અને આજી પ્રચાર કાર્યથી બહુ ઉત્તેજન અને મદત મળેલું છે.

અમને બરાબર યાદ છે કે ભરૂચમાં બીજી ગુજરાત ફોનલોજી કોન્ફરન્સમાં, પ્રમુખપદેથી, મદ્રાસમાં પ્રચલિત પ્રયાને અવગણીને એમનું આખ્યાન ગુજરાતીમાં જ આપ્યું હતું; અને માતૃભાષાદ્વારા સંપૂર્ણ કામગીરી થવું જોઈએ એ પર તેઓ હંમેશાં ભાર મૂકતા રહ્યા છે; અને તેની અસર પણ બહુ નિવડી છે. આપણા ભાષામાહિતને તેથી અપૂર્વ બળ અને વેગ મળ્યાં છે, એ પણ એટલી જાણીતી બીના છે.

આપણે અહિં નવી ફોનલોજીની શરૂઆત અમુક સંજોગોમાં થઈ હતી. નવો રાજ્યવિદ્ય રચાવવા સરકારને નિષ્ણાતોની જરૂર પડી તેમ તેનું તંત્ર ચલાવવાને નોકરો જોઈએ તે સવળા અંગ્રેજી ભણેલામાંથી પસંદ કરવામાં

† 19th June, 1934, Educational & Literary supplement to the “Hindu” Madras.

આવતા હતા, અને એ સરકારી નોકરીનું પ્રવેશન મોટું અને નોકરીની સ્થિતિ તો તેને વધતે ઇંગ્લેન્ડ શિક્ષણ લેનાર વર્ગ વધતો જતો હતો, પણ એ શિક્ષણથી માતૃભાષાને નુકશાન પહોંચે છે અને માતૃભાષાને રચાને મર્ડર શિક્ષણ અંગ્રેજીદારા અપાય છે, એથી માનસિક વિકાસને હાનિ થાય છે અને એ પ્રથા અસ્વાભાવિક છે, તે પ્રતિ, દેશભાષી બહુ થોડાકનું નક્કી થયું હતું.

પ્રચલિત ઇંગ્લેન્ડ વિરૂદ્ધ પ્રથમ પોકાત આર્યસમાજે કર્યો હતો, તે આપણી પ્રાચીન ગુરુકુળની પરંપરા પુનઃ સ્થાપવા માગતી હતી, તેમ એ શિક્ષણમાં ધર્મશિક્ષણને સ્થાન મળે એવો તેનો આગ્રહ હતો.

અર ઐયદ એહેમદે અબીગદમા એગો મોહમેડન ઇનેજ આપી તેનો આશય પણ મુસ્લીમ-ઈસ્લામી સંસ્કૃતિને અને ઇસ્લામી મજહબને શિક્ષણમાં પ્રાધાન્ય આપવાનો હતો.

મેન્ટ્રન હિન્દુ ઇનેજ બનારસમાં મિસિમ એની મિસેન્ટે કાઢી હતી, તે પણ હિન્દુ ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો પુનરુદ્ધાર કરવા અર્થેની પ્રવૃત્તિ હતી.

પણ એમાંની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં પ્રચલિત સરકારી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં જેમ્સ કંગવાનો ઉદ્દેશ ન હતો.

પૂર્વે જણાવ્યા પ્રમાણે દેશમાં રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ આવી ત્યારે ચાનુ પ્રાવણી પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવા-હિન્દુવાન ઉદ્ધારની હતી, દેશનું ઐક્ય સાધવાને દેવનાગરો નિર્ધારે પ્રયાગ વધારવા પદ્ધતિ કરવામાં આવી હતો. અને ઉદ્યોગનું શિક્ષણ સેવા વિદ્યાર્થીઓને પરદેશ મોકલવાનો પ્રયત્ન થયો હતો અને ચાનુ બનારસમાં માતૃભાષાનો વધુને વધુ ઉપયોગ કરવા ભાગ મોકલ્યો હતો.

પણ એ સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિઓનું ચમત્કારિક પરિણામ તો એ માતૃભાષાના વિષયને મહાત્માજીએ હાથમાં લીધો તે પગથી આવ્યું છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના એ પ્રવૃત્તિનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ કહી શકાય. માતૃભાષાના દ્વારા શિક્ષણ અને માતૃભાષાના અભ્યાસની અગત્ય એ પ્રશ્નો હાલમાં મોખરે આવ્યા છે. પણ તેનો ઠીક રીતે ઉકારા આણવો એજ નિર્ણય કંગવાનું હવે ગયું છે.

પ્રચલિત શિક્ષણ પ્રણાલિકા બીજી રીતે પણ દોષવાળી છે એમ જણાવે સમજાય છે. જે શિક્ષણ શાળા-પાઠશાળામાં અપાય છે, તે માત્ર ય રીતે સાહિત્ય વિષયક, માત્ર માનસિક વિકાસને સાધનાર છે પણ ધર્મ, દુનિયા, ખેતી, વિજ્ઞાન વગેરે જેવાં બીજાં આર્થિક મેળવે શકાય એવા વ્યવહારિક જ્ઞાનનો તેમાં અભાવ રહેલો છે.

દિનપ્રતિદિન શિક્ષણ લેનારાની સંખ્યા વધતી જાય છે પણ તેમને ઇવનનિર્વાદના સાધનો મેળવવાનું મુશ્કેલીભર્યું થઈ પડ્યું છે અગાઉ નરકરી નોકરીમાં તેમ અર્ધ-સરકારી જેની સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં એ નવા લાગુ થયાંનો લાભ પૂજ્યતો હતો, એ મામણી પણ આજે કમી થઈ ગઈ છે, અને હજારો યુવકો યુનિવર્સિટીની ઉંચી ઉપાધિઓ પામેલા, વિના રોજગારે દેગનગતિ પામે છે

અ પરિસ્થિતિ અસહ્ય થઈ પડી છે, અને કોનવેકેશન વ્યાખ્યાનોમાં જુદે જુદે ધ્યાનેથી આવું શિક્ષણપદ્ધતિમાં ધનતા ફેરફાર અને સુધારા કરવા બેઠાપોઈ ઘડ થયો છે, અને હિન્દી સરકારે તે સંમતી તાકીદે પગલા લેના ધ્રો છે *

અમારું સુધારાના ક્ષેત્રમાં ખૂબ પ્રગતિ થયેલી છે પહેલાં છોકરાઓને ધરણી નહિ પહેરાવના વિશે, સ્ત્રીઓ વિશે, જૂત ડાકણના વહેમો વિશે, કન્યા વિક્રય અને કળેડા વિશે, ખોટા અને દેખાદેખી ગતિ ખર્ચો વિશે, દટાણા વિશે, પરદેશગમનના પ્રતિબંધ વિગત અને કન્યા કેળવણી આપવા વિશે અર્થ અને બેઠાપોઈ કરવો પડતો હતો એ પરિસ્થિતિમાં હવે પુરકા સુધારો થયેલો છે બાળનમ અટકાવવા પ્રથમ બે મુશ્કેલી પડતી, તે નવા પમાર થયના શારડા એકટથી તેના પર ખીલી ડાકાઈ છે. પરદેશ ગમન કરનારને હવે કોઈ મૂછતુ નથી, અને ઔદિન્ય સહસ્ર બ્રાહ્મણ જેની ઉંચી બ્રાહ્મણ ગતિએ વિધવાવિનાશને ઉત્તેજન આપ્યું છે, એ કમી દિશાએ વાયરો વાય છે, જનતાનું વયજી કમીતરફ છે, તેનું મૂલ્યક ચિહ્ન છે પહેર-વેશમાં પણ મહેરો ફેરફાર પડી ગયો છે, અગાઉ પાંચતી માથે મક્કા વિના મહાર નિકળતું ન્હાનમભર્યું મનાતું, કોતેજમાં અભ્યાસ કરના

* અ.ખા.રો

“Where the educational system is at fault the avenues of employment are strictly limited, and no effort is made by the state to direct or otherwise assist the vast members that pass out of School and College into the wilderness, * * *

Co-operative action between Government (who may incidentally have to consider schemes (of unemployment, insurance), the legislature, Universities and public men as well as captains of industry”

The Indian Review, July 1924, p 447

વિદ્યાર્થીઓ પણ પાઘડી પહેરીને જતા, એવી એક છત્રી અમે જોઈ છે. હવે તો ટોપી સામાન્ય થઈ પડી છે, થોડાકજ પાઘડી પહેરે છે, અને ઉછરતો યુવક વર્ગ તો ઉવાડે માથે ફરવાનું પસંદ કરે છે. એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓના ઝોડવા પહેરવામા ફરક પડ્યો છે તેઓ મર્દાનગીભરી કસત્ત કરવા અચકાતી નથી, અને કોઈક કોઈક યુવતી તો સૌભાગ્યના ચિહ્ન મનાતા ચુડી ચાંદીને વિનાજલિ આપી એક હાથે રીસ્ટ વૉચ-કાંડા વડીઆળ ધાણું કરે છે, તેમ કુમારિકાઓમા જોડા હેન્ડ-કાપેલા પામનની રેશન ટાપન ચણા પામી છે

સામાન્ય ગૃહસ્ત્રીનો પ્રચાર ધીમે ધીમે વધતો જાય છે, અને તેમા ખુબી થવા જેવું એ છે કે સ્ત્રીઓએ એ લાભ સારી સંખ્યામા લેવા માડ્યો છે સ્ત્રી એન્જયુએટની ઝખના કરવી એ અગાઉ આકાશકુસુમનત હતું, આજે મેકડા સ્ત્રી એન્જયુએટો મગી આવશે વધારે આનંદજનક તો એ છે કે સ્ત્રીઓ સ્વાતંત્ર્ય મેળવના માટે ઉત્સુક બનેલી છે સ્ત્રીઓને મતાધિકાર મળે છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ મેથરેટ્ટના હોદ્દા સુદ્ધ ભોગવના નાગી છે. પૂર્વે કુમારી સ્ત્રી શોધવી એ ચક્ર પકડવા જેવું હતું, અત્યારે નારી મન્યામા એવી આશ્ચર્ય કુમારિકા નત સેવનારી સ્ત્રીઓ મળશે સ્ત્રીઓ મ્હોટી ઉમ્મરે લગ્ન કરવા જાય છે, તેની સાથે પસંદગી વ્યક્તી પ્રથા પણ દાખલ થઈ છે અને એ વ્યક્તિ હવે કોમ કોમ કે રાતિ રાતિમા અમાઈ ન રહેતા વર્ણાન્તર લગ્નને પણ અનકાશ મળ્યો છે. "લગ્ન દિવના કે દેહના ?" એ નામના નિમ્મધતી પ્રસ્તાવના લખતા શ્રીમતી ઇદુમતિ મહેતા, ત્રિ સળધમા કહે છે, "લગ્નજીવનનો મુખ્ય મુદ્દાસેખ વ્વાતંત્ર્ય હોવો જોઈએ એ સ્વાતંત્ર્ય છીનવી લેવામા ઉભાપને દુખજ છે લગ્ન-જીવનમા ગ્રાહ પણ જાતની ફરજ ન હોવી જોઈએ એના ઉપર જ પ્રેમની શાશ્વતતાનો આધાર છે. જીવનના દરેક કાર્ય કરવાની છુટ એટલુંજ નહિ પણ માતૃત્વમા પણ પત્નીને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ. સતતિ ક્યારે અને યુવતી એ સ્ત્રીજ નહી કરવા દેવું જોઈએ એક જીવનનું શરીર તે મદિ મનાય, અને પરસ્પર સન્માન જળાય તો લગ્ન જીવન સુખી થઈ શકે."

નમના પ્રશ્નમા ખુબજ છુટ લેવાઈ છે, પહેલાના બંધનો તુટના માડ્યા છે. વિધવાનિરાદ કરનારને હવે હાડમારી વેઠવી પડતી નથી તેમજ સ્ત્રીના નિઃકંટ પગના દક્ષીનો સ્ત્રીકાર થવા વાળો છે.

સ્ત્રી જાતિ જેવી પરાનીન નિયતિ આપણા મનુષ્ય વર્ગની પહેલા હતી,

હવે કાયદાથી તેમ લોકમત બન્યું થવાથી તેમની સ્થિતિ સુધરવા પામી છે મજૂરોના મહાજનો સ્થપાવાથી તેમ એકસ પથી અને સમૂહગતી વારેના લાભ અને દક્ષ મેળવવાને તેઓ સક્તિમાન થયા છે એ આ જમાનામાં જ બન્યું

નિગમિત અને રાત્રી પ્રમતને પરણી જેમ રાખવામાં આવતી એમનો ઉદ્ધાર કરવા થીયુત અમૃતનાવ ઠક્કર જેવા સમાજ સેવક બંધા પડ્યા છે, અને તેમાં પણ ઘણું સગીન કાર્ય થતા માડ્યું છે

પરંતુ સાથી આશ્ચર્યકાંક્ષ પ્રગતિ અમૃતશયતા નિવારણ પ્રત્યે કરી છે એના યુગલુના મૂળપર મહાત્માજીએ સમ્પત્તિ પ્રદાર કરતા માડ્યા છે, અને હુક મુદતમાં આપણા ઉત્તમવર્ણ હિન્દુ ધર્મને નાછનરૂપ એવી પ્રજામાંથી અસ્પૃશ્યતાની બાવના અને પ્રથા દૂર થશે એવી અત્યારની ચોતરફ પ્રસરી રહેતી પ્રવૃત્તિ જોતા નાજે છે અને યુનાએના છૂટકારાની જેમ જ તે દિવસે એ અસ્પૃશ્યતાની બાધ નાશ થઈ માન ધર્મિકાસનો વિષય થઈ પડશે, એવી આશા પડે ■

પૂર્વે જાહેર કાર્યકર્તાઓ ભુજબુજ મળી આવતા હતા જાહેર હિંમત દર્શાવનારા યોદ્ધાકળ નિકળતા, સૌ કોઈ ચાંતિના ત્રાસથી બડકતું, પણ એ બધો આ યુગમાં શિથિલ થઈ પડ્યા છે, સમાજ સેવકો પણ પાશ્ચાત્ય મિશનરીઓની પેઠે સમાજની સેવા અર્થે ઠેર ઠેર નીકળના નાખ્યા છે અને લોકપ્રકારી સરચાઓ સ્થાપી રહ્યા છે એ આપણા ઉત્કર્ષનું આશાજનક ચિહ્ન છે

આનંદ અને બચ્ચારના સાધનોમાં મોટો સુધારો અને ખીનવળી થવા પામ્યા છે મોટરમસે તો ગામડાઓને યંત્રે ભેગા કરી મમ્મા છે વાયરલેમ, એરોપ્લેન અને ટેલીફોનથી દિશ્ અને કોઈનું અતર તલ્લન કપાઈ ગયું છે, અને ટેલીવિઝન પ્રચારમાં આનંદ આપણે હજારો માઇન દૂરના દર્યો ઘેર બેઠા જોઈ સકીયું.

આ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિએ સમાજ પર તેમ આપણા જીવન પર જનરલી અસર કરેલી છે બધું આપણે એમ કહી સકીએ કે એ દ્વારા આપણા જીવન પરનાં ગયા છે, અને પ્રજાના મુખ સમગ્ર, આનંદ અને વિનોદના સાધનોમાં, જ્ઞાન પ્રાપ્તિ અને જ્ઞાન પ્રચારમાં, આપણે કંઈ નાકીએ નહિ એવી હેરત પમાડનારી પ્રગતિ થયેલી છે, પ્રજા માત્ર એ જોવાને રહ્યા ■ કે પ્રજા એ મર્મ સાધનસમગ્રને કેરી રીતે ઉપયોગ કરે છે વા કંઈ

હિન્દુસ્તાન મુખ્યત્વે ખેતીપ્રધાન મૂલક છે; અને આપારે તેની સ્થિતિ અન્ય દેશોને કાચો માલ પૂરો પાડવામાં સમાર્થ રહેલી છે. હિન્દો ઔદ્યોગિક વિકાસ ખડુ મંદ રીતે આગળ વધે છે અને વેપારની હરિકાષ વધી પડવાથી સરકારનાં કાયદેસર રક્ષણ વિના હિન્દી વેપાર હુન્નર ટકી શકે એમ નથી. તેમાં વળી વેપારની મંદી આવવાથી અને માલના ભાવ છેક નીચા જેસી જવાથી ખેડુતો તો પાપમાલ થયા છે, અને તેનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે ગામડાંઓ ભાંગવા માંડ્યાં છે અને ગ્રામ્ય જીવનમાં સુખ, શાન્તિ કે સલામતી જેવું કંઈ રહ્યું નથી. એનો વિચાર કરતા ગોલ્ડસ્મિથની નાણીની પંક્તિઓનું સ્મરણ થાય છે:

‘તુજ ઝુપડાં ખડેર ખાવા ધાય એવાં ચર્ધ ગધાં,
ખાડા પડ્યા, પડખાં ખવાયાં, બીત પર ખડ હગીયાં.

હરી ત્રાસ થકી ખડુ લુભ થતાં, ભરવા નિજ પેટ ખધાં ખળનાં,
ધન તોર અને અધિકાર થકી, ખચવા પરદેશ પળ્યાં કડળા.

લક્ષ્મી જે દેશમાં રહે, પૂજા ન્યાં જડની થતી,
રીસાતી માણસાધને, સડી ત્યાં જનતા જતી.

આફતો ઉભરાતી ત્યાં, વાસો દુઃખ તણો થતો,
ઘોર સંતાપની ઝાગે, હોમાઈ દેશ તે જતો.

રાજા અમીર ધનવાન ધરણી પર હોગે ને આયમે.
પળ વિખળનાં એ પૂતળાં પળતર રમે પળમાં રમે.

ખેડુત જીવન દેશનું ના નાક કદી આવે ગયું,
સુધયું ન વીર સરલ પછુ ફરી ત્રાણ દીધે સાંપડયું.

આમાં કશ્ચાજનક તો એ છે કે શહેરી જીવનનાં આકર્ષણ અને મોહથી અંગાઇ જઇને ગામડાંમાંથી સેંકડો યુવકો શહેરમાં ધંધા શોધવાને ઘસઘાસ આવે છે, પણ પુરતી સવડ અને ધંધાને અભાવે તેમને શહેરમાં અનેક પ્રકારની હાડમારી વેડતી પડે છે અને અહીં તેઓ રીમાઈ કચરાઈને અતે મૃત્યુવશ થાય છે, એ થોડું શોચનીય નથી; ન્યારે ગામડાંઓ ખેતી કામમાં પૂરતા મજુરો વિના દુઃખ ભોગવે છે. એક તરફ ખેતીને ખર્ચ અને બીજી તરફ ખેતીની પેદાશના નીચે ને નીચે ગળડતા ભાવોએ ખેડુતોને ગિરમાર સ્થિતિમાં આણી મૂક્યા છે અને આપણા હુન્નર

ઉદ્યોગ પણ પૂરા વિકસેના નથી એટલે દેશમાં ભુખમરાની માથે પેકારી પણ બેસુમાં વધી પડેલી છે.

આ પ્રમાણે ખેતીના, મેકારીના અને આર્થિક સ્થિતિના પ્રશ્નોએ આપણને હાનમાં ભારે મુઠાણમાં નામેના છે એનો ખરો ચિંતાગ, ચાતુ વર્ષમાં હિન્દુસ્થાનના બેષાગમ ડોના સચુક્ત સમાજની દિલ્હીમાં મેકક થઇ હતી, તેના પ્રમુખસ્થાનેથી ભાણ કળતા શીશુત નવિનીરજન મગકારે, આપ્યો છે તેઓ જણાવે છે

There is a pronounced lack of equilibrium between agriculture, industry and other channels of economical activities. The development of urban and rural areas is characterised by a marked disparity. Low yield per acre, uneconomic fragmentations, inadequate irrigation and enormous indebtedness of peasants have made agriculture, the most important occupation of the country, and extremely unproductive and unprofitable industry. Industries are handicapped by insufficient capital resources, inefficient Technical Service and low quality of raw materials. The policy of discriminating protection has afforded many of them a small measure of security, but unless it is supplemented by a readjustment of internal freight rates and the adoption of a more sympathetic stores purchase policy their full development will always lag behind their potentialities. Banking is still undeveloped and its structure ill balanced. A great part of our population and a large number of our smaller towns are still ill-provided with banking facilities. In the absence of Industrial, exchange and land mortgage banks our industries, foreign trade and agriculture are forced to fall back entirely upon their own resources and in many cases, face competition from foreign countries which enjoy immensely

greater advantage in these respects Our transport system lacks co-ordination and cost of transport is far too dear. We depend for the stability of our public finance upon very limited and inelastic sources of revenue and the expansion of beneficial Governmental activities is seriously hampered by the inelasticity of their revenue There is again growing unemployment which destroys the morale of the rising generation and has introduced into the economic structure germs of dangerous malady While nothing seems to be done to develop our internal trade our foreign trade is facing heavy odds and shrinking rapidly

અને તદર્થે હિન્દી રાજ્યતંત્રમાં આર્થિક શ્રેય માધનાર મહત્ત્વ આપવા તેઓ કહે છે અને છેવટમાં આર્થિક યોજના રચાવવાનું સૂચવે છે, તે દ્વારા તુરંત માટે ઉત્તમ માર્ગ જણાવે છે. આપણે પ્રભુ તરીકે પગભર થવું હોય તો આપણી આર્થિક યુગ્મોની ઉત્તરમાં જ આપણો ઉદ્ધાર નહોતો કે

ધર્મના વિષયમાં માલુમગાર અદૃશ્ય થવા માડ્યો છે અને અત્યંત નુદિ વધે જાય છે, તેમ એક બીજા ધર્મ પ્રત્યે આદરભાવ અને મહિષ્વૃતાની નાગણી મજબૂત બની છે આગળના જોડા વૈમનસ્ય - ઝડપે પ્રભુમાં હવે જણાવ્યું નથી ઉત્તર પગમાં આત્મભાવ કેળવવાનો નય છે, નીતિ અને આચરણમાં પણ નવી પ્રજા અગાડી વધેલી છે નવી ઉજ્જવિલી પ્રજા ગીના ટપકા કરતી નહિ હોય, મદિરે જતી નહિ હોય, પોતાને પ્રજા અમુક સમ્રાટ કે ધર્મના અનુયાયી કહેવાડાવાને ઉત્તર નહિ હોય, પણ તેથી તે ધર્મ સંદિગ્ધ છે એમ માનવાનું કાંઈ કાળજી નથી તે ધર્મના હાર્દને અસરમાં મમળે છે મત્સ્ય, આદિ સા, દયા, અને પ્રેમમાં દૃઢ શ્રદ્ધા જગવે છે, અતરના અવાગને માનવે છે અને માન આપે છે સૌ એક-પિતાના પુત્રો છે અને ભાઈઓ છે એવી તેમની સમજ દૃઢ થતી જાય છે અને વધુમાં તેઓ નિયમિત ગીને પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે, એટલુંજ નહિ પણ મનુષ્ય એવામાં તેઓ માનતા થયા છે મનુષ્યને ઈશ્વર નિરૂપ મમળે તેના ઉત્કર્ષ અને ઉદારમાં તેઓ તત્પર રહે છે

ગયા સૈકામાં શ્રાદ્ધસમાજ, આર્યસમાજ, થીઓસોફી, શ્રી શ્રેયઃસાધક અધિકારી વર્ગ વગેરે સંપ્રદાયો અસ્તિત્વમાં આવ્યા હતા પણ આ નવા યુગમાં એવો કોઈ નવો સંપ્રદાય સ્થાપિત થયેલો જાણવામાં નથી; પરંતુ એવી બે પ્રભાવશાળી અને પ્રતાપી વિભૂતિઓ મોખરે આવેલી છે, જેઓ એમની તેજસ્વી પ્રભા અને ઉત્કૃષ્ટ સેવા કાર્યથી વિશ્વવંદ્ય થઈ પડ્યા છે અને એ કોઈ એમને પૂજ્ય માની, એમના ચરણે નમે છે.

એઓએ આપણને આ ધર્મ કે તે ધર્મનો આદેશ આપ્યો નથી, પરંતુ ઈશ્વરના અસ્તિત્વમાં છપ બેસાડી, સૌને-મનુષ્ય માત્રને-સમાન ગણવા અને જાણી તરીકે સમજવા ઉપદેશ કરે જાય છે અને સર્વત્ર સુલેહ શાન્તિ પ્રસરે એવા પ્રયાસમાં તેઓ મગ્યા રહ્યા છે; અને વિશેષમાં મનુષ્યમાં ગહેલું મનુષ્યત્વ પિછાની, તેને કુળવચ્ચ, તેને ઈશ્વર સ્વરૂપે પૂજા કરવાનો મનુષ્ય ધર્મ એઓએ આપણને શિખવ્યો છે. એ બે મહાન વિભૂતિઓ ખીજી કોઈ નહિ પણ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર અને મહાત્મા ગાંધીજી છે. આધુનિક સંસ્કૃતિમાં એમણે આપેલો જ્ઞાનો આગળના કોઈ પણ ધર્માચાર્યથી ઓછો કિમતી માણ્ય પડશે નહિ.

ગાંધીજીનું પ્રિય ગીત "વેધ્યુવ જન તો એને કહીએ જે પિડ પરાઈ જાણે રે" એનું પૃથક્કરણ કરીશું તો નીતિ અને ધર્મના સમજા ઉત્તમ તત્વોનો તેમા સમાવેશ થયેલો જોવાય છે અને તે પ્રમાણે મનુષ્ય જીવન ઘટાવવામાં આવે, તે પ્રમાણે વર્તન કરવામાં આવે, તો મનુષ્ય જીવનનું સાધાર્ણ યાય અને પ્રજાનો આ જીવનમાંજ સાક્ષાત્કાર થાય એમ નિઃસંદેહ કહી શકાય. પરમાત્મા જેમ અખિલ બ્રહ્માંડમાં વસેલો છે તેમ તેનો વાસ પ્રત્યેક મનુજ હૃદયમાં છે, અને એ સંબંધમાં ગીતા વિશે પ્રવચન કરતાં પ્રિન્સિપાલ આનંદચંદ્રભાઈએ જે વિચારો બ્યક્ત કર્યા છે, તેમાંથી એક મહત્વનો ફકરો મનનીય હોઈ અહિં ઉતારીએ છીએ.

"જનસમાજ મનુષ્ય જાણે ॥ કે એ પોતે રહે છે. પણ વસ્તુતઃ જેટલે અંશ મનુષ્ય સંસ્કૃતિ પ્રજાના મદાન ઉદ્દેશને સજ્જ કરે છે, એટલે અંગે એ પ્રજાની જ કૃતિ છે."x

તાત્પર્ય કે મનુષ્ય સેવા એ આ યુગનું મુખ્ય લક્ષણ ॥ અને સાર્વ-જનિક સંસ્થાઓ એજ આ નવયુગનાં મંદિરો છે, એ સદ્જલક્ષમાં આવશે...

વીસમી સદીની પહેલી પચીસીનો ઇંગ્રેજ સાહિત્યનો ઇતિહાસ આલેખનાર મી. એ. સી. વોર્ડે એ જમાનાને પ્રશ્નયુગ (Age of interrogation) કહે છે. કારણ કે નવીન લેખકો પરાપૂર્વનું જે કાર્ષ જણાવવા-મનાવવામાં આવે તે શ્રદ્ધાસુક્ત સ્વીકારતા નથી અને તેને શંકાની દૃષ્ટિએ, વિરુદ્ધતાની રીતે જુએ તપાસે છે, અને નવા જુનાના દૃષ્ટિબિન્દુમાં, વિચારમાં અને ભાવનામાં પણ અત્યારે મ્હોટું અંતર પડી ગયેલું દેખામ છે.

એ સ્થિતિ આપણે અહીં પણ અનુભવવામાં આવે છે, ત્યાં જેમ ટેનીસન રસકીન વંચાતા બૂલાઈ ગયા છે, તેમ અહિં દ્વયપત્ર નર્મદનું વાચન કમી થયું છે; પણ સાહિત્યના પ્રકારમાં નવીનતા અને વિવિધતાની માથે વિકાસ થયેો નજરે પડે છે, એ એમાં ખુશી થવા જેવું ચિન્ન છે.

ગુજરાતી લખાણ પર અગાઉ સંસ્કૃત સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિની છાપ પડતી હતી અને તેના ધોરણ પર આપણા કાવ્ય નાટકો લખાતા હતા. હવે તે ગિતિ પરિવર્તન ગઈ છે. ગ્રામીન છંદ રચના અને અલંકાર શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરનાર જૂજ મનુષ્યો નીકળશે. ધણા લેખકો વિદેશી ધોરણો અને આદર્શો પ્રદષ્ટ કરી, તેને અનુસરણ ગુજરાતી સાહિત્ય, આપણી અમાજ રિવાજોને બંધનમાંથી કે અનુકૂળ હોય કે ન હોય એ મળે જાય અને કહેવું જોઈએ કે તે જનતામાં વંચાય છે પણ બહોળું. પણ સમાજ પર એ નવા લખાણની શી અસર થાય છે એનો નિર્ણય કરવા હાલ તુરત શક્ય નથી. નવા લેખકો જુના બંધનો તોડવા ઇચ્છે છે, નવીન ભૂમિકા તૈયાર કરવા તત્પર બન્યા છે અને તે પાછળ ભાવનાથી અને શ્રદ્ધાપૂર્વક અભ્યાસ થયો છે. શ્રીયુત મુનશીના આદર્શો આપણને વખતે નહિ આકર્ષે, પણ એમનું “નરસિંહ મહેતા ભક્ત હર્ગિ” ચરિત્ર પુસ્તક વાચવાને કાણુ નહિ ખેંચાય ? વેદયુગનું એમનું “અવિલકત આત્મા” ગુજરાતી સાહિત્યમાં એક અમર કૃતિ છે, કદાચ તેમને એમનું અગ્રન્થતિનું પાત્રનિરૂપણ પસંદ ન પણ પડે. શ્રીયુત બહુ હિમરવાડિયાના નાટકો, શ્રીયુત ધુમકેતુની ટુકો વાનાઓ, શ્રીયુત નરસિંહગવની વિવર્ત લીલા, શ્રીયુત રામનાગાયજીની દિરેશની વાતો અને સ્વેદ વિદ્યા, શ્રીયુત વિનાયકનું નંદનકર ચરિત્ર, મેઘાણીની રસધારો, શ્રીયુત ન્દાનાલાલના નાટકો—નરજીવન અને શાદનસાદ અકબર તેમ દ્વયપત્રરામની કાવ્ય દીક્ષા, રા. વિશ્વનાથનું વીર નર્મદનું ચરિત્ર, કાકાસાહેબ કાલેવરનાં પુસ્તકો, શ્રીયુત મહાદેવભાર્ગની કૃતિઓ અને મહાત્માજીની આત્મકથા અને તેમનું “દિન્દ સ્વગત્ય” એ નામનું પુસ્તક, શ્રીયુત મંદુલાવનું

“કુમારના સ્ત્રી રત્નો” ; શીશુત પુરાણી અનુવાદિત અરવિંદ ધોરના મન્દો, નવજીવન, વીસમી સદી, કૈમુદી અને કુમારનું પ્રકાશન એ સમયે નવું સાહિત્ય કોઈ પણ બાવાસાહિત્યમાં માન્યપૂરે સ્થાન નહીં મેળવે; અને આપણે કિંમતથી કદી સમીએ કે ઉત્તમી પત્રીસીમાં મુજરાની સાહિત્ય સારી રીતે ખીસ્યું છે અને મમ્મદ થયું છે; અને તેનો યક્ષ મુખ્યત્વે નવા સેખકોને પ્રાપ્ત થાય છે.

નવા કવિઓ પણ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યા છે, એમની રચનામાંથી ઉદ્ભવેલ કવિતાની અમર કે હાથ ઝાળી થયેલી છે; અને તેમાં સ્વાભાવિકતાના અંગો પણ પ્રમાણમાં મળે છે; વળી તે કવિના સંસ્કારી, સુન્નિષ્ટ અને પ્રાણુવંત છે. “આપણી કવિતા સમૃદ્ધિ” એ અર્ચામીન કવિતા સંમદનું અવયોક્ત કરનાર જોઈ સકે એ કે નવી કવિતાનું વહેણ દર્શાવેલું ગ્રામ્ય પણ પ્રગવાન, કિલ્લાના માગુ, વ્યંત, લાવના અને આદર્શમયું, અને આસાવંત છે.

વર્તમાનપત્રો જ આજ કાલ જનતાને ઘણું ખર્ચ વાચન નાદિત્ય પૂર પાડે છે; આપણા મામલિક પત્રોની મંખ્યામાં મ્હોટો વધારો થયેલો છે, એટલું જ નહિ પણ અત્યેક વિષયને ચર્ચનાકે લુકું મામિક મળી આવે છે, જે થોડું આનંદજનક નથી. એ બતાવે છે કે જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં ગતિ થઈ ગયેલી છે; અને તે પ્રવૃત્તિની પુષ્ટિના અર્થે, તેના વિકાસ સાર આ જાતનું વાચન નાદિત્ય તૈયાર કરવામાં આવે છે, જેને જનતા તરફથી ઉત્તેજન પણ મળે છે. નવા જમાનાના બાહ્યો-ચુર અને આચાર્ય-ને આપણા વર્તમાનપત્રોના સેખકો અને તંત્રીઓ છે; અને જે પ્રકારનું પ્રચાર કાર્ય-યોજનમાં દેખવરાનું અને રચનાત્મક-તેઓ ઉપાડી લેશે તેવું ચોક્કસ માન્ય થશે એ ચોક્કસ છે. આ મુગમાં તેમનો અધિકાર જેમ મ્હોટો તેમ તેમની જવાબદારી પણ મહોળી અને મંજીર છે.

પ્રભુ જીવનના ઘડતરમાં વર્તમાનપત્રની પેઠે, નાટક, સીનેમા અને રેડીઓ પણ હાવના મમયમાં બહુ કિંમતી દિરસો આપી રાકે એમ છે; એ માધ્યમોના સુમાર્ગે ઉપયોગ થાય નો પ્રખરો અનુદય જલદી સાધી શકાય; તે દ્વારા પ્રખરો સંસ્કારી અને નીતિ ચોરક, માહિતી લાભ અને ગ્રેરક, ઉપયોગી અને અસરકારક થઈ પડે એવું સાહિત્ય સહેલાઈથી અને આનંદ સાથે આપી શકાય; અને, દેશની હાલની પરિસ્થિતિ વિચારતાં માન્ય પડે છે કે જોને દિવસે આ વસ્તુઓ

મહત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે અને તેમાંથી દુષ્કિત પરિણામ, યોગ્ય વ્યવસ્થા અને પ્રયત્ન થયે, મેળવી શકાશે.

સોસાયટીના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદાઓ છે અને વિપરી સંઘર્ષી પ્રવૃત્તિઓને તે પહોંચી પણ શકે નહિ. એટલાં વિશાળ અને ભરપૂર સાધનો પણ સોસાયટી ધરાવતી નથી. તો પણ સોસાયટી નવા જન્માનાને અનુસરવા અનતો પ્રયત્ન કરી રહેલી છે તે એની છેલ્લાં પચ્ચીસ વર્ષમાં વિવિધ સોકાપકારી પ્રવૃત્તિઓ અને તેનાં પ્રકાશનો પરથી માણુમ પડશે; તેમ તેના મુખ્ય કાર્ય કર્તાઓ દેશનાં સાંસ્કૃતિક કાર્યોમાં, પૂર્વવત, યથાશક્તિ ફાળો આપતા રહ્યા છે, એ પણ જોવામાં આવશે.

આપણે સૌ આ પ્રવૃત્તિઓની એટલા નજદિક છીએ કે તે વિશે અભિપ્રાય બાંધવામાં ભૂલ થવાનો અથવા તો પક્ષપાત કે અતિરયોક્તિથી દોરાર્ધ જવાનો, ભય રહેલો છે અને તેમ કરવું અમારા માટે ઉચિત પણ નથી. કારણ કે સન ૧૯૧૦ થી સોસાયટીના તંત્રમાં અમે જોડાયલા છીએ અને તેનાં કામકાજ અને વહિવટ માટે કેટલેક દરજ્જે જવાબદાર પણ છીએ.

આ સંજોગમાં સોસાયટીના આ પચ્ચીસ વર્ષના કાર્ય વિશે અમારા તરફથી કાંઈપણ કહેવામાં આવે તેના કરતાં અન્ય કોઈ તટસ્થ વિવેચક સોસાયટીની વિવિધ સોકાપકારી પ્રવૃત્તિઓ અને તેની સાહિત્ય સેવા વિશે અભિપ્રાય આપે, એ અમે વધુ પસંદ કરીશું.

અકરણુ ૨

ગુજરાતી ભાષાના કોશોત્તુ પ્રકાશન કાર્ય

“જેમ મેરા વિના રાજ્ય જંગલીન અને કમજામત વિના મરેણ ગાભાલીન છે, તેમ ભા.ા. મેરા વિના દેશભાષાની રચ્યસત્તા છુટા છુટા ને વિખરાયના. પરંતુ અનેક અગ્ર તથા એઓની અન્યવરથા એથી સમગ્ર એક સ્વરૂપે ન હાવાથી ગ્રામીણ બલિહ અને અને રાષ્ટ્રીય સંસ્કાર વિના સુદર ગાભતી નથી દેશ વડે-૪ ભા.ા. નગરી ચર્મ ને-જગમા તદિ પામે છે ભા.ા.નો. યા એ, ભા.ા. બોધનગ લોખની સ્થિતિના સ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બ છે તેઓના જાનેશ્વરને દર્શાવનારો જ્ઞાનચક્ર છે.”

[કવિ નર્મદાચકર-નર્મદાશની સુખમુ.]

ગુજરાતી ભા.ા.નો દેશ-ચાવરા માર મોખાઈગીના કાપકનુઓએ સોસાઈટીની સરખાથી લેવારી કર્યા મરી હતી, તે. નવિસ્તર અવગણ સોસાઈટીના હમ્મિસ-વિમાન ૧ મા નોખો છે ન અને તે પ્રવૃત્તિને સાગ નક્ષેપમા નન ૧૯૧૨ મા ગુજરાતી સ્વર વિમાન સે સાહી લગથી પ્રસિદ્ધ મગમ આગેો ત્યારે તે કમથી પુરા પાનિત તે વખતના એ ન નેરેરી સાવર કરગાહએ તે પુરાતની પ્રવરવામા આપો છે

ગુજરાતી દેહની ગયામાં ગુજરાતી દેહની જોડોએ પ્રમજ ન ૧૯૧૫ ન પુખ પ દો અને તેના નિવારણ સર ગુજરાતી સખ સમદ એક કરી ને પ્રથમ હપ રનો નિર્મવ થો રને. લગુસ. સન ૧૯૬૭ મા ગુજરાતી સખ સમદ સોસાઈટીએ બનાવ પ રીને તે વિલખા નસ નુ વિાનો ગાત્રી નિાનો અને જંગલીના ખેન-એને ને અનિપ્રમ અર્થ વના થો રને

ને તદિ દેહની જોડો. નિપુવ સર સ કરી તાવળ ખવાન ને પ્રવિનિપિએ અને સેમહી લગથી ને પ્રવિનિપિએ એમ ખાને એ ગુજરાતી એક કમિટી નિમવ મ અવી હતી તે કમિટીના કમદ જો રત ન ઉપલબ્ધ નથી પણ એમ અમલવ છે રે નરી વચન મ રે જન-૬ સપાક અનિપિએ રને ના રે ના નિરમે નતો જ ને

ઉપરોક્ત ક્રમિટીએ સ્વીકાર્યા હતા અને તે જોડણીના ધોરણે સોસાઈટીએ શાળોપયોગી ગુજરાતી કોસ રચવાનો નિર્ણય કર્યો અને સોસાઈટીના હીરકમહોત્સવ નિમિત્ત કરાવવાના કાર્યોમાં એ ગુજરાતી કોશનો સમાવેશ કર્યો હતો.

“ સાગર ” નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલ મત્તકવિ અને શેખર શ્રીયુત જગન્નાથ દામોદરદાસ ત્રિપાઠીની, ગુજરાતી શબ્દસંગ્રહમાં નવે! ઉમેરો કરવાના અને તેના અર્થ સ્પષ્ટતા કરવાના કાર્યપર, નિમણુંક થઈ હતી. તેઓ શબ્દકોશનાં સાધનો એકત્રિત અને વ્યવસ્થિત પૂરાં કરી ન રહ્યા હતાં એમણે રાજીનામું આપ્યું અને તેમની જગ્યાએ શ્રીયુત પ્રીતમદાસ ન. કચ્છીની નિમણુંક કરવામાં આવી. તેમને એ વિષયનો શોખ હતો એમ એમણે પછીથી હાંમે ગાળે સયાજી સાહિત્યભાણામાં પ્રસિદ્ધ થયેલ “ ગુજનાત્મક ભાષાશાસ્ત્ર ” પુસ્તક પરથી માણુમ પડે છે; પણ તેઓ એ વિષયમાં ઝાઝી પ્રગતિ કરી શક્યા નહિ અને એ કામમાંથી ગુરતજ નિવૃત્ત થયા હતા.

સન ૧૯૧૦માં મુખાઈનું પાણી કુટુંબીજનોને નહિ સહવાથી “ ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ ” ના શેખર શ્રીયુત મણિલાલ હામરામ બટ, પેતાના યતન અમદાવાદમાં આવી રહ્યા અને તેઓ કોઈ સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં પડવા મંચડતા હતા.

સોસાઈટીમાં એમણે સન ૧૮૯૬ માં થોડાક માસ કામ કર્યું હતું; એટલુંજ નહિ પણ “ બર્નિયરનો પ્રવાસ ” એ નામના સુપ્રસિદ્ધ પ્રવાસ પુસ્તકનો સોમાઈટીને ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરી આપ્યો હતો. એ રીતે સોસાઈટીના કામકાજથી એઓ પરિચિત હતા અને સોસાઈટીના કાર્યવાદો પણ એમની ચક્રિત અને શેખનકાર્યથી ટેટમેક અંશે વાકેફ હતા.

આ પ્રમાણે અધા સંજોગો અંધમેસતા મળી આવતાં, સોસાઈટીએ શ્રીયુત મણિલાલને કાશના કાર્મ પર નિમત્ત કર્યા ત્યારથી ગુજરાતી કોષનું કામ નિયમિત અને વ્યવસ્થિતરીતે થતું આવ્યું અને પ્રજા દ્વારા એ ને પૂર્ણ સિદ્ધિને પણ પામ્યું હતું.

શ્રીયુત મણિલાલ હામરામની ગુજરાતી સાગ્ર શેખરકોશમાં મળના પધવી છે. મરીયાઈમાં તેમની આવ્યાવસ્થા પત્તાર થઈ હતી પણ એમના મામા સ્વર્ગત્ય ભાઈચંદર ન્દાનાભાઈની દૃષ્ટી નેઓ કંઈક સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરી શક્યા અને પછીથી તો સ્વામયથી આગળ વધ્યા હતા. રાજઆતથી શેખન વાંચનનો રંજ કામેયો અને વિદ્વન્નનોના મહેવામમાં ધણુંખંડ મેવાનું

થતુ એટલે વાચનનો ગોખ વૃદ્ધિ પામ્યો અને લેખ લખવાની પણ વગની લાગી હતી, એટલે દરજ્જે કે પોતાની પાસે પુસ્તા સાધનો કે પૈસા નહિ તેમ છતાં મિત્રો અને સ્નેહીઓની મદાયતા અને ઉત્તેજનપર વિશ્વાસ ગંખી "મમાયોગ્યક" તથા "અવેશ વત્સલ" નામે બે માસિક પત્રો તેમણે ચલાવ્યા હતા, અને તે વખણાયા હતા "અનિય દત્ત" નામનું ખંડ કાવ્ય તેમણે તે વખતે લખ્યું હતું, તે મારી રીતે જાણીતું છે પણ એમની ખરી નામના 'શુભગતની લુની વાર્તાઓ' થી થઈ, જેની જોડે હતું ખીલ મળી નથી 'પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ' અને 'જાસીની ગણી'—એમની ખીલ બે કૃતિઓ એમણે જ બહોળો લોકાદર પામી છે. એમની પૃથ્વીગજ ચૌહાણની વાર્તા મન ૧૯૨૬-૩૦ માં રૂકન વિવિગ સર્ટિફિકેટની પરીક્ષા સાર મુનાઈ યુનિવર્સિટીએ એક પાસ્ય પુસ્તક તરીકે પસંદ કરી હતી આ સિવાય એમના ગ્રંથો—સ્વતંત્ર અને અનુવાદિત—વણા છે અને તેના સફળ ઉત્પાદન માત્ર અદિ" બમ છે

એમનું વણખરું જીવન પત્રકારિત્વમાં વ્યતિત થયું હતું એટલે લખવાની હથોટી એમના હાથે બેસી ગઈ હતી અને એમની લેખનશૈલી સરળ અને વસ્તુશીલ પણ એની અમનકારક નિવડતી કે તેનું વાચન રસમય થઈ પડતું અને તે લખાણની વાચકપર સનગ છાપ પડતી હતી

આતુ સાલિય પ્રવાહથી આમ તેઓ પ્રથમથી સસર્ગમાં હતા અને લેખન વાચનનો મૂળથી ગોખ, તેથી શુભગતી દોરતું અપાદન કામ તેમને માનસિક અને આત્મિક યર્ષ પડ્યું હતું

અર્થાત્ત વાચકજનો ઈસરો મહોટા મરા પાછળ ગ્રહેલી અનેક મુશ્કેલીઓ આનમાં લઈને, શુભગતી લખાણો એક શાળાપયોગી યાદ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, તંબાર કાવવાનો હતો એટલે તેની માધનસામગ્રી અને તંબારી મર્ચે મર્યાદિત હતા

મરા જેવા ભગીરથ કાર્પ માટે એક માણસ તો જ પણ મરીમધે વિકાસો ઝાલ પડે તેમ તે કાર્પ માટે પુષ્કળ નાણું ખર્ચવું જોઈએ

નાણાનો મરચ, સાધન અને સદાયકર્તાઓની ઉણપ એ વસ્તુસ્થિતિ વિચારીને ધીપુત વાવસ કલ્યાણે તે કાળે શુભગતી શાળાપયોગી મરા કાવવાનો વચનો પણ સવામન અને અન્ન માર્ગ મદપા કર્યો હતો, એ કદાપલ્લભ્યું થયું હતું અને તે પછી અનુભવપ્રતી શેત્રુ હતું

ગુજરાતી રાજ્ય સંગ્રહની પ્રતો અગાઉ ગુજરાતી વિદ્વાનોને મોકલી
સૂચન એ મંગાવી હતી ત્યારે “બહુજ થોડી અને એકબીજાથી વિરૂદ્ધ
પડતી સૂચનાઓ આવી હતી” અને ગુજરાતી ગ્લોસર વિભાગની નકલો
અભિપ્રાય માટે મોકલી અપાતા, એવાજ કડવો અનુભવ પ્રાપ્ત થયો હતો.

નવું વિભાગની પ્રતો જે અભિપ્રાય માટે મોકલી અપાય તેમા
સુવાનવધાન કે ફેરફાર સૂચવવાનું લેખકને મવડલસુ થઈ પડે તે કારણે તે
ભગ એક જ કાવમમા છાપી તેની કાળી માર્ગિન દોરી રાખી હતી, અને
તેની ગત નીચે મુજમ પણ લખી મોકલવામા આવ્યો હતો:

ગુજરાત વનોકીયુવર મોસાઈટી,
અમદાવાદ

૨૦ નં.

મુકામ

ગુજરાત વનોકીયુવર મોસાઈટીના ઓનરરી સેક્રેટરીની મથામ વિ વિ.
૭ અજોડોજ છુદા બુકપોસ્ટથી મોસાઈટી તરફથી તૈયાર થતા ગુજરાતી
ભાષાના નરના નવું વિભાગ ની પ્રક્ટ કોપી મોકલી છે અને તેમા
સુવાન વધાન - ઉમેગ કન્વા સૂચવવાનું ફાવે તે સારૂ અડધી બાલુ દોરી
ગળી છે આપને જે સૂચનાઓ અને ફેરફાર ૭ સુધાન વધાન કન્વા છંદ
જપ્તા હોય તે આપની અનુદળનાએ જેમ અને તેમ જલ્દી મોકલી
અપવને વિનંતિ છે નમામ સૂચનાઓ આવના બાદ તે ઉપર વટનુ ધ્યાન
આપીને નવેસથી ગતનુ કામ આપશે તે આપને વિદિત થાય.

જે સૂચનાઓ કે સુધાન વધાન સૌથી પહેલા સોસાઈટીને મળશે
તે મન કમિટીને થોડા જલ્દા તે પારિતોષિક આપવામા આવશે.

બી૦

લાલશંકર ઉમિયાશંકર

ઓનરરી સેક્રેટરી.

ગતના કન્વાઈ એટને વ્યવહાર કાર્યદક્ષ પુરુષ, અને એમની પ્રદતિ
એવી ચિત્તભરી કે એકવાર ચિંતનુ કર્ય તે પાઠ ઉતારે ત્યારે તેએ
જ પે અને મનોપ પામે

ગુજરાતી કોશ સંપૂર્ણ થયેલો જોવાને તેઓ છુપ્યા નહિ; પણ સ્વર-વિભાગ લેખને એમને આનંદ થયો હતો.

તે વિશે અનેક દૃષ્ટિએ મૂલનાઓ લખાઈ આવે એ આશયથી સ્વર વિભાગની પ્રતે ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસીઓને અને ગુજરાતી પત્રો તેમજ માસિકોના તંત્રીઓને એમણે છૂટથી મોકલી આપી હતી; પણ પાંચ ૭ વિદ્વાનોએ જ તે પ્રત ગુધારીને પાછી મોકલવા મહેરબાની કરી હતી.

તે પછી કોશનું કામ પૂર્વવત્ જ નજીમજ મૂલનાઓ લખાઈ આવી તે લક્ષમાં લઈને, આજુ રાખવામાં આવ્યું હતું.

તે કોશ ટૂંકી રીતે તૈયાર થતો તેની લોકીકત કંઈક ઉપયોગી થશે એમ સમજીને આંહી આપીએ છીએ.

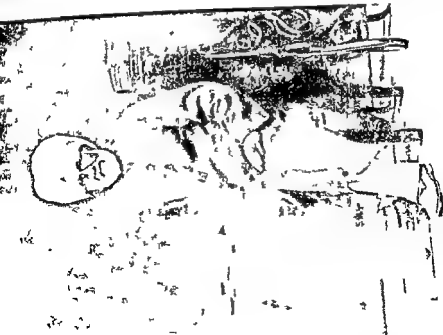
શ્રીયુત મણિલાલ પ્રથમ તો જે અક્ષર લેવાનો હોય તેના મળી આવે તેટલા શબ્દો એક કોરી નોટણીમાં ઉતારી લેતા. સોસાઈટીને શબ્દ સંગ્રહ તેની ભૂમિકા રહેતો; તે પછી નર્મકોશ, રાજીનાનો કોશ, બેલસરનો કોશ, લક્ષ્મીભાઈ પટેલનો કોશ એ સર્વ કોશનાં પુસ્તકો તેઓ તપાસી જતા અને પોતાના વાચનમાં જે શબ્દો આવ્યા હોય તે નોંધી, કાચું 'ખોણું' તૈયાર કરતા. તે પછી શબ્દોના અર્થ લખતા અને તે અર્થો યથારાશ્તિ જેટલા મૂગી આવે તેટલા આપતા હતા.

શબ્દોની વ્યુત્પત્તિનું કામ મૂળે કઠિન છે; અને તે કામ એકલે હાથે બરોબર થઈ ન શકે એ દેખીતું છે. તે કાર્ય સાદું જુદી જુદી ભાષાના વિદ્વાનોનો સહકાર અને મદદ જરૂરનાં છે. તે કાર્ય એક અક્ષિને નહિ પણ વિદ્વાનોના બુદ્ધ-સંઘને મુલજા હોઈ શકે.

ખીતું જે તે શબ્દોના અર્થો-ક્રમસર, તેના અર્થમાં થતા જતા ફેરફાર સાથે, તૈકાવાર, ઉદાહરણ સહિત અપાય એજ અગત્યનું અને એજ ધોરણ સર્વગ્રાણ અને પ્રમાણભૂત થઈ પડે.

પણ તે માટે ઘણી ઘણી તૈયારીઓ આપણે હજી કરવાની છે. એકાદ ન્યુ ઇંગ્લિશ ડિક્શનેરી આપણા આદર્શ કોશ ગ્રંથ રહે. એવો ગુજરાતી કોશ તૈયાર થવા માટે એકલું પુષ્કળ નાણું જ નહિ પણ મોટી સંખ્યામાં વિદ્વાનોએ એકત્ર મળીને પ્રયાસ કરવો જોઈએ છીએ. એમાંની કેટલીક વસ્તુ માખ છે. પણ તે કાર્ય સદકાર વડે થઈ શકે એમ છે.

આચારીનિધિ ૧૭૨૫૨૭ ૬૩૦૫

(૧૨૫)

ઉત્તમનાથ ડેગાપથા ૧૧૧૧૧૧

ગુજરાતી ભાષાનો પ્રથમ આઈ ભાગમાં મોસાઈકીએ ગાવ્યો છે, તે શાળા ઉપયોગી હોવા છતાં સંપૂર્ણ છે એવો તેના પ્રયોજક ના પ્રકાશન પ્રેમ પશુ દાવો કરતા નથી. તે દોષવાળો છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાં પુનરુક્તિના દોષો, ભૂલો, અપૂર્ણતા વગેરે ખામીઓ છે અને તેથી તે દૂર કંઈવા મોસાઈકીએ એ પ્રશ્નના રિવિઝનનું-સુધારણાનું કામ કરી ખારમેલું છે.

ઉપરોક્ત કોશ પરત્વે એટલું કહેવું પ્રાપ્ત થાય છે કે વીરુત મણિલાલ હમારામ ભટ્ટે, એકલે હાથે, મર્યાદિત સાધનો વડે, બહાનના નકકાર વિના, જે કાર્ય યથાશક્તિ અને યથામતિ કર્યું છે તે જરૂર અસિદ્ધિને પાત્ર છે, અને એ અભિપ્રાય આપે, અમારે માનવું છે કે, એ વિષયમાં જે પ્રશ્ન એ ચોક્કસપણે કાર્ય કર્યું છે કે કરે છે, તે મૌ મમત યશે.

મોસાઈકીના પ્રમુખપદે દી. બા. પ્રશ્ન-લાલભાઈ નિમાયા પત્રી નક્કી પ્રથમ દુરતજ એમણે હાથ ધર્યો હતો એક માગ મુજબ તરીકે પ્રશ્નની ઉલ્લેખ લાખા સમયથી એમને માન્ય કરે છે એટલુંજ નહિ પણ તે માગે તેઓ મતનુ ચિંતન કર્યો કરે છે.

પ્રથમ એ પ્રશ્ન એનેનું કમિટીમાં ગયું થયો અને યોગ્ય બનામણો થઈ આવના તે પ્રશ્ન મોસાઈકીની છુક-કમિટીને મોપાયો હતો છુક-કમિટીએ તે કાર્ય કેવી રીતે કરવું એ વિષે વિચારના રીપોર્ટ તૈયાર કર્યો તે નીચે ઉતારવામાં આવે છે તે પછી એ આખાય મર્યાદી - બી. એ. એ. આ નજરમાં આવશે.

છુક કમિટીનો રીપોર્ટ

છુક કમિટીની એક બેઠક તા. ૫ મી નવેમ્બર સન ૧૯૨૨-ને મોમવારને દિવસે માળના જા વાગે મોસાઈકીની આપીસમાં મળી હતી તે વખતે નીચેના મર્યાદી હાજર હતા અને નીચે મુજબ નિર્ણય એનેનું કમિટીમાં ગયું કર્યો થયો હતો.

હાજર

- રા. બ. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ
- રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ
- મિ. કે. જુસાઈ અરદેશર બાલા
- રા. ગ. યદ્યોભાઈ ખીતાબરાદાસ દેગમરી
- રા. રા. કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેશાઈ
- પ્રિન્સિપાલ આલ્ફ્રેડ શંકર બાપુભાઈ ધ્રુવ

મોસાહટી તરફથી તૈયાર થતો ગુજરાતી ભાષાનો ફોન સંપૂર્ણ રચાઈ પ્રસિદ્ધ થયો છે. કોપની પ્રતો લાઠક મેન્બરોને બેટ આવવા પૂરતીજ છપાવવામાં આવતી હતી, અને તેની બધી ચોગ્ગના અને વ્યવસ્થા કામચલાઉ હતા. હાલમાં તે ફોન માટે બહારથી પુસ્તક મામણી થાય છે. શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ ગુજરાતી ભાષાનો ફોન તૈયાર કરવાને ઘણો વખત લેંછશે, છતાં મોસાહટી પાસે જે સાહિત્યસામગ્રી તૈયાર છે. તે પરથી એક વિશ્વાસપાત્ર, ચોક્કસ, અને ભેદભાવ સંપૂર્ણ, શાળાપયોગી ફોન, જૂની આદતિ, જે હાલ પૂરી થઈ છે તે પરથી મુદ્રાણ વધારા અને ઉમેરા સાથે એક નવી અ.ગ્રનિ રૂપે મોસાહટી તરફથી તૈયાર કરવી બહાન પાડવી.

(૨) ગ. ભ. દેશવસાસ મુલે આ નવી આદતિનું આમાન્ય લંચીપદ સ્વીકારવા હિંમત પ્રદર્શિત કરી છે તે બાદ કમિટી નેમને આંતરબાળક ઉપકાર મને છે.

(૩) તે મંબંધમાં કેટલીક મામલોગંક નેપ અર્થિ ગણુ કરવામાં આવે છે:—

(અ) પ્રમુખ અ.ગ્રનિમા સમમમ બંધ પ્રચલિત કરાવેલો સમયેસ થઈ જાય તે માટે મંબંધ અધારમા સુનકર્થી અ.પણા શિષ્ટ અને પ્રમિદ કવિઓ અને લેખકોના પ્રથા ફરી જંથાવી તેમાંથી હાલ બહોળા નંબર કમાવેલો, અને તે બદલ કામ કરનારને મેલમ લગ્ન, તે પગિદેવિક અ.પણુ.

(બ) પ્રમુખ મોમનો લેખકની જગ્યા માલિય પશિરે નાધિય: હાલકને અનુમતિને કરવી.

(ક) જે જે સંસ્થાની અગ્રનિ મોલમ ન પૂન પડે તેની જુદી ને.પ કરી મેલિ.

(દ) સંસ્થાનો કમ મંબંધ સંસ્થાને અનુમતિને રખે.

(દ) જેને જાણી સંસ્થાના લેખક હાલ કરા. જે ન લ.મે.૧૫ કરા.

(જ) મે.૧૫ ૧૯૧૬ અર્થકર્મક ઉપરા (કોલેન) કરા.

(ઝ) અ.ન.વ.ન.જે.૧૯૧૬ માટે ૧.૫૩૦ મો.મ.પૂ.વા. ને ૩૦:૧૨૦ જે ન.વ.ન.વ.ને તે જોવડી અ.૧૬.

(૯૯) વિચાર, મહાદ અને અભિપ્રાય માટે મદદરૂપ થાય એવા મંડળો, ન્યાનિક અને સામાન્ય નીમવા, અને તેમાના મળ્યોને ૧૮૭૭ પહે નો રોગ પાતિતોષિક પછુ આપવું.

ન્યાનિક મંડળો માટે નીચેના નામો સુચવવામા આવેલા છે.

(૧) શ્રી. શુરાનુદિન અબ્દુલ્લામિયા સુરેઝી

(૨) શ્રી. અમીરુદ્દીન હમદમિયા હાફી.

(૩) મુનિશી જિનવિજયજી.

(૪) શ્રી વીરમિત્ર ભીમગવ દીવેડીઆ.

(૫) શ્રીયુત ખરે, મળીન શાસ્ત્રી મહાપ્રદ આશ્રમ

(આદ) સામાન્ય તંત્રીને તે જણાવે તે પ્રમાણે પંચાગના ચેખક ૨૦૧૨ આપવો

(જો) જ્યાં જ્યાં સુજનતી વ્યાકરણને લગતા પ્રથમ, મળદ પ્રયોગ વગેરે મળી આવે તેનુ એક ટાચલુ કંપુ

રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ

ઑન સેક્રેટરી

દી. ખા ફગવદાવભાઈએ ઝાનનુ કામ પ્રસ્તુત રીપોર્ટ મેનેજર કમિટીમા મળુ થના, ઉચ્ચ અને ખતથી ઉપાડી લીધુ હતુ. બહારની મદદ એમને ઝાડી મળી નહિ પણ આપ બળ પડ અને પોતાની પાસેની સાધન તથાગી પડ અવધબી થ અક્ષર એમણે પૂરો ક્યો અને તે છપાવ્યો પણ ખરો. તેની પ્રતો કેટલેક મળે સુચના અને અભિપ્રાય માફ મોકલી અપાઈ પણ તેને પ્રોત્સાહક ઉત્તર મળ્યો નહિ. તેમ જાના દી. ખા. કેશવલાલ એ કામમા વળગ્યા મળ્યા અને ૨૨૦ વિભાગના પ્રથમ જ, આ અને જ, એ ત્રણ અક્ષરોની પ્રેમ કોપી લેવાઈ કરી હતી. તે પછી આખે મોતીએ ઉત્તરના માડયાથી તેમજ કોવેશના અધ્યાપક તરીકે વધુ સમય આપવો પડેલો હવાથી તે કામ, ખીજ કોઈ મગવડભરી વ્યવસ્થા થના સુધી મળતવી મળ્યુ જે ચિત્રિમા તે હતુ પડેલુ છે.

એ વોન્જે આખોય ફાલ સુધારનાની એઓ ઉમેદ મળે છે અને દિ-ગ્રીએ લીએ - પ્રભુ એમની એ ઉમેદ પાર પાડો, જો કે જ અને સ્વેચ્છા પ્રભુ અક્ષર ન્યાન કડી આપીને ક્યા ધોરણે અને કવી રીતે તે

કામ આગળ કરવું તે માર્ગ દી. બા. કેશવલાલભાઈએ મંગળ અને ૨૫૬ કરી મૂક્યો છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે દોશ સુધારણાનું કામ ચાલતું હતું તે સમયે કોલેજમાં એમને 'નંદશંકરનું જીવનચરિત્ર' શિખવવાનું ચાલતું હતું. એમાં આવતા ઉર્દુ અને ફારસી શબ્દોના બરોબર અર્થ સમજવા તેઓ પ્રસંગોપાત્ત પ્રેમચંદ દાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના રીડાયર્ શિક્ષક મી. અમીરમીયાં હમદુમીયાં ફાઈકીને બોલાવતા હતા. મી. ફાઈકીને શબ્દકોષનો શોખ હતો. કેટલાક વખત સુધી 'ગુજરાત શાળાપત્ર'માં એમણે ગુજરાતીમાં વપરાતા ફારસી અરબી શબ્દોનો મંગલ પ્રગટ કર્યો હતો. દી. બા. કેશવલાલભાઈએ એ વખતે જ અક્ષરનું મંપાદન કાર્ય આરંભેલું હતું તેથી તેમને જ અક્ષરવાળા શબ્દો એકઠા કરી આપવાનું સૂચ્યું; તે સાથે કેટલાક ગુજરાતી પુસ્તકો ફરી વાંચી જવાની એમને ભલામણ કરી અને એ વિષયની ચર્ચામાંથી ફારસી અરબી ગુજરાતી કોશની યોગ્યતા ઉદ્ભવી હતી.

એ દોશ મોસાઈદીએ બે વિભાગમાં છપાવ્યો હતો. તેમાં મૂળ શબ્દો આપવા ખાસ કાળજી રખાઈ હતી. ગુજરાતી કોશમાં સુધારણાની પ્રવૃત્તિના અંગે આપણને આમ અનાયાસ એક સારા ફારસી અરબી દોશ પ્રાપ્ત થયો છે અને તે એવા સાથે આપણે ગુજરાતીઓએ મી. ફાઈકીને ઉપકાર માનવાનો છે.

ગુજરાતી શબ્દકોશનું કામ પૂરું થયું તે વખતે એ કોશની પ્રવૃત્તિ આગળ આજી રાખવા નર્મ કથાદોશ જેવા એક નવો કથાદોશ તૈયાર કરાવવાનો વિચાર મોસાઈદીના કાર્યક્ષેત્રોએ રફ્યો હતો; અને અભ્યાસીઓ તરફથી એવા એક સારા કોશની માગણી પણ ચલી હતી. દી. બા. કેશવલાલભાઈની સલાહ પૂછતાં, એ કાર્યમાં રહેલી-ચૂકેલીઓનો ખ્યાલ આપી, મૂળ સંસ્કૃત સાધનોનો શાસ્ત્રીય અને ઐતિહાસિક ધોરણે ઉપયોગ કરી જાણનાર યોગ્ય માણસ મળશે કે કેમ એ વિશે એમણે શંકા દર્શાવી, એટલે એ વિષય આગળ વધ્યો નહોતો.

દરમિયાન રા. ડાલાભાઈ પીતામહાસ દેરામરીના કાયમા ધણાં વળોપર ભેગલો અને વંચેલો પ્રાચીન એ તત્કાલિક કોશ મરહૂમીમાં લખેતો આવ્યો; અને તેમને તે ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું 'નન વઠ' આવ્યું.

શ્રીયુત ડાલાભાઈ જન્મ્યુત વિકાન છે; સારા કવિ છે. એમના 'મુલમુલ' કાવ્યે દાને મુગ્ધ કર્યા નથી કે નેમ એક આદિત્યકાર તરીકે

એમણે સારી પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરેલી છે. એમણે સંપાદન કરેલું “ કલાન્ડર પ્રત્યેક ” કાવ્ય તો જુની ગુજરાતીનો એક સુંદર નમુનો છે અને એક ઐતિહાસિક કાવ્ય તરીકે તેનું મૂલ્ય મ્હોતું છે. તે એક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે વંચાય છે. એમની વિદ્વતાથી સુપરિચિત છે અને એમની લેખનશૈલીની વિશિષ્ટતા એ છે કે ગમે તેવા શુદ્ધ વિષયને પણ તેઓ રસિક અને સરળ કરી શકે છે.

અસ્તુત ‘ પૌરાણિક કોશ ’ એ કાંઈ મૂળ મરાઠી ગ્રંથની નકલ નથી; પણ બહોળા સુધારા વધારાવાળું એક નવું પુસ્તક છે. એ વિષે તેઓ જણાવે છે:—

‘ આ કોશ કેવળ ભાષાન્તર નથી; તેમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ધૃષ્ટ ફેરફાર અને ઉમેરણ કરવામાં આવ્યું છે. ભાષા ગુજરાતી વાચકદંદને સુરચિત્ર થાય એમ રસભર કરવા તરફ ખાસ લક્ષ રાખ્યું છે. એ કોશમાં ન આપેલાં એવાં પુષ્કળ અવતરણો મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાંથી આ કોશમાં દાખલ કર્યાં છે. એ બધાની સાથે કોશના વસ્તુને વિસ્તૃત કર્યું છે. એકા તરીકે લીધેલા કોશમાં માત્ર ૬૧૨૧ વ્યક્તિઓની હકીકત આપેલી છે. તેની જગાએ આ કોશમાં ૧૦૭૬૯ વ્યક્તિઓની હકીકત આપી છે, એટલે વસ્તુ પરત્વે ગ્રંથ લગભગ બમણો બન્યો છે, એટલું જ નહિ પણ ઘણી અગ્રગણ્ય વ્યક્તિઓની હકીકતમાં ઓર વધારો કર્યો છે. ગ્રંથ છપાઈ ગયા પછી પણ ભાગવત વગેરે અન્ય સ્થળેથી વધારે વ્યક્તિઓનો ઇતિહાસ આપવાની લાગણી થઈ આવતાં વધારાના શબ્દો નવ ફરમાની પુરવણીમાં સંગ્રહા છે. કુંકામાં ગ્રંથને પરિપૂર્ણ કરવા તરફ બનતું કર્યું છે. આવા ગ્રંથો કાંઈ કાવ્ય કે નવલકથાની જેમ વાંચન તરીકે સાધન વંચાત્ર નથી. ઉપયોગી અને જરૂરી હકીકત સારૂ બપનું હોય તેટલુંજ વંચાય જતાં દુરસહની વખતે વાંચન તરીકે વાંચી શકાય એવી રીતે ઘણાં ચરિત્રો તૈયાર કરવા તરફ ખાસ લક્ષ આપ્યું છે. આશા છે કે એમ છૂટક છૂટક વાંચીને પણ વાંચકદંદ આનંદ મેળવશે. ’*

પૌરાણિક કથાકોશનો ચોક્કસ ભાગ તૈયાર કરીને શ્રીયુગ ગણાભાઈએ સોસાઈટીને પ્રસિદ્ધિ માટે મોકલી આપ્યો. તે કાર્ય પસંદ પડવાનો પ્રશ્ન નહોતો. શ્રીયુત ગણાભાઈ જેવા સંસ્કારી અભ્યાસીએ તે કામ કર્યું હતું; અને તેની અગત્ય વિશે જે મત નહોતો એટલે તેનું પ્રકાશન તુરતજ શરૂ કરરા ઠરાવ થયો હતો. આમ એ પુસ્તક ઘાંઘા સમયની ખોટ પૂરી પાડે છે,

એટલું જ નહિ પણ એક રેફરન્સ પુસ્તક તરીકે સાહિત્યના અભ્યાસીઓને તે બહુ ઉપકારક ગ્રંથ થઈ પડશે.

વિદ્યાનની પરિભાષાનો અથ શેષક અને વાંચકને કાળા કાળથી મુંઝવે છે. સાહિત્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન વગેરે વિષયોમાં આવતા ઇંગ્લેશ શબ્દોના અર્થ ગુજરાતીમાં ઉતારવાનું કાર્ય ઓછી વિદ્યાર્થીણાઓ નથી. જુદા જુદા શેષકોએ, પ્રસંગોપાત્ત શેષ લખતા જે અધરા શબ્દો માણુમ પડેલા તેના અર્થવાદક પર્થવ શબ્દો યોજેલા; અને તેમાંનાં થોડાક ચમણી સિફ્તાની પેઠે ગ્રાવ થઈ પ્રચારમાં પણ આવ્યા છે. જ્યારે કેટલાક અણુવપરાયલા લખાણમાં ટંકાઈ રહ્યા છે. શ્રીયુત વિશ્વનાથ મગનસાક બટ ઓનર્સ એન્જ્યુએટ છે; ઇંગ્લેશ અને ગુજરાતી સાહિત્યના મારા અને માર્ગિક અધ્યાસી છે, અને આપણું મલ સાહિત્ય બહુ ગ્રીહ-અને વિવેચકની દૃષ્ટિએ વાંચ્યું વિચાર્યું છે, તેમને એ વાચન દરમિયાન જે જે ઇંગ્લેશ શબ્દોના અર્થ ગુજરાતીમાં નવા વપરાયલા જોવામાં આવ્યા તેની નોંધ કરી, નમુના લખાણ કેટલાક શબ્દો “વસન્ત”માં પ્રસિદ્ધ થવા મોકલ્યા હતા. એ શેષ પ્રસિદ્ધ થતા, એ શબ્દ સંગ્રહની ઉપયોગિતા તરફ સૌનું લક્ષ ગચું હતું અને તંત્રી મહાશયે પણ તેની અગત્ય પર ભાર મૂક્યો હતો. તે શબ્દ સંગ્રહ સોસાયટીએ પ્રગટ કરવો જોઈએ એવો વિચાર રફરી આવતા અમે શ્રીયુત વિશ્વનાથને તે સંગ્રહ સોસાયટી પર મોકલી આપવા સૂચના કરી અને કમિટી સમક્ષ તે કામ રજુ થતાં, તે સંગ્રહ પુસ્તકરૂપે છપાવવાનો નિર્ણય થયો હતો.†

શ્રીયુત વિશ્વનાથે એ કોશની પ્રસ્તાવનામાં આ પ્રકારના કોશ વિશે ચિંતનભર્યું વિવેચન કર્યું છે, તેમાંથી સદરહ કોશની સંકલના પુરતો ભાગ અહીં ઉતારીએ છીએ:—

+ વૈજ્ઞાનિક પારિભાષિક કોશનો પ્રારંભ આપણે અહિં પહેલપહેલો સ્વચ્છે પ્રે. ત્રિભુવનદાસ કલ્યાણદાસ અન્નરે તે સમયે વડોદરા કલાબુજનના પ્રિન્સિપાલ હતા-કર્ષી હતો અને તે કાર્ય સારૂ મણી સાધન સામગ્રી એકઠી કરી હતી.

અમારા સહિજવા પ્રમાણે તે પારિભાષિક કોશની બાવેલી લખેલી શાબ્દોનાં સાધારણ ખાતાના ફક્તરમાં પડેલી છે.

રાજ્ય તાકીદી એક વૈજ્ઞાનિક પારિભાષિક કોશની બારેક વર્ષે ઉપર બદાર પડ્યો હતો તેની નવી આવૃત્તિ ઉપરોક્ત લખાણને ઉપયોગ કરી, મુદ્રાશ ન્ધ સા-સદિત બદાર પાડવામાં આવે છે તે ખાસ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

■ અગ્રેજીદાર પાશ્વત્ય સાહિત્ય મસ્કૃતિના સસર્ગમાં આવતા જે અનેક વસ્તુઓ, રીતભાતો, સંસ્થાઓ, ભાવનાઓ આદિ નવીન પદાર્થોના પરિચય થયો છે તેને માટે યથાર્થ પદો નો ગુજરાતીમાં મોઢ્યા પણ જડતા નથી આથી માતૃભાષા પગલે તો આપણા મોટા ભાગના શિક્ષિત વર્ગની દશા મૂળાને સ્વપ્ન થયું હોય એવી નાચાગ જની ગઈ છે ને નેમાનો જે નાનો ભાગ આ પર્વિચ્છિન્નિથી પણ થઈને ભાષાન્તર, માન નેખન અને અન્ય અર્થો માટે પશ્ચિમનું જ્ઞાન આપણી ભાષામાં ઉતારવા મંદે છે તેમના માર્ગમાં આના પાગિભાષિક સંબંધ પદે પદે મોટી મુશ્કેલી ઉભી કરે છે એટલે મોઢ ધમ્મિ અગ્રેજી મારફતે અમુક નિયમો પાર પામેન પણ ને ગુજરાતીમાં પોતાનું એ ગીતે મેળવેલું જ્ઞાન હાનિવાની છત્રા પણ નોમ છતાં, જ્વળ આના પારિભાષિક સંબંધોની મુશ્કેલીને કા લે હોય નેહી મેસી રહેલું પડે, એવા પ્રસંગો પણ આપણા દેશની વિદ્વાતાના ઇતિહાસમાં વિન્ન નથી તેથી પરિભાષા નિયમની આ મુશ્કેલી ટાળવા માટે આ પ્રમાણના મવળા અગ્રેજી સંબંધે એકમ મરી તે દરેકને માટે અર્થવાદ્ય પધાર્થો ગુજરાતીમાં પોતા એક મત્રદ પ્રકટ કરવાની નાખ્યા નખતથી અગમ જણાઈ છે આ અમલને પૂરી પાડવાનો આ કાશ એ એક ધનકિચિત ચલન છે આમાં એના મત્રદ કળતા બિન્નતા એટલી છે કે આમાંના પ્રતિ સંબંધે મોઢ એકજ ધમ્મિએ યોજેના નથી તેમ એકી સપાટે પણ યોજેના નથી, પરંતુ આખા ગુજરાતના હેલા યોજોસો વરસ જેના મોળાના જુદા જુદા પ્રતિગિત નેખમએ પોતપોતાના નખાણમાં જરૂર પડતા જે જે પધાર્થો પ્રમગોપાત્ યોજેના તે સવળા તેમની કૃતિઓમાંથી તાનની આહી એકમ કરના ચલન કર્યો છે આ યોજનામાં મે નામ ગણા છે એક તો એ કે એક જ ધક્કિત, મડગ, કે સંસ્થા ધક્કરમાં જે મનચિતા, અવિવિધતા, જડતા અને તરગીપણ આવી જનાનો લખ રહે છે તેને માટે આમાં અવકાશ નથી, ને ખીલ્લે એ મ એક કરતા વધુ તેખમના પધાર્થો માથોસાય મુખના લોવાથી વિવેકપૂર્વક પસંદગી કરવાનું મહોળું લેખ ખુદનું રહે છે એટલે એક રીતે આ પ્રસંગ ગુજરાતી પધાર્થોનો મત્રદ તેમ ઇતિહાસ ઉલખ છે, ને તેથી પર્વિભાષા રસિકોને તે મેવડી રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે એવી આશા છે "x

આ કોશની મહત્તા ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે એ છે કે એમાં મત્રદેવા

પર્યાય શબ્દો જે તે જાણીતા લેખકના મંથ કે લેખમાંથી ઉદ્ભવ કરેલા છે; મને તેમ નવા શબ્દો એક દસ્તના યોજીને જાણું કરવામાં આપ્યું નથી.

શ્રીમંત મહારાજ સર રામાય્યાવને સદરહુ પારિભાષિક કોશ સાદર કરતાં એએમીએ એજ મુદ્દા પર ખુલાસો ઈચ્છ્યો હતો કે પર્યાય શબ્દોની પસંદગી કેવી રીતે કરવામાં આવી છે; તદ્દન નવા પર્યાય શબ્દો યોજીને કે તે વર્તમાન સાહિત્યમાંથી સંગ્રહીને ? અને તે સંબંધી સમજૂતિ આપતાં, તેમાંના ધોરણ પ્રતિ મહારાજ સાહેબે પોતાની પ્રસન્નતા દર્શાવી હતી.

પારિભાષિક કોશનું કામ વિષયવાર હાય ધરાય એવી વ્યવસ્થા કરવાની યોજના વિચારવામાં આવી હતી અને તે ધોરણે આગળ કામ ચાલુ રાખવા શ્રીયુત વિશ્વનાથભાઈને સૂચના કરવામાં આવી હતી; પણ ફેટલીક અંગત અને વ્યવહાર અડચણોને લઈને તે વિષે હલુ કાંઈ ચોક્કસ નિર્ણય પર આવવાનું બની શક્યું નથી; પણ એ યોજના વિચારતાં ગુજરાતી પર્યાય શબ્દોનો સંગ્રહ તયાર કરાવવાનું નક્કી થયું હતું. સુભાષે, એ વિષયમાં રસ લેતા બાદરણનિવાસી શ્રીયુત ચતુરભાઈ પુરુષોત્તમભાઈ પટેલે એ કાર્ય કરી આપવાની તત્પરતા બતાવી.

‘સુદ્ધિપ્રકાશ’માં “નાનાર્થ શબ્દો” એ શિર્ષક હેઠળ એ વિષેનું એમનું લખાણ વખતોવખત પ્રકટ થયેલું છે. તેઓ ઐન્યુએટ છે; અપભ્રંશ અને જુની ગુજરાતીનો સારો અભ્યાસ ધરાવે છે અને ગોધરા સાહિત્ય સભા તરફથી ‘જુની ગુજરાતી’ પર દરિશર્ધ નિબંધ મંગાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં એમનો નિબંધ ઈનામને પાત્ર બન્યોયો હતો.

આવે શબ્દ સંગ્રહ = શબ્દાર્થ ભેદ ” એ નામથી સન ૧૮૯૪ માં સ્વર્ગસ્થ લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભાઈએ બહાર પાડ્યો હતો. તે પછી એ જાતના પુસ્તકની ૧૨૨ બહુ વધી પડેલી છે.

ઇંગ્રેજના લેખક વાયકને રોજેટનો થીસારસ, (Roget's Thesaurus) નામનો શબ્દકોશ કાયમ ઉપયોગનો થઈ પડ્યો છે.

આ નવા પર્યાય કોશ તે ધોરણે તૈયાર થાય તો ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસી અને લેખકને તે બેશક ઘણો ઉપકારક થઈ પડે.

પ્રકરણ ૩

ઇતિહાસ-ગ્રંથો

“ Reflection on history must be accompanied, then, by reflection on all life, in order that we may hear and hearing understand, what Confucius calls the threefold thread of time:—

Threefold is of time the tread,
Lingering comes the future pacing hither;
Dart-like is the now gone thither,
Stands the past age moveless, foot and head.”

Hilda D. Oakelay.

(History & Progress).

છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં સોસાઈટીએ એકંદર ૧૫૭ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે; તેમાં ઇતિહાસ ગ્રંથો મોટી સંખ્યામાં મળી આવે છે અને તે પુસ્તકો વિવિધ પ્રકારનાં તેમ ગુજરાતી વાચકોને રસ પડે અને આનંદ આપે એવાં છે. તેની પસંદગીમાં હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસને પ્રથમ સ્થાન મળેલું છે અને એ સમગ્રાં પુસ્તકો, અમારૂં નત્રપણે માનવું છે કે, હિન્દના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ વિષે વિશ્વમનીય તેમ સવિસ્તર જ્ઞાતાં પૂરે પાડે છે.

પ્રાચીન ઐતિહાસિક પુસ્તકોમાં ગિલ્દલ્યુટ વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર એક મહત્વનું પુસ્તક છે. એમાં દક્ષિણના ગૌલુક્ય રાજાઓનો ઇતિહાસ ગ્રંથેશ છે. સોસાઈટીએ તે પૂર્વે સોમેશ્વર રચિત “કીર્તિ કામુદી” જેમાં ગુજરાતના વાઘેલા વંશનો ઇતિહાસ આલેખેલો છે, એ પુસ્તકનો તરલુમો છપાવ્યો હતો. તેના પછી ઉપરોક્ત પુસ્તકનો ઉમેરો થયો એ થોડા થયું હતું. દક્ષિણના ગૌલુક્યો એ વિષય પર એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ રા. આ. ગૌરીશંકર ઓઝાએ એ અરસામાં છપાવ્યો હતો. ઇતિહાસના રસિકે આ બંને પુસ્તકો-વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર અને ગૌલુક્યનો ઇતિહાસ જોવા જેવાં છે.

સદરૂ પુસ્તકનો તરલુમો વૉટસન મ્યુઝિયમના તે સમયના ક્યુરેટર સ્વર્ગસ્ય વલ્લભજી દરિદ્રતા આચાર્યે કરી આપ્યો હતો. ઇતિહાસ અને

પુરાતત્વના વિષયમાં એ નિષ્ણાત હતા અને સંસ્કૃતના પણ સારા જ્ઞાતા હતા. આવા વિદ્વાનને હાથે આ ઐતિહાસિક ગ્રંથનું સંપાદન અને અનુવાદ થયેલાં છે, એ ગુજરાતી વાચકનું સહભાગ્ય છે.

આ પુસ્તકોદ્ધી વધારે મહત્વનાં ગુજરાતમાં સુસ્થિત સત્તાને લગતા એ પ્રમાણભૂત ગ્રંથો મિરાતે સિકંદરી અને મિરાતે એહેમદી ૭ અને એ અને ગ્રંથોના ગુજરાતીમાં તરજુમા સોસાઈટીએ કરાવ્યા છે, એ મગર થયા જેવું છે.

મિરાતે સિકંદરીમા ગુજરાત સમતનતમે ઇતિહાસ સન ૧૪૧૨ થી સન ૧૫૨૬ સુધીનો—ગુજરાતમાં સુસ્થિત સત્તા ત્વતંત્ર રચપાઈ ત્યારથી તે મહાન અકબરે તેનો અંત આણ્યો, એ વર્ગોનો—આપેસો ૭ અને એ વિષય પર એજ આધારભૂત પુસ્તક બનાય છે.

દિરિજ્તા કૃત ગુજરાત વિલાયનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રીયુત આતમારામ જોતીરામ દિવાનજીએ પરિપદ બંગાળ કેમિડી સાર કર્યો હતો, તેમની પામે સોસાઈટીએ મિરાતે સિકંદરીનો તરજુમા કરાવ્યો હતો; તે પૂર્વે એ લેખકે બુદ્ધિપ્રકાશમા ગુજરાતના ગુજરાતનો વિષે લાગટ લેખો લખ્યા હતા.

આ પુસ્તકનો ઇંગ્રેજમાં પણ તરજુમા થયેલો છે.

ગુજરાતના સુસ્થિત ઇતિહાસનું ખીલું પ્રમાણભૂત પુસ્તક મિરાતે એહેમદી છે. એ પુસ્તકની વિશેષ પ્રત મળતી, તે બહુ ભૂલોવાળી અને અપૂર્ણ મળતી હતી. તેનું પ્રથમ પુસ્તક અને પૂરવણી સામાન્ય ગીતે જાણીતાં હતાં.

થેર્સક વર્ગો પર ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ મંથાગામાં એ પુસ્તક આપું પ્રસિદ્ધ થયું હતું. તેમાંનું ખીલું પુસ્તક અત્યાર સુધી બહુ જાણીતું થયું નહોતું અને તેનો ઉપયોગ પણ ઝાઝો થયેલો નહતો.

બેલીએ ગુજરાતનો ઇતિહાસ ઇંગ્રેજીમા લખેલો છે, તે સાર એ લેખકે મિરાતે સિકંદરી અને મિરાતે એહેમદીના પ્રથમ ભાગ પર આધાર રાખ્યો હતો; બડે મિરાતે એહેમદીનો સારાંસ ઇંગ્રેજીમાં આપ્યો છે, તેમા પણ બીજા ભાગનો ઉત્તેજ સરખો નથી; અને મી. નિઝમુદ્દીન પાણે મિરાતે એહેમદીનો પંદરેક વર્ષ પર ગુજરાતી અનુવાદ રાખ્યો હતો, તેનાં પહેલો ભાગ અને ખતિમા—પૂરવણીનો સમાવેશ કર્યો હતો.

ઉપરોક્ત બીજે ભાગ ઉપલબ્ધ થતાં સોસાઈટીએ એ આખા ગ્રંથનો ગુજરાતીમા તરજુમા કરાવવાનો નિર્ણય કર્યો; પણ પહેલો ભાગ અને

ખતિમાનો તરજુમો થયે તોનાથી ઘુરત ખીજો ભાગ હાથમા લીધો અને તેના તરજુમાનુ કામ ફર્મસીના મારા અધ્યાસી આપણા જાણીતા વિદ્વાન દી ના કૃષ્ણનાન મોહનનાન ઝવેરીને મોખ્ય જે એમણે ઇતિહાસના પ્રેમ ખાતર, સેવાદત્તિથી મીઠાઈ હલુ

અરાધમા મૈકાના નજગતના ઇતિહાસ પર આ પુસ્તક બ' સારો પ્રકાશ પાડે છે અને તેનુ પ્રકાશન, ખરેખર મહત્વનું છે

દિ દો પ્રાચીન ઇતિહાસ ક્રમમ્ અને સગમ વખવાનુ માન અર્ગથ વિન્મેન્ટ રિમથને પ્રાપ્ત થયુ છે, જો કે ડો સર રામકૃષ્ણ ભાડાગકે તે પહેલા તેની ઉપરેખા મુમાર્જ એશિયાટિક મોસાઈનીના જર્નલમા ગોળી હતી મિથના પુસ્તકની આગ આજ્ઞિઓ થયી છે અને એવી આજ્ઞિ એમના મૃત્યુ માદ મુખાર્ધના માજી સિરિનિયન એકવર્ડસના તત્રીપદ દેશ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી એ આજ્ઞિનો તરજુમો સોસાઈટીએ ભરચના જાણીતા સમાજ સેવક અને ડ્રગવણી નિખ્યાત શ્રીયુત છોટાતાન બાળકૃષ્ણ ટુરાણી પામે તૈયાર કરાવી તેનો પ્રથમ ભાગ બહાર પાડેલો છે બીજા ભાગનુ લખાણ મળી ગયુ છે અને તે નજદિકમા પ્રસિદ્ધ થનાર છે

દિન્ના ઇતિહાસ પર પ્રસ્તુત પુસ્તક લખાયા પછી આગ પાચ અરો લખાયા છે, તો પણ એ નવેમા મિથનુ પુસ્તક તેનુ ઉંચુ ધ્યાન ના થયી ગયુ છે અને મોસાઈનીએ આ પુસ્તકનો તરજુમો પ્રસિદ્ધ કરીને યુજરાતી જનતાની નુદર મેલા કરી છે, એમ કહેવુ વધાગ પુ નથી

આ પુસ્તકમા મુનિઓનુ આગમન થયુ ત્યાં સુધીનો ઇતિહાસ આપ્યો છે.

તે પછીનો ઇતિહાસ, દિ દમા મુસ્લિમ રાજ્ય રથપાયુ ત્યાં થી તે મન ૧૭૭૩ મ હેન્ટિંગ્સનો રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ પસાર થયો, એ મમથનો મમમ ઇતિહાસ મગે સાધ દૂત ગણુ થયો, મુસનમાની ગિયામત, મગી રિયાસત અને બ્રિટિશ રિયામતમા આની જામ છે, અને એ ત્રણે મારી પુસ્તકોના તરજુમા સોસાઈટીએ હાવેરા છે

મુસનમાની ગિયાસનમા ધરનામના ઉગમથી શરૂઆત કરી દિ દમા મોગન સામ્રાજ્યની પની થઈ ત્યાં સુધીનો મવિમ્તર અને સન ૧૮૬૮ ઇતિહાસ ગસિક રીતે વર્ણવેલો છે

મરાઠી ગિયાસનમા તેનો આરબ મહાન સિવાજના ઉત્પત્તિ થાય છે, જે હમરનિ ન્દાના સિનાજી સુધી આવીને અટકે છે તે પછીનો મારી

મત્તાનો ઇતિહાસ સરદેસાઈએ ધીમત ચા- ખ ડોમા નખેતો છે અને એ પંકીના એક ભાગનો તરલુમો વરોદગી રાજ્ય ભાષાતર ખાતાએ થી સપાટ સાહિત્યભાગમાં પ્રકટ કર્યો છે

ત્રીજા પુસ્તક બ્રિટિશ રિયાસતમાં ઇંગ્રેજોનું હિન્દમાં આગમન થયું ત્યારથી તે સન ૧૭૭૩ માં હિન્દના ગજવહિવ સાર વોરન હેસ્ટિંગ્સનો રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ બ્રિટિશ પાલામેન્ટમાં પસાર થયો એ સવલો વૃત્તાત નોખો છે અને એ સમયનું મમત રીતે સમાનોયના કનું ગુજરાતીમાં આ પ્રથમજ પુસ્તક છે

આ પ્રમાણે સરદેસાઈના પુસ્તકમાંથી હિન્દના મધ્યકાલીન ઇતિહાસ અને કાપની સરકાર હસ્તકના હિન્દના ગજવહિવ અને રાજવિત્તાર વિન જાણના જેવી અને મદતવની મવળી માહિતી મળી રહે છે

મુસનમાની રિયાસતનો તરલુમો રાનડે ચગિના લેખક સૂર્યરામ જોગેશ્વર દેવાશ્રી, જેમનું બધું જીવન કાગલની ખાતામાં વ્યતિત થયું હતું અને લેખન વાચનનો મારો મોખ ધરાવના હતા, એમણે કરેલો છે

મગરી વાચનનો જેમને પ્રથમથી મોખ હતો અને મરાઠી તથા ‘ધર્મશિરાવનુ કુદુન’ અને ‘મહાન અમોક એ પુસ્તકના અનુના કર્યા હતા તેઓ રા જનનાન અમરશી-એક વખતના સોસાઈગીના આસિ સેક્રેટરી-ને મગરી રિયાસતનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં ખી આપવાનું સે પાણ હતું અને તે કાર્ય એમણે નાં કાગજથી અને નિવટથી કરેલું છે, એમ એ પુસ્તક વાચતા જણાશે- મોસાઈગીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી જ્ઞાનનર્તક ગ્રન્થમાળાની યોજના અમનમાં આણીને, ગુજરાતી સાહિત્યને એમણે મમત કર્યું છે, એ એમની મેવા ખાસ નોધવા જેવી છે

શ્રીયુત ચપકનાન નાનલક મહેતા ના સમયથી સરકારી એરિયટલ ટ્રાન્સનેશન ખાતામાં અધિગરી પડે છે અને સોગાઈગીને વખતેનખત ઇચેજ અરે મગરી પુસ્તકના અનુનાં કરી આપીને ગુજરાતી ભાષાની એમણે ના સ્તુતિપાત્ર મેવા કરેલી છે

બ્રિટિશ રિયાસત લગભગ ૮૦૦ રૂપિય પુસ્તક છે તો પાણ માનના પાગિતાયિમથી શ્રીયુત ચપકનાને એ પુસ્તકનો તરલુમો સેવાભાગથી કરી આપ્યો હતો અને એ પુસ્તક, અમે હિંગ જણાવ્યું તેમ, હિન્દમાં ઇચેજ અમનના આરભનો ઇતિહાસ જાણના માર જેમ માહિતીપૂર્ણ તેમ કિમતી છે

સદરહુ મરાઠી પુસ્તકોનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરવાની લેખક પાસેથી પરવાનગી માગતાં શ્રીયુત સરદેસાઈએ જે લાગણીભર્યો ઉત્તર લખી મોકલ્યો હતો તે એમના હૃદયની વિશાળતા બતાવે છે. તે પછી પૂણા દક્ષિતનું સંપાદન કાર્ય હાથ ધરી તેઓ આજ પર્યંત તેમાંથી ૪૦ ગ્રંથો બહાર પાડ્યા શક્તિમાન થયા છે; અને સરકારે એમની એ સેવાની કદર રા. બા. નો ઇલકાબ બક્ષીને કરેલી છે, એ ચોગ્ય જ થયું છે. તાજેતરમાં પટણા યુનિવરસિટિ તરફથી Main Currents of Maratta History એ વિષય પર પાઠ્યા બ્યાખ્યાનો એમણે અત્રાહિ આપ્યાં હતાં, તેની ખીલ આશ્રિતિ છપાઈ છે, તે મરાઠી સામ્રાજ્યના અભ્યાસીને ખુબ મદદગાર થશે.

સોસાઈટીને એમણે જે ઉત્તર લખી મોકલ્યો હતો તે નીચે પ્રમાણે છે:-

BARODA, September 1913.

To,

The Honorable Rao Bahadur,

RAMANBHAI MAHIPATRAM NILKANTH,

B. A. LL. B.

Hon. Secretary, Gujarat Vernacular Society,

AHMEDABAD.

Sir,

It gives me a great pleasure to receive your letter No. 128 dated 29th August and to know that the Gujarat Vernacular Society appreciates my work called "મુસલમાની રિયાસત."

I am very happy to let the Society have my permission to translate the book into Gujarati, as requested by you, without any condition. May I request you to let me know when the translation is printed and send me five copies if you can.

My life's ambition has been to prepare a readable and upto-date history of Modern India.

Three Volumes have so far been out, and I pray God to give the strength to finish the remaining two-

Wishing the Society success in their undertaking.

I am, Sir,

Your most obedient servant,

Sd/- G. S. Sardesai.

સર આર્થેક લાયસે " Rise of the British Dominion in India " એ નામનું એક મનનીય પુસ્તક રચેલું છે; એની પહેલી આવૃત્તિ પ્રથમ બેઠું મહોદી નહોતી. તેનો તરજુમો સોસાયટીએ શીયુત ચંપકલાસ પાસે કરાવ્યો હતો. અંગ્રેજી રાજ્ય હિંદમાં કેવી રીતે પગભર અને મજબુત થયું તેનું વિદ્વાતશ્રુત વિવેચન પ્રસ્તુત લેખમાં મળે છે અને એ પુસ્તકની ખીજ સુધારેલી વધારેલી આવૃત્તિ જે પછીથી પ્રસિદ્ધ થયેલી છે, તેનો તરજુમો અનુવાદકે નવેસર કરી મોકલ્યો છે અને અવકાશે તે પુસ્તક છપાશે. હિંદના બ્રિટિશ મુગનો ઇતિહાસ સમજવા માટે, ખરે તે બહુ ઉપયોગી પ્રબંધ છે.

આપણા દેશનો રાજવલિવટ રાજકર્તાઓ કેવી રીતે ચકાવે છે, તેનું જ્ઞાન જનતાને અવશ્ય હોયું જોઈએ; તેમાં જ રાજ્યની તેમ પ્રજાની સલામતી રહેલી છે.

સન ૧૯૦૪-૦૫ માં હિન્દી સરકારે હિન્દ સામ્રાજ્ય એ નામથી હિન્દ વિરે જુદી જુદી દૃષ્ટિએ અને હિન્દને લગતા અનેકવિધ વિષયો પર એ વિષયના નિષ્ણાતો પાસે લેખો લખાવીને ચાર પુસ્તકો પ્રકટ કર્યા હતાં. સોસાયટીએ એ ચાર ગ્રન્થોનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો, અને તે માટે લેખકો પાસેથી અરજીઓ મંગાવી હતી; પણ લેખોની વિવિધતા તેમ નવીનતાને લઈને અને કેટલાક લેખોના તરજુમા તદ્દન શુષ્ક થઈ પડે તેવા હોવાથી, આવેલી અરજીઓમાંથી હિન્દ સામ્રાજ્ય પુ. ૪ નો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરાવવાનો નિર્ણય થયો હતો અને તે કામ રાજદ્રારી કામકાજથી પરિચિત અને 'હિન્દના રક્ષિત' રાજ્યો'ના અનુવાદક (Lee Warner's Protected Princes of India) રા. બા. દુર્જભાઈ ધરમશી વેદને સોંપાયું હતું અને ટુંક સમયમાં પોતે વયોરૂદ્ધ હોવા છતાં એક મુશ્કેલ લેખક કરી ચક્રે નહિ એટલી ઝડપે, તે લખી મોકલ્યું.

હતું. એ પુસ્તક બહાર પડે તે પૂર્વે એમનું મૃત્યુ થયું હતું, તે બનાવ ખરેખર શોચનીય હતો.

પ્રસ્તુત પુસ્તક સન ૧૯૦૧ ના સેન્સસ રીપોર્ટમાં સંગ્રહાયેલી માહિતીના આધારે લખાયું હતું; તે બહાર પડ્યું તે પછી હિન્દી રાજતંત્રમાં બહોળા ફેરફાર થયેલા હતા અને તેમાં આપેલા આંકડાઓ પણ નકામા થઇ પડ્યા હતા. પછી તો યુરોપમાં મહાન યુદ્ધ ફાટી નિકળવાથી હિન્દમાં પણ જખમ પરિવર્તન થયા પામ્યું છે; એટલે દાક્ષિણ ઉપયોગ માટે સદરહુ પુસ્તકનું મૂલ્ય બહુ ઓછું થઇ ગયલું છે; અને આજ સંલેખોમાં હિન્દી રાજ-વહિવટનું નવું પુસ્તક લખાવવા હજી કેટલોક સમય થોભવું પડશે, કમકે હિન્દના સમગ્ર રાજતંત્ર વિષે વાદવિવાદ અને વાટાઘાટ થઇને, તેના અંધારણની રૂપરેખા નવેસર ત્રિચારાઇ રહી છે.

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ ગેઝીટીઅરનો સાર કવિ નર્મદાશંકરે ઉપગતરી કાઢ્યો હતો; આ હિન્દ સામ્રાજ્યના ખીળ ત્રણ ભાગનાં તરણુમાં થયા પામ્યા હોત તો તે ગુજરાતી વાચકને બહુ મદદવની તેમ ઉપયોગી માહિતી પુરી પાડત.

હિન્દનો આર્થિક પ્રશ્ન ઓછો મુંઝવણભર્યો નથી હિન્દની આર્થિક સ્થિતિ દિન ઋતિદિન વધારે ને વધારે શુભચાલી જાય છે અને પ્રજા તેથી ચિન્તાગુર રહે છે. આ સ્થિતિ આજે નવી નથી. ગયા સૈકામાં હિન્દની મરીબાઈ આપણા દેશનેતાઓનું તેમ સરકારનું ધ્યાન ખેંચી રહી હતી; અને દાદાભાઈની તે માટેની લડત ન્યાયસર અને ખરી હતી એ વિષે હવે બાન્નેજ બે મત સંભવે. તે વખતે હિન્દની આર્થિક સ્થિતિનો સચિત્તર અને વિગતવાર ખ્યાલ આપવા સ્વર્ગસ્થ રમેશચન્દ્ર દત્ત-જેઓ સિવિલસન હતા અને કમિશનરના હિંચા હે । સુધી પહોંચ્યા હતા—સન ૧૭૫૭ થી ૧૯૦૦ સુધીનો પ્રમાણગૂત ઇતિહાસ બે પુસ્તકોમાં લખ્યો હતો અને તે પુસ્તકોનો બહોળો પ્રચાર થયો હતો એટલુંજ નહિ પણ હિન્દ વિષેનાં સર્વમાન્ય પુસ્તકોમાં તેની ગણના થઈ હતી.

આજ ઉત્તમ પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં તરણુભો કરાવીને સોસાઈટીએ પ્રજાની સરસ સેવા કરી છે, અને તેના અનુવાદક પણ મજા લેખકના જેવા એક સરકારી વિક્કાન હતા. ગુજરાતી વાચકને સ્વર્ગસ્થ ઉત્તમસાહેબો પરિચય કરાવેલા પડે તેમ નથી. ‘સમાલોચક’ના તંત્રી તરીકે વર્ગ સુધી

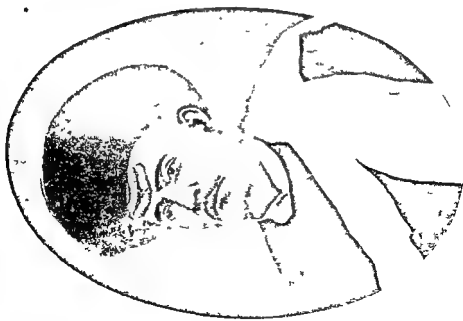
એમણે ગુજરાતી સાહિત્યની કિંમતી સેવા કરી હતી અને “વસન્ત”માં વખતોવખત લેખો લખીને ‘વસન્ત’નું ગૌરવ વધાર્યું હતું. એમ એ પત્રના વિદ્વાન તંત્રી પણ કબજા કરશે. સરસ્વતીચન્દ્રની સમાલોચના જે કમનસીબે અધુરી રહેવા પામી છે અને જેન્મભીન ક્રિકના Social Evolution સામાજિક ઉત્ક્રાન્તિ-એ પુસ્તકોનો સારાંશ એ એમના મહત્વના લેખો છે; અને એમના પ્રકીર્ણ લેખોનો તો બહુ મોટો સંગ્રહ થવા જાય, જે એક સ્વતંત્ર પુસ્તકરૂપે સંગ્રહાવાની અને છપાવાની જરૂર છે. પ્રાચીન યુગમાં આપણે અહિં રાજવ્યવસ્થા કેવી રીતે થતી હતી એ વિશે વિદ્વાતલયોં નિબંધ સ્વર્ગસ્થે, ઇંગ્રેજમાં લખ્યો હતો અને એ કોરીનું લખાણ અમારા બહુવા પ્રમાણે એમનું જ પ્રથમ હતું. શોકમાન્ય લગ્નકના ‘ગીના રહસ્ય’નો તરજુમો ઉત્તમલાક્ષણાધ્યે કર્યો છે, એ રીતે એ પુસ્તક સાથે એમનું નામ યાદગાર રહેશે, એ આનંદનો જનાવ છે.

એસાધરીને એમણે પાછલી અવસ્થામાં ત્રણ પુસ્તકો લખી આપ્યાં હતાં. હિન્દના હાકેમ મન્ધમાળામાંનું અકબરનું ચરિત્ર અને રમેશચન્દ્રનો ‘હિન્દનો આર્થિક ઇતિહાસ:’ અને તે ઉત્તમ પુસ્તકો છે અને ઉત્તમલાક્ષણી કૃતિઓ તરીકે તે વિશેષ આદરયોગ્ય છે.

સ્વર્ગસ્થ આપણા વિદ્વાન ધર્મમાં બહુ માનભર્યું અને ઉંચું સ્થાન ભોગવતા હતા પણ એમને સાંત અને એકમાર્ગી સ્વભાવ એમને પાછળ એવી રાખતો હતો અને પછીથી વેપાર ધંધામાં શ્રેયવાહ મયા ન હોત તો જે પ્રકારની સંગીન સેવા આપણે એમની પાસેથી, મેળવી શકત તેમાંથી આપણું સાહિત્ય વંચિત રહ્યું છે, તેમ છતાં જે કાંઈ તેઓ આપવાને શક્તિમાન થયા છે, તે માટે ગુજરાતી જનતા એમની આભારી છે.

રામાયણ મહાભારતનું વાચન ઇંગ્રેજ શિક્ષિત વર્ગમાંથી ગયા સૈકાના ઉત્તરાર્ધથી જોણુ થઈ ગયલું છે અને તેનો પદ્ધતિસર અને ઐતિવાસીક ધોરણે અભ્યાસ તો બહુ થોડાકજ કરતા માત્રમ પડશે.

આ રીતિ અગાઉ બહુ જાંબીર હતી. પણ સન ૧૯૦૪-૦૫ માં રા. બા. ચિન્તામણ વિનાયક વૈદ્યે, આપણે એ સર્વશ્રેષ્ઠ અને પવિત્ર પુસ્તકો, રામાયણ અને મહાભારતનો જારીકાર્થી અને જોણસાધથી અભ્યાસ કરી, એ અભ્યાસનું પરિણામ The Riddle of the Ramayana (રામાયણનું રહસ્ય) Mahabharata-a Criticism-

દી. બા. દેશવવાલે મુદ્રા રાહસનો ગુજરાતીમાં તરજુમો કરેલો છે. તેના ઉપોદ્યાતમાં આ વિષયને સારી રીતે અને વિસ્તારપૂર્વક ચર્ચ્યો છે, અને સોમ્યાઈટી તરફથી વાર્ષિક વ્યાખ્યાન આપવાનું નક્કી થતા પ્રથમ વ્યાખ્યાતા તરીકે દેશવવાલભાઈની પસંદગી કરવામાં આવી હતી. તે વર્ષ ફારમમ માહેમની ચનાબ્દીનું હતું અને એમને ત્રિય એવો ઇતિહાસનો વિષય એ પ્રમંત્રે સેવો એવો વિચાર થતા દેશવવાલભાઈએ “એનિયાઇ હજો” પર બોલવાનું પમંદ કર્યું હતું લખેલી ટુંકી નોટસ પરથી મદદથી વ્યાખ્યાન પાછળથી એમની પાસે સુધરાવીને પ્રમિદ કરવામાં આવ્યું હતું. પ્રાચીન ઇતિહાસમાં, ખામ કરીને હજોના પ્રશ્નમાં જેમને રમ હશે, તેમને એ વ્યાખ્યાનમાંથી કેટલુંક વિચારવા જેવું મળી આવશે.

એવું વ્યાખ્યાનધારીનું “મધ્યકાલીન ભારતીય સંસ્કૃતિ” નામનું પુસ્તક છે. “રાજપુતાણાના ઇતિહાસ” ના કર્તા રા. બા. ગીરીશંકર હીંગમંદ એકાન્ત નામ માત્ર હિન્દુભાજ નહિ પણ પૌર્ણત્ય ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ અને માહિત્યમાં રમ લેના મો કોઇને સુપરિચિત છે.

અનાદ્યામાદમાં નવી નિકળેલી હિન્દુસ્તાન એકેડેમીએ મધ્યકાલીન ભારતીય સંસ્કૃતિ વિષે ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપવાનું શીયુત એકાન્તને નિમત્રણ કર્યું હતું અને એ લેખોનો વાચક ભોઈ શકશે કે એમાં પૂર્વે નહિ જાણવામાં આવેલી એવી ઘણી માહિતી એમણે ચર્ચેલી છે અને જુદા જુદા વિષયો, જેવા કે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, શિલ્પ, કળા, સંગીત વગેરે વિષયોમાં મધ્યકાલીન હિન્દુ કેટલો આગળ વધેલો હતો તેના તેઓ આપણને સુદર રીતે પરિચય કરાવે છે.

પ્રો. જયરામ રચિત હિન્દુસ્તાનની રાજ્ય વ્યવસ્થા Hindu Polity એ પુસ્તકમાં પ્રાચીન કાળમાં હિન્દુસ્તાનમાં રાજવંશિવંશ કેવી રીતે ચાલતો હતો તેની મવિસ્તર સમાસોચના આપણા પ્રાચીન માહિત્ય અને ધર્મગ્રંથો આધારે કરવામાં આવેલી છે.*

એ વિષય પ્રતિ પ્રથમ ધ્યાન દોરનાર એ વિદ્વાન જ હતા. ડૉ. સર ભાડારકર અને પડિત ભગવાનવાલ ઇદવ પછી હિન્દના પ્રાચીન ઇતિહાસના

* અહીં બીજું કિંમતી પુસ્તક “પાચીન સંઘલ્લન” શીયુત ભરવરામ ભાલુસુખરામે પ્રો. મજુમદરના Corporate Life in Ancient India નામક ઇંગ્લેશ પુસ્તક પરથી વખેલું આલ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થનાર છે, એ ઉપરાંત “હિન્દુ રાજવંશીવંશ”ના અનુસંધાનમાં વાંચવા જેવું છે.

આલેખનમાં કોઈ વિદ્વાને કિંમતી ફાળો આપ્યો હોય અને જે સર્વમાન્ય થયો હોય તો તે શ્રી. જયસવાલ છે.

ગયા ડિસેમ્બર માસમાં સાતમી ઓરિએન્ટલ કોન્ફરન્સ વડોદરામાં મળી હતી, તેના પ્રમુખ તરીકે એમને ચુંટવામાં આવ્યા હતા.

તે પ્રસંગે હિન્દુસ્તાનનો ઇતિહાસ લખવાની યોજના એમણે જાહેર કરી હતી તે, આપણે ઈચ્છીશું કે, જલદી ફાળીખૂત થાય.

દરમિયાન હિન્દના પ્રાચીન ઇતિહાસનું એક પ્રકરણ જે અધિકારમાં ટંકાયેલું હતું તે ભારતૈવનો ઇતિહાસ પ્રકાશમાં આણુવા માટે એમને અનેક ધન્યવાદ ધટે છે.

વડોદરાથી પટના પાછા ફરતાં એક દિવસ એઓ અમદાવાદમાં રોકાયા હતા અને સોસાયટીની મુલાકાત લીધી હતી.

એમનું “હિન્દુ રાજ્યવ્યવસ્થા”નું પુસ્તક આટલું સરતું જોઈને તેમ સોસાયટીનાં અન્ય પ્રકાશનો તપાસીને એ વિદ્વાને પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો હતો, તે સોસાયટીની પ્રવૃત્તિ અંગે નોંધવું પ્રમંગ્લાચિત થઈ પડશે.

એ પુસ્તક દરેક હિન્દીએ વાંચવું ધટે છે; અનુવાદકની પ્રસ્તાવનામાથી થોડોક ભાગ આપીશું, તે પરથી એનું તારતમ્ય ધ્રુવ લક્ષમાં આવશે.

“આર્ય સંસ્કૃતિના ઉત્થાન કાળથી માઢી બ્રિટિશોના આવાગમન સુધી સુવ્યવસ્થિત રાજ્યપદ્ધતિ અથવા રાજનીતિ જેવું કંઈ પણ તત્વ આ દેશના લોકોની જાણમાં નહોતું અને તેઓ તો માત્ર તત્વજ્ઞાનની વાતોમાં રૂચ્યાપરૂચ્યા રહેતા. આ વિચાર કેટલો જૂઠ્ઠાજૂઠ્ઠો છે તે આ પુસ્તકમાં આપેલી માહિતીથી સ્પષ્ટ સમજાઈ આવશે.”

છઝાંડ સાથે આપણને નિકટનો અને ગાઢ સંબંધ છે અને અંગ્રેજી પ્રભુ હિન્દ પર રાજ્ય ચલાવે છે તે કારણે, એ દેશના રાજ્યધારણ વિશે અને ત્યાંના રાજદારી પદો વિશે સામાન્ય જ્ઞાન હોવું જરૂરનું છે; અને એ દૃષ્ટિએ સોસાયટીએ ઈંગ્રેજી રાજ્યધારણ, સંસ્કૃતવાદ અને ઉદાર મતવાદ એ નામનાં ત્રણ પુસ્તકો લખાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે.

ઈંગ્રેજી રાજ્યધારણ વિશે જોડાટું The English Constitution એ પુસ્તક બહુ પ્રશંસનીય લેખાયું છે અને હોમ યુનિવર્સિટિ અન્યભાગમાંનું ઇસ્ટર રચિત Parliament પાર્લામેન્ટનું પુસ્તક પણ એટલું જાણીતું છે. એ જે પ્રથોના આધારે ઈંગ્રેજી રાજ્યધારણ વિશે

(મહાભારતની સમાલોચના) Epic India (દિન્દો વીરપુત્ર) એ ત્રણ પુસ્તક પ્રમિદ કર્યા તે પછી તે પ્રતિ શોકમાનસમાં બહોળો ફરક થતા પામ્યો છે; અને વધુમાં દિન્દો પ્રાચીન ઇતિહાસ અને મંદુરિતિ પ્રતિ વક્ષ મળે, પાઠશાળામાં તેનો અભ્યાસ થવા લાગતા, એ પુસ્તકોનું મદત્ત અને મૂલ્ય વિદ્ય વર્ગમાં સ્વીકારવા છે, અને તેના પગિણાએ એ પુસ્તકોનું પંનપાડન પણ આજે સિદ્ધિત નેમજ મામાન્ય વર્ગમાં વધુ છે, અને એ અધ્યાયની મનોદશાને સમને ભાગ્યકર ગ્રીમર્ષ ઇન્ડીયન પુટે મહાભારતની એક શુદ્ધ અને વિવેચનાત્મક (critical) આદર્શ માત્રીય દ્વારે મદાર પાડવાનું કામ થોડા અમયથી આગંબુ છે.

એ ત્રણ પુસ્તકો, ઉપર જણાવ્યું તેમ, શિક્ષિત વર્ગમાં બદ આદર પામ્યા હતા અને મોમાઈટીએ પણ ને પુસ્તકોનો મુજગતી તગ્નુઓ ફગવનામાં વિશંખ કર્યો નહોતો.

મળેગવમાત્ર એ પછાનું 'મહાભારતની સમાલોચના' એકજ પુસ્તક પ્રમિદ થવા પામ્યું છે અને તે અનુવાદ સારા નસીમે મંદુરિતના માગ અભ્યાસી અને વગી સિદ્ધાન્ત વેખક શ્રીયુત મોદનવાપ દવેએ કર્યો છે જેઓએ એમના "વેન્ડોરના કાદ્ધનિક નંવાદો" એ પુસ્તકો વાચ્યા દશે તેમને એમના અનુવાદની ખૂબી વક્ષમાં આવ્યા વિના નહિ ગ્દે શુજરાતી સાહિત્ય એ પુસ્તકથી સમૃદ્ધ થયલું છે, એમ અમે કહીશું.

જે કે આ સાહિત્ય પુસ્તક દંત્ર તે પછુ તેનું નિરીક્ષણ અને વિવેચન ઐતિહાસિક ધોગે કનમાં આવ્યું હતું.

દિન્દો ઇતિહાસમાં વિદેલીઓના હુમલા પગપૂર્વથી આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. ઇરિવી સન પૂર્વેથી તે શરૂ થાય છે, મુસવમાનોના આગમન પછીથી તે ઝોઝ થતા હતા, જે કે આજ પણ ઇંગ્લેન્ડ હાંમે હાંમે કહે છે કે ક્રિટિશનો દિન્દ પનો અખિતવાર ખેંચી લેવામાં આવે તો અરહદ પર વસતી જતો જરૂર દિન્દ પર ઉતરી આવે; અને દેશને તાગજ કરે, પણ એ જુદો પ્રશ્ન છે.

ગ્રીક, પાર્થિયન, શક, યુએગ્રી, હણ વગેરે જાતિઓએ દિન્દ પગ આક્રમણ કર્યું તેમાં પણ હણ પ્રજા તેના અત્યાચાર અને સિતમ માટે મળીની હતી. હજી સકામાં ઉત્તર દિન્દમાં એમણે જખરો આડંગો જમાવ્યો હતો. અને મહા મુસિજતે માળવાના રાજા યશોવર્મને અન્ય દિન્દુ ગામઓની મરામતના વખતે હણને દરાવી અદિથી હાકી કાઢ્યા હતા.

માહિતી આપતું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક રચી આપવાનું મોસ્લાઈડીએ દેહી ફોર્મેટનું જીવનચરિત્ર અને જીવનનો આદર્શ (લેક્ટી ફ્રમ Map of lifeનો અનુવાદ) ના ભેખક રા. જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલને આપ્યું હતું અને તે પુસ્તક એમની અન્ય કૃતિઓની પેઠે સુવાચ્ય અને લોકપ્રિય નીવડ્યું હતું.

ઉદારમતવાદ અને સંરક્ષણવાદ એ પુસ્તકો હોમ યુનિવર્સિટી ગ્રંથ-માળાના ગ્રંથો Conservatism હુ યેસિસ્ટફ્ટ અને Liberalism હોમદાર્શિસ્ટના તરણુમાં છે. મૂળ ગ્રંથો ઉત્તમ દ્રષ્ટિના ગણ્યા છે અને તેનો અનુવાદ પણ એટલો જ મરસ થયો છે, જે માટે આપણે શ્રીયુત ચંપકભાઈ લાલભાઈ મહેતાને આભારી છીએ.

એ ગ્રંથમાળામાં લેરકી ફ્રમ Communism સમાજવાદ અને જાનર્સ ફ્રમ Fracism એ એ મહત્વના ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા છે; તેનો યુગરાનીમાં અનુવાદ થઈ ગય તો દાક્ષ પ્રવર્તતા રાજદ્વારી વિચારો વિષે જનતાને પુષ્કળ જાણવાનું મળી આવે.

નવો દેશજીના આરંભમાં ઇતિહાસ વિષયમાં પ્રાચીન દેશો જેવા કે ઇજીપ્ત, ઇરાન, ગ્રીસ, રોમ વગેરેનું તેમ જગતના ઇતિહાસનું પ્રાથમિક જ્ઞાન અપાતું હતું; લાખા મનથી તે ગ્રંથો બંધ પડેલી છે. અગાઉ કોલેજના પ્રિવિયમના વર્ગમાં ગ્રીસ અને રોમનો ઇતિહાસ વારાફરતી શીખવાતો હતો તે વિષય પણ તેમાંથી કાઢી નાખવામાં આવ્યો છે.

યુરોપીય સંસ્કૃતિપર ગ્રીસ અને રોમના ઇતિહાસે જારે અસર કરી છે. એ સંસ્કૃતિનો પાયો જ ગ્રીક અને રોમન જીવન અને ઇતિહાસ પર ગયાયો છે; એટલુંજ નહિ પણ પ્રાચીન સમયમાં એ એ દેશોએ સાહિત્ય, ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, રચાપત્ય, કાયદા, રાજકારણ વગેરે વિષયોમાં પુષ્કળ પ્રગતિ કરી હતી, અને એક ન્દાના સહેજમાંથી મોટા રાત્રો રચાપવા તેઓ શક્તિમાન થયા હતા; તે કારણે તેમજ એ યુગની સુધરેલી પ્રજાઓ તરીકે પણ એ દેશોનો ઇતિહાસ જાણવા વિચારવા જેવો છે.

અગાઉ રા. સા. મહીપતરાએ ગ્રીસનો ઇતિહાસ લખ્યો હતો. પણ તે બહુ જુનો હતો અને તેમાં ત્રેણો પણ ઘણા હતા. ગ્રીસ અને રોમ વિષે નવેસર પુસ્તકો લખાવાં જોઈએ, એમ કમિટીને ઘણીવાર થયા કરતુ હતુ. તે પરથી રકબર્ગ રચિત રોમનો ઇતિહાસ અને પ્રો. જર્ની રચિત ગ્રીસનો ઇતિહાસ, જે પુસ્તકો પ્રિવિયસના વર્ગમાં વંચાતાં હતાં તેના યુગરાતી અનુવાદ કરી આપવા શ્રીયુત આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજીએ જણાવવામાં

આપું હતું. એમાંનાં રામના ઇતિહાસનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે અને તે સારી પ્રશંસા પામ્યું છે. ગ્રીસ દેશનો ઇતિહાસ પણ એમના તરફથી લખાઈને આવી ગયો છે. તે તપાસાર્થ આવે, થોડા સમયમાં ગ્રેસમાં મોકલવામાં આવશે.

જીવનને ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડે એવા નીતિ ઉપદેશના અને ચારિત્ર ધડતરના ઇમેજ ગ્રંથોના તરજુમા, જેવા કે ઇંગ્લીશનો ઉપયોગ, જીવનની સફલતા, જીવનનો આદર્શ, સુખ અને શાંતિ, કર્તવ્ય, સદ્ગતિન વગેરે સોસાયટીએ પૂર્વે જાણ્યા હતા અને તેના અનુસંધાનમાં, કાંઈક ઐતિહાસિક ધોરણે લખાયેલા એવા ગ્રંથો જેમકે લેડી ફ્રીટ History of European Morals, History of Rationalism, યુરોપીય નીતિ આચારનો ઇતિહાસ, યુરોપમાં ખ્રિસ્તિયતાનું ઇતિહાસ, લખાવવાને ઉચિત જણાયું; અને એ પ્રકારના વિચાર સાહિત્યની આપણે અહીં આપણી લોકશિયતિ શ્રદ્ધામાં લેતાં, જરૂર જ હતી.

“યુરોપમાં ખ્રિસ્તિયતાતંત્ર” એ પુસ્તક જાણીતા આયરિશ લેખક લેડીનું લખેલું છે અને તે યુરોપમાં બહોળું પ્રચાર પામેલું છે, અને ત્યાંના સમાજ-જીવનપર પણ તેની પ્રબળ અસર થયેલી છે. આલું ઉત્તમ પુસ્તક એક સંસ્કારી વિકાનના દાથે ગુજરાતીમાં લખાણ એ પણ ખુશી થવા જેવું છે. તેના લેખક શ્રીયુત ડુર્ગાશંકર પ્રાણજીવન રાવળ ઇન્દોર કોલેજમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક હતા; એ પુસ્તક લખવાનું સ્વીકાર્યું તેને આગલે વર્ષે “હિન્દના ઉદ્ધોગની પરિસ્થિતિ” એ વિષય પર નિબંધ લખીને મુંબઈ યુનિવર્સિટીનું નારાયણ પાનાયંદ ઇનામ એમણે મેળવ્યું હતું; અને એટલેથી સંતોષ નહિ પામતા ઇન્દોરની મેડિકલ કોલેજમાં વૈદ્યકનું રીતસર શિક્ષણ લેવાનું પણ આરંભ્યું હતું. ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરવાનો લાઘસાહેબને ભારે ઉત્સાહ હતો. પણ તેઓ કાંઈક સંગીન કાળો આપવા શક્તિમાન થાય તે પહેલાં એમનું અકાળે અવસાન થયું હતું.

ઉપરોક્ત ગ્રંથમા “ખ્રિસ્તિયતાતંત્ર” એ શબ્દની સમજ પાડતા અનુવાદક મહારામ પ્રસ્તાવનામા જણાવે છે:

“ ‘ખ્રિસ્તિયતાતંત્ર’ એ નામનો અમુક દલીલોથી ઘડી કાઢેલો કોઈ સિદ્ધાન્ત નથી, પણ તે માત્ર એક પ્રકારનું માનસિક વલણ છે, અને તેનું વલણ એવું છે કે જાદુ અને ચમત્કારી બનાવો તરફ, દૈવી શક્તિ તથા-દષ્ટિ

ધરાવવા સંબંધી માનવીઓના ડોળા તરફ, તેમજ કહેવામાં દેવતાઈ અંતરાયો તરફ શ્રદ્ધા રાખવી નહિ. ”

યુવકમધુઓએ આ પુસ્તક અવશ્ય વાંચવું જોઈએ એવો અમારો અભિપ્રાય છે.

એજ લેખકનું ખીજું પુસ્તક ‘યુરોપીય પ્રજાનાં આચરણનો ઇતિહાસ,’ એના પ્રથમ પુસ્તક જેટલું જ પ્રસિદ્ધિ પામેલું છે અને તેનો અનુવાદ “ કાઠિયાવાડી ” એ સંજ્ઞાથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલા પ્રો. નરભેશંકર પ્રાણીજીવન દ્વેએ કરેલો છે; તેમણે વળી સેક્સપીઅરના ચાર નાટકોના તરજુમા ગુજરાતીમાં કરેલા છે. જાવનગર શામળદાસ કેમેજીમાં સંસ્કૃતના અધ્યાપક તરીકે પણ તેમની કાર્તિ ળહોળા પ્રસરેલી હતી એટલે એ અનુવાદ વિશે વિશેષ કહેવાપણું હોય જ નહિ. વળી લેખક એક વિદ્વાનપણે ઉપોદ્ધાત મંથની શરૂઆતમાં ઉમેરીને તેનું મૂલ્ય વધાર્યું છે; મળ લેખકનો એ મંથ લખવાનો ઉદ્દેશ સમજાવતાં તેઓ કહે છે:

“ આ મંથ નીતિશાસ્ત્રનો નથી પણ નીતિના ઇતિહાસનો છે એ વાત મંથ વાચતાં વાંચનારને એની મેળે વિદિત થશે. લેખી પોતે કહે છે તે પ્રમાણે વિષય નવો નથી, પણ વિષયની વ્યવસ્થા નવી છે. ઇતિહાસને નીતિના વિકાસક્રમની દૃષ્ટિએ તપાસવાનો ઉદ્દેશ એણે રાખ્યો છે. ”

આ એ મંથમાંની પરચુને અનુસરેલો અને ચર્ચાતો પ્રો. બેગી કૃત નિવચાર સ્વાતંત્ર્યનો ઇતિહાસ ‘History of the freedom of Thought’ એ નામક મંથ છે; અને તે મંથનું તાત્પર્ય અમે અનુવાદકના શબ્દોમાળ-રણુ કરીશું:—

“ પ્રાચીન ગ્રીસમાં અને રોમમાં ચર્ચાસ્વાતંત્ર્ય કેવા જોસમાં હતો; ત્યારપછી ખ્રિસ્તીધર્મ રૂપે એક આદેષ, હકીલી શક્તિ આવી તેણે મનુષ્યનાં મનને કેવી બેડીઓ પહેરાવી; તેના વિચાર પર કેવા અંકુશ મૂક્યા; તેના સ્વાતંત્ર્યને કેવી નિર્દોષ રીતે કચડી નાખ્યું; નિર્દોષ સ્વતંત્ર વિચારકો તથા ચરેલ ગણાતી સ્ત્રીઓ પર ધર્મરક્ષા, રાષ્ટ્રરક્ષા અને સામાજિક હિતના ઓઢાં તળે ધર્મસંરચાને કેવો પારાવાર અને જગતમાં જોડા વિનાનો લુભ્મ ગુમર્યો; યુદ્ધિની મતિ કુંદિત કરી નાંખી, સત્યાન્વેષણના એકજ અમેલ સાધનરૂપ મનાતા ચર્ચાસ્વાતંત્ર્યને કચડી નાખી, સત્યની સહિતાનાં સમીધને પ્રગતિના સાગર પ્રત્યે સતત ઉજળા મારતાં અટકાવી તેને મૂકવી; સંકેચિત કરી ૩૬

અને અધ્યક્ષના અધે ખામોશિયારૂપ કેવી રીતે બનાવ્યા તે તથા સુમાવેલા અને સગમન પ્રાણુસેવ, નના મંદોબક વિચારો, તત્ત્વવિચાર, વૈજ્ઞાનિક ગોધ અને ઐતિહાસિક વિવેચન જેવા માધનોદ્ધાર મનુષ્યોએ કેવી વીંગતા અને ધૈર્યથી પાપુ મેળવ્યું તે હકીકત પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ચર્ચા છે."

આ ગ્રંથ સખી આપ્યા પછી, અમે જણાવવાને દિવસીગી છીએ કે, હુકે મુદતમાં અનુવાંક આ ફાની ફુનિયા છોડી ગયા હતા.

ગીજાકૃત સુરોપમાં સુધાગનો ઇતિહાસ ત્રણ ભાગમાં વખાયતા છે; પહેલા ખંડમાં સુધાગના મિદાન્તોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, અને બાકીના મે ભાગમાં સુરોપનો ઇતિહાસ તપાસવામાં આવેલો છે. એ પ્રોત્તો ક્રોન્સના જાણીતા લેખકોમાં ગીજાનું ધ્યાન ઉંચું છે અને એનું આ પુસ્તક બહુ ખ્યાતિ પામેલું છે. કેટલાક વર્ષો પર મુખાર્ધ યુનિવર્સિટીએ બી એ, ના અભ્યાસક્રમમાં આ ઇતિહાસને એક પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ધ્યાન આપ્યું હતું.

આ પુસ્તકનો તરુલુએ આપણા જાણીતા લેખક પ્રો. અતિસુખસંકર-ભાઈએ કરેલો છે, નવગ્રંથ કમગાસંકરની વિદ્વતા અને મહાગિતાના તેઓ પૂર્વ નાગસ યથા છે. કોલેજના કામકાજમાં તેઓ અત્યંત શકાયલા રહે છે તેમ છતાં વખતોવખત સામયિક પત્રોમાં લેખો લખીને સાહિત્યની સેવા તેઓ કરતા હતા છે. એમના લેખોના સંગ્રહ, 'નિવૃત્તિવિનોદ' અને 'સાહિત્ય વિનોદ' એ નામે પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ થયા છે અને ગુજરાતી વાચકવર્ગમાં તે પુસ્તકો મારો આદર પામ્યા છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથની પ્રત્યક્ષતામાં પ્રો. અતિસુખસંકરે લેખકના સુધાગની વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ કરતા લખાણથી વિવેચન કરેલું છે અને વાચકવર્ગને તેના કાર્ણક ખ્યાલ આપતા તેમાંથી થોડોક ઉપયોગી ભાગ નીચે જિનારીએ ડીએ

"ગીજા ઉત્પત્તિ વિષે શું વિચાર દર્શાવે છે? એ પ્રશ્નપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરી જિન્નતિના અગત્યના અંગો નિર્ણય કરે છે. એ કહે છે કે મારો કે મહા પ્રજા એવી હોય કે તેનું ખાલજીવન સરળ ને રોગરહિત હોય, ધારો કે તે પ્રજાને ગભ્યમાં કો જેવું કશું આપવું પડતું ન હોય ને હુખમાંથી વિમુક્ત હોય, ધારો કે તેના વ્યવહારમાં ન્યાય રાજ્ય તરફથી અનામર આપવામાં આવતો હોય. પણ તેનીજ સાથે ધારો કે માનસિક ને મૈત્રિક જીવન સુસ્ત ને નિઃશ્વમી હોય. આ પ્રજા જિન્નત છે એમ થ આપણે કહી શકીશું? નહિ જ.

વગી ધારો કે બીજી મોઢ પ્રજાનુ વ્યવહારિક જીવન ઓછી સરળતાથી ચાલતું હોય છે, છતાં જીવનનો નિર્વાહ નિમ્નો ચાલ્યો જતો હોય, પણ આ માથે તેમના માનસિક જીવનનો છેક અનાદર કરવામા આવ્યો ન હોય. તેનામા નીતિ ને ધર્મની ઉચ્ચ ભાવનાઓના બીજ રોપાયના હોય, છતાં તેની સ્વતંત્રતાના વાતાવરણમા વૃદ્ધિ ન થતા દેવામા આવી હોય. પણ તેનુ જ્ઞાન સ્વર્જનાથી અપાદન કરેલુ નહિ પણ સક્રિય ને અમુક પ્રકારનુ હોય જે જે પ્રજાના જીવનમા ધાર્મિક તત્વોની સત્તા પૂરી જામી કે તેમા સ્વતંત્ર ચિંતનના વિકાસનો આ પ્રમાણે અભાવ હોય છે શું આ ગિચિતિ ઉન્નત કહી શકાય ? નહિ જ

હવે ધારો કે કોઈ પ્રજા એની હોય કે તેમા સ્વતંત્રતા હોય છતાં અવ્યવસ્થા તેનામા અવતી હોય આ ગિચિતિનુ પરિણામ એ હોય કે નમોઝા માણુમ દુષ્ટિન યાય ને નાશ પામે યુરોપ આની સ્થિતિમાથી પસાર થઈ ગયુ છે તે વાતથી ઈ અજ્ઞાન નથી થ આને ઉન્નતિ કહી શકાશે ? નહિ જ

ઓથી સ્થિતિ એની ધારો - પ્રજામા સ્વતંત્રતા હોય, વ્યવસ્થા હોય પણ ધારો કે પ્રજાનર્મના માણસો સામાન્ય રીતે ભાગ લઈ શકે એની જન દિનની બામતો તેમા બુ ધાડી હોય પણ એકમીજાની શક્તિનો નાશ તેથી સમાજમા ન મળતો હોય થ આ સ્થિતિ ઉન્નત છે ? નહિ જ.

આ બધીમાની એકે ગિચિતિ ઉન્નત નથી તેનુ કારણ એ છે કે તેમા વિકાસને માટે અનકાશ નથી ઉન્નતિનુ અગત્યનુ તત્વ પ્રગતિ, વિકાસ છે. પણ આ પ્રગતિ, આ વિકાસ તે શું છે તે જાણુ જ વિકાસ ■

આ વિશાસમા મે તત્વો છે, એક સામાજિક જીવનમા સુધારો, ને બીજા, વ્યક્તિ ઉપરના સુધારો ગીઝા કહે છે,

“ Wherever the external condition of man extends itself, vivifies, ameliorates itself, wherever the internal nature of man displays itself with lustre, with grandeur at these two signs and often despite, the profound imperfection of the social state, mankind with loud applause proclaims civilisation

માણુમની બાહ્ય ચિતિ બધા રિતાર પામે છે, ઉત્સાહમય બને છે, ને સુધરે છે, અને તેનુ અંતર ઉન્નત બધા પ્રકાર ને ગાભીર્વ પ્રદણુ કરે છે, બધા ઉન્નતિના ચિહ્નો પણ દેખીનાજ છે આ પ્રમાણે ગીઝા સામાજિક પ્રગતિ ને વ્યક્તિની પ્રગતિ એ બને બામતો ઉન્નતિને માટે અગત્યની દર્શાવે

છે, સમાજ ને વ્યક્તિ એ બન્ને બાબતો ઉન્નતિ માટે અમત્યની દરજ્જે છે, સમાજને વ્યક્તિ એ બન્નેમાં સુધારો આવશ્યક છે."*

અત્યાર સુધી ઇતિહાસના પ્રયોગમાં રાજકીય વસ્તુઓને પ્રાધાન્ય અપાતું હતું; તેમાં રાજ્યોની વંશાવળી, લડાઇઓ અને સાલવારી વગેરે માહિતી મુખ્યત્વે ધ્યાન ખેંચતી હતી. એ ધોરણ નવી સદીમાં બદલાઈ ગયું છે; અને જે તે દેશનો ઇતિહાસ પ્રગ્ને જીવનની દૃષ્ટિએ અવલોકવામાં આવે છે; તેમાંય હમણાં જાણીતા નવલકથાકાર મી. એચ. ડી. વેલ્સે 'જગતનો કેખાત્મક ઇતિહાસ' વિજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ આકર્ષક રીતે અને સચિત્ર-નકશા સહિત રજુ કર્યો છે અને તે ગ્રંથ સારો લોકાદર પામ્યો છે.

એ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થયે દશ પુરા પાંચ વર્ષ થયાં નથી, એટલામાં તેની સાખો પ્રતો ખપી ગઇ છે, અને એની સંખ્યાબંધ આવૃત્તિઓ પણ નિકળી છે.

આખું પુસ્તક બહુ મોટું છે, તેથી સામાન્ય જનતાને તેના માત્ર મળી શકે એ હંતુથી મૂળ લેખકે જ તેની સંક્ષેપ આવૃત્તિ તૈયાર કરી હતી; અને તે આવૃત્તિનો તરજુમો સોસાયટીએ છપાવ્યો છે.

શ્રીયુત રામપ્રસાદ કાશીપ્રસાદ દેસાઈ જેઓ એક સારા શિક્ષક અને લેખક છે, એમણે તે તરજુમો કર્યો છે; અને એ ગ્રંથનો પરિચય કરાવતાં તેઓ કહે છે:—

"પોતાના પુસ્તકમાં ગ્રંથકર્તાએ જગતની ઉત્પત્તિ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ સમજાવી છે. જગતના જુદા જુદા સમકાલીન રાજ્યો કેવી રીતે રચાયા અને તેના ઉદય અને અસ્ત કેવી રીતે થયો તે ખરાખર વર્ણવીને કર્તાએ અમૂલ્ય માહિતી આપી છે. જગતના જુદા જુદા સમકાલીન ધર્મો, ધર્મ પ્રવર્તકો અને મહાપુરુષોના હુંકાર પણ સચોટ વર્ણનો આપી છે. દેશની સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય ઉચ્ચપાત્રોને ખરાખર સમજાવી, તેમણે આપણી આગળ જગતના ભાવી ઉત્કર્ષની રૂપરેખા આકરી બતાવી છે, કર્તા ધારે છે કે જગત આગળ વધે છે, ને વધશે, જગતમાં આવમાન સર્વત્ર ફેલાશે, અને સર્વત્ર સલાહ, શાંતિ અને સુખ પ્રસરી રહેશે, એવી આશા રાખીને કર્તા વિરગે છે. કર્તાના પુસ્તકના વિચારોને જ આ અનુવાદ મુજબ લખાયા કહે છે."

સોસાયટીનાં પ્રકાશનોની નોંધ કરવામાં અમે વર્ણનાત્મક રીતી અદલત કરેલી છે તેના શુભદોષમાં કિતરવું અમારા માટે વાજબી પણ નથી, માત્ર માર્ગદર્શક થવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

ભાઈશંકર ન્હાનાભાઈ

(સોસાયટીના પ્રમુખ-સન ૧૯૧૩, થી ૧૯૨૦)

“અણુમ્યથ મહદથ શાન્થેમ્યઃ કુરુતે નરઃ
સર્વત સારમાદ્યા-પુષ્પેમ્ય દ્વ પટ્પદઃ”

તદન ગરીબ સ્થિતિમાંથી પણ આપ દુઃશિયારી, ખન ઉદ્યોગ અને ઇમાનદારીથી જે પુરુષો મ્હોટાઈને પામ્યા છે અને જેમણે સોહમા આખર અને નામના મેળવ્યાં છે, તેમાં ભાઈશંકર ન્હાનાભાઈ મોખીસીદરનો સમાવેશ થાય છે.

અમદાવાદની નગરિક પૂર્વ દિશામાં ખારી નદીના કાંઠે આવેલા બુવાલદી ગામમાં ભાઈશંકરભાઈનો મં. ૧૮૦૧ ના શ્રાવણ શુદ્ધ દશમને બુધવારના રોજ જન્મ થયો હતો. તેઓ અને રાયકવાળ બ્રાહ્મણ હતા, જે માતિ તેની સંસ્કૃત વિકલા માટે જાણીતી છે. ભાઈશંકરના દાદાના દાદા મકનથ ભટ્ટે કાશીમાં રહીને છ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો, અને એમના કાકાશ્રી ધનસ્થામ ભટ્ટ, જેમને ભાઈશંકરભાઈ બાપા કહીને સંબોધતા-સ્વર્ગસ્થ હિસાબાઈ, તે મેધવ્રત અને વિક્રમેશ્વરીયના ભાગાન્તર કર્તાના પિતાશ્રી-પણ મારા સંસ્કૃતજ દત્તા. અને તેમના પ્રાસાદનથી ભાઈશંકરભાઈ અમદાવાદમાં અભ્યાસ કરવા માટે આવી રવાના હતા. પંચ એમના પિતાના તિરે કરજનો બોળે દતો તેથી સવારસાંજ વિદ્યાર્થીએને દ્યુશન આપીને તેમજ મિત્રોની, સદાયતા મેળવીને દાહરકુલમાં અભ્યાસ કરવા ભાઈશંકર શક્તિમાન થયા હતા, પણ અદિ પરીક્ષામાં નાપાત થતાં, એમના શુભેચ્છક રા. આ. બેગીલાલ પ્રાજુરક્ષકમતી ભામબળી ઇન્કમટેક્સ ખાતામાં તેમને પ્રથમ નોકરી મળી હતી, તે પછી તો એક ખાતામાંથી ખીન ખાતામાં, માર્ગચર ખાનગી પેટીમાં તો ખીણ વખતે બેન્કમાં કે રેલ્વેમાં, એમ ઉત્તરોત્તર આગળ વળતા અને દુનિયાદારીના કાંઈ કાંઈ અવનય અનુભવ મેળવતા અને દોઢર ખાતા તેઓ આખરે મુંબાઈમાં મોખીસીદરની પેટી સ્થાપવાને જ. અચળા થયા હતા; જે પેટીએ મુંબાઈમાં એક આમેવાન સોશીસીદરની પેટી તરીકે પ્રતિષ્ઠા જમાવી હતી.

સોવીસીટરના ધંધામાં લાગુ જીવન વ્યતિત કર્યા પછી ડેટલાક ફોટોગ્રાફિક અને સાંમારિક જનાવોને સંબંધે તેઓ પોતાના વતન અમદાવાદમાં આવી વસ્યા, અને બાકીનું આયુષ્ય વાનપ્રસ્થ જીવન તરીકે ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પણ જેમણે સતત પ્રવૃત્તિમાં જીવન વ્યતિત કર્યું હોય અને રાત દિવમ કામ, કામ ને કામ કર્યું હોય તેઓ ભાગ્યેજ નાનત ઁસી રહી શકે. એટલે એમણે સહેરની મ્યુનિસિપલ અને માર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓમાં રમ લેવા માડ્યો.

મોમાઈટીના તેઓ આજીવન મમામદ હતા અને સોમાઈટીના કાયદાના મસાદકાર તરીકે પણ ફરિવદ્દલદામ વીધ કેમમાં અને ફીરીઅંદ લોન પ્રકરણમાં એમણે મોસાઈટીને માગી મદદ કરી હતી, અને મુવાવચ્ચામાં એમણે નાટકો પણ રમ્યા હતા, જે આદિત્ય ગોખને સંબંધે મોમાઈટી પ્રતિ એમને આકર્ષણ હતું જ.

પરંતુ એમની આસપાસના ડેટલાક વિનમતોપી અને આપમતપની મનુષ્યોએ મોમાઈટીના આગ્રુ કાર્યવાહકો વિરૂદ્ધ એમના કાન ભભેગી મૂક્યા હતા, તેથી મોસાઈટીનું તત્ર એમણે દમ્તગત કર્યા પછી મોસાઈટીનું વાતાવરણ શાન્ત અને આદિત્ય પ્રવૃત્તિને માનુદગ અને મદાયમૂત થકુ જેમણે તે ગ્થુ ન હતું, અને તે કામ માઁ એમને પુરનો અવકાશ પણ ન હતો.

મદગત એન. એકેટરી કાયશકના મમયમાં મોમાઈટી તરમ્થી પ્રમિદ થયેલ પુરતક "સારીનું આદિત્ય" માં અમુક ગોઈ વ્યક્તિની બદનકી થયલી છે જે પ્રકાગ્નો ભાઈશક તરકથી વાધો ચેવામાં આવ્યો હતો પણ એ વાધામાં કાષ મુદો ક વલુદ ન હતા, એટલે કમિટીને તે મંબધમાં કાષ પમકુ ચેલુ વ્યાજી વાચુ નહોતું.

પણ લાનસંકરના અવસાન માદ ૩ ૧૦૦૦૦) ની રકમ જે રાજ-રૂપી કાર્યમાં ખર્ચવાનું એમણે તેમના વિવમાં જલુાચુ હતું અને તે કારણે એ વિમાની પોલીસી પોતે મોમાઈટીના નામ પર ચકાવેલી હતી ને પેસા મોસાઈટીના માવિટીના છે, જે પ્રશ્નપ ભાઈશકરભાઈએ પાગકાની શિખગળાથી બીન-તરી ખટપટ ઉભી કરી હતી. પાગગથી તેનો સતોપકાગક તોડ કાદવામાં આવ્યો હતો પણ ને મમયથી મોસાઈટીની કમિટીના મળ્યોના મન ઉદ્વિગ્ન ગ્રેતા હતા.

લાઇસેંસ કરે દુનીઆની લીલી સુકી બેઠ હતી અને એમના ધંધાને અંગે જનતર્જનના ધંધાદારીઓના સંસર્ગમાં એમને આવવાનું થતું. તેથી કોઇ કાર્યમાં અંતિમ દરજ્જે તેઓ જતા નહિ. રમણલાલ માટે તેમને અંગન માન હતું, તેમ રમણલાલનો સ્વભાવ એટલો બધો સરળ અને સ્વાભાવિક કે એ સમય દરમિયાન બંને વચ્ચે પક્ષાપક્ષ કે વિરોધ જેવું બાંધ થાતું બન્યું હતું.

સોસાયટીના પ્રમુખ તેઓ નીમવા એ અરસામાં મુંબાઈમાં રહીસી (Specie) એક તુટી અને તેના સિક્કવિડેટર તરીકે લાઇસેંસ કરને નીમવામાં આવ્યા હતા. તેઓ વગી કેટલોક સમય અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ પણ મુંબાઈમાં હતા.

એકના કામના અંગે તેમને ઘણુંખરું મુંબાઈમાં રહેવું પડતું અને મ્યુનિસિપલ મિટિંગ માટે ખાસ અમદાવાદ આવતા; અને તે દિવસે સોસાયટીના સેક્રેટરીને એનેશન કમિટીની સભા રાખવાનું તેઓ જણાવના.†

અને જ્યાં સુધી તેઓ સોસાયટીના પ્રમુખ રહ્યા ત્યાં સુધી એમની અનુકૂળતાએ અને એમની મૂલ્યાનુસાર એનેશન કમિટીની સભા રાખવામાં આવતી હતી.

† જુઓ એમનો એક પત્ર.

Sandhurst Road,
Dani Building,
BOMBAY, 2-2-1914.

My Dear Hiralal,

Will you please inform Rao Bahadur Ramakubhai that I shall be in Ahmedabad next Sunday and if there be any urgent work he may call the meeting of the Managing Committee on that day. I shall probably stay there on Monday but I am not sure.

Please ask Manilal to send me the draft Rules which I had given him to prepare as I wish to have them ready to place before a special meeting to be fixed here after of the Managing Committee.

Yours Sincerely,
Sd.-Bhaishankar.

જે કાંઈ કાર્ય તેઓ ઉપાડતા, તેને પાગ પાડે તેઓ ડાડતા એવી એમની પ્રકૃતિ હતી પણ એ કાર્યમાં તેઓ નિયમનુ પાનન કરવાન કદિ ચૂકતા નહિ અને શિષ્ટતાનું પણ ઉલ્લંઘન કરતા નહિ

નાઇએ એમને એમ મમત્તવેશુ કે મોમાઈડીના દુઢદુડોનો રહીનદ ખગમર થતો નથી તેથી એક દિવસે તેઓ અચાનક ઓશીસમા આવી મેં અને જે તે ખાતાની હમીકત પૂછના માહી, તેના વહેતા ખુનામા કરનામા આ યા પણ એમણેથી એમને સતોપ થયો નહિ, તેથી પોતાની માથે મોમાઈડી હસ્તકના દૂસ્ટ ડાની ડાપેલી ચાપડી વેર નઇ મયા અને બીજે દિવસે એજ મમથે, પેગીસર માટે બીક તૈયાર કરી હોય એવી રીતે મોમાઈડી હસ્તકના ૧૦૫ દુઢદુડોનું કમનાગ તાગણુ કાઢી નાની આવના રતા અને બની નિગનો બારીકાઈથી તપાસી પોતાની ખાત્રી કરી હતી એમણે જેઈ નીધુ કે એમને જે કાંઈ કદનામા આવ્યુ હતુ તે તન નાપાયા ૧૦ હતુ

તેઓ એવા કાર્યકુશળ કાર્યકર્તા હતા નિષકોશ જેવુ મોટું કાર્ય ઉપાડવાનુ તેમણે ધાર્યુ હોય તો તે માગ પાડી શકત એવી નાણા ઉમા કરનાની તેમનામા જમરી તાકાત હતી પણ સાગ મનાદકાગને અભાવે અને મે પાચ કામોમા ગુઆથના ગહેનાથી એમની ગતિ છિન્નનિન્ન થઇ આની વેડફાઈ જતી હતી

એક ઉદાહરણ નોધીશુ -

સોસાઈડીના ધારા વોગણુમા કાઇક ફેરફાર કરનાનુ એમને ઝુડરી આવ્યુ અને એમનો રનભાન એવો દક નિશ્ચયી તે વિચાર તરત અમનમા મૂકાવો જ જોઇએ બાઈશંકગબાઈએ એ સુધારાનો ખગડો તૈયાર કરી અમને મોકલી આપ્યો અને મુચ થુ ૫ સોમાઈડીના મર્વ આજીવન મલા સંગેને તે અભિપ્રાય આ સૂચના માટે મોકલી આપવો તે મન્કયુનગ જે પરિશિષ્ટ ૧ મા આપ્યો છે તે મોકનવામા આશરે રૂ ૨૦૦ ન દપાનખર્ચ થયુ હતુ, તે એમણે રહનુ આપ્યુ હતુ

સામાન્ય સભાએ એમનો એ ખરડા નામ લુગ કર્યો હતો એમણે મન્કયુ હોત તો પ્રોક્ષીના જોરે તેઓ તે પામ કરાવી શકત પણ તેઓ બધાગણુમા માનનારા હતા, એમ તે રખને જણાયુ હતુ

એમની યુવાનગ્યામા સુધાગનો પ્રસાદ પૂરો જોશમા હતો અને તે માગે શેમ્પેનિયાના ઝપાગમા ઘણા પુરો આની ગયા રના પણ એ મનેમાથી બાઈશંકગ બન્યા હતા

આપણી તે કાળની મામાજિક સ્થિતિનું વર્ણન એમણે જે નાટક લખેલા છે, તેમાંથી જોવા મળે છે

પણ અમને એમની “ માન અનુભવોની નોંધ ” એ ચોપડી ખાસ મળી છે તેમાં લાઘર્ગકરલાઘ્યએ જત વિનંતિ વર્ણવેલા છે, અને જીવનમાં પ્રવેશ કરનારને એ અનુભવ ને જ્ઞાન, ઉપયોગી, માર્ગદર્શક અને મદાયકર્તા થત પડે એવું આમર નમ્રપણે માનવું છે.

એમાંનો પહેલો પ્રસંગ આપીશું.—

“ સવત ૧૯૧૨ની માઝમા માગે ૧૨ વર્ષની હિમર પૂની થતાં બાપ્તા વર્ષની શરઆત થઇ ત્યારે : અમદાવાદથી પાંચ ગાઉ દૂર માગ જન્મ ગ્રામ જૂવાવડી નામના ગામમાં ગુજરાતી નિરાળે અભ્યાસ કરી મારા પૂજ્ય કાકા ધનસ્યામ ભટ્ટ કે જે માગ પિતાથી મોટા હોવાને વીચે હું બાપા કહેતો હતો, તેમની પાસેથી મધ્યા તથા શિવપૂજન આદિ ચોક્કસ ધર્મ સંબંધી જ્ઞાન મેળવી સરકારી નિરાળે અભ્યાસ કરવા અમદાવાદ આવ્યો. આ મમયે મારા કુટુંબની દૈનિક અવરથા જોઈ મને વારંવાર ચિંતા થતી. તથા ઉદાસીનતા જીવાઈ રહેતી એક મમયે તે સમયે ઉદમાગ મારી ઈચ્છા નહિ છતાં પણ, રા. ગ લાનલાઘ ડપગમ કે જે સુરત નોગમન (ટ્રેનીંગ) સ્કુલમાંથી પાસ થયલા મુખ્ય મહેતાજી હતા અને પાઠશાળી ડેપુટી એન્સુ-કેરાનન ઈન્સ્પેક્ટરની પદવીએ પહોંચ્યા હતા, તેમના સાલગવામાં આવના તેમજો મને જે બોધ આપ્યો હતો તે મને અતિ ઉપયોગી સામગ્રીથી મેં નેધી લીધી હતો. જેમ જેમ હું મોટો થઇ મસારની ધટનામાં પેરાવાતો ગયો અને અનુભવ મેળવતો ગયો તેમ તેમ મને ખાતો થઇ કે, ‘માગ મહેતાજીનો ઉપદેશ ખૂબ ઉપયોગી છે,’ તે નીચે આપુ છું.

“ ભાઈ ! તમે હજી બાળક છો. ફુનિયાનો અનુભવ લેવા હજી ધાડી વાર છે. આપણી જે મમયે જેની ગિયનિ હોય તે સમયે તેવી સ્થિતિમાં સતોપ માનવો એ આપણો પ્રથમ ધર્મ છે. પૂર્વ કર્મોના વિચાર નહિ લેતા ઈન્દ્રિયે દોષ આપવો એ જૂન છે. પૂર્વ કર્મોને જ સુખ દુઃખના કારણરૂપ જાણી સતોપ ધારનારને સુખ દુઃખના અનુભવના મગધી કેટલોક ઉપરામ મેળવવાની તક મળે છે દુઃખના મમયમાં આપણા કન્ટા વધારે દુઃખ વાગાઓને જોઈ, પોતાની ન્થીતિથી ઝાક નહિ ધરવો અને સુખના મમયમાં આપણા કરતા વધારે સુખવાગાને જોઈ દર્દ નહિ ધરવો તમને તમારા

કુટુંબની દરિદ્રતાએજ અભ્યાસમા લગાડ્યા છે, તેથી દરિદ્રતાને પણ તમારે એક ભાતની ઉપકારક સમજવી જોઈએ. તમે તમારી સ્થિતિના આટલી નાની અવરચાથી વિચાર કરવા શીખ્યા છો એ તમારી છાંદગીમાં તમે ઉન્નતિ પામશો તેનું શુભ ચિન્હ તમારે સમજવું. આરી પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ તમારી હાલની સ્થિતિથી પણ ખરાબ હતી અને મારા મુરખી ભોગીલાલ પ્રાણુવલ્લ ક્રે જે હાલમાં ડેપુટી એન્સ્યુરન્સના ઇન્સ્પેક્ટર છે, તેમને તો નળીમાં ઉપર દીવો મૂકી ચાંચનું પડતું હતું; તો એ હાખલાઓ ઉપરથી મુખકુંભની દરાઓને અસ્થીર સમજી દરિદ્રતાને અશિયર સમજી દરિદ્રતાનો શોક નહિ થશે. ‘ઈશ્વર જે કાંઈ કરે તે સારાને મારે હોય છે’ એ કહેવતને ધ્યાનમાં રાખી ઇશ્વરનો પાડ માનવો, ઉલ્લાસમાં મગ્યા રહેવું, પાપથી ડરવું અને નીતિથી વર્તવું એ સર્વથા ઉન્નતિજ છે. મારે તેમ વર્તો અને આવાં ગાડા ગાંડા વિચાર છોડી દો.”

નિષ્ક્રિય મારે તેઓ તક્ષસતા પણ એમની વ્યવસાયી પ્રકૃતિ એમને સહા દેહાયલા રાખતી; અને કામ ને દેહધામમમા શરીર અસ્વસ્થ થતાં તેઓ ગદાબલેશ્વર હવાફેર મારે ગયા હતા. ત્યાં તા. ૬ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૦ ના રોજ ભાઈશંકરભાઈનું અવસાન થયું હતું.

એમના અવસાનની નોંધ લેતા સોસાયટીની સામાન્ય સભાએ નીચે મુજબ દરાવ પસાર કર્યો હતો:

“આ સભા તેઓના મૃત્યુની ઉંડા ખેદ સાથે નોંધ લે છે. તેઓ એક સમર્થ પુરુષ હતા, અને સોસાયટીની તેમણે સંગીન એવા ખગલેશી છે. તેમના અવસાનથી સોસાયટીને એક બાહોશ કાર્યવાહકની ખોટ પડી છે. આ દરાવની નકલ તેમના કુટુંબને મોકલી આપવી.”

પરિશિષ્ટ ૧

મુખર્ષિ તા ૨૦ જુન ૧૯૧૪

શ્રી ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાઈકની આબવ ત હાઈડ મેમ્બરે જોગ.

વિ વિ માથે આપને તરફ આપનાની કે, આપની તરફના વિશેષ મને આપે મને ગયા જુન માસમા આપની મોસાઈકને પ્રમુખ નિમ્મે હોતો, તેની મુદત આ મામની આખરે પૂરી થાય છે અને આપની જનન મમા તા ૨૮ મી જુન, મોમવારે મોવાનવાનું નક્કી કયુ છે, તેની રીતમ પત્રિકા આપને મગશે દરમિયાન આપનામાથી જેઓ તે રખતે જાતે દાનના ના થઈ શકે, તેમની જાણને માટે હું નીચે રખેલી સૂચનાઓ મોકલવા હુ આ પત્રમા જે જે માખત ઉપર આપના અભિપ્રાયની દ અભિનાયા રાખુ છુ તે મામે પ્રરી જગો નખી કે તેમા તે મામતના પ્રત્યુત્તર લખી જણાવવાની કૃપા કરી મને ઉપકૃત કર્મો કાઠ્યુ કે જે સૂચનાઓ કરી છે, તે જે આપને પમદ પડે તો તે મ મધી મોસાઈકી દરાન કરે, જેની લખાવત કરનાનો મારો વિચાર છે તેમા આપની સૂચનાઓ અત્યંત મદદ કરતા થઈ પડે અને તેમ કરના કે વકિતમાન થઈ શકુ તે માટે જે આપને યોગ્ય લાગે તો આ માથેના પ્રોકસીયર ઉપર આપ આપની મહી કરી તથા એક આસામીની આક્ષી કરાવી તે માન તરફ આ માથે મોકલેના ખીડામા પાછી મોકલવા તરફી રેજો

૧ મારી પ્રથમ સૂચના તો એ છે, આપણી સંઘાની વ્યવસ્થા જોનગરી મેકેનરીની મારફત થાય છે અને તેને મદદ કરવાને એક વ્યવસ્થાપક કમિટી નીમાય છે તે નીમણુમ માન એક જ વર્ષ માટે થાય છે, તેને મદને અમુક મુદત માટે, એટલે તથુ કે પાચ રખેને માટે કચામા આવે તો તેમણે આગળેના કામ તેઓ પૂરા કરી શક, એવી મારી સૂચના છે અને તે જાખત ગ્લુ કરતા અમાઉ આપનો અભિપ્રાય જાણવાની આવશ્યકતા છે

૨ આપણી મોસાઈકીનુ ફક્ જોઈએ તેટલુ રધરા માડ્યુ છે અને દલુ વધે જશે એમા શક નથી, તેમ આપણી મોસાઈકીને જનરલને નગતા ધણુ ફડેનો વહિવટ કરવાની નુપરત દિનપર દિન થની જાય છે તેથી તેને માટે કાયમના ટ્રસ્ટીઓ નિમનાની નને આવશ્યકતા લાગે છે કાનજુ કે જ્યા સુધી તેવા ખામ ટ્રસ્ટીઓ આપણુ તરફથી નિમાય નહો, ત્યા સુધી કાયમ પ્રમાણે રખેને વખતે જે વર થાયક

કમીટીના સભાસદો નિમાય તેઓ દૂરથી ગણાય અને તેમની ડેરખાલી દર વર્ષે થાય છે, માટે તે મંજૂરમાં મારી મૂચના એવી છે કે ધી ઓનરેબલ સરદાર અર ચિનુભાઈ માધવલાલ રણછોડલાલ ખારોનેટ સી. આઈ. ઈ. અને એક અંગ્રાલાલ સારાભાઈ તથા ધી ઓનરેબલ ગવ બહાદુર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, બી. એ. એલ. એલ. બી. એમની દૂમીઓ તરીકે નિમણૂક કરી અને એમને એવી મૂચના કરવી કે તમામ ફંડ મુબાઈ એન્કમાં અથવા વખતે વખતે જે એન્કમાં સરકારી નીલ્દેરી ગઢે તે એન્કમાં અનામત રાખી તેનું વ્યાજ વસૂલ કરવા તે એન્કના અધિકારીને પાવર ઓફ એટગની આપી વ્યાજ વસૂલ કરાવરાવી તે વ્યાજ આપણી મોસાઈટીના વખતે વખતે જે મેકેટરી હોય તેના આણુ ખાતામાં જમા કરાવવું, કે જેથી ત્યારે મોસાઈટીના કામ માટે તે રકમ જોઈએ ત્યારે ઓનરરી મેકેટરી એક લખી તે મંગાવી શકે અને મેકેટરી માહેબને ખામ ભલામણ કરવી કે જે ફંડનું વ્યાજ તુરત ઉપયોગમાં ચેવાય તેમ ના હોય, તે મેયોગ એન્કમાં પોતાને નામે જમા કરાવી તેનું વ્યાજ ઉપભવવું.

- ૩ લાઈફ મેમ્બર થનાર પામેથી ૩ ૫૦ લેવાય છે, તેમાં કંઈક વધારો કરવો, કારણ કે મોસાઈટી તરફથી પ્રમિદ થના પુસ્તકો તેમને રૂ. ૧) ની કોમિત મુધીના મફત મોકલવામાં આવે છે તેથી મોસાઈટીને ઘણો ખરચ થાય છે. મારો અભિપ્રાય એવો છે કે હાલ તુરત ૩, ૧૦૦) ની કરવી. ખાનુઓ પામેથી તેમજ મહેતાજીઓ અને લાયબેરીઓ પામેથી જે લવાજમ ચેવાય છે તે થોડું છે, તો પણ તેમને ઉત્તેજન આપવું એ જરૂરનું છે, માટે તેમાં તો કશો કેરકારો કરવા હાલ વિચાર નથી. આ ખાખત આપનો અભિપ્રાય જાણવાની અવસ્ય જરૂર છે,

હેવટ મોસાઈટીની મબાગા આપની તરફ મત આપવા માટે પ્રેકસી-પત્ર મોકલુ છે, તે ઉપરથી આપની મૂચનાને અનુસરી વોટ આપવામાં આવશે, એ વિગે આપને ખાતરી આપવા જરૂર જોના નથી. કમીટીની નિમણૂક ખાખતમાં પણ આપનાજ અભિપ્રાયને અનુમોદન આપવું એવો મારો નિશ્ચય છે, માટે હાલની કમીટીના મબામદોના નામની ટીપ નીચે આપી છે તેના મામે આપ આપની ઇનિશિયલ અથવા x નીશાની કરવા તરફી લેજો. કમીટીમાં વધુમાં વધુ ૧૫ ની મંજૂર રખાય છે, માટે તે

લીપમાં કેશ્વર કરી બીજા ટાંકા મુદત્તનું નામ આપ મુચવગો તો તેને
માટે પણ હું ખુશીની માથે આપની નરદથી મન આપીશ.

હાલની કમિટીનાં મેમ્બરોનાં નામ

પ્રશ્ન

રા. રા. ભાઈશંકર નાનાભાઈ

આનરરી સેક્રેટરી

ધી આનરેબલ રાવ બહાદુર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ

મેમ્બરોનાં નામ

ધી આનરેબલ સરદાર સર ચીનુભાઈ માધવલાલ

રણછોડલાલ બરોનેટ

દીવાન બહાદુર અંબાલાલ સાકરલાલ દેશાઈ

રાવબહાદુર કમળાશંકર આણ્ણશંકર ત્રિવેદી (એમણે પેનશન

લેઈને સુરતમાં રહેવા વિચાર રાખવાથી રાજીનામું

આપ્યું છે.)

પ્રોફેસર આનંદશંકર બાપુભાઈ મુવ

રાવબહાદુર જોડાલાલ વરજભાઈ

રા. રા. દલસુખરામ હરગોવત્તાસ સાહેબા

રા. રા. બાપુજી જગન્નાથ

રા. રા. દેવાશંકર અંબારામ

રા. રા. મુલચંદ આશારામ શાહ

રા. રા. નવલશંકર તૃસિંહ પ્રસાદ

ટાકટર મણુજીલાલ ગંગાદાસ

મી. સુરાગુદીન અબદુલ્લામીયાં

છેવટમાં મારી એટલી જ લગામણુ છે કે, ધી આનરેબલ રાવ
બહાદુર રણુભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે એટલો બધો સંતોષ આપ્યો છે,
કે, તેમને હમેશાં આનરરી સેક્રેટરી નિમાયતા જોવાથી હું ઘણો ખુશી થઈશ.

હી સેવક,

ભાઈશંકર નાનાભાઈના

સવિનય પ્રણામ.

પ્રાચીન કાવ્યનું પ્રકાશન

" The mission which poets and philosophers feel within their heart, is to take their countrymen a step forward,—a step in the line of progress and not a leap from one age to another x \ \ and judging by this standard what native of Gujarat will not say that this poets have not made a gift of higher loves and cares to the countrymen " \ x \ But for these poets the people of Gujarat would have long since been turned into decayed and shrunken things, and if there is life left in them, the life-drops have been supplied by the poets. The poets have in fact wielded their power among the masses in the province and enriched at a time when there were no educationalists in the land, and it is upon the bases of the society as saved or raised by them that modern educationalists and writers have to construct their superstructure if they ever think of reaching the otherwise unwieldy masses

" The Classical poets of Gujarat." p 78-79,
(G. M. TRIPATHI.)

પ્રાચીન કાવ્યોના અગ્રાધન અને પ્રકાશન સાથે મોસાઈટીને કવીશ્વર દત્તપત્રનામ ન્હારકે ૬૬ પ્રજેલુ છે અને તેના વ્યાજની મારી ગુરુ જાને થયે મેનેજર કમિટીએ પ્રેમાનંદ રચિત નવાખ્યાન અને સુભદ્રાદગલુ એ જે પ્રમિદ કાવ્યોનુ ન્વેમગ બગોધન કગવી તે એ ૬૬માથી છપાવવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો નવાખ્યાનનુ અગ્રાધન કરેલગના અગ્ર નવાખ્યાનના દામુસાર કાલાબાધ-જેમલે અગાઉ એ કાવ્યોનો કેટલોક ભાગ, શ્રીયુગ છગનવાય દામ-દામ મોહીની માથે મટીક અપાદન કર્યો હતો તેમને અને નુમદા દ-ધુનું કાવ્ય, શ્રીયુગ અમાપાન જુવાખીગમ જાની-જાનીના ગુરુ નાતી અપાદિકના ઉપ-સત્રી અને પ્રાચીન કાવ્ય માનિત્યના આર્મિક અભ્યાસી ને

મોપાયા દતા. એ પૈમી “મુલદ્રાહરણ” તૈયાગ થઈ આવ્યું, તે નવ ૧૯૧૬ માં મોસાઈડીએ છપાવ્યું હતું, અને નળાખ્યાનનું પછી ગ્રંથે કામ, પ્રાચીન કાવ્ય મજાધન માટે પકાવવા શ્રીયુત મણીના મજમુનાને પછીથી મોપનાના આવેલું છે

પ્રાચીન કાવ્ય માહિત્યનો વાચક અને અભ્યાસી જોઈ રાકશે કે શ્રીયુત અભ્યાસી જાનીએ મુલદ્રાહરણનું મંપાન કાર્ય મહુ કાગળપૂર્વક અને શાસ્ત્રીય ધોરણે કરેલું છે, અને એ આજ્ઞાનું વિશેષ આકર્ષણ એ છે કે મંપાન એક વિનૃત ઉપોદ્ધાત લખીને તેમાં પ્રમાણરૂપ પ્રજાને નિગતના ચર્ચો છે, અને કુક મમયમાં તેની પહેલી આજ્ઞા ઉપડી ગતા લેખક તેની બીજી આજ્ઞા પોતા થકી કદાચ પન્વાનગી માગી હતી તે મોસાઈડીએ તેમને બક્ષી હતી.

શ્રીયુત દિમનનાન અભિગ્યાએ “કાવ્ય મહુધર્મ” એડિટ કરીને નવી કવિતાનો ગુજગતી જનતાને મારી રીતે પરિચય કરાવ્યો નો, પણ નવી અને જુની કવિતાનો સમઠ વાચક વર્તને સુલભ થાય એ હેતુથી મોસાઈડીએ હમ્મદમાં એક મંપાદિત ૧૦૦૧ કાવ્ય રત્નોનું પુસ્તક છે એ દમનું નવીન પણ મમદ-અને એ ધોગલે ગઘસમઠ પણ તૈયાગ કરનારાનો નિર્ણય કયો અને તેમાંનું પણ મમદનું મંપાન કાર્ય, એસ એડિટિંગ કાર્ય માટે જાણીતા થપયા લાઇથી દિમનનાન અભિગ્યાને, અને મઘ મમદનું મંપાન કામ નકિયાક નિવાસી પણ મારાપ ગુજરાતના પરિચયનાગા, દુસાગ તેખક અને કવિ શ્રીયુત અદ્વકર પડ્યાને, અપાયા દતા

શ્રીયુત અદ્વકર ઉપર જણાવેનું મઘ પુસ્તક, એમની અગમ્ય તખીપતને લખને તૈયાર કરી શક્યા નથી, અને તે પછી શ્રીયુત રિચનાથ જો એ રિચને લાયકા વધને ‘મઘ નવનીત’ એ નામનું એક પુસ્તક ગુજગતી જનતાને આપેલું છે, તે એ પ્રકારના મઘ મંમડોમાં પ્રથમ ન્ય ન તે છે

મન ૧૯૨૧ માં પઘમમદ-નવી જુની કવિતાનો મમદ-અપાવો દતો અને તે એકદમ શોકત્રિય નિવરી, સાગા પાદનાગામાં ને પુસ્તક પાપ પુસ્તક તરીકે નિયત થયું હતું અને હજુ તે મદોગ રચાય છે એ તેની અન્ય એવા મમડોની મગમાગલોમાં અર્થોપરિના દર્શાવે છે

મોસાઈડીના પ્રમુખ તરીકે દી ના. મતવાનનાઈની મન ૧૯૨૦ના જુન માસમાં નિમલુંક થઈ, તે પછીથી એમ કદી રાકાય કે પ્રાચીન કાવ્યના પ્રકારના કાર્યને મોસાઈડી તરફથી ખામ કેનગન મોલુ છે

ગુજરાતી દેશની નવી આદતિ યવાની જરૂર હતી અને તેની સુધારણાનું અને સંપાદનનું કાર્ય ઉપાદી લેવા કમિટીએ દી. બા. દેશવલાભાઈને વિનંતિ કરતા, કેટલીક અનુકૂળતા મળે, તેઓએ તે માટે ખુશી દર્શાવી હતી.

પ્રાચીન કાવ્યમાળા અને જૂદાકાવ્યદોહના આદે ભાગો પ્રકટ થયા ત્યાંદે એમના કાવ્યોની પ્રતો લુગ્ગનજ મળેલી હતી. તે પછી નવી પ્રતો સંખ્યાબંધ હાથ ઝાગી હતી, તેમજ એ છાપેલાં પુસ્તકોની પ્રતો પણ અનુદાનમાં વેચાની મળતી નહોતી.

દરમિયાન સોસાઈટીમાં જુની હાથપ્રતોના એક સારો સંગ્રહ ભેગો થયો હતો અને તેનો કોઈ રીતે ઉપયોગ થાય એમ એ વસ્તુમાં રસ લેનારા સૌ હચ્છાતા હતા.

દેશના સંપાદનકાર્ય અર્થે પ્રથમ દેશમાં નહિ સંગ્રહાયેલા એવા નવા શાબ્દો એકઠા કરવાનું કામ શરૂ કરવામાં આવ્યું, તેના અંગે જુનાં કાવ્યો ફરી વાંચી જવાનું નાહી કર્યું તે સાથે એ વિચાર દઢ થયો કે ભેગાભેગુ એ કાવ્યની શુદ્ધ પ્રત પણ તૈયાર કરાવવી, જે સાનુકૂળ સંજોગ આવી મળતાં પ્રસિદ્ધ કરી શકાય.

એ અરસામાં દી. બા. દેશવલાભાઈ દેસેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક નિમાયા હતા.

યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતીના વિષયને હાખક કર્યા પછી પાંચ પુસ્તકોની પસંદગીમાં કેટલીક મુશ્કેલી નડતી હતી અને અને પ્રિવિયસ. હન્ટર અને બી. એ. ઓનર્સમાં એ વિષય લેવાતા, તે મુશ્કેલી વધુ નડવા ભીતિ હતી.

યુનિવર્સિટી તરફથી બી. એ. અને એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતી પુસ્તકોની પસંદગી અમુક ધોરણે થવા ગુજરાત વનિકેયુલર સોસાઈટી અને ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ દી. બા. કેશવલાભાઈની સૂચનાથી, એક પત્ર યુનિવર્સિટી રજીસ્ટ્રારને મોકલી આપ્યો હતો; એટલુંજ નહિ પણ સર ચીમનલાલ-મુખાઈ યુનિવર્સિટીના ચાનસેલર-કોઈ કામ પ્રસંગે અમદાવાદમાં આવેલા તેમની ડેપુટીશનમાં મુલાકાત લઈને તે સંબંધી ઘટતી સગવડ કરી આપવાને એમને વિનંતિ કરી હતી.

એમ. એ. ની પરીક્ષામાં ગુજરાતીને સ્થાન અપાયું ત્યારથી એ વિષયના પરીક્ષક તરીકે દી. બા. કેશવલાલ નિમાતા હતા અને એમની એ પાંચપુસ્તકો સંબંધીની સૂચનાઓ જેમ-વ્યવહાર તેમ-મહત્વની હતી.

ગુજરાતીમાં પાઠ્ય પુસ્તકની મુશ્કેલી આજે પણ માલુમ પડે છે પણ તે બની શકે તેટલે અંશે દૂર કરવા દિ. બા. કેશવલાલભાઈની પ્રેરણાથી મોસા-ઈડીએ પ્રાચીન કાવ્યનું સંશોધન અને પ્રકાશન કાર્ય, તે પછી તુરત ઉપાધી કીધું હતું અને તેનાં પરિણામે મોસાઈડી આજની મુધીમાં આઠેક પ્રાચીન કાવ્યનાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી શકી છે.

આ સંબંધમાં એ વખતે શુદ્ધિપ્રકાશમાં અમે નીચે મુજબ નોંધ લખી હતી:—

“ મુખર્ષિ યુનિવર્સિટીએ બા. એ. ની પરીક્ષામાં, એમ. એ. ની જેમ ગુજરાતીને સ્થાન આપ્યું છે અને એમ આસા પડે છે કે રહેતે રહેતે ઇન્ડર-મીડીએટ અને હરટર્ ઇયર ઇન આર્ટ્સ, એ બે પરીક્ષાઓમાં પણ તે વિષય દાખલ થયે જશે, એટલે કે કોલેજની સરખાતથી માંડીને એમ. એ., પર્વત ગુજરાતી ભાષાનો ક્રમસર (graded) અભ્યાસ કરવાની વિદ્યાર્થીઓને મુગમત પ્રાપ્ત થશે પણ તે સાથે કોલેજ પરીક્ષાને યોગ્ય પાઠ્ય પુસ્તકો ક્યા છે એ પ્રશ્ન આપણી સંમુખ ખડો થાય છે. સિવાય જે પુસ્તકો દાખલ થયે શકે એવાં છે, તેની નકલો કુપ્રાપ્ય હોય છે, અગર તો તે કાવ્યપ્રથેનું પદ્ધતિગર સંશોધન યથાકું હોતું નથી. અભ્યાસના અને વિદ્યાર્થીના દૃષ્ટિ-બિન્દુથી આ વ્યાખ્યા પ્રશ્ન વિગતમાં વિચારવાની જરૂર છે. મોસાઈડીની વ્યવસ્થાપક કમિટીએ આ પ્રશ્નને જુદી દૃષ્ટિએ વિચારતાં જોયું કે પ્રાચીન કાવ્યમાળા અને ખૂબત કાવ્યદોહનના મંથો પ્રસિદ્ધ થયે ધણો વખત થઈ ગયો છે; અને તે પછી કેટલાંક નવાં કાવ્ય પુસ્તકો લાઈ જાગ્યાં છે. અને કેટલાક જુનાં કાવ્યોની નવી પ્રતો પણ પ્રાપ્ત થઈ છે. પ્રાચીન કાવ્યમાળાના મંથો તો લોકમાં મળી શકતા નથી. અને ખૂબત-કાવ્યદોહનનું પુસ્તક અભ્યાસ માટે નિર્ણિત થવા જોઈએ તેવું વ્યવસ્થિત અને સંકલિત નથી. નેથી નરસિંહ મહેતાથી માંડી દક્ષપતરામ પર્વતના મુખ્ય અને અચ્છિત કવિઓના જનજીતા મંથોનું નવેસર સંશોધન થઈ દિવિ ઝવન અને નોટસ સાથે તે નૈપાર થવાની જરૂર છે. એ રીતે નવેસર તે કામ ઉપાધી લેવાથી પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્યનું સમગ્ર રીતે અને ક્રમસર દિગ્દર્શન કરાવી શકાશે અને વિદ્યાર્થીઓને પાઠ્ય પુસ્તકો માટે જે કાંઈ અગવડ છે તે આ પ્રતિ-દિધી થોડે ધણે અંશે દૂર થવા સંભવ છે. ”

પ્રસ્તુત યોગનાનું પહેલું પુસ્તક ' નરસેં મહેતાનું આખ્યાન ' એ નામનું બહાર પડ્યું હતું. અદત્કાવ્ય દોહન ભા. ૮ માં નરસેંનું ચરિત્ર વિશ્વનાથ કવિના નામે હપાયું હતું પણ અમને જે હાથપ્રત હાથ યાગી તે તપાસતાં જણાયું હતું કે નરસેંના છવનના પ્રસંગો, જુદા જુદા કવિઓના લખેલા, કોઈ અગાત કવિએ અગ્રગ રીતે મૂંઝ્યા હતા અને તેમાં વિશ્વનાથ જાનીનું ઓસાણ પણ આપેલું હતું. એ પુસ્તકનું કાર્તવ્ય વિશ્વનાથને આરોપિત થતું હતું તે યરાખર નહોતું.

નરસેં મહેતાનાં આખ્યાનની હાથપ્રતનું એક પૃષ્ઠ.

નરસેંના છવન પ્રસંગો જાણવાને આ કાવ્ય જેમ ઉપયોગી હતું તેમ પ્રાચીન સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ તેનું મૂલ્ય હતું.

ખીલું પુસ્તક પંદરમા સૈકાના ગુર્જર કાવ્યોનો સંગ્રહ એ નામનું હતું. એનું સંપાદન કાર્ય દી. બા. કેશવલાલભાઈએ કર્યું હતું. એમાંના કેટલાંક કાવ્યો રણમત્ત છંદ, વસન્તવિલાસ, સીતાહરણ વગેરેની મહત્તા પ્રતિ એમણે પ્રથમ ધ્યાન દોર્યું હતું અને જુની ગુજરાતીમાં એ કાવ્યો એમના હસ્તે, એડિટ થયાં, એ પ્રાચીન સાહિત્યના અભ્યાસની દૃષ્ટિએ યોગ્ય થયું છે અને એ વિષયના અભ્યાસીને તે બહુ મૂલ્યવાન જણાશે. માત્ર એક ઉણપ તેમાં રહી જવા પામી છે અને તે માર્ગદર્શક નોટસની અને કદિન શબ્દોના કાશની છે.

બીમરચિત હરિલીલાની હાથપ્રત મૂળ કાવ્ય સં. ૧૫૪૦ માં રચાયાં પછી ત્રીસમા વર્ષ નક્ષ થયેલી સોસાષ્ટીના સંગ્રહમાં હતી અને એ કાવ્ય બી. એ., ની પરીક્ષામાં અભ્યાસ માટે મુકરર પણ થયું હતું. બાપાની દૃષ્ટિએ તેમ વિષય પરત્વે એનું પ્રકાશન અમત્યનું હતું.

ઉપર અમે જણાવ્યું છે કે શ્રીપુત અંબાલાલ જાનીનો આપણા પ્રાચીન કાવ્ય સાહિત્યનો અભ્યાસ બહુ સારો તેમ વ્યાપક છે અને હરિ લીલાનું સંપાદન કાર્ય એજ વિદ્વાનને સુપ્રત થયું હતું એમણે એકથી ટેકટજ સારી રીતે સંશોધન કરીને સતોપ માન્યો નથી પણ તેના અભ્યાસીને ઉપકારક થાય એવા મહત્વનાં માર્ગદર્શક ટીપ્પણો પણ લખાણથી નોંધવા છે અને તેમાં ખાસ આદરણીય અંગ તો એ કાવ્યના અંગે એમણે ગુજરાતમાં વણ્યુવ ધર્મના પ્રચાર વિષે ઐતિહાસિક ઉપોદ્દયાત લખ્યો છે, તે છે. પ્રાચીન કાવ્ય સાહિત્યનો અને ગુજરાતમાં વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનો ઇતિહાસ જાણના ઇચ્છનાર વાંચકે તે અવશ્ય વાંચવો જોઈએ; તે નિબંધ એવો માહિતીપૂર્ણ અને વિદ્વાનપૂર્ણ છે.

મોગમાં સૈકાના કવિઓનાં આખ્યાનોની સંગ્રહવાદી તૈયાર કરતાં તે બહુ મોટી યત્ન મર્ષ, અને પંદરમા સૈકાનાં કાવ્યોની પેઠે એક મંથમાં તેનો સમાવેશ થઈ શકશે નહિ એમ જાણ્યું તે વાદી લક્ષપૂર્વક તપાસનાં એકજ વિષય પર જુદા જુદા કવિઓએ રચેલું કાવ્ય ગુજનાત્મક અભ્યાસની દૃષ્ટિએ વધારે આકર્ષક થઈ પડે એ ઉદ્દેશથી ત્રણ કવિઓનું રચિત નાલંધર આખ્યાન એકજ સંગ્રહમાં સંપાદિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એ યુગનું જેમનું જાન બારીક તેમ બદોનું છે, એવા કવિ બાલજીના ખાસ અભ્યાસી શ્રીપુત રામલાલ મોદીને એ કાવ્યનું સંપાદન કામ સોંપ્યું હતું. એ કાવ્યની રેલ્લ શ્રીપુત મોદીએ કાગઝપૂર્વક તૈયાર કરેલી છે, અને તે

કાવ્યની ઐતિહાસિક પદ્ધતિએ સમાયોચના કરી એ આદૃત્તિનું મૂલ્ય બહુ વધાર્યું છે. એ સંપાદન કાર્યથી સતોય પાત્રીને આપણા એક પ્રતિષ્ઠિત સાક્ષરશ્રી બચવંતરાય ધોક્કરે જે અભિપ્રાય આપ્યો છે તે અહીં ઉતારી બસ થશે.—

વસંતવિલાસનું એક ચિત્ર.

“ગા રા ગમતાલ મોદીએ બહુજ સારો અભ્યાસ કરીને આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે પ્રતોનો સંગ્રહ અને પાઠ્યોદોનો નોંધ અને કવિઓની દક્ષી કવ વગેરેનું એમનું રખાણુ આજ ધર્મીના ગુજરાતના વિદ્વાનોએ એવા વિદ્ય ઉપર કરેના વખાણોમા ઉત્તમ પ્રતિનું નામે છે અને તેમા વિદ્યુદામ વિશે એમણે કરેલી ચર્ચા ઉપરથી એ કવિ પ્રથમ પડેલીવા ગુજરાતીના ગોધક વિદ્વાનોનું પુરેપુરું ધ્યાન ખેંચવા સમર્થ થઈ જશે એવી આશા ખુબુ સોસાઈટીનાગ પ્રકટે ચતા મશોધિત આદિત્યમા આ પુસ્તક ૪૨૦ ઉચ્ચુ રચાન ભેરી ”

નડિયાદનિવાસી રત્નદાસ નામના કવિએ વિદ્યદાખ્યાન નામનું કાવ્ય લખેનું છે અને તે છપાસુ હતું પ્રેમાનંદના જીવન વિશે એ કાવ્યમાથી પ્રતીક કિંમતો આદિની પ્રાપ્ત થાન છે, તે કારણે હી બા રાનનાનઆધિને તેનું પુન પ્રકાશન જરૂરનું જણાયું અને તેના મપાદન પાછળ કારે જાહેમત ઉગવીને એની શુદ્ધ પ્રત એમણે તૈયારી કરી આપી, તે એમાછળીએ ડપાવી હતી પણ એ પ્રકાશનનું મહત્તર તેમા “પ્રાસના પરમાર્થુ એ સીર્ષક હેઠળ સપાદ જે વિચારણીય પ્રસ્તાવના રખેથી છે, તેમા મ્હેનું છે, અને પ્રેમાનંદના અભ્યાસીને તે વિશેષ ઉપયોગી થશે

ગુજરાતનો છે તે કવિ-પ્રાચીનોમા દયાગમ છે અને ગુજરાતી જન તામા તેની તોકપ્રિયતા હલુ કાવ્ય છે ગુજરાતીમા વલ્લભી મપ્રમયનું વૈખ્યની આદિત્ય ઉતારવાનો કાર્ધ ગુજરાતી કવિએ અવતન કર્યો હોય તેમા અપ્રમથાને કવિ દયાગમ બીગજે છે, આ વલ્લભ મપ્રમયના સિદ્ધાંતોનું પદ્ધતિમર નિરૂપણ એમના ‘રમિક વલ્લભ’ કાવ્યમા મળી આવે છે એ પુસ્તક એમ એ, ની પરીક્ષામા પ્રથમ વચાતુ હતું, અને પરીક્ષક તરીકે ગોવિંદન રામભાઈનું એ પ્રતિ લક્ષ જતા એમણે “દયાગમનો અક્ષરેદ એ નામક એક નિદ્ધતાપૂર્ણ નિર્વંધ એ કાવ્ય પર રખ્યો દનો

‘રમિક વલ્લભ’ એ કાવ્ય પ્રાચીન કાવ્યમાળામા પ્રસિદ્ધ થયુ હતું પણ તેની પ્રતો મળતી નહોતી કવિની પ્રતપરથી એમના કોઇ સિખે નકલ મેવી પ્રતપ્રમગવસાત હી બા પ્રસનાનના જોરામા આની ની બા પ્રસનાનના જોરા દયારામ વિદ્વાને અભ્યાસ મ્હેનો ઉડો છે તે એમણે મુખ્યમા શ્રી મેર્મમ મજાના આલય નીને કવિ દયાગમ વિશે જે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું તે વચતા

માનુષ પડગે એમની સૂચનાથી ગસિકાવલતુ નવેમ સપાદન કરાવવાતું
અને તે કામ રૂઢિની નવમ મપ્રદામ આગ્નિના ખામ અભાસી અને
અપર નિશાન પ્રો જોદાનાન ગોવર્ધનદામ શાદને આપનાનો નિર્ણય થયો

લક્ષ્મણસોયાશ્રાદ્ધાનજેકોસોહ
નિાનરનેવલાનાશિવેકુંવેતે
યજ્ઞોવીથેતેનાધારિજેનરગા
યસાંમલેસેહનાપેવેશ્રાસા
વેફંકરજોહીવીનવે।નાલરા
મન્દરદુતાશ્રા।।ઈતિબ્રાજા
લંબરતુશ્રાદ્ધાનસલાહા।કુર
વાં।।૨।।મો।સંવત્૭૭૬
પ્રિદાતાયેવેનવદિણવાસ્તુ
કેરાગ્રંથસંસ્કરણીહ ॥શ્ર
હ હા।।મો।।૭૭ ॥૭૭ ॥૭૭ ॥

એમણે તે કાર્ય બહુ ઉત્સાહથી સ્વીકાર્યું અને કવિ દ્વારામ વિશે એ આદર-
સિમા બંધાવવાથી એક લેખ લખીને એ પુસ્તકના અભ્યાસીને મદદગાર થઈ
પડે એવી પુષ્કળ વાચન સામગ્રી એમણે પૂરી પાડેલી છે, તે જદ્ય મંપાદકને
ખરેખર ધન્યવાદ થટે છે.

ગુજરાતી પ્રાચીન કવિઓના અખાતું નામ જેમ જાણીતું તેમ મોખરે
છે, પણ એની કવિતાના વિષયની કલ્પનાને લઈને અને અત્યંત લઘીઆ-
ઓએ ઉતારેલી બદ પ્રતોના કારણે એ કવિના મનજવાનું અનર થઈ
પડે છે, અને તેથી ઘણા વાચકો તેનું વાચન અધરચ મૂકી દે છે.

આ અભ્યણ ટાળરાને, અને કેતનનાયબાઈ, ગુજરાતીના અધ્યાપક
તરીકે કોલેજમાં એજ વિષયને શિખવત હતા તેથી પણ, અખાતા જાણીના
કાવ્યોનો સંગ્રહ, દી બા નર્મદાસંકરબાઈ-જેઓ વેદાત્મના વિષયમાં
પાંગત છે, અને થોડાક સમય પર એમણે અખા વિશે કમગારા કર
આગળ વ્યાખ્યાન સુરતમાં આપ્યું હતું, એમને એડીટ કરી આપવા
જણાવવામાં આવ્યું અને એ વિષયના પ્રેમથી એ ચાહતે, અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં
ખૂન દબાવવા હોવા છતાં, તે એમણે સ્વીકાર્યું હતું.

એ આવૃત્તિ સર્વ રીતે મગમ જણાઈ છે

‘અખાતું ઘણું સાહિત્ય અપ્રસિદ્ધ જ્યુસર પાસે આવેલા કદાનાના
મઃમા પેટીમાં પડી ગયેલું છે, એની માદિતી મળતા સોસાઈટીએ જાણીતા
સાહિત્યકાર અને કવિ શ્રીયુત સાગર દ્વારા એ સંગ્રહ મેળવીને તેનું સંપાદન
કાર્ય એમનેજ સોંપ્યું હતું, અને એ સંગ્રહ અખાતું ‘અપ્રસિદ્ધ અક્ષય
વાણી’ એ નામથી પ્રકટ થયેલો છે

અખાના અભ્યાસીને તે પુસ્તક જરૂર મતોર આપશે, વળી અખાની
અપ્રસિદ્ધ માખીઓનું ત્રીજું પુસ્તક તૈયાર કરાવવાની તમનીજ આતુ છે
અત્યાર આગમચ જે પ્રાચીન કાવ્ય ગ્રંથો પ્રકટ થઈ ગયા છે, તેની
ઉપર નોંધ કરી છે, પણ અન્ય કાવ્યો જેનું મંપાદન કાર્ય સોંપાઈ ગયું
છે, અને જેમાંના કેટલાકની સાથે પ્રેમ કાપી સોસાઈટી પાસે આવી ગયેલી છે,
તેના પણ અરે ઉત્તેજ કરવો થટે છે.

ઓખાકરણ—પ્રેમાર્નદ, નાકર, જિવનુદાસ અને કદાનનું રચેલું-નું
કાવ્ય પ્રેા મજેન્દ્રસંકર પંડ્યાએ મંસોધિત કરી આપ્યું છે, અને એ
ધારણે સમાજમાં આખ્યાન-દસ કવિઓની કૃતિઓનો સંગ્રહ મુરદની

માર્ગજનિક કોવેનના એક અધ્યાપક શ્રીયુત વજરાય મુકુંદરાય દેમાધએ
તેયાર કર્યું છે, અને તે એક ઉનમ કાવ્ય પુસ્તક થઇ પડે તો અમે નવાઇ
પામીશું નહિ. સગાળશાની વગુ બહુ પ્રાચીન છે અને તેનો પ્રચાર થણા
પ્રાનોમા બોયામા આવે છે વેખકે એ વિષયને લગતી ઘણી ઘણી માહિતી,
લુગ લુદા ગ્યજોએ તપામ કરીને મેળવી છે; મર્ગગ્ય એય. આર. રકોટે

નવદશ્યં સદશ્યં વીસી વલી સ્વીયનિકૃતકત્રીસી સંતા
ત્રચ્છંદશ્વારમશઙ્ગિદો મનાયાગીશ્વરચુરમશ્વદશાનોત્પ
કરણજીવસાધ્યાત્રિભિગતૃકત્રીયાઈનીમનાગડ
જાગત્તવિવારસંચુક્રમણીરમણીયશ્વપારંબ્રાહ્મતગણ
પ્રચાદિકરીક્રીધીકલાસંતોષ્યાદરી।।પદ્યોક।।ગતિનાગવ
તમ્પારમણીકતાદ્યાલ્પાનાંપ્રચાદર્નાનીમનાનતરીત
યા।।પદ્યસિચ્છીદગિલીનાસમાલગ।।।।અથકલગદરી
તાધ્યાત્રીનાગતિવિવારનિજવચનનાનાવચિત્રામાનક
લાગિદ્વર્કગવાકથાપવિત્ર।।ફપદાધ્યનપદ્ય
નાગીજીદરેપણમંચારિતીળીવાળીડનતચરનામ
ચુરારિધ્યતનપદ્યઅનકતીગ્યતપત્રત્તાનાયાગકર્મ
જનમમાનવીતણામાડનકદગીધ્યતેરજ્જતયુગિ-
નજેતાયામાયજંતાગમાદ્યપરિજ્ઞાકરનાંપ્રાપ્યઅવિ
ચત્તવામાધ્યતેષ્ણાગતદિત્તમદાગામ્પદ્યુણગાગ્યં
કલિદ્યુગિત્રીકલેષ્ણરશનામલેડતાંધ્યતેષ્ણાતિચ્છી
મદાવિત્તુપ્રીતસ્તુ।।અંવતપદ્યધવર્ષજામાલધધિપ
યોમિલિલિત।।।।ગીરસ્તુ।।કલ્યાણમસ્તુ।।

મગાડશા આખ્યાનને એક ઉત્તમ કાવ્ય ગણાવ્યું હતું અને બાઈબલના જોમની જે મગાડશા જે ની કમણી-તાવણી ગમે તેના મખન હૃદયને પણ પિગળાવે એવી છે આ પુસ્તક ચાતુ વર્ષમાં બદલા પડના? કે

આ સિનાય રત્નેશ્વરકૃત ભાગવતના ત્રણ ઝકધ જેની પ્રત ઉપનમ્બ છે, તેનું એડિટીંગ કામ એ વિચના નમિયા અને પગમ વેષણુ શ્રીયુત રેશનરામ કારીરામ શાસ્ત્રીએ હાથ ધર્યું છે મદાભારતનું આદિપર્વનું પુસ્તક એમણે એડિટ કરેનું જેમણે જેયુ હશે તેઓ એમના આ કાર્યથી મુક્ત મમન થશે નવા લેખકોમા એમણે એમની કાર્યશક્તિ અને મુદ્ધિથી ઉચુ ધ્યાન મેળવેનું છે, એમ કહેવાની ભાગ્યેજ જરૂર પડે છે

એજ પ્રમાણે શ્રીયુત ભોગીનાન જ્યયદ સાહેબગએ ૧૫ મા ૧૬ મા અને ૧૭ મા મકાના પ્રાચીન કાવ્યોની ધુનચુ ચાલી કરી આપવાનું જણ્યા પુ છે એ જાણ હતું વિદ્યાર્થી અનુયાયા છે, મેટ્રિચ્યુરેશનના વર્ષમાં અભ્યાસ કરે છે, પણ એમનું આપણા પ્રાચીન માદિત્ય અને ઇતિહાસનું જ્ઞાન નાઈ સારા નિદાનને માનારખ થઈ પડે એના ઉચા પ્રકારનું છે એમની પાસેથી કૃતીક માહિતી મેળવવાની ગાકી છે, તે મળ્યા માત્ર સોમાઈગી તે મગદ વિશે છેવટનો નિર્ણય કરશે

અતમા "આપાપ્તી કવિતા સમૃદ્ધિ" એ નામનો અચીત્તીન કવિતાનો એક મગદ સોમાઈગીએ છપાવેનો છે અને એ વિચમ તે નરીન ભાત પાડે છે એ વિષે વધુ વિવેચન નહિ કરતા, તેના મપાદકના જ શબ્દો અમે રજુ કરીશુ —

વિ મ ૧૯૦૧ થી આજ સુધીના સાક્રાઆદ હાથકાના નામા અરસા માટે સાધારણ કદની ચોપડીમાં કવિતા સમગ્ર કર્યો, દરેક કૃતિનું સાથે નિવળ્યું પણ આપનું, અગત રશિ અરશિને અનમ રાખી કૃતિના ગુણુ દોર મમમત્ય એમ સકાળ્યુ નિરગળ્યુ નખતુ, વાદાવાદી બનના વગી તડને પણ મન દેવામા તો ખેચાતુ નહિ, બોગ બોગ પમુ ન નખતુ, અને મન કરતા તેના કારણેને મુખ્ય ગણ્યા અનકામે, સગામણીએ તથા તે માટે ઉપરા, સમદ વ્યુત્પત્તિ, કવિન મમાન્ય ફણો, વગેરે વિરોધી ન લત્યાના ચોપડીના કદની મપાદકોએને વગગી ગદેવ, કૃતિને અને તેના અર્થને જ પ્રધાન ગણુર — આવા આવા રસજોવાનો ઉદશ જનમાજ આ ચોપડીની મકનના મપાદકોએને દુન્યાથી પાગવાનું પ્રામ થયુ "x x x

“કવિતા કવિની જો ભાવના નિવિધ દાખના દવીસો માથે ગુજરાતના
કવિનાનોગી વર્ગમા ફેલાવવાના હેતુથી આ ચોપડી ચોટ છે, તે ભાવનાનો
મતલબ નિચ્ય થાઓ.”

કવિતા દર્શક
પ્રથમ પુસ્તક
ગુર્જર કવિ રતનરાસેન

હરિશચન્દ્ર ગાપ્યાન.

ગા. નં. ૮૧ ૧ પ્ર. ૭ ૬૨ ૧૮

મુદ્રિયાન ૧૯૧૧ માં

—

મંડળ

“કવિ” ૧ ૧ ૧

—

સપ્ત ૨૮ ૧ ૧ ૧

—

કીમત ૧ આના,

(સર્વ હક સંભાળે)

મહિલા મિત્ર

મારો આદર્શ એ છે કે સ્ત્રીઓ ભલે પોતાના હિત માટે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરે, પણ તે વિચારોને કાર્યમાં મૂકવા પુરુષો સાથે હિંમતથી સહકાર કરે તો બંનેના સુખમાં ઘણો વધારો થાય અને મનુષ્ય સમાજ વધારે બળવાન અને વિકસિત થઈ શકે."

મહારાષ્ટ્રી સ્ત્રીમનાબાઈ ગાયકવાડ

સ્ત્રી કેળવણી પ્રત્યે સોસાયટીના મતવાદો શરૂઆતથી ધ્યાન આપતા આવ્યા છે. સોસાયટી સ્વપાઈ કે સુગત જ પહેલવહેલુ કાર્ય હોઠગા હોઠરી-ઓની ખાનગી શાળાનો વલિવટ તેના પોતાના કાચમાં સેવાનું કર્યું હતું શહેરમાં પ્રથમ કન્યાશાળા કાઢવાનો યથા સોસાયટીને છે અને સોસાયટીના સરચાપક ફ્રાન્સ આલેક્ઝાન્ડરની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહનથી રા બ મગનભાઈ કન્યાશાળા નિકળી હતી તેનો ઉદ્દેશ ખીલ નિભાગમાં કન્યામાં આવેનો છે, તેમ તેમાં જણાવેલું છે કે ખીજ બે શહેરની જણીતી કન્યાશાળાઓ ગુણોત્ક્રાંતિ હોટાવાન ખાડીયા કન્યાશાળા અને મૈ દિરાગીનાઈ કન્યાશાળાના ૬૩ અને વલિવટ સોસાયટી પામે છે અને તે બંને મગનભાઈ મુખ્ય સચાનક અને ઓન. સેક્રેટરી નેહી વિદ્યામહેન નીવડે છે, જેમની પાસે રા બ. મગનભાઈ કન્યાશાળાનો (હાનના એ વી મુન) ચાર્જ પણ છે

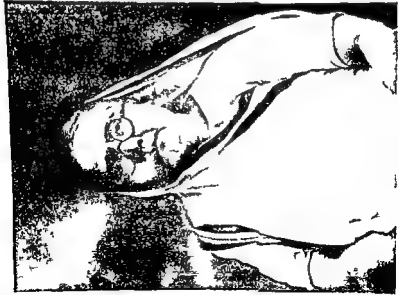
સોસાયટીએ માત્ર કન્યાશાળાઓનો વલિવટ કરીને મતોપ માન્યો નથી. સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન આદિત્ય પુર્ક પાઠવા તેને ૮ ટ્રસ્ટ ફંડો આસરે ૩૨૦૦૦૦ના મતેમાં છે, જેના બ્યાજમાંથી વખનોવખત વિધનિધ વિયોપર પુરતમી હપાવવામાં આવે છે, અને તે ઉપયોગી સ્ત્રી વાચન પુર્ક પાડે છે તે મિવાય તેના દમ્તક મૈ લક્ષ્મીનાઈ સ્ત્રી પુનઃકાવય છે, તેમાંથી પુસ્તક સ્ત્રીઓને છૂટથી વાચવા અપાય છે, અને હોઠરીઓને ધનામો અને ગ્રાંસરસિપો આપવાના ટ્રસ્ટ ફંડો તો તેને મોટી સંખ્યામાં મતેમાં છે

પરંતુ સોસાયટીના કાર્યવાદ્યને સ્ત્રી કેળવણીનું કામ કરતા માનુષ પડ્યું કે દિન્દુ ગ્રાંસઓ મમાજ બંધનને કારણે બાગ તેર નાની વયે પહેલવેલા શાળાનો અભ્યાસ હોટી દે છે. એવી જગ્યાઓ વધુ અભ્યાસ

શ્રી ગાંધીજીનું અંકેશ

શ્રી વિદ્યાભૈરવજીનું અંકેશ

સી. સરોજિની મહેતા

‘મહિલાગિત્ર’ પુસ્તક પાનાં સંપાદકો

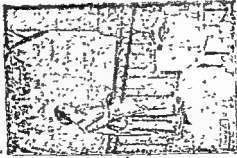
(પૃ. ૭૩)

સી. સોદાગિની મહેતા

महिला मित्र

संस्कृत-मित्र
प्रकाशक: श्री. श्री. श्री.

महिला मित्र
प्रकाशक: श्री. श्री. श्री.
महिला मित्र
प्रकाशक: श्री. श्री. श्री.

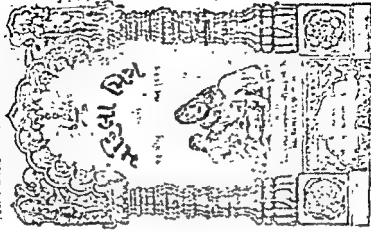
महिला मित्र

संस्कृत-मित्र
प्रकाशक: श्री. श्री. श्री.

महिला मित्र
प्रकाशक: श्री. श्री. श्री.
महिला मित्र
प्रकाशक: श्री. श्री. श्री.

महिला मित्र

‘महिला मित्र’ना प्रथम नख्ख अ’डोनां इधर यित्र

કરી શકે અને તેમનું જ્ઞાન વધે એ આશયથી સોસાયટીએ સન ૧૯૦૦ માં સ્ત્રી કેળવણીની પરીક્ષા લેવાની યોજના ધરી હતી અને તેનો સવિસ્તર વૃત્તાંત સોસાયટીના ઇતિહાસ વિભાગ ૨ માં આપેલો છે.*

તે પછી સ્ત્રી કેળવણીનો ખડોળો પ્રચાર થયો છે અને ઘણી બાબતોએ મોટી ઉમ્મર સુધી શાળા પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરે છે.

સોસાયટીના સંસ્થાક્રમે પાછળથી જોયું કે ઉપરોક્ત સ્ત્રી શિક્ષણ પરીક્ષા આપવા સારું બહુ ધા શાળાઓ અને ટ્રેનિંગ કોલેજની બાબતો અને શિક્ષિકાઓના આવે છે, જે તેનો ખરો આશય નહોતો; એટલુંજ નહિ પણ તેનો લાભ ધણુંખૂં અમદાવાદની સ્ત્રીઓ લેતી હતી.

આ બે કારણે સોસાયટીના કાર્યકર્તાઓએ ચાલુ રીતિમાં થોડોક ફેરફાર કરવાનું યોગ્ય વિચાર્યું. પ્રથમ તો એ પરીક્ષામાં શુભરાતના બીજા ભાગેની સ્ત્રીઓ સહેલાઈથી બેસી શકે તે સારું જુદા જુદા અને મુખ્ય શહેરોમાં તે પરીક્ષા લેવાની તજવીજ કરી; પણ તે અખબરો ફતેહમંદ નિવડ્યો નહિ.

કાર્યવાહકોએ જોયું કે તે કાર્ય પાછળ આશરે રૂ. ૩૦૦) થી રૂ. ૫૦૦) ખર્ચાય છે અને તેનો ઉપયોગ અને લાભ જેવી રીતે લેવાનો જોઈએ તેવી રીતે બ્યવહારમાં જોવામાં આવતો નથી.

સોસાયટી સાક્ષિ અને કેળવણીની પેઠે જ્ઞાન પ્રચારની સંસ્થા છે; જો તે સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન, જમાનાને અનુકૂળ, પૂર્વ પાડવા ગોઠવણ કરે તો તે વધારે લાભદાયી થવા સંભવ છે, એવો સામાન્ય અભિપ્રાય માણુમ પડ્યો.

તે પરથી સોસાયટીએ સ્ત્રી વાચન માટે બ્યવહાર યોજના ધરી કાઢવા એક પેટા-કમિટી નીમી તેની પાસે રીપોર્ટ માગ્યો; તે રીપોર્ટ પરિસ્થિતિમાં આપ્યો છે.

સદરહુ કમિટીની ભલામણ પરથી “મહિલા મિત્ર” નામનું એક વાર્ષિક પુસ્તક કાઢવાનું નક્કી થયું; અને તે પુસ્તક સંપાદન કરવાનું કાર્ય શુભરાતની બે અમમલ્ય સન્નારીઓ લેડી વિલામ્સને અને શ્રીમતી શારદા ખેન મહેતાને સોંપવા નિર્ણય થયો અને તે કાર્ય તેમણે ખુશીથી સ્વીકાર્યું હતું.

"મહિલા મિત્ર" વાર્ષિકના ચાર પુસ્તકો એમના તંત્રીપદ હેઠળ પ્રગટ થયા હતા પરંતુ કોટુંબિક જવાબદારીઓ સાથે જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં એમને વધુ ને વધુ રોકાણ થતું હતું અને તેના કામનો બોજો પણ વધતો જતો હતો તેથી 'મહિલા મિત્ર' ના સંપાદનમાં વારંવાર વિષંજ થતો હતો. એવી અનિયમિતતા જાહેર કાર્યમાં ન થવી જોઈએ એવી માન્યતાથી તેઓએ કમિટીને તંત્રી પદમાં ફેરફાર કરવાનું જણાવ્યું. તે પરથી મોમાઇટીએ એમની સલાહ લઈને સર રમણભાઈ અને લેડી પ્રિન્સાઇનની એ સુમંરકારી ટ્રેનિંગએટ પુત્રીઓ શ્રીમતી સરોજિની જાહેન મહેતા, એમ એ, અને શ્રીમતી ચૌદામિની જાહેન મહેતા, બી. એ., ને તે કાર્ય સુવ્રત કર્યું પણ તે બંને જાહેનો દૂરના રહેજો અને એક બીજાથી અલગ રહેતા હતા અને દેશમાં એવામાં ગળાકીય શિક્ષણાલે બહુ ઉચ્ચ અરૂપ ધારણ કર્યું હતું અને તે માટે તેઓ વગેરે એગવવામાં બહુ મહેનત પડતી હતી, એ સંજોગોમાં એક જ પુસ્તક તેઓ સંપાદન કરી શક્યા હતા. પછીથી એ પ્રવૃત્તિ મદ પડી હતી. તેનું પ્રકાશન કાર્ય હાવમાં અટકી પડ્યું છે, પણ એ પ્રવૃત્તિને ચાલુ રાખવા સોસાઇટી ઇતિગત છે અને તે માટે પ્રયત્ન પણ જારી છે.

એ પુસ્તકનું પ્રકાશન એ ત્રણ કાગળે ઉપકારક હતું, એક તો તે સ્ત્રી ઉપયોગી વાચન પૂરું પાડતું હતું, બીજું તેના સંપાદકો સ્ત્રીઓ હતી અને ત્રીજું એમાં સ્ત્રીઓનું દૃષ્ટિબિન્દુ બરોબર ગણાયું હતું અને તે જરૂરનું હતું.

'મહિલા મિત્ર' ના પહેલા પુસ્તકમાં જ તંત્રી જાહેનોએ સ્ત્રી શિક્ષણના પ્રશ્ન પર લાર મૂકતા તેમાં સ્ત્રીનું દૃષ્ટિબિન્દુ રજૂ કરવાનો એમનો આશય દર્શાવ્યો હતો. અત્યાર સુધી સ્ત્રી શિક્ષણના જ એકલા નહિ પણ મખત સ્ત્રી જીવનને લગતા સવળા પ્રશ્નો પુરોગાએ જ વિચાર્યા છે અને તેના નિર્ણય કરેલા છે તેથી સ્ત્રી વર્ગને અન્યાય પણ થયેલો છે એ ચિંતિમાં ફેરફાર આવશ્યક હતો અને તે દિશામાં એ જાહેનોનો પ્રયાસ હતો.

એ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં જ તેમણે લખ્યું હતું કે,

"સ્ત્રીશિક્ષણ અને સ્ત્રીઓને લગતા તમામ વિચારમાં એક મિલ્કાન જાણે સ્વન સિધ્ધ હોય એમ સીકારી લેવામાં આવેલો જ્યા ત્યા જોવામાં આવે છે. તે એ કે ઈશ્વર સ્ત્રીને પુરુષના સુખને માટે ઉત્પન્ન કરે છે. માત્ર આ પત્રમાં લેખકોને ઉદ્દેશીને આ કહેવું નથી. એકંદરે જ્યા ત્યા સ્ત્રી

સંબંધી ચર્ચા અગર વિચાર થાય છે ત્યાં એ વાત તો તે વિચારના પાયા રૂપ જ હોય છે. અવગત, સ્ત્રીની ફગ્ગ પોતાના કુટુંબીઓને સુખરૂપ થવાની હોય છે તે કોઈ નો પાડતું જ નથી. પણ સ્ત્રી એક મનુષ્ય છે, તેનું વ્યક્તિત્વ છે, જેમ પુરુષને સુખની અભિલાષા છે તેમ સ્ત્રીને પણ હોય જ એ વાતની વિરુદ્ધિ થતી જણાય છે. માનવ સૃષ્ટિમાં પુરુષ તે પ્રધાન અને સ્ત્રી તે ગૌણ એ માન્યતા સામાન્ય રીતે એટલી દૃઢ થઈ ગઈ છે કે તેમાં કોઈ અયોગ્ય હોય એવું પુરુષોને તો શું પણ સ્ત્રીઓને પણ લાગતું નથી. સ્ત્રી શિક્ષણની યોજનામાં માત્ર એટલું જ હોય છે કે સ્ત્રીઓને કુટુંબજીવનને યોગ્ય બનવા સાધનશૂન્ય શિક્ષણ જોઈએ તો પણ ઠીક. પરંતુ પુરુષના ઉત્તમ સુખ સાધનરૂપ તે કમ અને એ લક્ષ્યબિન્દુ એકંદરે અમરથાને હોય છે અને એ લક્ષ્યબિન્દુ સમક્ષ ગમવાથી જ સૌક્યજીવનની ઘટનાઓ સંકુચિત અને અનુદાર થાય છે.

પુરુષને પ્રભુએ શ્રેષ્ઠ મરજીઓ છે અને સ્ત્રીઓ તો પુરુષો સુખ સગવડમાં રહી શકે માટે જીવન ધારણ કરે છે એ ભાવના કોઈ આ દેશ-માજ છે એમ નથી. આખા જગતમાં સર્વ દેશોમાં, કોઈમાં થોડે તો કોઈમાં ઘણું અંશે એ માન્યતા ચાલતી આવેલી છે. સ્ત્રીઓમાં અજ્ઞાન વિશેષ ત્યાં તેમની નિશેષ અધમ દશા. બાકી પુરુષ કરતાં સ્ત્રી ઉતરતો આત્મા છે એમ પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે દરેક દેશમાં મનાય છે. શરીર બક્ષમાં પુરુષ ચઢીઆતો છે અને સ્ત્રી જીવનના કુદરતી કર્તવ્યો સ્ત્રીઓને છે તેટલા પરથી માનસિક અને આત્માના વિકાસમાં તે ઉતરતી છે એમ માની લેવામાં આવ્યું છે અને સંસારની ઘટના એ શરીર બક્ષ પર રચાઈ છે, તેથીજ સ્ત્રીનું સ્થાન ગૌણ મનાયું છે. સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર થાય તોજ તેઓ પોતાનું યોગ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે અને જનસમાજમાં શ્રેષ્ઠતા પ્રાપ્ત કરી શકે."

એ પ્રકાશન પુનઃ અને સત્વર પ્રમિલિત થાયો અને તે સ્ત્રી જીવનના હરતે, સ્ત્રી અમારી ઇચ્છા સાથે, સ્ત્રી જીવનના પ્રથમ રસ લેતા સૌ કોઈ સમત થશે

પરિશિષ્ટ ૨

શ્રી શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ વિષે વિચાર કરવા માટે નિમાયેલી કમિટીના રિપોર્ટ

શ્રી શિક્ષણ અભ્યાસક્રમ વિષે વિચાર કરવા નિમાયેલી કમિટીની એક સભા તા. ૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૦ ને બુધવારને રોજ સાંજના પાંચ વાગે સોસાયટીની ઓફીસમાં મળી હતી, તે વખતે નીચેના સલાસદો દાખર હતા અને નીચે પ્રમાણે લઘામણ કરવા દરાવ થયો હતો.

હાજર

(૧) રા. બા. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ

(૨) મી. કે. એ. બાલા

(૩) મીસીસ શારદા સુમન્ત મહેતા

રા. બા. રમણભાઈને પ્રમુખપદ આપવામાં આવ્યું હતું.

સોસાયટીએ શ્રી કેળવણી, શ્રીઓના શિક્ષણ માટે ભાવણ અને પરીક્ષાઓની યોજનાઓ દાખલ કરી કેટલું વહેવાર કાર્ય તે દિશામાં કરેલું છે અને તે પ્રયાસ બહુધા ફતેહમંદ નિવડ્યો હતો પણ શાળામાં શીખતી છોકરીઓ અગર ઘેર અભ્યાસ કરતી શ્રીઓ તરફથી આવી પરીક્ષા માટેની ઉમેદવારી હવે ઘણી ઘટી ગઇ છે તેથી આ પરીક્ષા આશુ રાખવાની જરૂર નથી, એમ આ કમિટીને લાગે છે. પણ શ્રી કેળવણીની અભિવૃદ્ધિ માટે નવીન માર્ગ ગ્રહણ કરવાનું કમિટીને યોગ્ય જણાય છે.

અદીસે શ્રીઓ આ સોસાયટીની લાઘવ મેમ્બર છે અને ખાસ શ્રી ઉપયોગી વાચનની તેમના તરફથી ઇચ્છા દર્શાવવામાં આવે છે તેમજ સામાન્ય શ્રીઓ વાંચી શકે એવું ઉપયોગી ઉંચા પ્રકારનું સાહિત્ય પુર પાડવાની જરૂર છે.

તે હેતુથી ‘મહિલા મિત્ર’ એ નામથી વિભવિધ વિષયનું એક વાર્ષિક Annual પુસ્તક આશરે ૧૫૦ થી ૨૦૦ પાનાનું તે સચિત્ર તૈયાર કરાવી સોસાયટી તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવું અને તે મેમ્બરોને અને બુદ્ધિ-પ્રકાશના ગ્રાહકોને જક્ષીસ આપવું, એવી આ કમિટી લઘામણ કરે છે.

આબું વાર્ષિક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યાથી તેનો જહોજો લાભ વેરાગે
અને સ્ત્રીઓ માટે સારૂ સાહિત્ય ઉત્પન્ન થશે.

તા. ૯ મી મધ્યેશ્વર ૧૯૨૦.

(મહી) રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ

પ્રમુખ

મહિલામિત્ર-વાર્ષિક

ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાઈટી,

અમદાવાદ, તા. જન-ધુઆરી ૧૯૨૧.

અહેરબાન સાહેબ,

વિશેષ વિનંતિ કે, આવતા વર્ષમા (અને ૧૯૨૧) મોસાઈટી તરફથી
“ મહિલા મિત્ર ” એ નામથી એક સ્વચિત્ર વાર્ષિક (Annual) પુસ્તક
અમારી દેખરેખ અને તંત્રીપદ નીચે કાઢવા વ્યવસ્થા થએલી છે. તેમા
સ્ત્રીઓને લગતા, સ્ત્રીકેળવણી અને સ્ત્રી જીવનને ઉન્નત અને સુખી કરે
એવા ઉચી કાદિના અને વિચારપૂર્ણ લેખો રજૂ કરવા તેમજ સ્ત્રી ઉપયોગી
મંથાઓ, મંડળો, માસિકો અને પુસ્તકો, સ્ત્રી કેળવણીના આકાશ અને
કન્યાશાળાઓ વગેરે બાબતોને લગતી માહિતીનો અભાવેશ કરવા ધાર્યું છે.

વાસ્તે આપને વિનંતિ કરવાની કે સ્ત્રી કેળવણી અને સ્ત્રીજીવનને લગતા
એકાદ વિષય ઉપર આપ લેખ લખી આપવા કૃપા કરશો અને આ મંથન-
ધમા જે કાંઈ ઉપયોગી મૂલ્યના કરવી જરૂરની જણાય તે લખી જણાવવા
તરફી સેજો.

આપ કયા વિષય ઉપર ખ લખી આપશો અને તે કેટલી મુદતમાં
લખી મોકલી શકશો તે જણાવી અમને આભારી કરશો

આ સંબંધી મર્વ પત્રવ્યવહાર શ્રી વ. મો આઈટીની ઓફીસને
મરનામે કરજો.

શ્રી

મો. વિદ્યા રમણભાઈ

મો. શારદા મુખંત મહેતા

મંપાદક, મદિયા મિત્ર.

પ્રકરણ ૭

ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

“Religion is a challenge to the world of power by that of spirit. It is a summons to man to adventure, and experiment.”

Sir Radhakrishna.

(East and West in Religion, p 114)

આજે આપણને જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે વિખવાદ ઓછો થયો. માત્રુમ પડે છે અને એક ખીજા ધર્મો વચ્ચે મહિષ્યુતા વધી છે અને પરસ્પર સમભાવ અને ઉદારતાથી જોવાય છે; પરંતુ જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે મત મતાત્મ અને ઝગડા થતાં પરાપૂર્વથી ચાલતા આવે છે. ધર્મ એ એવો વિષય છે કે જેમા એક ખીજા વિરોધી ધર્મવાળાઓને ઉરકેઠાઈ જતા વાર લાગતી નથી; અને ધર્મનું ઝનુન જાગે, તીવ્ર જાગે, ત્યારે મારામારી અને લડાઈના ખનાવો અનેક પ્રસંગે અને જ્યારે થયેલા મૌના જાણવામા છે.

એવો એક કડવો પ્રમેય મોસાઇદીના ઇતિહાસમા પણ મળી આવે છે.

સન ૧૯૦૫ માં “બુદ્ધિપ્રકાશ” માં શ્રીયુત શંભુપ્રભાદ શિવપ્રભાદ મહેતાએ તાબુત વિષ એક લેખ લખ્યો. દત્તા ઈસ્લામ ધર્મની પુરી માહિતીના આભાવે અને કાંઈક અજ્ઞાનતાને લાગે એમણે તાબુત વિષે બૂમબરેવી માહિતી આપી હતી, તે મુસ્લિમ અંધુઓને ચુરસાનું કારણ થઈ પડ્યું; અને તેઓ રોપમા ને રોપમા સીધા મોસાઇદીના ઓળ મેકેટરી સાલસાંકરભાઈના અંગસે નદી પાર પહોંચી ગયા. સાલસાંકરભાઈ મોસાઇદીની પેડે અમદાવાદ અંભુમને ઇસ્લામ મઝ્યાના પણ ઓળ. મેકેટરી દત્તા અને મુસ્લિમ અંધુઓના હિત અને ટંગવણી અર્થે મનત પ્રપતન કરતા દત્તા નેમ જતાં તેમના મનનું સમાધાન કરતા તેમને જુડુ તકવીફ પડી હતી અને એ વિદ્વેશ મામલાને એમણે કુનેદથી મમાની દીધો દનો. એ લેખ ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’ માંથી પછીથી કાઢી નાંખવામા આવ્યો દનો અને તેને અરસે નવું લખાણ મૂકવામા આવ્યું દત્ત. તે વિષે જે દટ્ટીસ્ત બુદ્ધિપ્રકાશમા ને વખતે જાણ દત્તી ને અદિં આપીએ છીએ —

બુદ્ધિપ્રકાશનો વધારો.*

“ ગયા ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૦ થી ૪૪ ઉપર “ તાઝઆ વિગે હુંક હકીકત ” એ વિષય હાથેલો છે. તે ઉપરથી કેટલાક મુસલમાન લાઘવોનાં દીવ દુખાયાં છે એમ અમારા જાણવામાં આવ્યું છે; અને તેથી દિલગીર છીએ.

“ બુદ્ધિપ્રકાશ ” માં દ્રાષ્ય પશુ ધર્મનો વિષય લેવા નહિ એવો સખ નિયમ છે, અને રા. સંબુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ મહેતા, બી. એ. એ મોકલેલો વિષય ધર્મનો ન હોવો જોઈએ એમ સમજીને બૂઝથી સોસાઇટીના નિયમ વિરૂદ્ધ હાપવામાં આવ્યો છે, તે આથી રદ કરવામાં આવે છે.”

તા. ૮-૩-૦૫

ઉમેદવાર્ધ લખાવાર્ધ પટેલ

એડીટર—“ બુદ્ધિપ્રકાશ ”

મુદ્રના.

ગયા ફેબ્રુઆરી માસના અંકમાં “ તાઝઆ વિગે હુંક હકીકત ” એ મધાળાનો લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો, જે અમે ગયા માર્ચ માસના અંક સાથે વધારો પ્રસિદ્ધ કરી રદ કર્યો છે; એ રદ કરેલાં પૃષ્ઠ ૩૯ થી ૪૪ સુધીની જગ્યાએ આ પૃષ્ઠ દાખલ કરવાં.

આની અગાઉ “ દશ અવતાર ” વિગે એક લેખ ‘ બુદ્ધિપ્રકાશ ’ માં હાતા મતજેદ પડ્યો હતો અને તેથી ‘ બુદ્ધિપ્રકાશ ’ માં ધાર્મિક વિષયો નહિ લેવા એવો દરાવ કમિટીએ ત્યારે કર્યો હતો.*

સોસાઇટીના મુખ્ય કાર્યકર્તાઓમાં આપણે અગાઉ જોયું છે કે તેઓ પ્રાર્થના સમાજરૂંદો અને સુસ્ત સંસાર સુધારકો હતા અને કારોબારી કમિટીમાં પશુ સર્વ ધર્મના અને વર્ણના સભ્યો માલુમ પડતા; અને કયા ધર્મના પુસ્તકને પસંદગી આપવી એ ગ્રંથવશુભર્યો પ્રશ્ન થતો. તેથી ધર્મના પુસ્તકનું પ્રકાશન કાર્ય સોસાઇટીએ તે સમયે નહિ હાથ ધરવામાં અખત્યાર કરેલી રીતિ વાજબી હતી એમ કહેવું પડશે.

પશુ સુર પુરુષો જાણે છે કે ધર્મ વિના મનુષ્ય જીવન નિર્ધરક છે કી વિનાનો કંસાર, મીઠા વિનાનું ભોજન, તેમ ધર્મ વિહોણો સંસાર,

* બુદ્ધિપ્રકાશ, માર્ચ ૧૯૦૫,

* બુદ્ધિપ્રકાશ, વર્ષ ૧૯૦૪, પૃ ૧૪૪ ની સામે પૃષ્ઠ ૫૧

નીરમ અને શુદ્ધ ધર્મ પડે છે, તે આનંદ ગદિત અને ભારૂપ નિવડે છે, જ્યારે ધર્મના પાલનથી મનુષ્યને આત્માત્મના ને શાન્તિ મળે છે. ધર્મ જ મનુષ્ય જીવનને ઉત્તેજે છે, તેનો ઉત્કર્ષ કરે છે અને તેને હિતિની ટેવે પહોંચાડે છે. આત્માની મુક્તિ અર્થે જ નહિ પણ સમાજના દિત ખાતર ધર્મ આવશ્યક છે. ધર્મ કોને કહેવો એની તકરારમાં અમે નહિ ઉતરીએ; પણ જે માથો સર્વ ધર્મોમાં માન્ય છે, જે મનાતન છે, તેને આચારમાં મુકવા તેનું નામ જ ધર્મ અમે માનીએ છીએ. ધર્મ એ જાણવાનો વિષય નથી પણ તે અનુભવો જોઈએ, તેને આચારમાં મુકવો જોઈએ.

वत्त्वर्वाः क्रियमाण प्रशंसन्ति न धर्मो यद्गृह्यन्ते सोऽधर्मः ॥ ૧

અર્થાત્ જે કંઈકથી આર્થ કિંવા શ્રેષ્ઠ યોગ પ્રશંસા કરે તે ધર્મ અને જેની નિંદા કરે તે અધર્મ.

તેથી નિરપેક્ષ, બુદ્ધિમાન, સુવિચારી અને મદાચારી યોગોની ક્રિયા, આચાર-જે સત્ય, દયા, ગમ, દમ, દાન ઇત્યાદિ નૈતિક ગુણો પર અવલંબે છે, તેનું અનુકરણ કરી આ યોગ પગલોકનું કર્તવ્ય કર્મ જાણવું એજ તજજ્ઞોપાપ છે, એજ ધર્મ છે, એજ મોક્ષનો માર્ગ છે

મોમાઇટીની બુક-કમિટીમાં પ્રો. આનન્દરાજ કનુ જુન જ્યારથી દાખલ થયા ત્યારથી તેનું પુસ્તક પર્મદગીનું ધોરણ મર્વદેક્ષી અને નિગાળ દષ્ટિવાળું બન્યું હતું પ્રો. આનન્દરાજ કરમાઇની વિદ્વતા અને જલ્દબુલ્લતા સુવિદિત છે અને તેમનો હિન્દુ ધર્મ-વસ્તુત મનાતન ધર્મ પ્રત્યેનો અનુગમ મો કોઇનું જ્ઞાન બે એ છે

એમના તરફથી નવા પુસ્તકોની માનીમાં એગ્રિસ્ટોટલ ફૂલ નીનિશાઅનુ પુસ્તક હિમેરવામાં આવ્યું હતું, જે તે વખતે થી એ ના વર્ગમાં તત્ત્વજ્ઞાન અને (logic) પ્રમાણસાત્તના ઐત્તિક વિષયમાં એક પાંચ પુસ્તક નરીકે વંચાતું હતું, અને તે પુસ્તક ગુજરાતીમાં હિનાગી આપવા જેઓએ માગની કરી તેમાં સ્વર્ગરથ મણિગ્રકર ગ્લનજ ભદ્ર પણ દના કમિટીની પર્મદગી એમના ઉપર ઉતરી અને પ્રો. આનન્દરાજ કરમાઇએ તેમની પામે એ અનુવાદના પુસ્તકમાં ખામ ઉપોદ્યાન વખાવવાનું મુચ્ચ હતું. મંજોગવશાત્ તેઓ એ વેળા લખી ન શક્યા; પણ એમના અન્ય એ ત્રણે 'શિક્ષણનો દત્તિદાસ' અને 'વિકનનુ ચરિત્ર' ની પેડે એગ્રિસ્ટોટલનું નીનિશાઅ પણ ગુજરાતી

આદિત્યમા મુન્દર ભરતી કરે છે. બીજી આજ્ઞા કાદવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હોત તો પીટર્સના અનુવાદ ઉપર આધાર રાખી પ્રસ્તુત અનુવાદ કયો હતો તે ઉપરાંત, બીજા અનુવાદોના ઉપયોગથી તે ભાષાન્તરને વધારે ચરમ અને સાચું બનાવવાની તેમના દિવની ઉમેદ હતી.

લુશોન કૃત 'Philosophy of the Upanishads' એ નામનું ઇંગ્રેજી પુસ્તક દિંદી તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસીઓને મુપગમિત છે. ઉપનિષદનો પરિચય કરાવતું એક પુસ્તક ગુજરાતીમાં નહિ હોવાથી કમિટીએ તે પુસ્તક ગુજરાતીમાં અપાવવાનું નક્કી કરી પ્રો. મોહનલાલ પાર્શ્વતીશંકર દવેને તે કામ સુપ્રત કર્યું. 'વેન્ડરના કાષ્ઠનિક સંવાદો' નો એમનો અનુવાદ એટ જણાયો છે સંસ્કૃત વિષયના તો તેઓ ગુરુતરી સાર્વજનિક કોલેજમાં અધ્યાપક છે અને આદિત્ય પરિવહની ભડોળ કમિટી સાર એમણે મેકડોનલ્ડ કૃત 'સંસ્કૃત સાહિત્ય ઇતિહાસ' લખી આપ્યો હતો. કોલેજના શિક્ષણ અને અસ્વચ્છ પ્રકૃતિના કારણે આજ પવિત તેઓ એ પુસ્તક તૈયાર કરી શક્યા નથી, પરંતુ જ્યારે તેઓ એ પુસ્તક આપશે ત્યારે ખચિત તે એક ઉપયોગી કૃતિ થશે, એવું અમારું માનવું છે.

સંસ્કૃત પુસ્તક ભેગવવામાં વિષય થયો તેથી દી. બા. નર્મદાશંકરકર્ષ અખ્યા કૃત કાવ્ય ભ. ૧.૧ સપાદિત કરી છૂટકારાનો નમ ખાતા હતા તેમને સોસાઇટીએ ઉપનિષદ પર એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ રૂપી આપવાની વિનંત કરી.

તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયમાં એમના જેવા સમર્થ અને નિષ્ણાત નિદાનો ગુજરાતમાં અવધાગાયા છે, અને જેઓએ એમને ઉપનિષદ પર પ્રવચન કરતાં માલખ્યા છે તેઓ એમના જ્ઞાનથી મુગ્ધ જ થયા છે, અને એ કથનમાં અતિશયોક્તિ નથી એમ એમનું 'ઉપનિષદ વિચારણા' નું પુસ્તક વાચનાર પ્રાપ્તિલુના વક્ષમાં મહેજે આવશે.

વેપકના શબ્દોમાં જણાવીએ તો પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં નથી ઉપનિષદનું ભાષાતર કે નથી ઇંગ્રેજી તત્ત્વજ્ઞાનના ઇતિહાસની પદ્ધતિ, પણ તેમાં ઉપનિષદોના બહિર્ગમ અને અંતર્ગતની પરીક્ષા કરી તેના પ્રતિપાદ વિષયોની સમાવેશના કરનામાં આવી છે.

ઉપનિષદની પ્રવેશિકા તરીકે તેનું મૂલ્ય વિશેષ છે, જો કે ઉપનિષદનો રસાનંદ માણુદ માફ મૂળ ગ્રંથો-વિદ્યુ સહિત અવતોકના જોઇએ, અને તે રસ જિજ્ઞાસા અને જ ક્રવામાં દી. બા. નર્મદાશંકરનું પુસ્તક ખરેખર માર્ગસૂચક થઈ પડે છે.

તે પૂર્વે દી મા. નર્મદાશ કરે મોસાધગને 'હિન્દ તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ' એ નામનું પુસ્તક મે લાગમા નખી આપ્યું હતું

નવીન અને ઐતિહાસિક દષ્ટિએ એવું પુસ્તક ગુજરાતીમાં આ પ્રથમ જ હતું

સ્વર્ગસ્થ મણિનાન નભુભાઈએ “ મિદ્ધાત સાર ” પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, અને જો કે આર્થ તત્ત્વજ્ઞાનનો પરિચય કરવા સાર તે ઉપયોગી છે, પણ તેની રેખાઓ આછી પાતળી છે અને તે વાચતા સમગ્ર વિષયનું પૂરું અવગોઠન થતું નથી એ ખોટું દી મા. નર્મદાશ કરતું પુસ્તકજ પૂરી પાડે છે

ધર્મશાસ્ત્રમાં હમણા હમણા હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે મે કિ મતી ગયો પ્રસિદ્ધ થયેલા છે (૧) સર રાધાકૃષ્ણકૃત હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ અને (૨) હામગુપ્તાકૃત હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ મને લેખકાની નિરૂપણ ની ભિન્ન ભિન્ન છે અને દરેકે અથવા નિરાળું વ્યક્તિત્વ છે

દી મા. નર્મદાશ કરે આ પુસ્તકનું નિરીક્ષણ કર્યું હતું પણ વિનયમાં એમાં દર્શાવેલા મૂળ ગયો પણ તેઓ રિચારી ગયા હતા, પરંતુ આખો વિષય એમણે સ્વતઃ જીતે ચર્ચો છે

નિર્ણીત મથાદમાં ગંઢીને આ પુસ્તકની ગુણવત્તી કંવાની હતી તેમ જના વિષયની નિશાળતા અને મદત્વ રિચારી તેનું કંઈ મે અથ જોટલું થયું હતું તેથી ટૂંકેકે અથો વિનયને ટુકાવવો પડ્યો છે તો પણ તેમાં ઉણપ આવવા ન હોતા મહં દુશ્મતાથી દરેક વિભાગને પુરતો ન્યાય આપનારું તેઓ ચૂક્યા નથી એટલુજ નહિ પણ જુદા જુદા મુદ્દાને માર્મિક રીતે અવગોઠતા, તેનું સ્વેચ્છન કરતા, તેઓ એમની તત્ત્વજ્ઞતા બળી શક્યા છે અને તે એ અથની નિશિષ્ટતા છે

અમારી બધી પ્રમાણે આવું મત્તવાન અને સ્વતઃ જ પુસ્તક હિન્દના તત્ત્વજ્ઞાન વિષે ખીલુ મધ નથી અને તે નખીને દી મા. નર્મદાશ કરે ગુજરાતી જનતાની ઉત્તમ મેસ કરી છે.

એવું ખીલું કિ મતી પુસ્તક “યસ ગ્દરય” નામનું છે તે પુસ્તક રામેન્દ્ર સુન્દર ત્રિવેદીએ મગાળીમાં ગમ્યું હતું અને તેનો અનુવાદ, અનુવાદ કળામાં જોઓ સિદ્ધાન્ત નિર્મયા છે, તે શ્રીકૃષ્ણ મદાસકો ઇન્ડિયન હોલેએ કર્યો હતો

યજ્ઞયાગનું મહત્ત્વ પૂર્વે આગ લા કાગમા જેટલું હતું તેટલુંજ આજે ટકી ગયું નથી તે કિશોરો, વિધિઓ અઘાપિ ચાલુ છે, તો પણ તેમાં ગહેડું રહસ્ય વિભગાઈ ગયું છે એ યજ્ઞયાગ કળામાં શો હેતુ હતો અને તેની કિયાઓ કેમ થતી એ વગેરે માહિતી બહુ થોડાને જ્ઞાત હશે. તે વિષે આ પુસ્તકમાંથી મારી માહિતી મળે છે, પણ તેની વિશિષ્ટતા એમાં ખિસ્તી યાગનું વિવેચન કરી, આપણા નગ્નેધની માથે તેની છુનના કરી છે તેમાં ગહેડી છે એ આપણે ય પ્રકરણ વિચારણીય છે અને એક મીઠા ધર્મની અસર-અનુકરણ કેરી રીતે થતી આવે છે તેનો તાદરશ જ્ઞાત એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે

મૂળ કથનો વિચિત્ર અવતા એટલુંજ જણાવીશું - "શ્રીકૃત ગમેન્દ્રમુન્દર મગાગાના સુદમ દષ્ટિયાગા વિજ્ઞાનામાના એક હતા તેમનો વેશાશ્રમે અભ્યાસ મહુ ઉઠા હતો એનરેષ જાણજીત જમાણીમાં ભાષાતર કરી એ ઉઠા અભ્યાસનું ફળ એમણે મગાગા પ્રજા સમક્ષ ગળુ કર્યું હતું તેમના પદનાક નેખોનો જર્મન મોઝાએ મહુ મતકાર કરેતો હતો આના એક બહુશ્રદ્ધ વિજ્ઞાનને કલકત્તા વિશ્વ વિજ્ઞાનયના માશ્વ શાસ્ત્રિયાન્સેતર વપ્રસાદ સવાધિકારીએ 'યજ્ઞ પર વ્યાખ્યાનો આપવાનું આમ વચ્ચે આપેલું તે પરથી તેમણે વિશ્વ વિજ્ઞાનય સમક્ષ આ વિચ પર પાત્ર વ્યાખ્યાનો કરેના તેનું ભાસતર પ્રવૃત્ત પુસ્તકમાં આપેનું છે તેમજે એમાં ચર્ચવા વિષયો નીચે મુજબ છે

૧ યજ્ઞ-અગ્નિધાન અને અગ્નિદેવ

૨ દષ્ટિયાગ અને પશુયાગ

૩ મોમયાગ

૪ ક્ષિત યજ્ઞ

૫ પુકા યજ્ઞ

આમાંના ઠીક મે વ્યાખ્યાનો સિગ્લી અને હિન્દુ વર્મનો જ્ઞાનાત્મક અભ્યાસ કરનારને બહુ મદદગાર થશે

'ધમ અન અમાજ એ નામક ગ્રંથ સગ મહુભાર્ષના ધાર્મિક પ્રવચનોનો સંગ્રહ છે એમની લઘાતમાં જ મોસાઈનીએ એમનું કવિના અને માહિત્ય નામક પુસ્તક ફરી ડખાવવાનું આરંભ્યું હતું અને એમના અવમાન બા એમના અન્ય અને વિવિધ પ્રકારના નેખોનો સંગ્રહ પુસ્તક

રૂપે એમનું સ્મારક હિન કરના મોસાહીએ દુઃખ્યાપ્તુ તેમથી પ્રગટ થતો ગદ્યા છે પ્રાર્થના મમાજની વેદી પગથી અનેક રખત એમણે પ્રત્યક્ષ કર્યા હતા, અને તેમના મુખ્ય અને માર્ગવના નમણલાઈએ “જ્ઞાનસુધા” મામિકમા પ્રમિદ્ધ કયા હતા તે મનાતો હિપરોમ્ત પુસ્તકમા મમાવેશ કર્યો કે બાપી ગહેના બીજા સંસ્કૃતમા લેનામા આનરે

આ પ્રકારનું માહિત્ય આપણે ત્યાં આ નવુજા હિલુ થતુ હતુ. અગાળીની અમને માળિની નથી પણ મરાઠીમા ગનડે અને જ બાહ્યકરે જે હિદેરા કરનો તેના મગ્દ હપાયના કે અને તે મારે પોકાંગ સામ્યા છે અને તેનો બાહ્યો પ્રચાર થના પામ્યો છે

મલામાઈના હિરેશ રજુ અમદાનક નિવડતા એમ હા લગ્નિપ્રમાદે એમની ત્રીજી જ્યતિ પ્રમજે મોનતા પ્રગુલ વિષય પર નબાણથી વિવેચન કર્યુ હતું અને તેમનો માનબાગ કર્મક મ્યાનમા આનરા નીચે આપ્યો છે

“જનમાથી ન એકે થાજે પ્રજા ત્રીતિ નારા” એ પ્રેક લીગીમા એમનો જીવનમ ન મમાઈ મય કે

અનેક પ્રમજે, એજ રજુ એમણ મલ ગીતથી એમના ખીર્તનોમા કહેની મને પાદ છે

‘હનિ પ્રેમ સુધાન્ન પિય મિના
બસાગન કિમ વિધ તગના ?’

એમ મન ૧૯૦૫ મા કલ્યુ હતુ રાજી મન ૧૯૧૨ મા

“જનમ હુમ્મે બગરત નદિ
હિન નન્ અત્તાન્ વિધો ન વિધો

એ દુદા પર હિપરશ દ્યા દનો અને કલ્યુ હતુ કે,

‘તુષ્ક જ્ઞાનમે કુજ નહી સુધરે,
કયો નિષ્પ નિષ્પ પુસ્તક ધરના દે,
પ્રાણો માદ મન નખો હિન્
યનિ ભય દુષ્પ ગોક નિવગના રે”

આપણી જુની દગ્દામ કયા અને ખીર્તન નાણિકા નામુદ થતી મય હ, આપણી આર્થ નગ્દતિનુ એ હિજગ્દગી અગ દતુ. મારા

કીર્તનકારો અને કથાનકો પાકે અને ઉત્તેજન પામે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ, તેની સાથે આ નવું પ્રવચન સાહિત્ય, જે આપણી આત્મિક સ્થિતિઓને પોષે અને પ્રભુનું સ્મરણ કરાવે છે, એટલુંજ નહિ પણ ધર્મ વિશે મનનીય વિચાર અને ચિંતન રજુ કરે છે, તે અવશ્ય આવકારપાત્ર નિવડશે.

લંડન દાર્શનિક પત્રના અઠવાડિક અંકમાં ધર્મ વિષયક એક લેખ પ્રતિ વખત આવે છે અને તે એનું વિશેષ આકર્ષણ થઈ પડે છે.

અહિંની પ્રાર્થના સમાજ તેના અઠવાડિક ઉપદેશ સ્થાનિક પત્રોમાં હરહંમેશા પ્રગટ કરતી રહે તો તે સંદેશો મૈત્રેયે અને તે ઉપદેશની બહોળી અસર થવા પામે તેના માર્ગદર્શક પ્રસૂત પુસ્તક થાય એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ.

વાર્ષિક વ્યાખ્યાન

“ Lectureships have been endowed at most Universities, with a view to spreading the particular opinions of the founder and now-a-days they are attached to practically every branch of learning, though formerly they were of a theological or religious kind only.”

[*Every Man's Encyclopaedia*].

શરૂઆતમાં સોસાયટીની વાર્ષિક સામાન્ય સભા વખતે પ્રોફ. સેક્રેટરી કે સભાના પ્રમુખ વા કોઈ સભાસદ સોસાયટીના કામકાજ અને ઉદ્દેશ પરત્વે પ્રસંગોપાત્ત વિવેચન કરતા અને એ વિવેચનમાં કેટલીકવાર મહત્વની સૂચનાઓ વા વિચારણીય મુદ્દાઓ મળી આવતા હતા, પણ પાછળથી એ સામાન્ય સભા માત્ર વાર્ષિક રીપોર્ટ અને હિસાબ મંજૂર કરવા, નવી મેનેજિંગ કમિટી ચૂંટવા તેમજ ઓફિસર નિમવાનું કામ કરી વિખરાતી હતી અને તે સધળું કામકાજ રીતસર વિધિપુરતું થતું હતું.

અમે જોયું છે કે વાર્ષિક સામાન્ય સભા બરોબર સાડાપાચ વાગે મળે અને પૂરો પા કલાક થયો ન હોય તે પહેલાં ખતમ થઈ ગઈ હોય, બાગ્યેજ અડધા કલાકથી વધુ રોકાણ તેનું થતું હતું.

સામાન્ય વેપાર ઉદ્યોગની મંડળીમાં પણ તે મંડળીનો પ્રમુખ વર્ષ દરમિયાન જે કાંઈ વિશેષ પ્રવૃત્તિ થઈ હોય તેની નોંધ ચાલુ રીપોર્ટ ઉપરાંત કરે છે. તેમાં તે એકલા નફાતોટાનો હિસાબ રજૂ કરતો નથી પણ તે મંડળી કયા ધોરણે અને કેવા સંજોગમાં પ્રગતિ કરી રહી છે તેનું દિગ્દર્શન પણ કરે છે.

સોસાયટી જેવી સાહિત્ય અને કેળવણી વિષયક સંસ્થાની સામાન્ય સભામાં સાહિત્ય, ઇતિહાસ, કેળવણી, ભાષાશાસ્ત્ર વિગે કે દેશની સામાન્ય પ્રગતિ, સુધારા કે પરિવર્તન સંબંધી કે લોકજરૂરિયાતનાં સમયને અનુસરતાં લોકોપયોગી કાર્ય હાથ ધરવા વિગે કાંઈપણ ઉદ્દાપોદ થાય તે અવશ્ય

ઉપકારક થઈ પડે. મોસાઈટીના સંસ્કારના જાણેલા રીપોર્ટો જોઈશું તો તેમાં એવી ચર્ચા થયેલી મારુંમ પડે છે.

મુળાષ્ટની સાહિત્ય મંસદના પ્રમુખ શ્રીયુત કન્યાલાલ મુનશી પ્રતિ વર્ષ કોઈને કોઈ સાહિત્ય કે મંસ્કૃતિ, ઇતિહાસ કે સમાજના વિષય પર વ્યાખ્યાન આપે છે, તે હંમેશા મનનીય જણાયા છે.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં એવી કેટલીય વ્યાખ્યાનમાળાની યોજનાઓ અસ્તિત્વમાં છે, જે દ્વારા પ્રજાને ચિંતન ચોખ્ખું નવીન વાચન માહિત્ય ચાલુ મળતું રહે છે.

એ ધોરણે આપણા દેશમાં હાલથી થાય એ ઇચ્છવાયેલ છે. મુખ્ય યુનિવર્સિટી તરફથી દરેક વ્યાખ્યાનમાળાની વ્યવસ્થા થવાથી આજ સુધીમાં આપણે આપણા અગ્રેમ વિદ્વાનો પાસેથી કેટલુંક નાવિક લખાણ મેળવી શક્યા છીએ.

મોસાઈટીની વાર્ષિક મામાન્ય મહાના પ્રમંત્રે એકાદ વ્યાખ્યાન અપાવવાની વ્યવસ્થા થાય, એમ અમને કેટલાક વર્ષોથી થવા હતું, પણ તે માટે કેટલીક અનુકૂળતા નહોતી.

સન ૧૯૨૦ માં હી. બી. એસવાસાસભાઈ મોસાઈટીના પ્રમુખપદે નિભાયા અને એમના આનુમોદન અને પ્રેરણાદનથી વાર્ષિક મહા વખતે વ્યાખ્યાનની પ્રથા શરૂ કરવાનું બની રહ્યું હતું.

એ પ્રથમ કમિટીમાં સ્થૂ થતા, તે વિશે નીચે પ્રમાણે ફગવ પતાર થયેલો હતો —

“વાર્ષિક મહા વખતે ગુજરાત કે ગુજરાત બહારના વિદ્વાનોને માહિત્ય, ઇતિહાસ કે ભાષા એવા એકાદ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપવા નિમંત્રણ કરવું.”*

પહેલું વ્યાખ્યાન કોલ્મની સત્તાજની નિમિત્ત યોજવામાં આવ્યું હતું અને તે વ્યાખ્યાન આપવાનું હી. બી. એસવાસાસભાઈએ સીકાવું હતું. “એશિયાઈ દુષો” એ વિષય એમણે વ્યાખ્યાન મારે પમંદ કર્યો હતો. સમજીમનના આરંભકાળથી એશિયાઈ દુષોની એક વા ખીજ જાનો વિન્દ પણ વખતોવખત હમણા હતી ગદી છે, તેનો વિશ્વસનીય જ્ઞાત આપવા એમણે પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તે વિષય એમ પ્રમંત્રોગિત તેમ મામાન્ય જ્ઞાની ખર્તિને વધ રવારો હતો.

તેજ દિવસે તા. ૭ મી સુલાહ ૧૯૨૧ને ગુરુવારે વિદ્વાનો અને રમિક વિદ્યાર્થી મનુદના મેળાવડા સમક્ષ અગ્રગ્ય ફાજર્મ આદેશનું તેલચિત્ર પ્રસુખના હસ્તે ખુલ્લુ બૂકાયુ હતુ

મદરુદ વાર્ષિક વ્યાખ્યાનની પ્રથા તે પછી નતત ચાલુ રહી છે; કોષક પ્રમંજે લાપણુકર્તાની અગ્રચબ્દને સમને તે કાર્યક્રમ અંધ ગણવામા આવ્યો છે. આપણા પ્રાતના ધણાખરા જાણીતા વિદ્વાનોએ મોઝાઇટીનું નિમંત્રણ સ્વીકારી, વાર્ષિક આમાન્ય મળાના પ્રમંજે એ વ્યાખ્યાનો આપ્યા છે અને તે મર્વ આદર્શક અને વિચારમીય જાણાયા હતા. તે વ્યાખ્યાનોની યાદી આજ દીન સુધાની નીચે પ્રમાણે છે:—

મર્વ,	વિષય,	વ્યાખ્યાતા,
મન ૧૯૨૧	એશિયાત્ર કૃષો	શ્રી. મા. મશવલાલ દર્શકગાય મૂવ
" ૧૯૨૨	ગુજરાતી સાહિત્યની	શ્રી જા. કૃષ્ણનાલ મોદનવાલ મવેરી
" ૧૯૨૩	સગ્રવતીચંદ્રમા વન્તુની	શ્રી. ગવવતરાય કદરાભુગાય દાગેર
" ૧૯૨૪	પૌર્નાણુક ઇતિહાસ	પ્રિન્સિપાલ આન દસ કં આપુભાષ
" ૧૯૨૫	નવાન કવિતા સાહિત્યનો	શ્રી. નગમિદગવ મોળાગાથ
" ૧૯૨૬	ગતકાળના સાહિત્ય અને	શ્રી કાલ્યાભાઈ પી દેરામરી
" ૧૯૨૭	સાહિત્યનું ખ્યેય	શ્રી જી. ઇ મંજણા
" ૧૯૨૮	કવિ જાલ તેમનું જીવન	શ્રી. જા. નર્મદાસંકર દેવસંકર
" ૧૯૨૯	ગુજરાતને નામ આપનાર	શ્રી. મર. ભુજ જમગેજી મોદી
" ૧૯૩૦	ગુજરાતી લાપાનો અભ્યાસ	શ્રી. રઘાજીદેન રમણભાષ
" ૧૯૩૩	અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્ય	શ્રી. ગમનાગણુ વિ પારક

મકરણ ૯

ચરિત્ર ગ્રંથો

".. . That the true biographer is like a Kodak. His business is to record facts and state-ments as they are, not as they might have been. Biographical writing may be likened to a faithful portrait painting. The biographer should present his subjects not as demi-Gods or super-men but as the human beings they are. When Velasquez—the Spanish master-artist painted King Philip the Fourth, he drew him just as he was, fat, ugly and repulsive. Velasquez's work was entirely objective, and so should be every biographer's."

[*Mr Philip Guedalla*]

(*Modern Review*, April 1934, p 386)

ગુજરાતી સાહિત્યમાં ચરિત્રગ્રંથો અત્ય પ્રમાણમાં છે. ગુજરાતી સાહિત્યનું એ અગ વાર્તાવિક રીતે દ્રશ્ય વિકરણ નથી જે કાંઈ ધુનમાં છે તે બદ્ધા હોય, મરાઠી કે બંગાળીના અનુક્રમ છે, રસન કૃતિઓ અને તે માનિક તો ગણીમાળી છે—જેવી, મહાપતરામ કૃત કરમનદાસ મૂળાનું ચરિત્ર ગોવર્ધનરામ નિખિલ નવનરામ ચરિત્ર, કાન્તિનાથ ગચ્છિત ગોવર્ધનરામનું ચરિત્ર, વિનાયકકૃત નદયકા ચરિત્ર, બાનુભગમ કૃત મહાપતરામ અને ગદ વર્મા (અન ૧૯૩૩) પ્રસિદ્ધ થયા છે. પુસ્તકો તો નર્મદ અને કવીશ્વર દવપતરામ

એક સમયે જારીતી હિન્દુના હામો (*Rulers of India Series*) નામે પ્રથમાવા ગુજરાતીમાં ઉતારના સોમાર્ષી અને 'ગુજરાતી' ગ્રંથ એ જે સરચો તરફથી પ્રથમ કરનામાં આવ્યો હતો અને દરે એ પ્રથમાવાના તથા ચાર પુસ્તકો લખાવીને પ્રસિદ્ધ થયા હતા પણ તે આખી પ્રથમાવા માર્ક કરણસર ગેમાથી એકે પૂરી કરી શક્ય નહોતું હતા. માર્ગાઈદનો પ્રથમ એમની આડે આવો દોષ.

એ અથમાગાન “અકમ” નામક પુનક મન ૧૯૧૨ માં અર્ગ્ય ઉત્તમનાન ઝગનનાન તરફથી વખેતુ તૈયાર મળતા, મોસાઈગિએ તે છપાયુ હતુ તે અગાઉ દત્તકૃત ‘દિન્દો આર્થિક દત્તિદામ’ ના ને ભાગે એજ લેખક મોમાઈગિને નખી આપ્યા હતા અર્ગ્ય એક વિચારગીન અને શુદ્ધિશાળી લેખક હતા અને એમના સખ્યામધે જેઓ ડાક ડાક ‘વમન્ત’ ‘મમાનોયક’ માં નખેના મળી આવશે, એ મર્ પુસ્તકકાંતે અમદના યોગ્ય કે તેઓ ધધાગેજગામમાં પડી ન જતા, આદિત્યના લેખમાં પ્રવૃત્ત ત્યા હોત તો એમની પામેથી જનના કંઈ કંઈ મધ્યનાન કૃતિઓ મેળવના ભાગ્યશાળી થાત

મોમાઈગિએ પૂર્વે મહીપતગમતુ અકમ ચરિત્ર છપાયુ હતુ અને તેની નજી ચાઝ આજ્ઞિતિઓ થઈ ચૂકી હતી ઉત્તમનાન નિખિત ‘અકમર’ બહાર પાયુ તે અન્મામાં જગાગીમાંથી સતુ નાદિત્ય વર્ધક કાયાનય ‘મદાન અકમ’ નામન પુન- પ્રગટ કર્યું હતુ તેમ છતાં અકમ વિશે એક પ્રમાણુભૂત અને વિગ્નૂત ચરિત્રની ઉણપ રા’ કે અને તે નીચકૃત અકમગુ પુસ્તક પૂરી પાડી રાં એમ અમાકે માનવુ છે

લોરેન્સ મિન્યને અકમ વિશે એક ન્દાનુ ચરિત્ર પુનક નખ્યુ હિ પણ તે એક તૈનચિત્રની પે, તેની પ્રતિમા અને નાક્ષણિક ચુલો, તેની ઝીલીઝીલી નિગતોના ઉત્તેજ મહિત આપણી મમલ ગ્લુ કરે છે, અને એની પ્રમગ અને સન્નોટ છાપ પાડતુ કવિશ્રી ન્દાનાનાનુ શહેનશાદ અકમગન નાટક ગુજરાતી વાચકને જરૂર આનદદાયક જણાશે

મોસાઈગિએ એજ વર્ષમાં મુગ્નિમોના દિનચિતક સઠ મૈયદ એહે મદન ચરિત્ર પ્રમિદ કર્યું હતુ ગુજગતીમાં નખનાઝ મુગ્નિમ લેખકમધુએ લુજગતજ મળી આવે છે તેમાં પ્રવૃત્ત ચરિત્રના લેખકાખા બા મહે પુનમિયા દમામગલ કાદરીની મણના થાય આ પુસ્તક નખી આપ્યા અગાઉ ‘મુસનમાનોની ચકતી પડતીનો દત્તિદામ’ એમણે ઉર્દુ પઠથી ગુજગતીમાં ઉતારી આપ્યો હતો અને તે ચોખકી છનામ નાઇજરીમાં પુન જતી હતી આ પુસ્તક સઠ સૈયદ એહેમદે નખ્યુ ત્યારે બા બા મેનુખમિયા મમજગજના હોદાપર હતા અને ચાનુ વ્યવસાયમાંથી મમય મેળવી એમણે આ લેખનકાર્ય કર્યું હતુ, તે ખરે પ્રશસનીય કહેનાય નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થતા પછી પણ એમની ધમની સેવામાં એઓ એમને

અર' સમય ગાળે છે, અને તેમાં ખુલી થરા જેવું એ છે. એમનામાં
કેમીનાદની મધ અખી મળાશે નહિ, વળી હિન્દુ અને હતા મોમોમાંથી
એવા અખ્યામધ હટ્ટ મો મળી જાનશે કે જેમની માથે ખા ના કાદ
રીને ધરોખો-ગાદ સમધ કે તેઓ દમણ સોસાઇટી સાથે 'હુદુ' માદિત્તને
ઇતિદામ' નખી ન્હા છે આ તો અર મૈયદ એહમદના અગ્નિ તેજની
અ કકયા થઈ

સર મૈયદ એહમદે મુનિમનુ દિત આચરવા અને વધારના યોદ્ધ
નિતિદામ મેળવીને પણ વણા પ્રયત્નો કર્યા હતા તેમાં અગ્નિમ મહામેદન
એ નો આનિષ્ટક મલેજની ગ્યાપના એમન વત આગ છે હિન્દની
મે મોમો હિન્દુ અને મુનિમ દેશના મે નેમો મમાન છે અને નેને એ
ખીજાની અનગણના કરવી પરવડે એમ નથી મને આખન મમાન
રક્ષાય થકુ વે કે, એ દટિએ મગ નયદ એહમદનુ અગ્નિ દના
મલ્લના મુદાઓ ન્હુ કરે છે અને તે અમધમાં 'રાષ્ટ્રીય શિક્ષા મ
ઇતિદામ' - શ્રી કન્દેયા નાનદત-માથી નીચેનો ફકરો મળુરા યોગ્ય થશે -

"આખિર સર સમ્યદ અહમદકે અનવરત પ્રયત્નોને તારીર - ૪
મહ સન ૧૮૮૫ ઈસવીકો અલીગઢકે મોહમદન ઇજ્જલો ઓરિયન્ટલ
કાલેજમાં રૂપ ધારણ કિયા । સન્ ૧૮૮૬ સે આપ સ્વત્ત કાલેજમે
રહકર ઉસકી દેલખાલ કરને લગે । મુસલમાનોકી શિક્ષા સમ્બધી
સમસ્યાપર ગમ્ભીરતાપૂર્વક વિચાર કરને ઔર તદનુસાર દેશ ભરમે શિક્ષાકા
પ્રચાર કરનેકે ઉદ્દેશ્યસે આપને સન્ ૧૮૮૬ ઈસવીમે 'મોહમદન ઇજુ
કેશનલ ફાન્ર્સ' કી સ્થાપના કી । જાનાક ઇસકે અધિવેશન પ્રતિવર્ષ
હુઆ ફગત હૈ !"

સન ૧૯૧૧ મા નામના સ્ટેનસાદ પાનમ ન્હોજ, સ્ટેનસાદ નાનુ
મેમી માથ દિ- ના પ્રામે પધાર્યા હતા અને તેમના ગ્યાપત અર્થ નર્
ભાગતવાસીઓ તરફથી ઉમાદપૂર્વક ભારે ધામધૂમ થઇ હતી ને પ્રમગે
નામ ને સ્ટેનસાદ અને સ્ટેનસાદખાનુના ઝવનથી મુજબની પ્રગને
પરિચિત હતા મોમાદગીએ તેમના અગ્નિ પુનકો સમાવવાનો
નિર્ણય કર્યો અને તે કાર્ય નાપના મે જાખીતા માદરો મીયુન

મર મહેબુબનિયા હિમાયત શાહરી

(૫૮૨)

श्री १००

(१२३)

કાલે ભાઈ પીતામહાનમ દેગમરી આે શ્રીયુત મણિનાન છતાગમ બહને મુપગન કર્યું એ બને સેખનની કનમ કમાવવી તેમ મગત નેખનશૈલી માટે પ્રમિદ છે અને એમના એ જે પુત્રકે, જે દુક મુનમા તંયાગ થયા હતા, તે રાચના તેની મચોટ ૭૫ પડશે શ્રીયુત કાલ્યાભાષ્યએ 'Our Sailor King' એ પુત્રકની ભમિકા પર અન્ય દષ્ટીકત ગુથીને રાહેનશાદ નોર્ ૫ મમનુ ચરિત આતેખ્યુ હતુ, જ્યારે શ્રીયુત મણિનાન બન કંતેમેન્ટ વિનંતોક દુકના પુત્રકનો ઉચોગ ક્યો દનો મગ જેખક ચર્ગિ મથવિય મેનતા જણાવે છે

" આ પુત્રકમા ચહેનગાદખાનુ મેરીના છનન અગ્નિની ૫, ૫ અમ મૂર્ખ પશુ ખજેખરી છમી અને ચિના આપરાનો યત કરનામા આજે જે દેખવણુ મેને આ જતાત પૂર્ણ કહેવાય તેનુ નથી જે છનન ચર્ગિનો અનિ અગમનો વાગ દજ દને જનવરાનો છે એવા મદાન છનનની આમા નહુ તો એક દિગાજ દેખાડેલી કવી ચકાય

ના મા ભોગીનાન પ્રાણવજ્રબદામ મોમાઈગીના એક વખતે જાનગી મેકેટરી દતા, એટલુજ નહિ પણ ગુજગત કાઠિયાનાડમા નાનણીના ખીજ નાખનામા એમણે મુખ્ય ભાગ નીધો હતો એમનુ નેનચિત્ર મોમાઈગીના પ્રેમાભાષ દોષમા મૂકના કમિગીએ ઠગન કરી હતો, અને તેમની ઠમો માટે તજવીજ કરના પ્રે માકગચ જેહાનાન ગાદ મગચનુ છનન ચર્ગિ એમ મિત્રે નખી ગમેલુ તે મેગરી આપનામા મદદગાર થયા હતા એ ચર્ગિ રાચના જેડ ચકાગે અનાયાસે પ્રાપ્ત થયેો એ નાભ ખર્ચિત કિમતી હતો એમાથી પ્રેગ્યા મેગનના જેવુ થણુ વણુ જડશે જે મુરનીઓમા એમણે અભ્યાસ ક્યો તે દષ્ટીકત નિગરા થયનાઓને પ્રેત્માદન આપશે કુરુથાર્ અને નીતિ શુ નથી કરી ચકલુ તેનો તાદરૂપ ચિના એમનુ છનન પૂરો પાડ છે અને તેન વાચન અચૂક પોધક અને પ્રેરક થઈ પડશે

મદગુ પુત્રકનુ છપામણી ખચ સ્વર્ગચના ઉપકાર નીચ આવેતા અમદાનાદ જ્ઞાના માછ સગકારી વકીત ગ મા ગીન્ધરનાત ઉત્તમનાન પારમે આપી સ્વર્ગચ પ્રત્યેનુ પોતાનુ નહણુ અદા કર્યું હતુ, જે રીતિ પ્રહણુ કરવા યોગ્ય છે

• મદાન સચ્ચાટ અશોક રિરે ગુજગતીમા અગાઉ એક ન્હાનુ મરખુ પુસ્તક અને તે પણ મગરીનો અનુવાદ, હતુ પણ સન ૧૯૨૨ મા

કચકતા યુનિવર્સિટી તરફથી પ્રો. દેનદત્ત ભાડારકર નિખિત અગ્રેષ્ઠ ચરિત્ર પ્રગટ થયું કે પુસ્તક મોસાઈકોએ તેનો તત્ત્વો મો. કમવવાની વળખીજ કરી અને તે કથા, જેમના નામે દશ જાગ ગુજરાતી પુસ્તકો ચડેતા છે અને એક પ્રમિદ માહિત્યકાર તરીકે જેમની મહત્તા થયેલી છે, એના નડેદગ રાજ્ય ભાગત ખાનાના મદદનીશ શ્રીયુત્તમ ભગ્નગમ બાનનુપરામ મહેતાનો મોપાયુ હતું અને જુજ મમયમા નેમજે એ પ્રથમ ખાખી આપ્યો હતો.

હિન્દના મહાન રાજકર્તાઓમા અમ્મદ અશોકનું મ્થાન જેમ ઉચુ તેમ અનેખુ છે જોદ્ધ ધર્મને એજે રાજધર્મ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો અને જેમ કાન્ઠાધને ધ્રિસ્તી ધર્મને આશ્રય આપી તેનો પ્રચાર કર્યો હતો તેમ અશોકના પ્રયામથી જોદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર દેશપરદેશ મિશનરીઓ મોકલવીને કરવામા આવ્યો હતો એના ધર્મનેજોથી અગ્રેષ્ઠની કીર્તિ દેશ પરદેશ મા પ્રસરેલી છે, અને એના એ સિનાવેજો એ મમયની કિમતી માહિતી પૂરી પાડે છે એટલુજ નહિ પણ તે રેખો માર્ગ માત્રાભયનો ગત્ય ચિન્તા અને રાજ વહિનદનો મરસ ખ્યાન આપે છે.

ગુજરાતી સાહિત્યમા એ પુસ્તકનો ઉમેશ વિના મકેરમે મહત્તનો અને ઉપયોગી કહી શકાય.

મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેનું નામ અસીચીન હિન્દના વિધાયક તરીકે મશહુર અને મોખરે છે કીર્તનેના ઇમેજ અગ્નિનો અનુનાદ સર્ગસ્થ સૂર્યરામ સોમેશ્વર દેવાશ્રીએ ગુજરાતીમા કરેનો છે અને તે પુસ્તક વાચવા જેલુ છે તેની સાથે આમાઈ રાનડેએ રચેલું “અમાગ જીવનની ટ્રાન્કિ માફગીરીઓ”, અને અગ્નિ માહિત્યમા કિમતી બનજુ કરે છે એક ચરિત્ર પ્રથમ તરીકે તેનું મ્થાન છે, પણ એમનું દાપત્ય જીવન મમીય રહીને જોવાન જે તક મજે છે તે ખરેખર અમત્ય છે અને દરેક હિન્દીએ તે પુસ્તક અવશ્ય વાચવુ ધટે છે. એ પછી પુસ્તક કડકીત એકવી કરીને એક પ્રમાણુજૂત ચરિત્ર પુસ્તક મી. ક્રાટકે મરાઠીમા નખ્યુ છે અને તે પુસ્તકનો તરજુમો ગુજરાતીમા જરૂર થવો જોઈએ છીએ.

દરમિયાન રમામાઈ ગનડેનું ચરિત્ર આપણને ગુજરાતીમા ઉપનમ્થ થાય છે, એ પણ ખુશી થવા જેલુ છે મૂળ પ્રથમ દેનાસવાસી ઉમાકાન્ને મરાઠીમા લખ્યો હતો ટ્વા મજેજોમા રમામાઈએ એમના પતિ પામે

રહીને શિક્ષણ મેળવ્યું હતું, તેનો જતાંત એમની આત્મ કથામાં આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. જે સંસ્કાર અને જ્ઞાન એમણે મેળવ્યાં તેનો સાબ એમણે દિન્દી ઓઓનાં ઉત્કર્ષ અને સેવામાં ગાળ્યો છે, એ એમનાં પાછળના જીવનમાંથી જોઈ શકાય છે; અને તેથી એક મદાન દિન્દી ઓમાં તેમની ગણના થયેલી છે અને તે ઉચિત છે, એમ એમનું ચરિત્ર અવલોકતાં સૌ દાઢીની ખાત્રી થશે.

આ પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ કોલેજના બી. એ. ના વર્ગમાં અભ્યાસ કરતી એક દક્ષિણી જ્ઞેન કુમારિકા માલતીજ્ઞેન પંડિતના દસ્તે થયો છે, એ પણ ઓણું આનંદજનક નથી. એ પાસે પાસેનાં પ્રાંતોનો સંબંધ ભાષા આદિત્વથી હદ થાય, એથી વધુ મંતૌયકારક બીજું શું હોઈ શકે !

કવિ દલપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સંગ્રહ

“પ્રાચીન કાવ્યનો ગોધ કરી તેમને મદદ કરવાનો વિચાર મારા મનમાં દૈ યવાનું એક કારણ એ જન્મુ કે જૂના પુસ્તકો, જેમ પત્રોનો દ્વાડે દ્વાડે નારા યનો મારા જાણવામાં આવ્યો. મારા પોતાનાં ગોખની ખાતર નું આવી જાળનોનો ગોધ કરતો હતો દરમિયાન આ ગાંધીમાં આવેલા જૂના મકાનો વગેરે તજનીજ કરવાનું કામ થીમંત મદારાજ સાહેબ તરફથી મને સુપરવ થયુ એટલે એ વિશે વધારે કામ આપવાનું બની આવ્યું. કાળ જેમ વસતુ માનતો વધ કરે છે તેમ અવિચારી લોકો તેને પુષ્ટિ આપતા હોય એમ દેખાય છે, આ પ્રમાણે ઉપયોગી ફરીથી ન મળી શકે એવી અમંજ્ય વસ્તુઓ જગતમાંથી નાશ પામી છે ને પામે છે. પરંતુ આપુ પ્રકરણને સંજયે જે કહેવાનું છે તે આ છે —

પ્રાચીન કાવ્ય પ્રકટ કરવામાં માત્રક શાસ્ત્રી નાથારાંક એકવાર જાળમાં જતા હતા, તે મને કોઈ ગાંધીએ એક અર્થ થઈ ગયેલું ને તમે ઉપગના થોડા પાના ફારેલા એવું નીખિત પુસ્તક કોઈ પામેથી પૈમાનુ બીરો લેએ ખરીલુ. ગાંધીને તે ખરીદ કરવાનો હેતુ શો હતો તે મરં કોઈ જાણે છે. પાના ફારી કાઢીને લેના પડીકા વાળવા માફ તેણે એ પુસ્તક લીધું. શાસ્ત્રીએ નજીક જઈ તે પુસ્તક જેવા માગ્યું લાગી જોતા તે કવિતાનું પુસ્તક માવમ પડ્યું પરંતુ આમજ પાછળના પાના ફારેલા હોવાથી તે કોનું રચેલું ને જા વિષેનું છે તે મમજાયું નહીં. તો પણ આના કવિતાના જૂના પુસ્તકનો પડીકા વાળવા કરના કામ થયું સામે ઉપયોગ થવો જોઈએ જાણી ગાંધીની પામેથી તે માગી લીધું. તજનીજ કરના ને પ્રેમાન દ્વાર વક્તવ્યારણ નીકળ્યું.”

પ્રાચીન કાવ્ય ત્રૈમાસિક, મન ૧૮૮૫, અક ૪.

મુદત્ત વત્રોએ આજકાલ પુસ્તકોની રેલંગેવ કરી મૂકી છે અને જનતાને વાચન સાહિત્ય પૂર પાડી, જે કોઈ છપ્પે એવું પુસ્તક તેણે મુક્ત કર્યું છે. અગાઉ એવી અમુક આપણે અદિ નહોતી મળ્યુંનીમંધ પુરુષોજ પુસ્તકોનો સામ મેળવી શકતા, કા તો તે પુસ્તકની જાતે નકલ કરી વેધને વા તે પ્રન કાઢની પાસેથી પ્રાપ્ત કરીને તે મમયે ગાન

મહાનગ્નએ અને શ્રીમત પુરુષો ધર્મ, સાહિત્ય અને ભિન્ન ભિન્ન વિદ્યા પ્રયોગો નકસો વધીઆ કને કરગી તે પ્રતો જુદે જુદે થયે જ્ઞાનભાગરોમા પહોચાવતા અને એને તેઓ ધર્મલાભ મમજતા તે પુસ્તકોનો ત્યા વિશેષ ઉપયોગ થતો તેમ તેના કાયમ સમ્રદ અને સનામતી માટે પુરતી સાનવેતી ગ્યાતી હતી

પ્રાચીન યુગમા આપણુ સાહિત્ય એ રીતે પ્રચાર પામતું હતુ પણ તે યૌ નહને મુનસ ન હોઇને જે તે લલુતગના પ્રયોગો કરગી સામાન્ય પ્રયા પડી હતી

મુમનમાની સમયમા આપણુ એ માનૂનિક ધન વૃદ્ધિ, નાશભાગ અને કાપાકાપીમા ધણુ અત્યંત ધમને નારા પામ્યુ હતુ પરંતુ જે જ્યાતી નામ્મા તેને આપણુ પૂર્વજોએ પોતાના પ્રાણુની પેરે રક્ષવા ખામ આવતીના પતના લીધા હતા એમની એ હડાપણુભરી અને દાર્દરિનાગી રીતિનીનિના પરિણામે જે કાઈ મનામન ગ્યુ તે વા આપણે આપણુ ધર્મ, ઇતિહાસ વિદ્યા અને મસ્કૃતિ વિરે થોડુ ધણુ જળણુસને સક્તિમાન થયા ડીએ

પણુ નચમા દેશમા એની અધાણુની અને અરાજકતા ગ્યાપી રત્યા હતા - પ્રજા તેના જનમાન માટે સદા ભયમા ગહેતી, અને તેને નહને લેખનનાચન અને અભ્યાસ પર મિહુ મૂકાયુ હતુ અને પરિણામે જનના પર અજ્ઞાનતાનુ આવરણુ ફરી નળ્યુ

પ્રાચીન જ્ઞાનભાગરો પર એના સિન મૂકાયા કે તેમાના પ્રયોગો પ્રકાર જોસો પામતા નહિ અને શાસ્ત્રો તેમજ પડિતોના વગ્ના ખાનગી પુસ્તક મઅદનો પણ ઉપયોગ કરનાર કુટુંબમા મધ જીવના નહિ ગહેરાથી અથવા ડુબાથી જ્ઞાનનો દીપ જુગાઈ જનાથી, જે કાઈ પુસ્તકમઅથ હોય તે મેદનકારીને લઈને ક્રીટ ઉધાઈનો ભોગ થઈ પડતો અથવા તેા તે પુસ્તકોને નદી ડુવામા તેની પરિવ્રતા જાળવવા પધરાવવામા આવતા અથવા તેા તે કાગળો ગાધોને ત્યા પડીકા ગાધનામા જતા હતા

આ પ્રમાણે આપણુ પ્રાચીન સાહિત્ય થોડુ નારા પામ્યુ નથી

અગ્રેજી અમન રથપાયા પડી કઈક દેશમા રાન્તિ પથગાઈ જ્ઞાન પ્રકાશના કિરણો પ્રકટવા લાગ્યા, પણ પહેલાની અજ્ઞાનતા અને જડતાને નહને પ્રાચીન પુસ્તકો વિશે લોકોમા જે ભ્રમમૂલક વિચારો અને ખોટી માન્યતા મધાઈ ગયા હતા તેમા મએ ફેફાર થયો નહિ

એમાં કિમિયો લખેલો છે; એમાં ચમત્કાર લેલો છે, એ ધર્મગ્રંથો છે વગેરે કારણો આગળ ધરીને જે કોઈ પામે જુનો પુસ્તકમંત્રદ હોય તે કોઇને ખતાવતો નહિ. કદાચ કેઈ પુસ્તક વિષે ખબર પડી ગયે તો તે પુસ્તક બદાર કાઢવામાં આનાકાની કરવામાં આવતી.

સોસાઈટીની સ્થાપના કરવામાં આવી તેમાનો એક ઉદ્દેશ જુના ગ્રંથોની હાથપ્રતો મેળવી મંત્રદવાનો હતો. પણ ઉપર વર્ણવેલી પરિસ્થિતિમાં તેના કાર્યવાહકોને તે કાળે જુના પુસ્તકો મેળવતાં બારે પિટંગથા પડતી. માઠ માંડ જે પાંચ પુસ્તકો જાણવગથી કે પમાના પ્રયોજનથી માપડતા. તેથી એનાથી વધુ સુતરો માર્ગ તે પુસ્તકોની નકલ ઉતારી લેનાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હતો અને તેમાં ધીમે ધીમે પણ સારી પ્રગતિ થઇ હતી આ પ્રમાણે જે સાધન સામગ્રી હિપવલ્લ્લ થઇ તેનું ઠોઢન કરી પ્રાપ્ત થયેલ નવનીતનો ગુજરાતી કાલ્પ ઠોઢન એ નામે જનતાને કવિ હવલતરામે જુની ગુજરાતી કવિતાનો પ્રથમ પરિચય કરાવ્યો હતો અને તેમાની કવિતાની વિવિધતા, સરસતા અને માનવહૃદયને રમણતા સાર્વત્રિક અંશોને બધને તે પુસ્તકની સોફામયતા અઘાપિ દર્શી રહેલી છે.

જુના સિદ્ધા સમદવાનો સોજ અમને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાંથી ઉદ્ભવ્યો હતો અને તે નિમિત્ત હું શુકારે ગુજરાતીમાં જવાનું થયું. મોસાઈટીની નોકરીમાં જોડાયા પછી એક પ્રમગે ભાલજુ અને લીમની કૃતિઓ ત્રણમે વર્ષ પરની લખેલી મળી આવી, અમારા આશ્ચર્યનો પાર નહો નહિ પ્રાચીન સાહિત્યમાં હજુ તો અમે પ્રવેશ કરતા હતા. અમને જે આનંદ થયો તે હી. બા અંબાવાય સમક્ષ વ્યક્ત કર્યો; તેઓ પ્રમન થયા અને અમને એની જુની હાથપ્રતોનો મંત્રદ કરવાની સલાહ આપી.

એક તરફથી જુની હાથપ્રતો મેળવવાનું કામ અમે આપુ રાખ્યું અને બીજી તરફથી મોસાઈટીના મંત્રદમાની હાથપ્રતોની ચાલી 'સુદ્ધિકાર' મા નોધવાની આપુ કરી, એટલા માટે કે જે વિષયમાં રમ લેનાગઓને એ વિષે માહિતી મળે તેમજ એ ચાલી કટકે કટકે તૈયાર થઇ ગય.

પ્રથમ મોસાઈટીમાની હાથપ્રતોની ચાલી આપી અને તે નામાવધિ પૂરી થતા, અમે જે સંત્રદ એકકો કર્યો હતો તેની નોધ છાપવા માટી. આશરે ૫૦૦ પ્રતો બેગી થઇ હતી અને તેને ઝી રીને મચવરી, એ અમારા માટે કદિન થઇ પડ્યું હતું.

અમને લાગ્યું કે અમારા એ સંગ્રહ સોસાયટીને અર્પણ કરવો અને કમિટીને તે સંગ્રહ સાથે કવિ દત્તપતરામનું નામ જોડવા દેવા વિનંતિ કરવી.

આપણા દેશમાંથી અંગ્રેજ સત્તા દર યથા પદી પુષ્કળ જીવન સાહિત્ય પરદેશ ખેંચાઈ ગયું છે. તેનો શોધ કરવો અભાર નહીં છે; પરંતુ સોસાયટીના સંસ્થાપક ફોર્મસ સાહેબે જીના મંચો મેળવ્યા દતા અને જોને સમને કવિ દત્તપતરામે ગાયું હતું.

“કુર્યા” પુસ્તક કાપિને, એનો ન કરિશ અસ્ત;
કરતો કરતો કારગર, માદક મળ્યો ગુદરથ.”

તે સમયે મૂલ્યવાન સંગ્રહ તેઓ ગુજરાતી પ્રગ્નને વારસામાં આપતા ગયા છે; અને તે એમનું પાવનકારી નામ સદા સ્મરણમાં રહે એ આશયથી રચાયેલી શ્રી ફોર્મસ મળા-મુખાર્ધ-પાસે છે. ગુજરાતી પ્રાચીન સાહિત્ય અને ઐતિહાસિક સાહિત્યનું અવલોકન કે મંશોધન કરનારે તે સંગ્રહ અવશ્ય જોવો જોઈએ. તે સંગ્રહની સ્ત્રી બે ખંડમાં શ્રી ફોર્મસ સભાએ શ્રીયુક્ત અંખાસાક્ષભાર્ધ જાની પાસે તૈયાર કરાવી છે, તે તપાસવાથી એની મદદતા અને સમૃદ્ધિ ધ્યાનમાં આવશે.

ફોર્મસ સાહેબને એમના મંચ સંગ્રહમાં કવિ દત્તપતરામે કિમતી સદાયતા કરી હતી જીની ગુજરાતી કવિતાનો પરિચય કરાવવાનું માન ઉપર દર્શાવ્યું તેમ કવિને છે અને વધુમાં એમની ગાદીએ એમવાનું સહજાગ્ય અમને સાપડ્યું હતું; તેથી અમારા એ સંગ્રહ માથે કવિ દત્તપતરામનું નામ જોડવાની માગણી કરવામાં, ઉપરના કારણો ઉપરાંત એમના પ્રત્યેનો અમારો પૂજ્ય લાવ પણ હતો. તે સંગ્રહમાં આંન. મેકેટરીને અમે પત્ર લખ્યો હતો તે પરિશિષ્ટ ૨ માં આપ્યો છે.

કવિ દત્તપતરામ દસ્તાવિજિત પુસ્તકમાની ઘણીખરી પ્રતો શુકવારમાંથી મળેલી છે; તે કારણે તે જર્ણ, વટક, અપૂર્ણ અને ચુંચ.યથી માલુમ પડશે. તેમ જીવા ગુજરાતી પ્રાચીન કવિતાનાં પુસ્તકોના સંશોધન અને પ્રકાશન સાર તેમની પ્રતો મદદગર થઈ પડે એમ છે અને કટલીક પ્રતો એવી હાય લાગી છે કે જે કૃતિઓ અન્ય કોઈ સંગ્રહમાં નથી, તેમજ તે કિમતી અને મહત્વની છે.

પરિશિષ્ટ ૩

અમદાવાદ, તા. ૨૨ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪

મ્રે. ગુજરાત વર્નાક્યુલર મોસાઈટીના ઓન. મેકેટરી માહેબ,
મુ. અમદાવાદ

ત્રિ વિ. કે છેલ્લા પદર વર્ષથી ગુજરાતી જુના દસ્તવિખિત પુસ્તકોનો
તું મંત્રદ કમ્તો રહ્યો છું. અને આગલિન નુધીમા આ સાથેની યાગીમા
નોખ્યા મુજબ આસરે ૪૨૫ પુસ્તકો મેળવવા ભાગ્યસાળી થયો છું અને,
તે પાછળ મે લગભગ રૂ. ૨૦૦) ખર્ચ કરેલો છે.

મોસાઈટીની રચાપના થઈ ત્યારથી તેના ચાલકોએ જુના દસ્તવિખિત
પુસ્તકો મેળવવાનો પ્રયાસ કરેલો અને એરા લગભગ ૧૫૦) પુસ્તકોની નકલો
મોસાઈટીના મંત્રદમા છે પણ તે બહુધા આધુનિક-કિતારેથી પ્રતો કે

પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસ અને ઇતિહાસ માટે આ
મારો સંગ્રહ આશંત કિમતી અને ઉપયોગી છે અને તે નીચેની મને તું
મોસાઈટીને આપવા ઇચ્છા રાખુ છું. મને આશા છે કે મોસાઈટી મારી
વિનંતિ સ્વીકારશે

સરત

(૧) આ ખામ સંગ્રહને-મોસાઈટીના અને મારા-‘કવિ દનપતંગમ
દસ્તવિખિત પુસ્તક મંત્રદ’ એ નામ આપવું.

(૨) આ સંગ્રહને મારી રીતે જાણવી, વ્યવસ્થિત કરી સુગક્ષિત ગણવે.

(૨) તેની મ પૂર્ણ માહી જાણવી.

અતમા મારી એટલી પ્રાર્થના છે કે મોસાઈટી મારા આ કાર્યની
શોખ્ય કરૂં છુછ, મને વધારે જાણી કરશે

વી. આનંદકિત મેરક,
હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ

શ્રી જીવનના પ્રમોને ચર્ચાતું માહિત્ય

“ The supreme benefactor in every age and in every home is the mother of mankind and mankind's wife Round her gathers the family To her all men look for solace, for praise and for life's Joys From her hands come food and clothing She spends wisely most of what men strive to earn x x x The final arbiter of all Social Reforms is in the end a woman and so may it always be ”

Sir Arnold Wilson M P.

(The Spectator-20th June, 1934)

ગયા મેકામા ડોકરીઓ માટે જુદી શાળાઓ આવશ્યક મનાતી તેમ સ્ત્રીઓ માટે જુદું રાયન સાહિત્ય હોવું જોઈએ એવો સામાન્ય અભિપ્રાય હતો. તત્કાલે જ સ્ત્રી પુરુષના ઇકોનિક ભિન્નતા હેતુસર ગણેતરી છે, અને એ બંનેની પ્રકૃતિ-અભાસના તાત્વિક (fundamental) બેઠ માનુષ પડે છે એક બુદ્ધિપ્રધાન છે, તો બીજી નાગણી પ્રધાન છે તેમાય સ્ત્રીમતિ સાઠ માતૃત્વ એ એના જીવનનું ઉત્કૃષ્ટ અને સર્વોપરિ ધ્યેય માનેલું છે, એની સિદ્ધિમા સ્ત્રીજીવનની ધન્યતા રહેતી છે, અને સ્ત્રી ગૃહસંસારને નિર્મોહ અને ભાર સ્ત્રીઓ પર મુખ્યત્વે અસર પડે છે

આ બધા કારણોને લીધે સ્ત્રી પ્રાસણીના ક્ષેત્રમા અમુક પ્રકારનું અને વિશેષ કરીને સ્ત્રી જાતિની નિશિષ્ટતાને પોષવું અને સહાયબૂત થઈ પડે એવું શિક્ષણ અને વાચન સાહિત્ય અપાય એવી માગણી વારંવાર થતી ગઈ છે અને તે વળુદ વિનાની નથી, એમ આપણે નહિ કહી શકીએ

તેથી એમ નથી માની લેવાનું કે સ્ત્રીની માનસિક શક્તિ પુરુષથી ઉતરતી છે, અથવા તો બુદ્ધિ અને આવડતમા, પ્રહાપણ અને આતુર્યમા તેઓ પછાત છે જીવનના વિવિધ ક્ષેત્રમા પુરુષ વર્ગ સાથે સ્ત્રીઓ પણ સરમાધમા ઉત્તિર્ણ થઈ છે, એવા અનેક દાખાઓ મોજુદ છે

એટલે જી પુરૂષ વચ્ચે જે કટકાક કૃત્રિમ ભેદ અગ્નિતરના છે, તેને નો દરજ્જા કઢવા થટે છે.

જી વાચન માહિત્ય જુદું હોય જોઈએ, એ માન્યતા લાવના ભાગ્યેજ કોઈ ઉત્તરે; અને એવા કૃત્રિમ ભેદને દાખલેજ જોઈને.

સોસાઈટી દરમતક આઠ ફેટ ફૂટે છે, તેનો ઉપયોગ જી ઉપયોગી માહિત્ય વખાણવામાં કરવાનો છે. સોસાઈટીના કાર્યવાદો જી ઉપયોગી માહિત્યને તેના સંકુચિત અર્થમાં જોતા નથી, પણ એ ફૂટેમાંથી જી જીવનને અર્થ, જી જીવનના પ્રશ્નો અર્થ હોય, જી જીવન વિકાસને અનુકૂળ થઈ પડે એવું વાચન માહિત્ય ઉજી કરવા વિશેષ કાળજી રાખે છે, અને નીચે જી ઉપયોગી જી પુસ્તકોની નોંધ કરવામાં આવી છે, એ આ વાતનું અર્થન કરશે.

“ મળીને પત્રો ” એ પુસ્તક જાણીતા થીઓસોફીસ્ટ મહિલાન નથુલાઈ દોશીને મળી આપવા આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો નીતિમય અને જીવનવ્યવહારમાં માર્ગદર્શક નિવડે તેમ આધ્યાત્મિક જીવનને પ્રોત્સાહ આપે અને ઉત્કર્ષ સાધે એવા પ્રકારનું લખાણ એમની કલ્પમમાંથી નિર્ગમ્ય હતું, અને એમના મંજ્યાર્જવ યોગ્ય યોગાનિષા વાચીને અનેક જી પુરૂષો પોતાની મુશ્કેલીઓ અને મુશ્કેલી વિશે વળીને એમની નવાહ પૂછતા હતા, એમ અમારી જાતમાહિતી છે.

મુજરાતના થિઓસોફીસ્ટમાં તેઓ અગ્રેમર કાર્યકર્તા અને જાહેર વક્તા હતા, એમના જાત અને મુખ્ય સેવા કાર્યથી અને માયાગુપ્તવાથી તેઓ સૌનાં દિવ જીતી ચેતા હતા. એવું એમનું વર્તન હતું, એવો એમનો પ્રેમજી વ્યભાવ હતો.

મુજરાતીમાં થિઓસોફીના મિદ્ધાતો અને વિચારનું માહિત્ય ઉજી કરવાનું માન ‘મુખ્યત્વે એમને પ્રાપ્ત થાય છે, અને એ સાહિત્ય ઉદાર અને ઉન્નત વિચાર અને તત્ત્વચિંતનથી ભરેલું તેમ ઉત્કર્ષક અને આશાજનક માન્ય પડે છે.

જયે વર્ષે એ લેખકજીનું મૃત્યુ થતા મુજરાતે એક અમથ અને લાવનાશાળી સમર્થ લેખક તેમજ એક ઉત્તમ કાર્યકર્તા ખોલ્યો છે.

શા ઉદ્દેશથી લાઈ મહિલાયે “ મળીને પત્રો ” એ પુસ્તક પત્રરૂપે મૂચ્યું તેનો સારાસ એમની પ્રતાવનામાં આવી જાય છે, તેથી એ ભાગજ અદિ ઉતારવો જસ છે.

નેઓ કહે છે,

“આત્મારે જન્મતે એવી સ્થિતિમાંથી પમાડ થાય છે કે ત્યારે અનેક વ્યક્તિગત તેમજ સમષ્ટિગત પ્રશ્નો આપણી આગળ ખસી યાય છે, અને તેનું નિરાકરણ કરવાની આપણને જરૂર પડે છે. હેલાં પાચેક વર્ષથી છુટે છુટે રચણે ધર્મ, મમાજ અને કુળવળી એ વિષયો ઉપર ભાષણો આપવા નિમિત્તે કરવાનું થવાથી કેટલાક વ્યક્તિગત પ્રશ્નોનો ઉદ્ભવ આપણની મને ફરજ પડી હતી. આ પુસ્તકમાં શ્રી જન્મતમા ઉદ્ભવતા કેટલાક પ્રશ્નોનો ખુલાસો આપવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે, અને તેમાં પણ સમષ્ટિ કરતા વ્યક્તિના પ્રશ્નો ઉપર વિશેષ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

વળી પુરુષોના તેમજ સ્ત્રીઓના દૃષ્ટિબિન્દુઓ એકજ પ્રશ્નની જાખતમાં ઘણીવાર ભિન્ન હોય છે. પુરુષો મોટે ભાગે મનતાવને પ્રધાન મળી તે પ્રશ્નો વિચારે છે અને સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે હૃદયતાવને મુખ્ય માની તે પ્રશ્નોને તપાસે છે. પુરુષો ધણી વખતથી ભોગવેલા દક્ષા જતા કરવા ના પાડે છે. સ્ત્રીઓ કુળવળી થઈ, મરકારવતી થઈ પોતાના ધર્મો બળવવા માથે પોતાના દક્ષી માગવા તૈયાર થતી જાય છે. જન મમાજમાં તેમજ ગૃહમાં પોતાનું રથાન યોગ્ય પ્રમાણમાં મળે, તેની નેઓને પ્રખળ આતર ઇચ્છા હોય છે આવી સ્થિતિમાં પુરુષોને અન્યાય ન થાય, અને સ્ત્રીઓને ન્યાય મળે એ હેતુ ધ્યાનમાં રાખી એક સ્ત્રી પોતાની સખીને પોતાના હૃદયના ખગ ભાવ વિના મક્રોચ જણાવે, તેવી રીતે જણાવવા આ પ્રશ્નોમાં પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.”

જાણીતા સ્ત્રી માસિક સ્ત્રીમોક્ષના તંત્રી તરીકે શ્રીયુત દેશવપ્રભાદ છાંટાસાસ દેખાઈ, હેલાં પંદર વર્ષથી સ્ત્રી મમાજની જે મુદ્દર એવ કરી રહ્યા છે તે ખરેખર પ્રમ સાપાત્ર છે એવી સંગીન મેવા એમણે કેટલાંક કિમતી પુસ્તકો લખીને કરેલી છે, જેમાંના સામગ્રીનું મિંદામન ખત્રીસી વાર્તાની- ખાજોપયોગી આવૃત્તિની ત્રણ આવૃત્તિઓ થવા પામી છે, તે એની સોકપ્રિયતા સચ્ચે છે, અને તેનું વિશેષ કારણ, એમની લેખન શૈલી મગ્ન, સ્વાભાવિક, અલિષ્ટ અને પ્રાણુવંત છે, તેમ તેઓ તદ્દન માદા અને પગિચિત શબ્દોની પસંદગી અને ઉપયોગ કરે છે. તે છે.

એમનું “ગૃહજીવનની મુદ્દરતા” નામનું પુસ્તક જો કે અગ્રેષ્ઠ પુસ્તક થયેલી કખાયલું છે પણ તેમાંની વસ્તુને આપણા સંમાર માથે એવી

સુનરિત રીતે થોડું દેશમાં આવી છે કે એ રૂપાત્મક નરીન જ લખાયું ન હોય એની છાપ પાડે છે, અને તેનું વાચન રમણાયક અને પ્રેરણાદાયક નિરૂપી, આપણે સસા-સુખી અને આનન્દમય થાય એની અનેક સુચના અને પ્રેરણા તેમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે

એક મિત્રને એ પુસ્તક એટલું બધું ગમી ગયું કે તેની નવી આવૃત્તિ પોતાના ખર્ચે છપાવી તેની પ્રતો પોતાની શાંતિમાં લકડા-પીઠપે બહેચી હતી એજ એની ઉત્તમતા માટે સગમ પ્રમાણપત્ર છે

લેખક, પુસ્તકને મહત્ત્વ કરતાં જીવનમાં યાગિય પગ જે ભાગ મૂક્યો છે, તે જીવન ઉત્તતિની ઉમદા કુચી છે, તેથી એ વિચારને જોડેલું મહત્ત્વ અપાય એટલું બોધ્યું છે, અને વાચકનું હૃદય તે પ્રતિ બળાન દોગમાં એ ભાગ આપવો અમને ઉચિત લાગે છે

“આ રીતે એ મન ખામતો ફરી ફરીને ચારિય ઉપગ આવીને આધાર રાખે છે જે સારી જો હોય તેજ સારી પત્ની ચર્ચક, અને જે ધર્મમય જો હોય તેજ સારી સ્ત્રી ચર્ચક પત્નીત્વમાંની ગણીને જોખમદારીને પહોંચી વળવા માટે જે ક્ષમાપણ અને બળતી જરૂર છે તે એક પ્રભુ વિના અન્ય મંત્ર આપી શકે તેમ નથી જ્યારે તેની લુવાની જતી રહે, ગાનની લાની ચાની જામ, આખની ઝમક હોય નહિ ત્યારે પણ તેના પોતાની દૃષ્ટિએ ખૂનસુરત જણાય માટે યાગિયનું જે જનાહીંગ મેળવતું જોઈએ, આત્માનું જે મૌનદર્શ મેળવતું જોઈએ, તે દ્વગ પ્રભુ વિના બીજો કદિયા મેળવી શક્ય તેમ નથી પોતાની જાનને અને પરિગિત જીવનમાં અન્ય સર્વને આશીર્વાદરૂપ થઈ પડાય એવું તર્કન કરતા તે ફક્ત પ્રભુજી રીખની શકે

પ્રેમના પ્રથમ સ્વપ્ના શા દતા, પ્રેમ એટલે પ્રથમ, લુવાનીમાં મોઝ અર્થ થતો હતો, તેની આર્થ પડીના જીવનમાં ધારી વાગ જે પ્રેમની નિષ્ક્રિયાઓ નિવડે છે, આ સ્વપ્ના મ્વા અસોપ ચર્ચ જામ છે, પ્રેમના સાદસનું મ્વુ નિર્જીવ પરિણામ આવે છે, તેની મરણામલી કરવા કરતા વધારે દિવગીરીભર્યું કાર્મ આ કુનિયામાં છે નહિ આદની મધી દિવગીરીઃ બરી નિરાશાઓ શા માટે ચતી દરો ? આદવી બરી લગભાગાઓ ધૂગમાં શાને રમણાગાતી દરો ? આ સર્વ સ્વપ્ના સાચા પડવાનો, આ માગાઓ તાણ અને મહેકભરી રાખવાનો શુ કાર્મ રતો નહિ હોય ?

છે, મને છે, પણ તે વર્ષમા-આરિ-યમા છે. સુવતી લગ્નવેદી મમક્ષ દમતી, મધુગ્ધ ગાતી જય છે, પણ તેને ખ્યાન છે - તે પોતાના ધર્મ, મરને, જાણ્યા વિના ત્યા જગે તો તે લગ્નવેદી નહિ મંદે પણ તેના અવિદાન માટેની ભલકતી આગ્રહ નિમગ્ને ? જે આ સૃષ્ટિના આદિ છે, અને જે અંત છે, તે પ્રભુ સાથે પોતાનું ઇશન એક તન્મય કરતા સુધી આ વેદી મમક્ષ જતા તેણે થોભી જલુ લેઈએ માનુષી પ્રેમ ધણોજ મૂલ્યવાન છે, પણ તેથી કાંઈ હૃદય સર્વદા ધરાવતું નથી. કમોદીના મમય આવશે, ગુચ્છલુભ્યો પ્રમગો આવશે, ગુમો યવાનો વખત આવશે, નિગરાઓ થશે, દુઃખ અને દિવગીરીના પ્રમગો આવશે, તે મમયે પ્રભુ વિના પથ કાપવો વિકટ થઈ પડશે પરંતુ તેની કૃપાથી, તેના સાલિપથી, જે કૃપો આજે કમી રૂપ દેખાય છે, તેજ આનતી કાલે ખીપશે અને શઃઆતના પ્રેમના ચર્ચા, વગી પાછા શાંતિ આનંદના ગદ ગચશે, અને તે ગદમા વડપણમા આગ્રમ, નિગત અને શાંતા મગશે 'x

પચીએક વર્ષ પગ ઝોનીનીઆ સ્કીનર નામના જાણીતા ઇમેન્ટ સ્ત્રી લેખિકાનું Woman & Labour એ નામનું એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારે પાશ્ચાત્ય જગતમા એથી મહોદી ચર્ચા થવા પામી હતી અને અમે ભૂખના ન હોઈએ તો રેબુ એક રેબુઝના તત્ત્વી કમન્યુ. ટી. સ્ટેટ એ પુસ્તકને "સીઓનુ યાઈમન" એ નામનું ઉપનામ આપ્યું હતું ખરે, સ્ત્રી જાતિની વકીનાત કરતું એ એક ઉત્તમ પુસ્તક છે, એમ તેના પરિચીનતથી ખાત્રી થશે આવા મગ્મ અચનો ગુજરાતીમા તરજુમો થાય એમ કોણ ન ઇચ્છે, અને જાણીતા બ્રહ્મપદેશક શ્રીમુત મણિનાન છોટાવાય પાગેએ એકાદ પુસ્તક લખવાની ઇચ્છા દર્શાવી ત્યારે તેમને આ પુસ્તકનો તરજુમો કરી આપવાનું કાર્ય મોપવામા આવ્યું હતું, અને તેમા એઓ સકળ નિવડ્યા છે.

લેડી વિલાજ્ઞન નીનકડે, સદગ્ધ પુસ્તકની મમાલોચના, અનુવાદકની ઇચ્છાથી, કરી હતી, તે એ પુસ્તકમા લખાન કરવામા આવી છે, એ લેખમા અમનું દોહન કરેલું છે, અને એમના જેવા એક પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રી ગ્રેન્ટ્યુએટ, એ પ્રિય પરત્વે શા વિચાર દર્શાવે છે, એ જાણવા માટે આપણને સ્વાભાવિક રીતે ઊત્કંઠા થાય જ. તેથી તેમાનો કેટલોક અગ યનો ભાગ અમે નીચે આપીએ છીએ

“ આ જમાનામાં ઘણી સ્ત્રીઓ યુરોપ, -અમેરિકામાં-કાનક, ગાદીમાં તરીકે તેમજ ટપાલખાતા, અને બીજા ખાતામાં નાની નાની તોફારીઓ કરે છે અને કુવાળી કે અનાથ સ્ત્રીઓ આથી કરીને પોતાના કુખને ભાગ્યેય ચતી મળે છે પણ તે માથે તેમના તે જીવનમાં કાનક જોખમો રહેના છે, કેમકીનીરો કહે છે કે અમે એવા જનસમાજ ઇન્ડીએ છીએ કે આ જાતિને પુરુષ વર્ગ તરફથી લયનું કારણ ન રહે ખરેખર એ સ્થિતિ તો આ દુનીઆ દુનીઆ રહેશે અને તેના પુરુષો પુરુષો ગૃહેષુ ત્યાં જુની આવરાનો મંભવ જણાતો નથી પણ એમણે તો ખરૂં છે કે જેમ સ્ત્રીઓ છુટથી ફરતી ફરતી યાય, ધધામાં પડતી યાય અને તેમને વિગ બેઠના દષ્ટિમિન્દુથી જોવામાં ન આવે તેમ તેમ એ જોખમ મટેમ અમે ઓછુ યાય અને તેજ માર્ગે ઓછુ ઘરા મભવ છે માફી પડે ગૃહેનાં બાઇઓ પોતાનું આ જાતિનું કામ પણ મમય જૂવી શકતી નથી, તેમજ તે વર્ગના પુરુષો એ કાગલથી સ્ત્રીઓને મનુષ્યો નહીં પણ આ જાતિ વિગિષ્ટ દગ્દગેશ ગણે છે નિમ્નમેદ તેમના મનને છોડી શકેના નથી

ઉપર કહ્યું તેમ ધધામાં સ્ત્રીઓને જોખમ છે પણ માથે આ જાતિને એ જોખમોથી મુક્ત થવાનો માર્ગ પણ એજ છે છતાં એ જોખમ વહોગવા જેવું છે કે કમ એ પણ નિશ્ચિતતાથી કહી શકાય નહીં

બીજા વર્ગની સ્ત્રીઓ જે પુરુષાની નરેમરીના કામ મે છે તે મજૂર વર્ગ છે તેઓ જે કામ કરે છે તેને પશ્ચિમમાં તેમના વગ અને મતાન તરફ દુર્વક્ષ ગૃહે છે એ તો જાણીતી સાત છે તેઓ ધનની કમાણીમાં ઉમેરો કર છે એ ખરૂં છે પણ તેથી ઘરમાં સુખ આધન નથી છે કે નહિ તે મદદ પડતું છે તે વર્ગના પુરુષો ૧૩ વગેરેમાં વધારે ખરચ કરી નાખના સક્રિયમાન યાય છે એ તો દેખીતું છે તે વર્ગની સ્ત્રીઓના જીવન અમત-અમત ચર્મ જાય છે, તેમની નીતિ શિથિલ યાય છે અને આર્થિક રક્તક્રતાથી ત્યાજીપણુ આવવું જોઈએ તે જોવામાં આવતું નથી પગારીનતામાંથી છટવા માટે જો આ મહેનત આ અતિ જમ આધન હોય તો તે નિર્મથક છે એમ કહીએ તો ચાલે મામાન્ય વ્યવહારમાં એવી સ્ત્રીઓ કામ રીતે સ્વતંત્ર નથી તેમજ તેમના મામલે તથા પોતાની જાત માટે મર્યાદા પુરુષને આધારેજ પડેલી છે પુરુષો તેમના પ્રત્યે મન ગમતો વ્યવહાર કરી શકે છે એ વર્ગ અગ્રાત છે અને તેમના પછી મર્યાદા અનુમાન ના માફી શકાય પણ તેમના આધાર મિત્રાય પણ પરાધીનતા જે કુવાનો માર્ગ માત્ર મહેનત છે એ મિદ કરવું નુરૂપ છે

પાલમોદ સ પાલિત હિન્દી માફિક નામના પારસી માસિકમાં આવી હતી પણ એમાંની દલીલો પોતાને પસંદ ન પડવાથી માઇસોર યુનિવર્સિટીના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રોફેસર વાલીઆએ તેના રદીઆ એક જુદી લેખમાંના લખીને આવ્યા હતા અને એ તેમ સંગ્રહ પછીથી એમણે નવેસર *The Ethics of feminism* એ નામ આપીને ઈંગ્રેજીમાં ડ્રાવ્યો હતો અને ટુરંતજ આપણે અહિં તેમ પરદેશમાં મારો લોકાન્દ પામ્યો હતો એ લેખો વાચતા જપ્પારો કે તેમણે એ ચર્ચામાં મધ્યસ્થ માર્ગ ગ્રહણ કરે છે તે જેમ બહવારે તેમ અમતોન છે

સોમાઇની હસ્તક સ્ત્રી ઉપયોગી પુસ્તકો નખાવવાને ઉપર જણાવ્યું છે તેમ વીક લીક ફોડો છે અને તેમાંના એકમાંથી આ પુસ્તક ગ્રજાગતીમાં લખી આપનારું શ્રીમતી સરોજિની બહેન મહેતા એમ એ ને સોપવામાં આવ્યું હતું

એ બહેનની કનમ તેજસ્વી અને તીક્ષ્ણ છે અને એમના પિતાશ્રી ગંગરથ મહાભાઇની પેઠે એઓ પણ ગુજરાતી, શુદ્ધ અને મરગ વમે છે

સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યના અને સ્ત્રી હકના શ્રીમતી સરોજિની બહેન ચુસ્ત દિમાયતી છે એમને મૂળ તેમજની જ્ઞાતિ દલીલો એમને નજર રચે તેથી જ્યાં એમને વિરુદ્ધતા જણાઈ ત્યાં પ્રતિનોદમાં પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય વ્યક્ત્યો છે, એ રીતે ગુજરાતી વાચકને એ ચર્ચાની બને માણુ જોવાની તક મળી છે જો કે તેથી મૂળ તેમજને કલાચિત્ર કંઈક અન્યાય થવાનો ભય રહે છે

આખા પુસ્તકમાં બન્ને ઉપર જણાવ્યું તેમ તેમજ તદ્દત્ત્યવૃત્તિ ભાગી, સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યના દિમાયનીઓ અને તેના વિરોધીઓની દલીલોમાંથી મધ્યસ્થ પણ ઉત્તમ માર્ગ તારવી કાઢી, જે નિર્ણય પર આવે છે તે એમણે નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે અને તેમાં આપણને એમનો નારી જાતિ પ્રત્યેનો તદ્દન પૂર્ણભાવ વ્યક્ત થાય છે, તે વિચારો, આ પ્રકરણના મધ્યાગ જે અવતરણ ઉતાર્યું છે, તેને ખરોખર મળતા આવે છે

‘ ઉપર સૂચવેલા માર્ગ પણ ફેરફાર એવા ઉદ્દામ નથી કે જેથી કુટુંબ સરવાળા કાંઈ પણ સારા અથવા ઉપર અસર થાય અને જૂતકાળથી ચાલી આવેલી ધણી ખામીઓ એથી જરૂર દૂર થશે ખરી પ્રગતિને માર્ગ વિકાસ છે, અનેક જોખમથી ભરેલો જગતો નહિ. જૂતકાળની સ્ત્રી પુરુષની ગ્રામા

હતી, માતા તરીકે તે માન પામતી અને તેની આશા પગાતી. ઔદીક વખત તેના મૌદ્યથી અભયને પુરુષો અથ પૂજા કરતા, પરંતુ ઔદીક તરફ તિગ્ગકાગની દૃષ્ટિથી એવાણુ ભવિષ્યની ઓ આત્મ જ્ઞાનનાગી બનશે પોતાના દરબજાનું તેમજ પોતાના કર્તવ્યોનું એને જ્ઞાન રહેશે માન એનામા ઉદ્ધામ ન્યક્તિત્વનાદ પ્રવેશ ન પામે એટલું આપણે મનાગરાનું છે એ વ્યક્તિત્વવાદમાથી કન્યા નિગદિતતા કિત્તમ થાય અથવા નીતિથી શિયિનતા પણ આવે જૂનકાગમા એના જ્ઞાન ઉડા છતા મનુચિન દતા, એની નાબી બનું બોની અને મબીનતા મગની ભવિષ્યમા એની વાચાગના શિક્ષણને લીધે જની મહેશે માત્ર પુરની ખુશામન કરનાર તરીકે જીવનાની એ મપટ ના મહેશે એને પૂરે પૂરો વિકાસ પ્રાપ્ત થશે મૌદ્ય મત્ય અને પ્રેમથી ભરેને દિડોગે તે મનુચ્ય જાતિને જુનાગે માતૃપ માટે એ ભોગ આરવા તૈયાગ મહેશે છતા પણ યોગ્ય પ્રમગે પોતાની મુદ્દિનું અને મનુત્વપૂર્ણ હૈત્યનું ધન મનુચ્ય જાતિની એવામા અપર્યા કગે એમાદામ નિકને જુનામે જ્ઞાન આત્મભોગ આપ્યો પગતુ મગિયેટ બીચગ મગે એનામા અપ્રતિમ બુદ્ધિ અને દેની અશના મી રોધ્યા દતા વેસ્થાજતિ માગે લડત મનાવવામા વિલિયમ મગે મદખાનું અને તિગ્ગકાગ મદન કર્યા દતા, પરંતુ તે માથે જ્ઞેસશીને મદનરે નિત્ય વિરહતા માગે મુદ્ધ કર્યુ દતુ ' પુસીકુટ " જ્ઞેનમન મદખાન નિત્ય માગે આખો દનિયામા ફરે છે પગતુ કાન્સીમ મગે એ મગનગ શર કરવાની પહેન કરી દતી, રાજપુરશે મુદ્ધમા ઉતરરા તત્પગ દતા પરંતુ મથા કૌન મગનરે પોમર ઉકાની મુદ્ધ માગે નિરોધ મથો નિજાનશાસ્ત્રીઓ એના માટે નિનાતના દધિયારો મનાવ્યા પરંતુ મેરી એક ધ મૈપ (મીમ ક્યોરેન્મ નાગનગેન) એલો જ વાચન મિપાઈઓના દુખ દૂર કરવાનું માથે લીધું જૂનકાગના મદાન જ્ઞાનીઓએ-પ્રામીન દગનનો જગથોગ્ય, જસસકાળગ, જાતમમુદ્ધ શ્રીપૂણુ કે મદમદ પયગમગ એ મર્વેએ મનુચ્યજાતિને એકત્ર કગનાર સહાનુજૂતિની લાવના જ્ઞેવાની ન્યાશા ગખી દતી એમના આદર્શ ત્યારેજ ક્વીજૂત યશે કે ન્યારે ઓઓ યોગ્ય પ પ્રાપ્ત કરશે અને પોતાના નાગકોને દલુસગ્રામની કુ વીરતા નહિ પગતુ શાતિનો મદિમા, મેટુમિગ વ્વાચમયતા નહિ પરંતુ મામાગિક સહાનુજૂતિ, સક્રિયત દેસખમિત નહિ પગતુ અતગગ્રીય ન્યાયરત્તિ, ધનનૃણા નહિ પગતુ જ્ઞાન નૃણા એ સર્વ શીખવશે જૂનકાગમા માનનજાતિની નિષ્કળતાનું કારણ માતાઓ ત ક્થી યોગ્ય પ્રોત્સાહન ન મન્યુ તે જ્ઞે મદ્ધ

પણ કાળે વિજય પ્રાપ્ત કરવો હોય તો તે માતાઓ દ્વારાજ થઈ શકશે તેઓ માનવ સૌદર્ય, માનવ સત્ય, માનવ શ્રેષ્ઠતાનો અખંડિત ગ્રંથ છે

ખીત્ત બે પુસ્તકો સ્ત્રીઓ ગૃહસંસારનો ભાર-વહન કરવા કેમ સમર્થ થાય અને તેમને તે સગળ થઈ પડે, એ દૃષ્ટિએ રખાવના છે અને તેમાની માહિતી એમને જરૂર મદદગાર થઈ પડે એ પુસ્તકોના નામોજ, “ગૃહવક્ત્રી” અને “ગૃહલક્ષ્મી કેવી હોવી જોઈએ,” તે તેમાના વિષયના સૂચક છે

“ગૃહવક્ત્રી” એ પુસ્તક મૂળ બંગાળીમાં રખાચુ હનુ તેનો લેખક રામસાહેબ દ્વિરાચર સેન બ. સારા અને જાણીતા લેખક છે અને એમનો બંગાળી ભાષા અને સાહિત્યનો ધર્મિદાસ-કવિતા યુનિવર્સિટીએ પ્રસિદ્ધ કરેલો એક પ્રમાણભૂત ગ્રંથ છે પ્રસ્તુત પુસ્તક-ગૃહવક્ત્રી એમણે પોતાની પુત્રીના ઉપયોગ અર્થે ચોક્કસ હતું અને એ નોંધપાત્રી અન્યના જોવામાં આવતા, તેમની માગણી પરથી એક પુસ્તક રૂપે તે તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું અને તે એટલું બધું ઉપયોગી જણાયું હતું કે કવિતા યુનિવર્સિટીની મેટ્રિક્યુલેશનની પરીક્ષામાં એ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવ્યું હતું એ પુસ્તકમાં નીચેના વિષયો અર્થમાં છે —

(૧) ગૃહિણી ગૃહમુખ્યતે (૨) સ્ત્રી કેળવણી (૩) માગ આપણી (૪) અવિભક્ત કુટુંબ (૫) સુગૃહિણીનું કર્તવ્ય (૬) નોકર પ્રત્યેની વત્તપૂર્ક (૭) નદીનો પ્રત્યેનું કર્તવ્ય (૮) દામ્પત્ય દ્વંદ્વન (૯) ઉપસહાર અને પરિશિષ્ટમાં વરવૈદ્ય-દેશી અને પાશ્ચાત્ય, તેમ કુનઝાડ અને ઘરખર્ચનો દ્વિમાસ એ વિશે માહિતી આપી છે

આ પુસ્તકનો તરજુઓ શ્રીમુત મહાશ્વરે કર્યો હતો એવું કહેલો છે, અગાઉ પણ એમણે બે પુસ્તકો બંગાળી પરથી સોસાયટીને લખી આપ્યા હતા અને તે અને આ પુસ્તક લખક તરીકે એમની કીર્તિમાં ઉમેરો કરે છે

“ગૃહવક્ત્રી કેવી હોવી જોઈએ” એ એક હરીકાષ્ઠી રખાવેલો ઈનામી નિબંધ છે સોસાયટીને સૌ. લક્ષ્મીબાઈ હરીઆણી ઈનામી નિમંષ ૩૬ મળેલું છે, તેમાંથી એ ૩૬ સોપનાગની ઇચ્છાનુસાર આ વિષયપર જાહેરાત આપી નિબંધો લખાવી મંગાવ્યા હતા તેમાં શ્રીમતી દ્વાળા બહેન બાત્નો નિબંધ ઇનામને પાત્ર જણાયો હતો એક સ્ત્રી લેખિકા પ્રસ્તુત વિષયને હાલના બદલાતા જતા સંજોગમાં કેવી રીતે વિચારે છે અને

બુદ્ધિ છે, એ પુરુષ જ એનું મૂલ્ય છે. એ નિષ્કાંક્ષનો ઉપસંહાર એ બહેનની પ્રમાણ કર્યો છે:

“પુરુષોએ કરેલા સુધારા સ્ત્રીની સહાનુભૂતિ વગર નિર્ધારક નથી. ઈશ્વરે સ્ત્રીને હૃદયનું પ્રાધાન્ય આપ્યું છે અને ગૃહાંગણને દીપાવવાનું મહાન કર્તવ્ય સોંપ્યું છે તો તેમાં ઈશ્વરદત્ત બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી સતોષ માનવો જોઈએ. મોજ શોખને બદલે મુંદરતા, ફેશનને બદલે શિષ્ટતા ને પ્રતિષ્ઠા, દાંને બદલે પ્રસન્નતા ને આત્મસંતોષ, દરવા દરવાના શોખને બદલે પરસ્તાન ખનાવી ત્યાં શાંતિનું સામાન્ય સ્થાપવાના કામને સેવે છે. એક આદર્શ ગૃહિણી આદર્શ ગૃહમાતા અને કુટુંબ પોષિતાનો ભાર સરળતાથી વહી શકે છે. આદર્શ આર્થો ને ગુણમુંદરી જેવી સ્ત્રીને શું અશક્ય છે? તળી સ્ત્રીનો આત્મા મુંદરતા, સ્વચ્છતા, સુખ્યવસ્થા, બાળકો, ગૃહવ્યવસ્થા, અને એથી થે વધારે સુધારણા કરવા માટે સમર્થ છે.”

સંસાર એ કીડા બૂમિ નથી પણ એક વિઘ્ન છે. ગૃહિણીએ પોતાના પતિની કાજરીમાં તેની સદાયક અને ગેરહાજરીમાં તેની સ્થાનાપના ખતવા જોડેલી લાક્ષીય લેવી જોઈએ. બન્ને આપણે પાશ્વિમાત્મ કેળવણી લક્ષ્યે પરંતુ ભારતીય સ્ત્રીની બહેનોની મહાન કક્ષાનું મંદિર તે ‘ગૃહ’ અને એ કક્ષાનો ભોક્તા ને ‘પતિ’ આ બંનેની-કક્ષાની તે અધિકારી દેવી છે. એ મહાન ભાવનાના કીર્તિધ્વજને વિશુદ્ધતા, પ્રેમ અને ગાદીસ્થાના ત્રિરંગી રંગે ઝળહળતો ને નિષ્કંટક-નિષ્કલંક ભાવનાના વાયુમાં ફરફરતો રાખવો એ તમામ સ્ત્રીગૃહિણીની ફરજ છેજ. ભારતને નષ્ટ થતો અચાવવાનું એજ મહાન દયીયાર છે.

આપણી આદર્શ ગૃહલક્ષ્મીને-બંધે પછી તે ગમે તે સ્થિતિમાં હોય છતાં-નરનું કામકાજ તો થોડે ઘણે અંશે કરવું જ પડે છે, ઈશ્વરી કે કુદરતના કાયદા પાળવાથી જ ખરે આરોગ્ય મળી શકે છે, આરોગ્ય વિશુદ્ધ નીનિના તરતેનો સમાવેશ થાય છે અને વિશુદ્ધ પ્રેમ તથા નિર્ભય ભાવનાથી જગતને ટૂંકી શકાય છે.

વળી ધરો કે ગૃહલક્ષ્મી પોતે સંપૂર્ણ સમજદાર અને કેળવાયેલી હોય અને કદાચ તેના પતિમાં કોઈ જાતના દુર્ગુણ કે સમજદેર હોય તો પણ તેને નિભાવીને કે સમજાવીને તે દૂર કરી શકે છે. ગૃહલક્ષ્મીના ઉત્તમ ગુણો વડેજ ઘરની લક્ષ્મી-સંપત્તિને મોબો જળવાઈ રહે છે. માટેજ

કહેવાય છે કે સ્ત્રી તો ખરેખર ‘લક્ષ્મી’ જેવી છે. મનુષ્ય જીવનમાં જણ
 ધન મદાન કહેવાય છે. (૧) સ્ત્રી (૨) સંતતિ અને (૩) વિદ્યા તેમાંથી
 એક પણ ધન ઝોલું હોય તો તમે નેટલો વેંચવી માણુમ પણ નાનોથી
 જીવન ગુજારી શકો નથી. માટે દરેક બહેનની એ મુખ્ય કસ્ટ છે કે
 પોતે સુધરે અને અન્યને સુધારે. જીભનું જીવન સુધારવા જેવું એક પણ
 મદાન અને પવિત્ર કાર્ય છેજ નહિ. એ આશીર્વાદ આગળ અનેક પાપ
 અને દુઃખ દૂર થઈ જાય છે. શ્રદ્ધાસ્ત્રીની એ મદાન દરજ દરેક સ્ત્રીને
 શિરે મરજીએથી છેજ એ ભૂધવું જોઈએ નહિ.”

પ્રકરણ ૧૨

બુદ્ધિપ્રકાશ

“ હોમ અને અજ્ઞાનનો, નિઃશ્વય દુઃખ નાશ;
વિદ્યાની હૃદિ થવા, પ્રકટે બુદ્ધિપ્રકાશ. ”

(બુદ્ધિપ્રકાશ, મન ૧૮૯૬)

નામયિક પત્રોની કાગડિદીમા, મનુષ્ય જીવનમા મને છે તેમ, એક અમય એવો આવે છે, કે જ્યારે તે પૂરું મદાનમા ખીને છે અને તેની નુવમ સર્વત્ર પ્રમગી ગદી અને આદનાદક નિવડી, માગી નામના અને ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરે છે, પણ તેનો આધાર મુખ્યત્વે તેના મધ્યમકક્ષનીના વ્યક્તિત્વ પર અડનમે છે.

“ ગુજરાત શાળાપત્ર ” ને નવનગમે ખિનજ્યુ, “ નુદ્દર્શન ” ની પ્રતિષ્ઠા મણિનાને જમારી, “ માદિત્ય ” ને મહુભાનએ યશસ્વી કર્યું, ‘ નીમખી મગી ’ ની મિદ્ધિ અને સોકપ્રિયતા દાઝ મહમદ અનાગખીઆ મેળની શકયા, “ ગુજરાતી ” ને ગોગવવંતુ ઈન્જરામે ક્યુ તેમ “ બુદ્ધિપ્રકાશ ” ની કીર્તિ કવિ દનપતંગમે નસગી દત્તી, અને એમનો મદેશો ઝીનવા ગુજરાતી જનતા ને કાગે ચાતકની પેરે હિતુક નેતી દત્તી એ વ્યક્તિ દૂર જતા, ‘ બુદ્ધિપ્રકાશ ’ નું તેજ પલ્લુ માખુ પડ્યુ એમ વળાપગને જણાયુ હતુ જેની ગીને કમસ્યુ ટી. ગેડનો સ્વર્ગવામ થતા, સુપ્રમિદ્ધ ઇમેજ મામિક “ ગિયુ ઓફ ગિયુઝ ” તેનું વર્ગન અને પ્રતિષ્ઠા ફગી મેળની શક્યુ નથી, મેમિગદામ જતા તેનું અકનાડિક પત્ર ‘ નેશન ’ નું નરુ દણુધ ગયુ છે, તેની ગાયનીય સ્થિતિ કવિ દનપતંગમ મોસાનગીની મેસમાથી નિવૃત્ત થના, ‘ બુદ્ધિપ્રકાશ ’ ની થઇ પડી દત્તી.

એ સ્થિતિમા મુધારો કવવા કમિગી તરફથી બુદ્ધિપ્રકાશનું મપાદન કાર્ય જાણીતા વિદ્વાન શ્રીયુત ઝવેગીનાય હિમિનાસક યાસિકને મોપવા તજનીજ થઇ દત્તી, પણ નેમણે તે સ્વીકારવા નાખુતી દર્શાવી, એટલે બુદ્ધિપ્રકાશમા કયા નેખો જેવા તેનો નિર્ણય કવવા, ને પછી, એક બુદ્ધિ પ્રકાશ કમિગી નિમાર્ધ હતી ને વખતોવખત મગીને બુદ્ધિપ્રકાશમા દાખન કરનાના નેખોની પસંગી કગતી નેમ મોઝ અને હિતેજનપાત્ર જણાય તેના સખો માટે ઇનામની ગમ દરાવતી દત્તી.

બુદ્ધિપ્રકાશમાં રાજકીય અને ધાર્મિક લેખો નહિ લેવાનો પહેલેથી પ્રતિબંધ હતો અને પાછળથી સૃજારિક લખાણ લેવા સામે સ્થગ હતી. તેમાં વળી આસિ. સેક્રેટરીઓની પારંપાર ફેરફારી થતી, તેથી તેનું સંપાદન કાર્ય બહુ કઠિન થઈ પડતું અને ધોરણ એકસરખું સચવાતું નહિ. એ સંજોગમાં જે કોઈ લેખો મંગા આવે તે છાપીને બુદ્ધિપ્રકાશ કાઢવામાં આવતું હતું.

આમ, આખું તંત્ર એવા દ્વિધા આધિકારયુક્ત ધોરણ પર રચાયેલું હતું કે કોઈ એક પર તેના સંપાદનની પૂરી જવાબદારી રહેતી નહિ. આસિ. સેક્રેટરી બુદ્ધિપ્રકાશનો તંત્રી ખરો, પણ તેમાંના લેખ માટે પારિતોષિક આપવું હોય નો તેને બુદ્ધિપ્રકાશ કમિટીના અભિપ્રાય અને નિર્ણય મુજબ વર્તવાનું હતું; અને બને પણ એવું કે કોઈ લેખક પ્રસંગોપાત્ત લેખ લખી મોકલતો હોય તે કમિટીના એક સભ્યની લક્ષમણથી ધન્યમ પ્રેમજી નય અને જે લેખક તંત્રીને પારંપાર મદદ કરતો હોય તેને કોઈ પણ બદલો મળે નહિ. તે માટે કોઈ એક વ્યક્તિને દોષ દેવો, એ ખરોબર નથી. ખરી રીતે એ વ્યવસ્થા જ સવડભરી અને સંતોષકારક નહોતી. વસ્તુતઃ એ તંત્રજ દોષિત હતું; અને જ્યાં સુધી તંત્રીને તેના કાર્યમાં મમત્વ બંધાય નહિ ત્યાં સુધી તેમાં સફળતા પણ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? અને તેનું વ્યક્તિત્વ તો વિકસે જ કેવી રીતે ?

• કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા તે કાળે યુવાવસ્થાના ઉત્સાહમાં અને બિન અનુભવને લાંબને સોસાયટી વિષે એક વિવેચનાત્મક લેખ લખતાં, તેનું મુખપત્ર “બુદ્ધિપ્રકાશ” સારી રીતે નિકળતુ નથી તેનો દોષ અમે તે વખતના તેના તંત્રી પર મૂક્યો હતો પણ પાછળથી અમે જોયું હતું કે તે આલોષ અનુભવતો હતો અને તે અર્ધદિલ્લીકા માટે અમને ખરેખર ખેદ થાય છે.

સોસાયટીમાં લખત શયા પછી બુદ્ધિપ્રકાશ સાર સારા સાન લેખો મેળવવા અમે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. અમારા મિત્રો અને ઓળખીતાઓને લેખ લખી મોકલવા વિનંતિ કરી. કોલેજ દરબનમાં “સિક્રેટરી કમિટી” એ નામનો એક સંસ્થા કાઢી હતી, તેના સભ્યોને, જેઓ ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયા હતા અથવા ચવાની તૈયારીમાં હતા, તે અને અમારા એ સંપાદન કાર્યમાં સહાયના આપવા આગ્રહ કર્યો, અને તેમાં ઉત્તેજનનાં ચિહ્નો કેમકે દેખાવા લાગ્યા. ન્હાના મ્હોટા લેખો સારી સંખ્યામાં મળવા લાગ્યા અને તેમાં વિવિધતા તેમ નવીનતા આવવા માંડી.

માસિક ચાલ રૂમોનું નિકળતુ એટલે મર્વ વૃત્તિ અને વિચારને મંતો-
પવાનું મુશ્કેલ થઈ પડતું; અને મ્હોટા શ્રેણોના વિભાગ કરવા પડતા તેથી
તેની અસર, ધાખા ગાળાને લઇને, મારી જતી હતી; તોપણ ઉત્માદભયો
અમે તે કાર્યમાં અંતપૂર્વક પ્રવૃત્ત ગ્હેતા.

ચોક્કસ, ઐતિહાસિક રામ, ચોક્કસ વગેરે વાચવા મંત્રવવાનો
પહેલેથી અમને જાણ હતો અને મોસાઇટીની સાઇબ્રેરીમાંના 'ઇન્ડિયન
એન્ડ્રીકેવેરી' ના વૉલ્યુમો દાખલા આવતાં, તેમાંથી છુદ્દિપ્રકાશના દરેક
અંકમાં કંઈ કંઈ વાનગી આપના નિશ્ચય કર્યો અને એવી એક એ જાણી પણ
ખરી. પણ આનરરી સેક્રેટરીને એવી રીતે જાણવા એક ગીત વાંધા પડતું
લાગ્યું અને અમારી એ કમરને કમિટી અમલ, જે કે રોપપૂર્વક નહિ,
ગળુ કરી હતી, તે વખતે જ મગકાર તરફથી પ્રેમ એકટની રૂઢિએ જે તે
પ્રકાશન ઉપર તેના પ્રકાશકનું નામ આપવાની સૂચના થઇ હતી. એ પત્ર
કમિટીમાં મોકલ્યો હતો, અને તે વિષે ચર્ચા થતા, ઉપરોક્ત ગીતનો ઉદ્દેશ્ય
કરવામાં આવ્યો અને ત્યારથી મોસાઇટીના મર્વ પ્રકાશનો ૫૦ પ્રકાશક
તરીકે આસિ. સેક્રેટરીનું નામ આપવાનો હગવ થયો હતો.

ગજકીય લેખો તો ચેલાતા જ નહિ ધાર્મિક લેખો લેવાની મના હતી.
અમને નીતિ અને તત્ત્વચિંતનના લખાણ પ્રતિ પક્ષપાત હતો તે અરમામાં
થિઓમોફીકય સાહિત્ય થોડું ધાતુ વાચવામાં આવતું, અને અમારા મિત્ર
શ્રીયુત મણિલાલ નથુભાઈ દોશી, જેઓ દમજાજ સ્વર્ગગ્ય થયા છે,
પગમામાં એમના આત્માને શાન્તિ આપો-તેઓ અમને અવારનવાર નીતિ
અને તત્ત્વચિંતન વિષયક લેખો લખી મોકલતા પણ તેમાં કેટલાકે વાચક
લહેમી અને અંધશ્રદ્ધાથી ખની જવાની ભીતિ દર્શાવી હતી. થોડાક વર્ષો
પર 'છુદ્દિપ્રકાશ' માં અમે "ઐગાદના ઓલીઆઓ" એ નામક
ઐતિહાસિક લેખમાળા બરવાળાના જાણીતા સંશોધક અને અભ્યાસી
શ્રીયુત મનુભાઈ જોષાણીની લખેલી જાણી હતી તે ચમત્કાર ભરેલી હોઇ,
વાંધા પડતી જાણી હતી.

ગજકીય વિષયો સામાન્ય રીતે ચેલાતા જ નહિ, પરંતુ ગુજરાત
સભા સાર "ગામ પંચાયત" વિષે અમે એક લોકોપયોગી વ્યાખ્યાન તૈયાર
કર્યું હતું, તે છુદ્દિપ્રકાશમાં લીધું હતું. તે એમાં પ્ર લેવાય એવી દ્રશ્યાદ
મુખપત્રના એક જાણીતા માસિકના તત્ત્વ મિત્રે ઉઘાડી હતી, અને જે એ
દ્રશ્યાદ મોસાઇટીના તે અમલના પ્રમુખ પાને પહોંચી હોત તો જરૂર કાંઈક

ધમપછાડ થવા પામત. જો કે તે વિશે આંનરરી સેક્રેટરી પાસેથી અગાઉથી સંમતિ મેળવી હતી.

ફેલોવનું તાત્પર્ય કે જુદિઅકાસના સંપાદન કાર્યમાં પુરતી સ્વતંત્રતાના અભાવે અને એ કાર્ય કમિટીના વહિવટદારા, જો કે તેની સીધી દેખરેખ નીચે નહિ, થતું હોયને તેમાં કેટલીક વ્યવહાર મુશ્કેલીઓ રહેતી; પણ સમય જતાં, અને વધુ અનુભવ મળેથી તેને સુધારવાનો અને વિકસાવવાનો અવકાશ મળશે, એવી આશામાં તેનું તંત્રીપદ અમે નભાવે જતા હતા.

સન ૧૯૧૨ ના ઑક્ટોબર માસમાં લાલચાંકરભાઈનું અવસાન થયું. બીજે વર્ગે નવું કારોબારી મંડળ અધિકારમાં આવ્યું અમારા વિરુદ્ધ દોષને અંજલ કારણ મંઈ નહોતું, પણ અમને જીના કાર્યકર્તાઓના સહાયક તરીકે સમજવામાં આવતા; એથી અમારી સ્થિતિ બહુ ગંભીર અને કફેાદી મંઈ પડી હતી. સર રમણભાઈ અને અન્ય સભ્યોની નૈતિક હિમ્મત અમને મંળી હોત નહિ તો આસિ. સેક્રેટરીના પદેથી તુરતજ અમે છૂટા થયા હોત.

અમારી મુશ્કેલીઓ એક જ દાખલો આપીશ.

સન ૧૯૧૫ માં સુરતમાં પાંચમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ મળી હતી, તેમાં એક ઠરાવ પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની દાથપ્રતો, ઇતિહાસ, કળા વગેરેના નમુનાઓ, અવશેષ, ચિત્રો, મુર્તિઓ, સિક્કા વગેરેનો સંગ્રહ થવા રજુ થયો હતો અને એ ઠરાવનું અમે ત્યાં સમર્થન કર્યું હતું.

તે સમયે ગુજરાત સાહિત્ય સભાતા અમે મંત્રી હતા, તેથી ઉપરોક્ત ઠરાવને અમલમાં મૂકવા અમદાવાદમાં સાહિત્ય કળાનું પ્રદર્શન બીજે વર્ગે અમે યોજ્યું હતું અને તેનો ઉદ્દેશાટન વિધિ પ્રો. આનન્દરાંકર બાપુભાઈ કુવળા શુભ દરતે કરાવવામાં આવ્યો હતો; અને તે પ્રદર્શન સર્વ રીતે આકર્ષક નિવડ્યું હતું. પણ અમે તેના મુખ્ય સંચાલક હતા તેથી અમને કનડમલ કરવા ખાતર પ્રેમાભાઈ દોષનો ઉપયોગ કરવા બદલ એ પ્રદર્શનનું હોલનું બાકું લેવા દગાણ થયું હતું; એટલુંજ નહિ પણ "વસંત વિલાસ" જેવું જીની ગુજરાતી ભાષાના નમુનાની સુંદર દાથપ્રત, તેમાંનાં ચિત્રોને બિલાસ જણાવી, પાંધાલરી ગણુવામાં આવી હતી, જે દાથપ્રતને લંડનની ઇન્ડિયા સોમાઇટીએ મીક્રુત એન. સી. મહેતાના પ્રયત્નથી એમની પાસેજ સંપાદન કરાવી દાથમાં પ્રસિદ્ધ કરી છે, અને વર્તમાનપત્રોમાં તે વિશે કેટલીક નિરંધક ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.

તે પછીથી સોસાઈટીનું સભ્ય કામઠાજી અને એક યંત્રવત્ કરતા દતા. અમારો સભ્યો ઉત્સાહ ભાંગી ગયો હતો; નોકરી કરવા પુરતું જે તે કામને સંભાળતા કે તેમાં કસુર થવા પામે નહિ.

એ વર્ષોમાં દેશ પુષ્કળ પ્રગતિ કરી રહ્યો હતો. માંધીજી અમદાવાદમાં આવી રહ્યા હતા. યુરોપના મદાભારત યુદ્ધે સૌને અચંચ અને પ્રગતિમાન કરી મૂક્યા હતા. માત્ર સોસાઈટી જુને થીજે ધીમી અને એકસરખી ગતિ કરતી હતી.

પ્રથમ હન્ડુલાલના ‘નવચંચને’ અને તે પછી તુરતજ હાથમદમદ અક્ષરખીઆએ ‘વીસમી સદી’ કાઢીને યુજરાતી માસિકોમા નવું ચેતન રેડ્યું હતું; અને હાથમદમદે તો વીસમી સદીને સચિત્ર કરીને તેમ લેખકવર્ગમાં કંઈને કંઈ પરિતોષિક આપીને યુજરાતી માસિકોમાં પરિવર્તન કર્યું હતું.

એ બધાંની સહઆમણીમાં યુદ્ધિપ્રકાશ જાંબુ’ અને મોશું’ દેખાતું અને તે વિંગ સખત દીકા પણ થતી હતી.

એક નમુનો નીચે ઉતારીએ છીએ:

‘પરંતુ આજના યુદ્ધિપ્રકાશમા એનું ભૂતકાળનું ગૌરવ કાયમ રહ્યું નથી. એની મત અને ચાલુ અવસ્થાએની તુલના કરીએ છીએ ત્યારે એની પૂર્વ સ્થિતિને માટે જોડણું માન ઉપજે છે તેટલીજ એની અત્યારની દીન-હીન દશાને માટે દયા આવે છે. જે યુદ્ધિપ્રકાશને માટે પહેલાં “ ક્યારે પ્રસિધ્ધ થાય ? ” એ વાતની વિચારવિલાસીઓમાં આવરતા રહેતી તહેનો અત્યારે ભાવ પણ બદલે ઓછા પૂછે છે. જે થોડાં વર્ષો ઉપર માસિકોને મોખરે હતું તે અત્યારે સૌની પાછળ પડી ગયું છે... ..

તેથી એ સંસ્થાના કાર્યવાહકો તહેમજ સભ્યોએ આ બાબત ઉપર સત્વર લક્ષ આપવું જોઈએ. અને યુજરાતી ભાષાની સેવાનો પોતાનો જે મૂળ ઉદ્દેશ તહેની સાધનામા અત્યુપયોગી થઈ શકે એવવા આ પત્રના ઉદ્ધારના ઉપાયો યોજવા જોઈએ.”

[વિશ્વનાથ બટ, વસન્ત, પુ. ૨૧, અંક ૧૦, કાર્તિક, સં. ૧૯૭૮.]

સન ૧૯૨૦ માં દી. બા. કેશવલાલભાઈ સોસાઈટીના પ્રમુખપદે ચુંટાતા અમારા કાર્યમાં કેટલીક સરજતા થવા પામી હતી અને અમારી અનુકૂળતા પણ વધી હતી; પણ કામગીરી મોંઘવારી અને બીજી કેટલીક

નવી પ્રવૃત્તિઓ મોસાઇટીના અંગે આરંભી હતી, ને નવો વધુ ખર્ચ કરવા જતાં, સંકેતથી પકે, તેથી બુદ્ધિપ્રકાશની હીન સ્થિતિ અમને સાતતી હતી; તેમ છતાં તે વિશે તાત્કાલિક કાંઈ નવું પગલું ભરવા ઇચ્છા થતી નહોતી અને તેનું કારણ વાસ્તવિક, આર્થિક પ્રથ જ હતો.

અમારી સુશકેલીઓનો કાંઈક ખ્યાલ આપવા તે વખતે યુગધર્મમાં 'સાહિત્ય પ્રકાશક સંસ્થાઓ' એ વિશે શ્રેષ્ઠ લખતા, બુદ્ધિપ્રકાશને લક્ષીને, નીચે પ્રમાણે મોંઘ અંગે કરી હતી:

"તે (મોસાઇટી) એક સાર્વજનિક સંસ્થા છે અને તેનો વહીવટ પ્રભુ દસ્તક છે; પણ એક જાણીતા અંગ્રેજ વિવેચક મિ. મિડલ્ટન મરેએ જણાવ્યું છે તેમ, આવી સંસ્થાઓમાંથી વ્યક્તિત્વ એટલું ઓછું થઈ જાય છે કે તેની વાસ્તવિક અસર લગભગ અડધી ઓછી થઈ જાય છે; ને તે વ્યવહારમાં સ્થાપિત અને મિશ્ર થએલા માર્ગે પ્રવર્તે છે. નવા સાદમ ઉપાડી ચેવાની કે પ્રયોગ કરવાની તેને ઈચ્છાવૃત્તિ જ થતી નથી."

ત્યારબાદ ૧૯૨૪ના ડિસેમ્બરમાં પહેલી ગુજરાત પત્રકાર પરિષદમાં 'ગુજરાતી માસિકો' એ વિષય ઉપર નિબંધ વાચતા, અમે બુદ્ધિપ્રકાશ વિશે લખ્યું હતું, કે,

" 'બુદ્ધિપ્રકાશ' તો જીનું માસિક છે. તે નામ સાથે કવિ દલપતરાજનાં સ્મરણો જોડાએલા છે, મોસાઇટી જેવી સાધનસંપન્ન સંસ્થા તરફથી તે પ્રસિધ્ધ થાય છે. તેમાં સામાન્ય રીતે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સમાજસુધારો અને કૃષ્ણવૃણી વગેરે જ્ઞાનના, નીતિપોષક અને ઉપયોગી માહિતી આપતા લેખો આવે છે, પણ તેનું વ્યક્તિત્વ લેલું માત્રમ પડી આવતું નથી એ તેની કમીના છે."

['ગુજરાતી માસિકો'—પહેલી ગુજરાતી પત્રકાર પરિષદ, સન ૧૯૨૪—અમદાવાદ]

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ પ્રતિ આડ કતરી રીતે ધ્યાન દોરી, અમે સંતોષ માની, બેસી રહેતા નહોતા; પણ એમાં શી ગેતે સુધારા અને ફેરફાર થઈ શકે તે વિશે વારંવાર પ્રશ્નપાશી દી. બા. કેશવલાલ ધ્રુવ અને ઓન. સેક્રેટરી સર રમણભાઈ સાથે ચર્ચા કરતા અને તેમાં એમ માલમ પડતું કે બુદ્ધિપ્રકાશ પાછળ વધુ નાણાનો વ્યય કરવા જતાં, જે નવી પ્રવૃત્તિઓ—જેવી કે પ્રાચીન કાવ્યોનું પ્રકાશન, મહિલાગ્રંથ, કોશનું કાર્ય,

લાઇમેરીની મજૂદિ—વગેરે ઉપાડી દની ને મંચવો ૧૨ અને ને સવાહમર્ચુ જણાયુ નહિ; નેથી બુદ્ધિપ્રકાશ જેમ ચાલે છે તેમ પ્રતિમાન રાખવું એવા નિર્ણય પર આવતા.

બુદ્ધિપ્રકાશ આહ્વાન મહામંદો અને રજીસ્ટર પુસ્તકાવયોને બક્ષીમ આપાય છે, પણ અમને એમ થયું કે તેનું કદ મોટું કરી તેમા ચિત્રો દાખવ કરી તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨૦૦ કે ૩૦૦ ગણવામા આવે, અને સોમાઈટીના મહામંદો તેમજ ૨૦૦૦૦ પુસ્તકાવયો, રૂ. ૧ થી વધુ કિંમતના સોમાઈટીના નવાં પુસ્તકો રૂ. ૧ ની ઉપગતી કિંમત મજરે આપીને તે પુસ્તક ખરીદ કરે છે, તેમ બુદ્ધિપ્રકાશનું ચાલુ વર્ષાજમ ૩ ૧૧૧ બાદ કરી વધારાની રકમ તેઓ આપના ખુસી દર્શાવે તો બુદ્ધિપ્રકાશમા સુધાગ વધાગ કરવાનું બદલું સુગમ થઈ પડે.

એ હેતુથી સોમાઈટીના ધાગધોળજી જે નુધારાતા અને નવેમર ગોળવાતા હતા, તેમા ઉપર મતવમની એક કનમ દાખવ કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ તે સૂચના કમિટીમા ગ્રાભ થઈ નહિ. એટલે બુદ્ધિપ્રકાશનું કદ વધારવાના કે તેમા ઘટતા સુધારા કરવાના વિચારથી અમે મુઝાતા રહેતા.

અમાગ અન્નિત ૩૧ દરિખસાદ નજરાય દેમાઈ તો બુદ્ધિપ્રકાશને એ પાનાનું અચિત્ર કરવાને દમેશ દમાણ કરતા અને કારોનાગી કમિટીમા પણ એમના આમદથી બજેટમા બુદ્ધિપ્રકાશનું કદ વધારવા, તેના ખર્ચમા રૂ. ૧૦૦૦) ત્રીજે વર્ષે વધુ મંજૂર કરામા આવ્યા હતા.

પણ એ મુશ્કેલી એટલેથી દૂર થાય એમ નહોતું, મામિકનું કદ મોટું કરતા, તે કામને પહોંચી વળવા માટે એક મદદનીશ તત્ત્વી જોડ્યો અને તેનો ખગાર જ આગરે ૩ ૬૦૦ થી ૬૦૦ થવા જાય, અને લેખકને કાંઈક પારિતોષક આપાય તોજ મારા અને ધાર્યા મુજબ લેખો મેળવી શકાય.

આ પરિસ્થિતિમા એ પ્રશ્નનો ઉકેલ થઈ શક્યો નહિ અને બુદ્ધિપ્રકાશ જેમ નીકળતું તેમ પ્રકટ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું.

તે અરસામા નડિયાદમા દશમી આદિત્ય પગિંદ મળી ત્યાં મળીતા શારદા મામિકના તત્ત્વીથી જાણથી રાયચુરા સાથે દરેક મામિકનું વ્યક્તિત્વ ખીચે અને દરેક માસિક કાષ્ટક વિશિષ્ટતા પ્રાપ્ત કરે, એ આશયથી પત્રકારોનું સંગઠન કરી અને સહકાર માધી દરેકને યોગ્ય જે વિષયો વખાઈ આવે તે એકબીજા માસિકોમા વહેંચી દેવા, અને તે પ્રશ્ન વિચારવા માટે માસિકોના તત્ત્વીઓનું સમેલન લરવાનું પણ એમણે સૂચનું હતું.

એવા પ્રકારની પુસ્તકપ્રકાશન સંબંધમાં સદકાર કરવાની યોજના પૂર્વે અમે યુગધર્મમાં “આપણી સાહિત્ય સંસ્થાઓ” એ વિશે લખતાં ચર્ચા હતી; અને અમને લાઘવી રાવચુરાના વિચાર પસંદ પડ્યો તેથી તે સાથે સંબંધ થઈ, એ પ્રશ્ન વિશે ચારદાના તંત્રી અંકમાં એક નજરેપત્ર લખી મોકલવાનું સ્વીકાર્યું, અને એ પત્ર અમારા ખતેની સંયુક્ત સહીથી પ્રસિદ્ધ થયો હતો. પ્રસ્તુત પત્રમાં લેખકને પારિતોષિક આપવાનો મુદ્દો અમે અમારા તરફથી ઉમેર્યો હતો.

સદરજૂ પ્રશ્ન વિચારતા અમને થયું કે કાશીની નાગરી પ્રચારિણી સમાજે તેના મુખપત્રને માસિકમાથી ત્રિમાસિકમાં ફેરવી નાખી, હિંદી પત્રકારિત્વમાં ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરી, મંદર અને સંગીત, સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને ભાષાશાસ્ત્ર વગેરે વિષયોમાં, સેવા કરી રહ્યું છે, તેના દાખલો બધા જોસ્તો થશે; અને એ નિષ્કૃષ્ટ પર આવતા, અમે કારોબારી કમિટીને જુધ્ધિપ્રકાશમાં ફેરફાર અને મુદ્દારણ સંબંધમાં એક પત્ર લખ્યો, તે નીચે પ્રમાણે હતો.

“જુધ્ધિપ્રકાશ” માસિકમાં ફેરફાર અને મુદ્દારા કરવા બાબત રીપોર્ટ

“ત્રીજો વરસે મેનેજિંગ કમિટીના કેટલાક મરણો તરફથી “જુધ્ધિ-પ્રકાશ” નું કદ વધારવા, તેને સચિત્ત કરવા અને બીજી રીતે તેમાં જરૂરી અને યોગ્ય મુદ્દારાવધારા કરવા સૂચના થઈ હતી અને બહારનો વાચક વર્ગ પણ તેમાં સમયાનુસાર ફેરફાર થવા વારંવાર લીકા કરતો રહે છે.

મદરજૂ સંજોગોમાં તેની અવસ્થા સંબંધી નીચે મુજબ ફેરફાર સૂચનાઓ કરવાની રજા લઈ છું:—

(૧) જે લેખો સ્વીકારવામાં આવે તે બદલ દર પૃષ્ઠે આદ આનાથી રૂ. એક સુધીનું લેખકને પારિતોષિક આપવું.

(૨) તેમાં ભાષા, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, વિવેચન, આત્મીય કાવ્ય, સંજોગન, પુરાતત્વ એ વિષયોને ખાસ પ્રાધાન્ય આપવું.

(અ) “જુધ્ધિપ્રકાશ”ને ત્રિમાસિક કરવું; આથી સંપાદન કામમાં કેટલીક અનુકૂળતા થશે.

(બ) પૃષ્ઠ આસરે ૧૦૦ થવાથી લેખોની વિવિધતા વધશે.

આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા થવાથી હું માનુ છું કે તે મારી ગીતે સાદિત્વ
મેરા કન્વાને શક્તિમાન થશે, અને એક માગ વિવેચનાત્મક અને પૂર્ણાત્મ
વિષયક પત્રની ઉત્પત્તિ છે તે એથી પૂરગણે.

અમદાવાદ
તા - ૨-૩૧

}

વીં સેવક,
હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ

ઉપર મુજબ ફરદાર કરવાથી આશરે રૂ. ૧૨૦૦ નું વધુ ખર્ચ થતું
હતું, પણ તેમ કરવા આ મારું ખુશી હતું. ત્રિમાસિક કરવાથી મુદ્દ
વાચનનો ભોગને સતત ચાલુ રહેતા તે કાર્મિક ઓછો થવા પામશે એમ
ધર્મ. પૂછોની મંખ્યા એકસાથે અને સામટી ૧૦૦ થી ૧૨૫ થવાથી
લાગા લેખો લઈ શકાશે એટલું જ નહિ પણ તેમા વિવિધતા આવી શકશે
અને વળી લેખકોને પારિતોષિક આપવાનું ધોરણ નક્કી થવાથી ભુદા ભુદા
વિષય પર વાચનીય અને અભ્યાસપૂર્ણ લેખો આપવાનું સૂત. થશે

સુભાગ્યે છેલ્લા બે વર્ષના અનુભવ પછી અમે કદી ગફીએ કે એ
અખબરો સફળ નિવડ્યો છે અને તે મતોપકાશક જણાયો છે.

શુદ્ધિપ્રકાશને સચિત્ત કરવું જોઈએ એમ કટનાક મિત્રોનો આગ્રહ હતો,
અહિ પણ નાણાનો પ્રશ્ન જ આડે આવતો હતો. કટવા અને નવા ચિત્રો
આપવા એને મર્યાદા નહોતી. છેવટે પ્રયોગ તરીકે આપણા અમરપદ્ય
વિદ્વાનો, કવિઓ અને લેખકોની છબી, પ્રતિ અંકમા આપવાનો અમે
નિર્ણય કર્યો અને એ યોજનાના પરિણામે, અમારું ધારવું છે કે નજદિકમા
મુજબ પ્રથમકારોની ચિત્રાવલિ મુજબની જનતાને ચરશે ધરવા
અમે શક્તિમાન થઈશું

વાચકની પ્રસન્નતા એજ મધ્યપણ માસિક કે પત્ર માટે તેની
અરજીવાનું ઉત્તમ પ્રમાણપત્ર છે. શુદ્ધિપ્રકાશ તેની પાછલી કીર્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત
કરે, એ અમારે મન મોટો મતોપ છે. પ્રજા એ હેતુ જગ આણે !

વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકો

"As Betrand Russell has said " we know: very little and yet it is astonishing that we know so much, and still more astonishing that so little knowledge can give us so much-power.

And so the scientist, conscious of the smallness of his knowledge and also conscious of the greatness of the power which so little knowledge has given him faces the future with courage x x x

Science looks forward with confidence and courage to the day when Man shall realise the best that is in him."

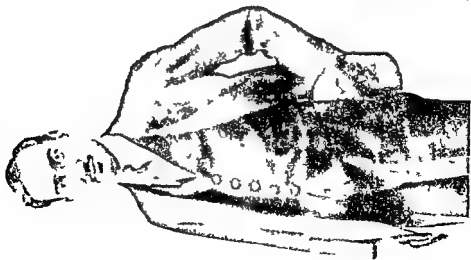
(The Story of Science, p. 352-53 David Dietz.)

વિજ્ઞાનના પ્રદેશમાં એટલી બધી નવી નવી શોધો આજુ થતી રહે છે કે ન્હાનું. દેખીતું મનુષ્ય પ્રાણી લવિષ્યમાં વિજ્ઞાન દ્વારા કુદરત પર વિજય અને કાશુ મેળવીને શું શું પ્રાપ્ત નહિ કરે, એ કહી શકાતું નથી.

આ પરિસ્થિતિ પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પ્રવર્તે છે. તેની સરખામણીમાં હિન્દુસ્તાન તદ્દન પછાત અને પરાધીન છે, કુદરતે જે અદ્ભુત સંપત્તિ અને સાધન હિન્દને બક્ષ્યાં છે, તેનો, વિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી, કેમ કામ લઈ શકાય તે આપણે કરી નજીવા નથી. જે કાંઈ પરદેશથી આવે છે, તે વાપરીને આપણે આનંદ પામીએ છીએ. એ વિપરિત સ્થિતિ છે અને તે અસહ્ય છે.

આ સંજોગમાં વિજ્ઞાનનું આદિત્ય આપણે ત્યાં ન ઉદ્ભવે એમાં શું આશ્ચર્ય છે ?

પ્રથમ તો એ વિષયના નિષ્ણાનો ઘેરા છે; જે ઘેરા ધણા વિદ્વાનો છે તેમને લેખન કાર્ય માટે પુરતા સમયનો અભાવ આવુમ પડે છે અને કદાચ તેનો અભ્યાસી, એ વિષયના પ્રેમથી આકર્ષાઈને, પોતાની માનુ-શાપામાં તે વિષય લખવા માંડે છે, ત્યાં ઉચ્છેદ્ય શબ્દોના માનુલાપમાં બરાબર

અંધમેન્ના પર્થોય શબ્દો ગોધી કાઢવાનું તેને કનિ ચત્ર પેટે છે, અને એથી કંટાળીને લેખક એ વિષયને પડતો મૂકે છે, અથવા તો જે કાઈ લખી કાઢે છે, તેમા સરળતા અને સ્વાભાવિકતા ન આવવાથી તે લખાણ મમજવુ અથરૂ થઈ પડે છે

છઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ આ જાતની અડચણ દૂર કરના વિજ્ઞાન વિભાગ ખાસ ગમ્યો હતો, એટલા કાળજીપૂર્વક વિજ્ઞાનના અભ્યાસીઓ એકત્ર મળીને, તે અંબધી યોગ્ય કાર્યક્રમ ગ્યો, અને પ્રો. માકગચદ જેવાના સાહના નેતૃત્વ હેઠળ ટ્રેલુક માર્મ્હર્ષક કાર્ય પણ ઉપાડી લેનામા આવ્યુ હતુ પણ એથી વધુ પ્રગતિ એ દોરમા તે પછી થઈ નથી

સોસાયટી દગ્તક પણ ટ્રેટ ફૂડો છે, જેનો ઉદ્દેશ વિજ્ઞાન અને ઉચ્ચ ઉદ્યોગને યજ્ઞતા પુરતમ વખાનવાનો છે, પણ ઉપર જે મુશ્કેલીઓ ગ્યુ કરી તેને નહને એ ફડમાથી પુરતમ વખાનરામા બદલ વિનબ થાય છે. ટ્રેલીક વાર પ્રયોગાત્મક નમુના રૂપ નખાણ મળે છે, પણ આવા વિષયમા તે વખાણ તદ્દન ખાત્રી લાયક, ચોક્કસ, ઠેાઠ રહિન અને મનોર કાન્ક માત્રુમ પડવુ જોઈએ તેના અભાવે તે ગ્રીકગવામા આવતુ નથી

જે સુન્દરદાસ મોખિમિટ્ટ ફડનો હેતુ ખેતીવાડીને લગતુ સાહિત્ય ગુજરાતીમા ગ્યાવવાનો છે તે સા ખેતીવાડી ખાતાને, જ્ઞાનથી ખાતાના અધિકારીઓને, એ વિનયમા ગમ લેતા ગ્રહગ્યોને ખેતીવાડી વિષે એક પુરતક લખી આપવા યોગ્ય લેખકની લનામણ કરના પૂઠયુ હતુ પણ એ મત્રગા પ્રયત્નો નિષ્ફળ મયા હતા

ખેતીવાડીનુ સાહિત્ય જેમણે ગુજરાતીમા બહોશુ વખેતુ છે, તે શ્રીયુત દુયેગય છોટાલાન અજારીઆને વખ્યુ ત્યારે નમગી આખને લખને 18 નવુ કાર્ય ઉપાડી લેવાની એમણે અશક્તિ બનાવી હતી

ન્યાયે તેઓ સારી રીતે કાર્ય કરી શકતા હતા ત્યારે સોસાયટીને એમણે 'ખાડ વિષે' એક નિમઘ લખી આપ્યો હતો, તે એ ધંધામા પ્રવેશ કરનાગને ઉપયોગી થઈ પડશે

શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ કુમેરદાસ, જેઓ અમદાવાદમા ખાડના મહાટા વેપારી છે, એમણે એમના પિતાશ્રીના સ્મરણાર્થે ૩ ૪૦૦)ની રકમ સોસાયટીને ખાડ વિષે એક પુરતક લખવા આપી હતી તદ્દનુસાર સોસાયટીએ એ પુરતક નખાવીને છપાવ્યુ હતુ.

શ્રીપુત્ર પર્ણન્યરાય વૈકુંઠરાય મેઠ રસાયન શાસ્ત્રના વિષયમાં એ સમયે એમ. એ; માં ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થયા હતા એટલુંજ નહિ પણ આન્સેલરનો સુવર્ણ ચંદ્રક મેળવવા લાગ્યશાળી નિવડ્યા હતાં. સૈંત્રાષ્ટીએ એમને સર પ્રદુલ્લચંદ્રના પુસ્તકોનો સાર લાગ ગુજરાતીમાં લેખી આપવા મુચ્ચુ અને તે કાર્ય એમણે ઉમંગલર ઉપાસી લીધું હતું. એ વિષયમાં રસ લેનારને આ પુસ્તકનું વાચન બહુ રસપ્રદ થશે.

માનસ શાસ્ત્ર પર પ્રો. જેમ્સનું પુસ્તક પ્રમાણભૂત ગણાય છે, અને તે આખા પુસ્તકનો તરણુમે ગુજરાતી વાચક વર્ગને બહુ મહેલો થઈ પડે તેમ અનુદૂળ પણ ન થાય. તેથી એ વિષય ઘટ્ટને યુનિવર્સિટીની એમ. એ. ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પાસ થનાર તેમ ન્યાયમૂર્તિ તેજંગ સુવર્ણ ચંદ્રક મેળવનાર પ્રો. હન્સિદ્ધભાઈ વળુભાઈ દિવેટિયા; જેઓ હમણાં મુખ્યાલ હાઈકોર્ટમાં ન્યાયાસને જિરાનું છે, તેમને તેનો અનુવાદ હું કાળમાં તૈયાર કરી આપવા વિનંતિ કરવામાં આવી હતી. તે વખતે તેમને સમય પણ વિશેષ હતો. એ વિષયનો અભ્યાસ પણ તાલને હતો એટલે એ ધમધમ કાર્ય એમણે હુંક મુદતમાં પૂર્ણ કરી આપ્યું હતું; અને એ અનુવાદનો સમર્થનમાં, તે પુસ્તકની પ્રસ્તાવનામાં એમણે લખ્યું હતું:

" જેમ્સના પુસ્તકનો અનુવાદ કરવા માટે એટલુંજ કારણ પુરું છે કે મનના વ્યાપારોનું ત્વેનું વર્ણન થતું આમેદુળ તથા અસરકારક છે અને આપણું દર્શનનું વર્ણન મુધારવા માટે તો જેમ્સનું પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી છે. "

ત્રીજે વર્ષે પડોદરા રાજ્યની ટ્રેનિંગ કોલેજની માતૃજા પગથી એની નવી આગતિ કરાવવામાં આવી હતી.

માનસ શાસ્ત્રનો વિષય અત્યાર ખૂબ ચર્ચાઈ રહ્યો છે, અને તે વિ. મમમ ખ્યાલ આપે એનું એક સ્વતંત્ર પુસ્તક બે જાતના લખી આપવાનું સોમશાષ્ટીએ થી. પ્રાણચયનમાં વિષ્ણનાથ પાડકને મોખું છે; એ વિષયના તેઓ ઉંડા અભ્યાસી છે તેમ આધુનિક દ્રવ્યાર પ્રવાદથી મારી ગીને પર્ચિયન છે. એમનું એ પુસ્તક નવાં થયે, અમારું માનનું છે કે નવન માનસશાસ્ત્ર પર આપણને એક કિમ્તી પુસ્તક પ્રાપ્ત થશે.

“ભુત્તર વિજ્ઞાન” એ એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ છે. આપણે રમિક ખીજી પ્રથમ વિજ્ઞાનનું પુસ્તક ગુજરાતીમાં નહિ જણાય, શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ પી દેરાસરીએ ઈંગ્લાંડમાં રહીને આ વિષયનો પદ્ધતિસર અભ્યાસ કર્યો હતો અને ત્યાંની જ્યોત્સોગ્રહન મંડળીના ફોટો પણ તેઓ નિર્માયા હતા. રાષ્ટ્રીય વિષયો જે મામાન્ય રીતે કહિન અને શૂંક માનુષ પડે છે, તેને સગળ અને રમિક બનાવવાની શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈએ એવી અજમ શક્તિ પ્રાપ્ત છે કે વિજ્ઞાનપર એમના લખેલા પુસ્તકો એક નવનકયાની પેઠે રસદાયક જણાય છે અને તેની પ્રતીતિ થતાં અમે વાચકને એમનું ભુત્તર વિજ્ઞાનનું પુસ્તક વાચવાની બનામણ કરીશું.

એ વિષય આપણે અહિં નવીન છે અને તેની વિગતો યાદ રાખવા જતાં આપણે સુઅવાઈ જઈએ છીએ, તેમ છતાં લેખકે ભુત્તરનું વિજ્ઞાન આપણને બહુ મરળતાથી અને અસગંધ રીતે સમજાવ્યું છે અને તેમાં અથગે અથગે ધગતા ચિત્રો આપી એ નિયત બાં આકર્ષક બનાવ્યો છે.

પોર્ડ કર્જનના સમયથી આપણે અહિં ‘સહકાર પ્રવૃત્તિ’ કાયદેસર દાખન થયતી છે, પણ તેની પ્રગતિ પ્રજામાં આપણે ઇચ્છીએ એવી હજી થઈ નથી, અને તેનું તંત્ર બંદોષ દરજ્જે સરકાર દસ્તક દોષને તેના વર્તિતમાં અનેક પ્રકારના અતગમ નકયા કરે છે.

એ પ્રવૃત્તિના સિદ્ધાંતો સમજાવણ એક પુસ્તક હિન્દ મેવન સમાજના એક સભ્ય મી વેકટ અમ્યાએ લખ્યું હતું અને તે એ નિયમમાં માર્ગદર્શક હોઈને સોસાઈટીએ તેના તરજુમો શ્રી નટવરલાલ હરિનાન લગનતી પાસે કરાવ્યો હતો. લેખક એક વખીન હતા એટલે સહકારી એકટનું એમને સાદું જ્ઞાન હતું અને તે નિયમને તેઓ યોગ્ય ન્યાય આપી શક્યા છે, એમ એ પુસ્તક સહકારી મન્યા તરફથી લવાતી પરીક્ષા માટે વાચના ઉમેદવારે અમને જણાવ્યું હતું.

આદાનશાસ્ત્ર પ્રવેશિકા એ પુસ્તક કવે’ યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાના અભ્યાસક્રમમાં એ વિષયને યાન મળ્યાથી લખાયું હતું. પ્રથમ લેખકે એ ગ્રંથ મરાઠીમાં વખી પછી ગુજરાતીમાં નખી આપવા સોમાઈટીને જણાવ્યું હતું. આપણી શાળા પાઠશાળામાં યોગ્ય પાઠ્ય પુસ્તકોની તગી માનુષ પડે છે અને તે ખામી દૂર કરવા સોસાઈટી દમેશ મદાયતા કરતી રહી છે.

દી આ કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી

(૫ ૧૨૮)

ચતી રહેતી હોવાથી તેનું વ્યવહારુ જ્ઞાન જનતાને આપી શકાય એવા આશયથી લોકોપયોગી વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના ઉપાડી લેવા કેટલાક અધ્યુઓ તરફથી મોસાઈટીને સૂચના થઈ હતી અને તેથી તે વિષયમાં શું સંગીન કાર્ય થઈ શકે એ વિષે વિચાર કરવા ગ્રે. કાન્તિમાત્રની અમદાવાદમાં દાજરીનો લાલ લઈને કેટલાક સમયપર એક મલા પલુ ગોઠવવામાં આવી હતી; અને એ સઘળી ચર્ચાના પરિણામે વિજ્ઞાનના બુદ્ધાબુદ્ધ અંગે ઉપર ત્રણથી પાંચ વ્યાખ્યાનોની વ્યાખ્યાનમાળા સ્થાપવાનો નિર્ણય થયો હતો. તે વ્યાખ્યાનરૂપ હોઈને પારિભાષિક શબ્દોની મુશ્કેલી ઝાઝી નહીં નહિ તેમ તે વ્યાખ્યાનો સમયોગ થવાથી તેમાં શ્રોતાવર્ગને તે વિષય અમજવામાં પલુ કેટલીક સુગમતા પ્રાપ્ત થશે અને લેખક મેળવવામાં જે મુશ્કેલી નહીં છે, તેટલે દરજ્જે વ્યાખ્યાતા મેળવતાં નહીં નહિ.

મોસાઈટીએ આ અખતરો શક કર્યો છે, અને આજપણ નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો અપાઈ ચૂક્યા છે:—

૧ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા નં. ૧

રેડિયો, વાયરલેસ અને ટેલિવિઝન

વ્યાખ્યાતા શ્રી. ધનંજયભાઈ કકીરજાધ, એમ. એ;

૨ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા નં. ૨

મજ્જનતંત્ર, ચિત્તશાસ્ત્ર, ભૌતિકવિજ્ઞાન અને ચિત્તશાસ્ત્ર.

વ્યાખ્યાતા શ્રી. પ્રાણજીવનભાઈ વિ. પાટક, એમ. એ;

૩ મૂર્ધ અને ગ્રહમંડળ, (૨) નભોમંડળ અને (૩) પરિમિત વિશ્વ, વ્યાખ્યાતા વિજયલાલ કનૈયાલાલ કુંવ. બી. એસસી. એસ. સી. ઇ.,

શ્રીયુત બાપાલાલ ગડગડામ વૈદ્યે “ ગુજરાતની વનસ્પતિ ” એ વિષય પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો લખી મોકલ્યા છે અને શ્રીયુત લક્ષ્મણ કલ્નાલુગમ વૈદ્યને આપેશવાદ, અણુવાદ અને ક્વોન્ટમવાદ એ વિષય પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપવાનું મોપાયું છે; અને જાણીતા અભ્યાસીઓને વિજ્ઞાનના એકાદ અંગ ઉપર, વિસ્તૃત ગીને પણ ગામાન્ય જનતાની દૃષ્ટિએ, ત્રણ કે વધુ વ્યાખ્યાન આપવા વખતોવખત લખી વિનિ કરવામાં આવે છે.

આમ આ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના સફળ નિવડી છે તેમ તે લોકપ્રિય થવા પૂરો મંલવ છે.

સોસાયટીએ કવેં યુનિવર્સિટિ અંગની પાઠશાળામાં અભ્યાસ માટે નિયત થયેલા આ વિષયનું પુસ્તક હાવાવાનું માથે લીધું હતું, એટલું જ નહિ પણ અહિંની ગુજરાત સ્ત્રી કેળવણી મંડળના વ્યવસ્થાપકો તરફથી એ વિષયમાં મદદ આપવા માગણી થઈ હતી, તેનો નીચે પ્રમાણે હરાવ કરીને ઉત્તર આપ્યો હતો:-

“ ગુજરાતી સ્ત્રી કેળવણી મંડળના સેક્રેટરીએને: સોસાયટી પાસેથી નાણાંની મદદ અને પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં મદદ મળવા માટે પત્ર આવ્યો તે વાચીને હરાવ કે તે મંડળના સેક્રેટરીએને સખી જણાવવું કે સોસાયટી તેમને નાણાંની મદદ કરી શકે તેમ નથી પણ તેઓ જે સ્ત્રી કેળવણીને સમતા પાઠ્ય પુસ્તકો તૈયાર કરાવવા ક્ષમતા હશે તે તે બાબત સોસાયટી ઘટતી વ્યવસ્થા કરશે. ”*

આપધિકારના સંપાદક સ્વર્ગસ્થ ચમનલાલ શિવરાંકરના જુના સખાણના પોટવામાંથી પદાર્થ વિગાન વિષે થોડુંક લખાણ મળ્યું હતું તે લેખકની વિધવાને ઉત્તેજન આપવા નિમિત્ત સદરહુ પદાર્થ વિગાનનું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું, પણ એ વાચ્ય પર એક સ્વતંત્ર પુસ્તક ગુજરાત કોમેજના ડિરેક્ટર મી. ધનંજીભાઈ ફરીસતાઈએ લખ્યું છે અને તે આપુ વર્મા બહાર પડશે. તે શાળામાં અભ્યાસ માટે તેમ આમાન્ય વાચન માટે ઉપયોગી થશે.

વનસ્પતિ શાસ્ત્ર-આર્થિક દૃષ્ટિએ-એ પુસ્તક એ વિવેચના વોટમના મોટા પુસ્તકો પરથી તારવી કાઢવામાં આવ્યું છે અને તે એ વિવેચના માણ અખ્યાપક અને કેળવણી નિષ્ણાત શ્રીયુત હોટાલાલ બાપજીય પુગળીએ તૈયાર કર્યું છે. અવકાશના અમરે તેનું વાચન શાનભોષક તેમ સમિકર્થ પડશે.

આપણી ઘણી વનસ્પતિઓ, તેનો ઉપયોગ ખેતીમાં નહિ મનખાથી ખેતમાં જાય છે, તેનો ઘટનો લાભ આપા પુસ્તકના વાચન અને અભ્યાસથી મેળવી શકાયો. એ દિશામાં આપણે ખાસ તક આપવું જોઈએ છીએ.

આ પ્રમાણે વિગાનને સમતા પુસ્તકે લખાવવા સોસાયટી ખનનો પ્રયત્ન આદરી ગઈ છે, પણ દિનપ્રતિદિન એ વિષયમાં નહીં નવી કાંઈ

ચતી રહેતી હોવાથી તેનું વ્યવહાર ગાન જનતાને આપી શકાય એવા આશયથી લોકોપયોગી વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના ઉપાડી લેવા કેટલાક અંધુઓ તરફથી મોસાઈટીને સૂચના થઈ હતી અને તેથી તે વિષયમાં શું સંગીન કાર્ય થઈ શકે એ વિષે વિચાર કરવા ગ્રે. કાન્તિવાદની અમદાવાદમા હાજરીનો લાભ લઈને કેટલાક સભ્યપર એક સભા પણ ગોઠવવામાં આવી હતી; અને એ સભાની ચર્ચાના પરિણામે વિજ્ઞાનના જુદાજુદા અંગો ઉપર ત્રણથી પાંચ વ્યાખ્યાનોની વ્યાખ્યાનમાળા સ્થાપવાનો નિર્ણય થયો હતો. તે વ્યાખ્યાનરૂપ હોઈને પારિભાષિક શબ્દોની મુશ્કેલી ઝાઝી નહીં તેમ તે વ્યાખ્યાનો મુખ્યેય થવાથી તેમા શ્રોતાવર્ગને તે વિષય સમજવામા પણ કેટલીક મુશ્કેલી પ્રાપ્ત થશે અને લેખક મેળવવામા જે મુશ્કેલી નડે છે, તેટલે દુર્ગળે વ્યાખ્યાતા મેળવતા નહીં નહિ.

મોસાઈટીએ આ અખતરો શરૂ કર્યો છે, અને આજપરેત નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો અપાઈ ચૂક્યા છે:—

૧ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા નં. ૧

રેડિયો, વાયરલેમ અને ટેલિવિઝન

વ્યાખ્યાતા શ્રી. ધનંજયભાઈ કકીરભાઈ, એમ. એ;

૨ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળા નં. ૨

મજબૂતતંત્ર, ચિત્રશાસ્ત્ર, ભૌતિકવિજ્ઞાન અને ચિત્રશાસ્ત્ર.

વ્યાખ્યાતા શ્રી. પ્રાણજીવનભાઈ વિ. પાટક, એમ. એ;

૩ મૂર્ત અને પ્રદર્શન, (૨) નબોમંડળ અને (૩) પરિમિત વિશ્વ,
વ્યાખ્યાતા વિજયલાલ કનૈયાલાલ કુવ ખી. એસસી. એમ. સી. ઇ.,

શ્રીયુત બાપાલાલ ગડગડદાસ વૈલે “ ગુજરાતની વનસ્પતિ ” એ વિષય પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો લખી મોકલ્યા છે અને શ્રીયુત ભદ્રસુખ કદનાણુગમ વૈદને માપેક્ષવાદ, અણુવાદ અને ક્વોન્ટમવાદ એ વિષય પર ત્રણ વ્યાખ્યાનો આપવાનું મોપાયું છે; અને જાણીતા અભ્યાસીઓને વિજ્ઞાનનાં એકાદ અંગ ઉપર, વિસ્તૃત રીતે પણ મામાન્ય જનતાની દૃષ્ટિએ, ત્રણ કે વધુ વ્યાખ્યાન આપવા વખતોવખત લખી વિનંતિ કરવામા આવે છે.

આમ આ વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની યોજના મફત નિવડી છે તેમ તે મોકપ્રિય થવા પૂરો મંભવ છે.

સોમાઈટીનું સુધારેલું બંધારણ

In one important respect England differs conspicuously from most other countries Her constitution is to a large extent *unwritten*, using the word in much the same sense as when we speak of unwritten law. Its rules can be found in no written document, but depend, as so much of English law does, on precedent modified by a constant process of interpretation. Many rules of the constitution have in fact a purely legal history, that is to say, they have been developed by the law Courts, as part of the general body of the common law

The Encyclopedia Britannica 11th Edition Vol. VII, p 15

ગુજરાતમાં સોમાઈટી એ પહેલ વહેણી સાલિય અને ફેગરબો રિપબ્લિક માર્ચનિક મંરથા દતી અને સન ૧૮૪૮ માં એની સ્થાપના કરવામાં આવી ત્યારે તેના મત્તામતે ઘોડાક અપવાદ બાદ યુરોપિયન અધિકારીઓ અને મિશનરી દના, એ પશ્ચિમિનિમા સોમાઈટીના વલિવટ માર કામ પુનત નિયમો ઘડી કાઢવામાં આવ્યા દના, તે ઘડી પચ્ચીમે કોં બરયા-થયા મંલેગોમાં અને વધના જગા કામકાજને પતેગી વગવા જુના નિયમો ફરી તપાસી રિચારી સોમાઈટીના બંધાગજનો ખગડો નવેસર ખગડ કરવામાં આવ્યો દનો

જેમ નવા મંલેગો ઉમા થતા થયા અને સોમાઈટીના વલિવટમાં અડચન થવા માડી, તેમ સોમાઈટીના મંચાવમે તેના ધાગધોગજમાં વખતો વખત ફેરફાર, સુધારા અને ઉમેગ કરવા રહેગ અને એવા મંલેગોમ ક્યા કરે સુધારો કરે અથવા છા મર નરી કરમ ઉમેગ, એ અવગત દમીકર સોમાઈટીના ઇનિદામ વિનામ ૨ મા મેગેસી છે +

મોસાઇટીના જોન. મેકેટરી બ્યા મુખી ધાનશાસ્ત્રી હતા ત્યાં સુધી તેના વહિવટમાં કાયદાની શુંય ઝાઝી નહતી નહિ, તેઓ પોતે તે શુંયને ઉકેલ કરતા હતા પણ સગ મળ્યાભાઈની માઠગી દગમિયાન અને તેમના મૃત્યુબાદ એવા પ્રશ્નો ઉભા થયા હતા કે બ્યા કાયદાના નિષ્ણાતની મવાદ થેની એ અગત્યનું થઈ પડે.

જેને આપણે બધાગુણો વિકાસ વા ઉત્ક્રાંતિ કહીએ (growth or evolution of constitution) એવું મોસાઇટીના બધારણના મંબધમાં જોવામાં આવે છે. જેમ કાગમી કહેવતમાં કહેલું છે કે ખાવા માટે જીવનાં નથી, પણ જીવના માટે ખાવાનું છે, એ રીતે મોસાઇટીનો વિકાસ અને ખીયનણી એ આનંદ અને પ્રધાન વસ્તુ છે, તેના મુવહિવટ અને સુરક્ષણ માટે કાયદા અગત્યના છે પણ તે ગાણુ વસ્તુ છે અને મોસાઇટીના કાર્યકર્તાઓએ, પાછલા વૃત્તાત પછી વાચક જોઈ શકશે -, એ ધોગજે કાર્ય કરેલું છે.

અગ મળ્યાભાઈના અવમાન પછી અગાઉ જણાવ્યું તેમ મોસાઇટીને એક સાગ કાયદાના મનાહકારની વાગ સાગ જરૂર પડવા માઠી અને માગ નસીએ તે કાર્ય માઠ એક મેનાપનયણ અને કર્તવ્યનિષ્ઠ વક્રીય મગી ગયા. તે શ્રીયુત ગણેશ વાસુદેવ માનનંદો છે, જેમનું નામ એકવા અમદાવાદમાં નહિ પણ મમન્ત ગુજરાતમાં પ્રથમ પકિતના એક ખહેર કાર્યકર્તા તરીકે મુપ્રમિદ છે

ગુજરાતને જ પોતાનું વતન કરી ગહેવા કેટલાક મહારાષ્ટ્રીય કુટુંબોમાં શ્રીયુત માનનંદરે કુટુંબ જીવું તેમ જાણીતું છે એમના વહીયો પ્રથમ મોરબદમાં વમેના, અને એમના મોટાભાઈનું મૃત્યુ થતા બદમણરાવ અમદાવાદ આવેના, અને ત્યારથી એ કુટુંબ દોસોથી વડુ વર્ષ થયા અમદાવાદમાં સ્થાયી થઈ કમી ગહેનું છે નક્ષત્રણરાવના પુત્ર નગસોપ તે અમદાવાદમાં મહુ સારી નામના મેળવી હતી, અને તેઓ મરકારના વિશ્વામપાત્ર અધિકારી હતા કે જના મામિક પગાંથી એમણે તનાની તરીકે જીવન રાઠ કર્યું હતું તે રૂ. ૭૦૦) ના કમિશનગના દક્ષતરદાગના હોદ્દા સુધી પહોંચ્યા હતા, એટલુંજ નહિ પણ પ્રામાણિકતા અને માહોતીયી અંગેજી અમદાવાદને પ્રેમ મંપાદન કરી પાવખીનું જહુમાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને બે ગામો મનામમાં મેળવ્યા હતા. એમના એક પુત્ર વિધુપતે મોસાઇટીમાં જોડાઈ તેના આશ્રમ દેશી આવતી વિદ્યાબ્યામક મંડળી સમક્ષ “વિદ્યા” એ

વિષય પગ એક નિર્બંધ વાચ્યો હતો, તે હુદ્દિપ્રકાશ પુસ્તક ૪ માં હાથાયો છે. એમના બીજા પુત્ર કેશવરાવ નરસોપંતની પેઠે મુમુક્ષુમા સેક્રેટરીએટમાં ઉચ્ચ પાયેગેએ ચક્રવા દત્તા, તેઓ ગર્ભાશ્રીમત દત્તા છતાં તદ્દન સાદાઈથી રહેતા હતા. એમના પુત્ર દામોદર નવા નીકળેલા ચિઓસોશી મંપ્રદાયમાં જોડાતા કુટુંબમાં કેટલોક ખર્ચભજાટ થયો હતો, અને બીજા પુત્ર વાસુદેવ અમળજન્ય હતા. એ પણ પિતાની પેઠે સદાચાર અને નીતિમાં અત્યંત વ્યવસ્થા ધરાવતા હતા તેઓ કહેના કે વડિયોપાર્જિત મિલકત ભાવિ પિઠિ માટે છે; બની ગઈ તો તેમાં કાષ્ઠ્ય ઉમેરો કરવો, પણ મોજશોખ માટે એમની એક પાઈ સરખી પણ વાપરવી નહિ પોતાને ૩ ૨૦૦)નો ખચાર મળતો, તેમાંજ તેઓ સુખચેનથી જીવન ગાળતા હતા. એ મગકાં એમના પુત્ર દાદા સાહેબ માવવંકરમાં દષ્ટિઆચર થાય છે; અને પિતાની પગપરા એમણે પૂરી રીતે સાચવી છે

શ્રીયુત દાદાસાહેબને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં મુકીને એમના પિતાથી વાસુદેવ દેવલોક પામ્યા હતા; અને એમના શિક્ષણ અને ગ્રહણની જવાબદારી એમના માતૃશ્રી ગોપિકાબાઈ પગ આવી પડી હતી, અને એમણે દાદાસાહેબ પર જે સુમસ્કાં પાડ્યા છે, તેનું સ્મરણ દાદાસાહેબ દમેમાં આદ્ર હૃદયે આભારપૂર્વક કરે છે, એટલું જ નહિ પણ તેમની દરેક ઇચ્છાને પૂરું માન આપે છે

શાળામાં હતા ત્યારથી એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થી તરીકે એમણે છાપ પાડી હતી અને બી એ ની પરીક્ષામાં માન મહિન ઉત્તિષ્ઠ થયા પછી દી. બા. અંબાલાલભાઈના મમામમમાં તેઓ આવ્યા, અને એમની નજીમાં વસ્યા. તે અગસામાં દી. બા. અંબાલાલભાઈએ ગુજરાત કેશવજી મંડળનું કામ ઉપાડ્યું હતું અને મધ્ય મળ્યોમાથી એમણે શ્રીયુત માવવંકરને તેના મંત્રી તરીકે પસંદ કર્યાં તે દિવસથી એમનું જાહેર જીવન શરૂ થયું એમ કહી શકાય ત્યાર બાદ શહેરની સ્થાપનામાં જાહેર સંસ્થાઓ આવે, મળ્ય, મંત્રી વા ખજાનચી તરીકે શ્રીયુત માવવંકરનો મંબંધ માનુષ પડ્યો અને અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીએ એમને ત્રણ વર્ષ શાગટ પ્રમુખ ચુંટીને અપૂર્વ માન આપેલું છે, એ પણ વિચરવા જેવું નથી, અને એમની લોકપ્રિયતાના પુગવા તરીકે એટલું નોંધવું જમ થશે કે અમદાવાદમાં સન ૧૯૨૧ માં રાષ્ટ્રીય મહાસભાની બેઠક થઈ હતી ત્યારે તેના મંત્રી તરીકે એમની સર્વાનુમતે પમંદગી થઈ હતી. એ તેમનામાં પ્રજાના વિશ્વાસ અને પ્રેમની નિશાની છે.

મોસાઇટી સાથેના મંજૂરમાં એમનો એજ મેવાલાવ નજરે પડે છે. એનેક વ્યવસાયોમાં રોકાયેલા રહેવા છતાં, એમણે મોસાઇટીના કાર્યને પ્રથમ પમંદગી આપી છે એમ અમે જાતમાહિતી પરથી કહીએ છીએ.

મોસાઇટીના નિયમો સુધારવાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં કમિટીએ એક્ષિજે તેનો ખરડો તયાર કરી આપવાનું સોંપ્યું હતું. તે આગમય અમદાવાદ લો મોસાઇટીનું બંધારણ એમણે ઘડ્યું હતું. મોસાઇટીનું બંધારણ નવેસર કરવાનું નહોતું પણ તેમાં જરૂરી અને ઘટતા ફેરફાર, સુધારા વધારા સૂચવવાના હતા અને તેથી તે કઠિન અને અમસાધ્ય કામ હતું.

એ નવું સુધારેલું બંધારણ અમે પરિશિષ્ટમાં આપીએ છીએ, તે પાછલા ધારાધોરણ સાથે સરખાવી જોવાથી એની વિશિષ્ટતા વાચકના ધ્યાનમાં આવશે.

એ કાનુનોને એમણે વ્યવસ્થિત રીતે જોડ્યા છે, એટલુંજ નહિ પણ તેના એવા વિભાગ પાડ્યા છે કે દરેક અંગને તેના કર્તવ્ય, જવાબદારી અને અધિકાર મમજવામાં આવે, તેની સાથે મોસાઇટીનું હિત ખરોખર સચવાઈ ને સક્ષામત રહે, એ મુદ્દો પણ તેમાં જુલાયો નથી.

આ કાર્ય એમને અવકાશ કરવાનું હતું એટલે પુરસદ મળતી ત્યારે એઓ તે કરતા; પણ એવામાં મોસાઇટીને બહુચારીની વાદીના દ્રષ્ટના અંગે કોર્ટમાં ખેંચાવું પડ્યું, તે કામમાં એમની મદદ બહુ કિમતી થઈ પડી હતી. એમણે ઈચ્છ્યું હોત તો તે કાર્ય બદલ તેઓ સારી શ્રી મેળવી શકત; પણ, નહિ, જાહેર કાર્ય સેવાભાવથીજ કરવું જોઈએ, એ સિદ્ધાંતમાં તેઓ માનનારા છે, તેથી તે એકલા મોસાઇટીના કામમાંજ નહિ પણ એવા સંપ્રદાય સાર્વજનિક કામોમાં એમણે નિઃસ્વાર્થ સેવાજ્ઞાપ્તિ અપત્યાર કરેલી છે. તેમાંજ એમનું નૈતિક ધોરણ વિશેષ રીતે દીપી ઉઠે છે, જે કારણે તેઓ મૌનો વિશ્વાસ સંપાદન કરી શક્યા છે, અને પ્રીતિપાત્ર નિવડ્યા છે.

‘લોકહિતવાદી’એ અગાઉ અમદાવાદની અને જોન. સેક્રેટરી તરીકે મોસાઇટીની સરમ સેવા કરી હતી. તેઓ અહિં મુસાફર જોવા હતા. પણ શ્રીયુત માવજંકરે ગુજરાતને પોતાનું વતન ગણ્યું છે, એમનો જન્મ વડોદરામાં થયો હતો; અને એક ગુજરાતી તરીકે તેઓ, મોસાઇટીની, શહેરની અને સમાજની જે અપ્રતિમ અને લાકિતભરી મેવા કરી રહ્યા છે, તે કારણે આ એમના પ્રાંત બહુ માન અને પ્રેમથી જુએ છે, અને એમના ગુણગાન ગાય છે.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના નિયમો

૧.

ઉદ્દેશ.

(૧) ગુજરાતી ભાષા માહિત્યનો ઉત્કર્ષ કરવો, ઉપયોગી જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો અને આમાન્ય રીતે દુર્ગવસ્થાની જુદી જુદી એ મોસાઈટીને ઉદ્દેશ છે.

૨.

કાર્યાલય.

(૨) આ મોસાઈટીનું કાર્યાલય અમ-વાદમા ગહેગે

૩.

સભાસદ.

(૩) વખી વાચી જાણે એવો કોઈ પણ પુરુષ અથવા સ્ત્રી મોસાઈટીના મહાસદ થઈ શકશે, પરંતુ અગત વર્ષની ઉમર પુરી થયા પહેલા કોઈ પણ સભાસદ કોઈ પણ મિટિંગમા મત આપી શકશે નહિ.

(૪) મોસાઈટી ચાર પ્રકારના સભાસદોની બનશે. આશ્રયદાતા; આશ્રવન સભાસદ; વાર્ષિક મહાસદ અને ઑનરરી મહામદ.

જેઓ રૂ. ૧૦૦૦ કે વધુ રકમ બક્ષીસ આપે અને જેમને કારોબારી સભા પસંદ કરે તેઓ સોસાયટીના આશ્રયદાતા થશે.

જેઓ રૂ. ૫૦ કે વધુ રકમ અગાઉથી આપશે, તેઓ આશ્રવન મહાસદ થશે; પરંતુ અપવાદરૂપ રૂ. ૩૦)ના માસિક પચાસની અંદરના મહેતાજીને ૩. રૂ. ૨૫ કે વધુ રકમ અગાઉથી આપેથી આશ્રવન મહાસદ કરવામા આવશે.

જેઓ રૂ. ૫ દર વર્ષે અગાઉથી આપશે તેઓ વાર્ષિક મહામદ થશે.

આશ્રવન સભાસદ તથા વાર્ષિક મહામદ થવા ઇચ્છનારે કારોબારી મહાને અગ્ર કરેથી, તે મહાને કંઈ દરકત નહિ જણાય તો તેમને દાખલ કરશે.

માન આપવા ખાતર કારોબારી મહા ઑનરરી સભામદ નીમશે.

કારોબારી સભા.

(૫) મોમાઈડીના સઘળા કામકાજ તેમ તેના દસ્તકની મંરથાઓ અને ટ્રસ્ટ ફંડોનો અને મોસાઈડીનો ઉદ્દેશ પાર પાડવામા જરૂરી અને ઉપરિચિત થતી સઘળા બાબતોનો વહિવટ, કાબુ અને દેખરેખનો આધિકાર કારોબારી મળા દ્વંતક રહેશે, અને તેને મોમાઈડીનો ઉદ્દેશ માધવામા મામાન્ય મળા ખામ રીઝર્વ ગણે તે સિવાયના તમામ કામકાજ કબ્બાની કુલ સત્તા રહેશે

(૬) કારોબારી મળામા પ્રમુખ અને ઓનરરી મેકેટરી જુદાત જુદામા જોઈએ ૮ અને વધુમા વધુ ૨૦ સભામદો નિમવામા આવશે.

(૭) કારોબારી સભાને મોસાઈડીનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે પેટા-નિયમો-મામાન્ય મળાના કોઈ ફગવ વા મોમાઈડીના નિયમથી અમંજત હોય નહિ એવા-સામાન્ય સભાની મંજૂરીની અપેક્ષાએ કરવાની મત્તા છે.

(૮) વાર્ષિક મામાન્ય સભાએ નીમવા ઓનરરી મેકેટરી માંગીના, મુમાફરીના અગર લાખી ગેઠહાજરીના અખબથી અગર એવા ખીજા કોઈ અનિવાર્ય મંજોગથી કામ કરી શકે તેમ ન હોય તેવે પ્રમ ગે, કારોબારી સભા પોતામાથી કોઈ એકને, ઓનરરી મેકેટરી તરીકે, ઓનરરી મેકેટરીની તમામ મત્તા સાથે નીમી શકશે.

(૯) મોમાઈડીના નામ પરના ગરે, જગમ મિંકત, મરકારી જમીનગીરી (પ્રામિસરી)ની નોટો, ડિબેન્ચરો વગેરે મિક્સુરીદીઝ વેચવાને તેમ તેના નાણા રોકવાને કારોબારી મળાને મત્તા છે

(૧૦) કારોબારી મળા, વળી, જુના દ્વંતકિખિત પુસ્તકો, અપ્રાપ્ય પુસ્તકો, નાણા ભેટ અને ટ્રસ્ટફંડો સ્વીકારશે, અને એવી મળેવી બક્ષીમો, ટ્રસ્ટફંડો વગેરેના વહિવટ માટે જરૂરી વ્યવસ્થા કરશે તેમ તેના વહિવટ અર્થે અર્ચનો ફાગો જેવાનો તેના આધિકાર રહેશે

(૧૧) કારોબારી સભામા કોઈ જગો ખાલી પડે તો બાકીના મળામદો ખીજાને નીમીને પૂરશે.

૫.

સામાન્ય સભા અને કારોબારી સભાની મીટિંગો.

(૧૨) સામાન્ય મળા દર વર્ષે એ વખત ભરવામા આવશે; પ્રથમ ડિસેમ્બરમા વાર્ષિક બજેટ મંજૂર કરવા અને (૨) ફરી પાછી વાર્ષિક

સામાન્ય સભા વાર્ષિક રીપોર્ટ અને હિસાબ વગેરે મળુ કાગળ મોડામા મોડી તા. ૩૦ મી જુન સુધીમા ઓછામા ઓછા પાંચ સભાસભા હાજર હશે તો સભા ભગઈ ગણાશે

(૧૩) યાદ ખામ કામ માટે ગમે ત્યારે સામાન્ય સભા કારોનારી કમિટીના દરેકથી અગર ૨૦ સભાસભાની માગણીથી તેમના પત્ર મળ્યાની તારીખથી ત્રણ અઠવાડિયાની અંદર જોનાવી શકશે

(૧૪) મોસાઈગીની વાર્ષિક સામાન્ય સભાની ખાસ સભાસભાને તેમના છેલ્લા નોંધાયેલા સગનામે મિટિંગની તારીખથી ૫ દિવસ આગમ્ય આપવામા આવશે

(૧૫) ટાઇપલુ વાર્ષિક વા સામાન્ય વા ખાસ સભામા મનામદ મતે વા પ્રોક્સીથી હાજર ગઈ શકશે પરંતુ તે પ્રોક્સીનો પત્ર મિટિંગની તારીખ અને મમથના ૪૮ કલાક આગમ્ય મોસાઈગીના કાયદામા પહોંચાડવો જોઈશે

(૧૬) વાર્ષિક સભામા નીચેની બાબતો ચિચારશે —

(અ) કારોનારી સભાએ ગળુ કરેલો વાર્ષિક રીપોર્ટ અને ઑડિટ થયેલો હિસાબ

(આ) કારોનારી સભાની નિમણૂક, જે બીજી વર્ષે નરી નિમણૂક થતા સુધી ચાલુ રહેશે

(ઈ) બી જે કાર્ડ કમિટીઓ નીમવાની હોય તેની નિમણૂક

(ઈ) નવા વર્ષ માટે ઑડિટર વા ઑડિટરો નિમવા

(૧૭) વાર્ષિક સામાન્ય સભા પ્રમુખ અને ઑનરરી સેક્રેટરી નીમશે, જેઓ અનુવાદના ગ્રહીત હશે અને બીજો વર્ષ નરી નિમણૂક થતા સુધી તેઓ, એ ૫ પર ચલુ રહેશે

(૧૮) કારોનારી સભામા ઓછામા ઓછા ચાર સભાસભા જાતે હાજર હશે તો મિટિંગ મળી ગણાશે અને બહુમતિથી જે તે નિર્ણય કરવામા આવશે જે કામમા સરખા મન પડે, તેમા પ્રમુખ એક વચારાનો મત આપી શકશે

(૧૯) સામાન્ય સભાની તેમ કારોનારી સભાની મિટિંગોમાં પ્રમુખ સગનાઈન થશે તેમની ગેરહાજરીમા ટાઇપલુ સભામદ પ્રમુખના નામ થકે

(૨૦) કારોબારી મહા (૧) ઓખામા ઓછા ત્રણ માસે અને જરૂર પડે વધારે વાગ મળશે, અને (૨) તે વાર્ષિક કામકાજનો રિપોર્ટ તેમ ઑડિટ થયેલો હિસાબ અને (૩) વાર્ષિક બજેટ સામાન્ય મહાને રજુ કરશે.

(૨૧) જરૂરી પ્રમંગે સંકુલિતથી કારોબારી મહાના મધ્યેનો અભિપ્રાય યેત્રમા આવે તેનો નિર્ણય બહુમતિથી કચ્છામા આવશે.

૬.

ઑનરરી સેક્રેટરી.

(૨૨) ઑનરરી સેક્રેટરીનું કર્તવ્ય નીચે મુજબ રહેશે —

- (૧) સામાન્ય સભા તથા કારોબારી મહાની મિટિંગો ખોલાવવી.
- (૨) સોસાઈટીના નાણાનો તેમ તેના વલિવટ, કમળ અને ટેખરેખ હન્તકના ફંડોનો ખરો અને પૂરો હિસાબ ગણવો.
- (૩) સોસાઈટીનું રેકર્ડ-ફાઈલ-સામાન્ય સભા અને કારોબારી મહાના કામકાજના અહેવાલ સુદાત-મરોમર રાખવું.
- (૪) સોસાઈટી તરફથી બરો પત્રચમનદાર કરવો.
- (૫) કારોબારી સભાએ વખતોવખત મંજૂર કરેલી બેન્કો વા કંપનીઓમા ચાલુ થા બીજી જાતના ખાતાઓ ખોલવા, તેવી બેન્કો થા કંપનીઓમા અનામત રકમ બ્યાજે મૂકવી.
- (૬) નવું આવક ખર્ચનું વાર્ષિક બજેટ આખર માસમા કારોબારી મહામા તેમ સામાન્ય સભામા મંજૂરી માટે રજુ કરવું.
- (૭) સામાન્ય સભામા રજુ કરવાનો સોસાઈટીના કામકાજનો વાર્ષિક રિપોર્ટનો ખરડો ઑડિટ થયેલા હિસાબ સાથે કારોબારી મહાની પત્રદગી માટે રજુ કરવો.
- (૮) સોસાઈટીના ઉદ્દેશ પાર પાડવામા પ્રમગોખાત જે કાઈ કાર્ય ઉપરિચિત થાય અને કારોબારી મહા સૂચના આપે તે બધા કરવા.

(૨૩) ઑનરરી સેક્રેટરી સામાન્ય મહાના તેમ કારોબારી સભાનો મધ્યમા કામકાજના અહેવાલો પર મહી કાગે.

ભંડોળ.

(૨૪) મોમાઈટીનું રોકક નાણું મામાન્ય રીતે ઇમ્પિરિયન બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની અમદાવાદ શાખામાં અગ્ર બીજી, સ્વીકારેલી બેંક અગ્ર પોસ્ટલ મેવિગમ મેકમા રાખવામાં આવશે.

(૨૫) મોમાઈટીનું નાણું અથવા તેના ફ્રાંકનું નાણું ફ્રેટ ઓફ્ટ મુજબ મલ્લુ અથવા જમીનગીરીના કાગળોમાં અને મેનેજમ કમિગીએ મલ્લુ કરેલી એવી બીજી સિમ્યુરીગીઝમાં રોકવામાં આવશે, પરંતુ જે ફોટાના નાણા મેરો ઉપે મળેના હોય અથવા જેના નાણા એવે રૂપે-જોરોમાં-આપવામાં આવે તે અપવાદોપ નેજે, પણ આવી રીતે મળેના મેરો નિમિત્તે જવામદારી અને તેના બધા ફાંત પૂરા ભગાઈ મળના હોવા નેમશે.

(૨૬) મગકારી જમીનગીરીની મોરો, ડિએન્ચરો અને નિજોસ્પેન-ઈન્ફ્રેમેન્ટમ વગેરે ખરીદ કરવાનું તેમ તે વેચવાનું ઇમ્પિરિયન બેંક ઓફ ઇન્ડિયા અથવા બીજી (કારોનાગી નબાએ) સ્વીકારેલી બેંક મારફત કરવામાં આવશે.

(૨૭) આનગરી મેકેટરીની મહી વગર કાઈ ખર્ચ કરવો નહિ.

(૨૮) મોમાઈટીના ભંડોળમાંથી કાઈ પણ ચાતુ ખર્ચ કરવું નહિ અથવા ચાતુ ખર્ચ વાર્ષિક ચાતુ આવકમાંથી મેળવવું.

(૨૯) મોમાઈટીનું નધણું નાણું મગકારી જમીનગીરીના કાગળો-સિમ્યુરીગીઝ અને બીજી મિટકન મોમાઈટીના નામ પર ગ્રેજે આે તેના વહિવટ રખતોરખત મામાન્ય મબાએ અથવા તે કારોનારી અબાએ નીમેવા આનગરી મેકેટરી કરશે.

ઓડીટ.

(૩૦) વાર્ષિક અમાન્ય અમાએ નીમેવા ઓડિટર અથવા ઓડિટરોને મોમાઈટીના દિમાનના મોપગ તેમ રેકર્ડો અને ફુનડોના વગર તપ મથરે રજુ કરવામાં આવશે.

પ્રકીર્ણ.

(૨૧) પાંચ રૂપિયા આપનાર વાર્ષિક સભાસદને સોમાઈની તરફથી પ્રકટ થતુ માસિક “બુદ્ધિપ્રકાશ” ભેટ મળશે, અને કારોબારી સભા વખતોવખત પુસ્તકાલય માટે પેટા નિયમો કરે તદ્દનુસાર સોમાઈનીના મંત્રદમાના પુસ્તકો, મામિત વગેરે વાચવાનો તેને હક્ક રહેશે.

(૨૨) આજીવન સભાસદને નિયમ ૨૧ મા દર્શાવ્યા મુજબના લાભ ઉપરાંત સોમાઈની એક રૂપિયાની કિંમત સુધીના જે નવા પુસ્તકો છપાવે તે દરેકની એક નકલ ભેટ મળશે.

(૨૩) એક રૂપિયા ઉપરની કિંમતની ચોપડી સોમાઈની તરફથી પહેલી વાર પ્રિંટ થાય તે ચોપડી ૧૪ આજીવન સભાસદ ના હસ્તે તો નિયમ પ્રમાણે તેની એક નકલ બીજી પહેલી વાર તેની છાપેલી કિંમતથી રૂપિયા એક ઓછા નેવામાં આપશે.

(૨૪) આશ્રયદાતાને અને ઔનરરી સભાસદને સોમાઈનીનું માસિક “બુદ્ધિપ્રકાશ” તેમ સોમાઈનીના નવા પ્રકાશનોની એક પ્રત ભેટ મળશે, અને કારોબારી સભાએ વખતોવખત મળુ કરેના નિયમો મુજબ સોમાઈનીના મંત્રદમાના પુસ્તકો અને મામિતો વગેરે વાચવાનો હક્ક છે.

(૨૫) કોઈ માર્વજનિક પુસ્તકાલય સોમાઈનીના ગ્રંથપુસ્તકાલય તરીકે નોંધાવાને હજી તો તેની પામે ૩ ૫૦ ગ્રંથરેશન શીના અગાઉની સેવામાં આવશે.

જે પુસ્તકાલયે ઉપર મુજબ ગ્રંથરેશન પ્રી ૩ ૫૦ ની આપી હશે અને જેને કારોબારી સભાએ દાખલ કરવાની મંજૂરી આપી હશે તેને, તે બધા સુધી માનુ હોવા સુધી, આજીવન સભાસદોની માફક “બુદ્ધિપ્રકાશ” માસિક અને નવા ભેટના પુસ્તકોનો લાભ મળતો રહેશે. પણ તે મોકલી આપવાનો રીતે પાઠ્ય અથવા પોષ્ટિક અર્થ તે પુસ્તકાલયે આપવો પડશે.

(૨૬) કારોબારી સભા ઇર્ષ પુસ્તકાલયને ગ્રંથપુસ્તકાલય તરીકે દાખલ કરવા, તે માટે કોઈ કોઈ દર્શાવ્યા વિના ના પાડી શકશે.

પ્રકરણ ૧૫

આરોગ્ય અને જનસુખાકારી

"Health is our most precious possession, because it is the first condition of prolonged usefulness."

*His Highness the Maharaja
Sir Sayajirao Gaikwar.*

સ્વર્ગસ્થ દી બા અંબાવાસ સાકરવાવ શરીરની મજાગ મારે બહુ ચીરટ ગખતા હતા, અને જે મધ્ય એમના પચિયમમા આવે તેમને તેઓ શરીર સાચવવા, કમરત કરવા અને આદાર વિદારમા દગકાગ ગખવા વારવાર ઉપદેશ કરતા હતા

તેઓ હમેશા કહેતા કે દનાખાનામા ડોક્ટરોએ દરદીને જે તે રોગની દના આપીને, દરીને તે રોગ ન ઉબજે તે સાર, તે રિને જરૂરી માદિતી આપે તે જરૂરનું છે તેઓ માનતા કે રોગ મગડવો તેના કરતા તેને થનો અટકાવવો એ જ ધ્વજનીય છે.

મોઆઇનીના તેઓ પ્રમુખ હતા તે અરસામા પાલીતાણા મધ્યાનના આરોગ્ય ખાતાના ડોક્ટર હોરમસજી બહેરામજી દસ્તુરે "નિરોગી રહેવાના ઉપાય" એ નામનું પુસ્તક સખી સોસાયટીને તે પ્રસિદ્ધ કરવાનું જણાવ્યું હતું એ વિચય પ્રતિ દી. બા અંબાવાસનો પક્ષપાત જાણીતો હતો એટલે કમિટીએ એમને જ તે લખાણુ અભિપ્રાય માફ મોકલ્યું હતું એમને એ પુસ્તકની નિરૂપણુ સૌથી પસંદ પડી અને તે છપાવવાની તરફથીમા પોતાનો અભિપ્રાય સખી મોકલ્યો હતો. એમા લેખકે આરોગ્યના મૂળત્વો એવી સ્પષ્ટતાથી અને મરગ લાપામા દર્શાવ્યા કે કે મામાન્ય વાયકે પણ સદગમા તે સમજી શકે

મોઆઇનીની એમની આમગના પ્રમુખ રા. બા ગજુડોડનાત દી બા અંબાવાસની પેઠે આરોગ્યના પ્રશ્નમાં ખૂબ રમ સેતા અને આદાર વિદારમા એમના જેના જ આમદી હતા.

રા. બા. ગજુડોડવાસે અમદાવાદ શહેરની અનેક પ્રકારની બો ઉત્તમ સેરા કરેલી છે અને શહેરનું આરોગ્ય આટલું દઢુ છે, તે એમની દુરદેશીબરી અને મદોગી શહેરનુધરધની ચોનાઓને આગારી છે.

જનતામાં આરોગ્યજ્ઞાનના પ્રચાર અર્થે રૂ. ૨૦૦૦) નું ટ્રસ્ટ ફંડ એમણે સોંપાઈતીને મોખ્ય હતુ, એ એમની દીર્ઘદષ્ટિનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે, અને રણુઝોડલાવ હોમ મેડિકલ રિવિઝની યોજના અને ગણુઝોડવાન દવાખાનું પાચકુવા બંધાર, એ જેમ એમની વ્યવહાર કાર્યદક્ષતાના તેમ ઉદાર સંભાવતાના પ્રત્યક્ષ પદાર્થપાઠ છે.

સોંપાઈતીને જે ફંડ સોંપાયુ હતુ તેના ઉદ્દેશ એના વ્યાજમાથી વખતોવખત આરોગ્ય, શહેર સુધકર્મ, માદકપદાર્થ નિરોધ, રોગ, તેનું કાગળ, ચિકિત્સા વગેરે વિષયો પર, એ વિષયના નિબળાત અને આધકારી પુરુષો પાસે દરિદ્રાઈથી નિબંધ લખાવી મગાવી, એમાથી યોગ્યને રૂ. ૫૦ નું ઈનામ આપી તે નિબંધ છપાવવાનો છે, તેમ કોઈ રસતત્ર પુસ્તક પણ એ વિષય પર પ્રસંગોપાત્ વખાવવામાં આવે છે

આજ સુધીમાં એ ફંડમાથી ન્હાના મ્હોટા ૨૮ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થય્યા છે અને તે ગુજરાતી જનતાને આરોગ્ય અને તેના અગત્યના વિષયો પર માહિતી મેળવવા પુરતું વાચન સાહિત્ય પૂરું પાડે છે

સામાન્ય આરોગ્ય વિષે પાચ ચોપડીઓ છે, તેમાની 'નિરોગી મ્હેનાના ઉપાય' વિશે અગાઉ કહેનાયુ છે

સાર્વજનિક આરોગ્ય વિષે બાપણ નં ૨ મા આપણા શોકની રીતિ નીતિ અને રિથતિ વર્ણવી, તેમાં આવશ્યક સુધારા સૂચ્યા છે, તેના મુદ્દા નીચેના પેશમાં આવી જાય છે —

“આપણી ખામીઓ રીી રીી છે તે વચ્ચે વચ્ચે જતાવનાનો પ્રયત્ન કરવો છે, તે ઉપરથી તેમજ ખીજ સુધરેલા દેશોની તાથે મરખાણીમાં આપણી સાર્વજનિક આરોગ્યની ગિથિત હજી પહોંત છે, તે મતાનવા આની અદર પ્રયત્ન કરનામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી સમજી શકારો હવે આ રણુ માર્ગજનિક આરોગ્ય સુધારના માટે ધણા પ્રયત્નો કરવાના માકી છે”

ડૉ. મદારેવપ્રમાદ બોગીનાન કંચારિયા નૈસર્ગિક ઉપચાર પદ્ધતિના પ્રચારક છે, અને અમેરિકા જઈને એમણે એ વિષયમાં સારી તાલીમ લીધી છે એમના પિતાશ્રી પણ એક પ્રગિદ્ધ વજ્જહતા અને ટેટલાક રયા સુધી તેમણે આરોગ્યને લગતુ એક માગિક ચનાચુ હતુ એ સર્વ મગકારો ડૉ. મદારેવપ્રમાદને પ્રથમથી પ્રાપ્ત થયા હતા તેઓ એ વિષયમાં ઉડા ઉતરેના છે, એમ એમનું પ્રસ્તુત વ્યાખ્યાન વાચતા પ્રતીતિ થશે એમાથી ઘોડાક ભાગ નમુનારૂપે ઉતારીએ છીએ —

“આપણા હિન્દુઓમા એક એવી આખ્યાયિકા છે કે એક સમયે દેવોના વંશ અશ્વિનીકુમાર એક પક્ષીનું રૂપ લેઈ વલરાજ વાગ્લટના ઘર ઉપર બેસી “કો રૂઢ, કો રૂઢ” એમ બોલવા લાગ્યા ત્રપિ વાગ્લટના સાલ-ળવામા તે આવ્યાથી તેઓ તેનો અર્થ એવો સમજ્યા કે “નીરોગ, કોણુ ? તંદુરસ્ત કોણુ ? આરોગ્ય કોણુ ?” પોતાને પૂછવામા આવતા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવો જોઈએ એમ ધારી તે વૈલવર બોલ્યા કે “હિતભુક્ મિતભુક્, અશાકભુક્” એટલે કે પથ્ય ખોરાક ખાનાર, મિત પ્રમાણમા મધ્યમસર ખાનાર, અને આરીયા ઘુરીયા, કાકડી જેવા શાક બહુ મરી મસાલા નાખી તમતમા બનાવી ખાવા જે લલચાતો નથી પણ તેમને વળ્ય કરે છે, તેજ મનુષ્ય નીરોગી, આરોગ્ય, તંદુરસ્ત રહી શકે છે.”*

‘આરોગ્યશાસ્ત્ર’ એ મામાન્ય આરોગ્યના વિષય પર લખેલો એક સ્વતંત્ર નિમિષ છે અને તે અમદાવાદના એક જાણીતા ડોક્ટર અને ગુજરાત સાહિત્ય સભાના ઉપ-પ્રમુખ ડૉ. હરિપ્રસાદ વજરાય દેસાઈએ લખેલો છે તેઓ પુસ્તકીઆ જ્ઞાનમા ઝાઝું માનતા નથી, પણ પોતે જે જોયું, વિચારેલું કે અનુભવેલું હોય છે તે પર વિશેષ ધ્યાન આપે છે. તેમા પણ મહાત્મા ગાંધીજીના નિકટ સમાગમમા આવ્યા પછી અને એમની પાસેથી પ્રેરણા પામીને અમદાવાદ શહેર સુધરાધને આદર્શ બનાવવા તેઓ જે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે અને તે પાછળ સમય અને શક્તિનો અમૂલ્ય ભોગ આપે છે તે અરેખ્ય પ્રશસ્ત છે. અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીની સેનિટરી કમિટીના તેઓ હાથમા અધ્યક્ષ છે, અને એ અધિકારની રૂઝમે, પોળોમા ચોકસાઈ ખુલ્લું કરવા, પોળોમા પથ્થર જડાવી સફાઈ વધાવવા, પોળો ચોખ્ખી ગંખવા, અને મ્યુનિસિપાલિટીના એ ખાતાના નોકરોની સ્થિતિ સુધારવા તેઓ મહેનત કરી રહ્યા છે, એ બધી વિગતો આપણે એમની પાસેથી જાણીએ તો કોઈ રોમાયક વાર્તા આપણે સાલગતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય. આવા કાર્યનું પરિણામ ઘુરતજ સપાટી પર જોવામા કદાચ ન આવે, પણ સામે જાણે તેની અસર જરૂર થશે અને મ્યુનિસિપલ આગેવડા ખાતુ પ્રગતિમાન થયેલું છે, એ તો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે.

અગાઉ જનસમાજમા આરોગ્ય અને એને લગતા વિષયોનું જ્ઞાન ફેલાવવા એમના જ વડિલ શાંતિનંદુ ડૉ. નીલકંઠરાય ડાભામાઈ વિશેષ શ્રમ લેતા હતા અને એ કાર્યમા પ્રવ્રત રહી એમણે સોસાયટીને ફેટસાક પુસ્તકો વખી આપ્યા હતા, તેનો ઉદ્દેશ ખીજ લાગમા કરેલો છે.

શ્રીમદ્ ગુરુ ગોવિંદ ગોસ્વામી

(૫૨૪)

શ્રીમદ્ ગુરુ ગોવિંદ ગોસ્વામી

એ પ્રકારની આરોગ્ય વિષય પ્રતિ ધમશ, તેમ કર્તવ્ય પરાયણતા ડા. હરિપ્રસાદમાં જોવામાં આવે છે. ખાસ કરીને સાહિત્ય માટે એમને અનુરાગ હોઇને એમનું આ લેખન કાર્ય વિશેષ દીપ્તિ હોય છે.

સોસાયટીને એમણે ત્રણ નિબંધો લખી આપ્યા છે; મેલેરીયા, બાળ-કલ્યાણ અને આરોગ્યશાસ્ત્ર; અને ચાલુ વર્ષમાં એમને ‘દુધ અને ઘીનો પ્રશ્ન-પ્રજ્ઞાશ્વનની દૃષ્ટિએ,’ એ વિષય પર એક વ્યાખ્યાન લખી આપવાનું સોંપાયું છે.

અમે પ્રથમ જ જણાવી દીધું છે, કે તેઓ જે કોઈ પ્રશ્નને શ્વનની ઉપયોગિતાની-વ્યવહારિક દૃષ્ટિએ જુએ વિચારે છે; અને તેનું પ્રમાણ એમના “આરોગ્ય શાસ્ત્ર” ની પ્રસ્તાવનામાંથી રજુ કરીશું:-

“શુદ્ધતાતીમા ખરેખર ઉપયોગી પુસ્તક તૈયાર કરવું હોય તો તો આપણા દેશની સ્થિતિનું અવલોકન કરી સ્વતંત્ર જ પુસ્તક લખવાની જરૂર જણાઇ અને તે પણ બને તેટલું સરળ અને રસમય હોવું જોઈએ એમ મને લાગ્યું.

“દર્મિયાન અમદાવાદ શહેર સાથે કરવાનું મંબીર કાર્ય મહારે માથે આવ્યું અને મારા કાર્યને એનાથી ખુબ મદદ મળી.”

“આરોગ્ય પ્રદેશ” એ પુસ્તક વાર્તારૂપે લખાયું છે, એવા આશયથી કે નવસકથા સમાજમાં પુષ્કળ વંચાય છે તો તે દ્વારા આરોગ્યનો સંદેશ તેમને પહોંચાડી શકાય; તેના લેખક રા. દેવાશંકર સોમપુરા એક બાહોશ શિક્ષક છે; અને વિદ્યાન માટે ભારે શોખ ધરાવે છે; એ વાર્તાનું પ્રયોજન નીચેના અવતરણમાં એમણે દર્શાવ્યું છે —

“આ પ્રદેશ ઉત્તર હિંદમાં આરોગ્યપ્રદેશ કહેવાય છે; કારણ કે મરઝી, કોગળાસું, શીળા, ક્ષય અને તાવ જેવા સામાન્ય રોગો ખીજા દેશોમાં સાધારણ છે, જ્યારે આ પ્રદેશમાં અત્યારે તેનું કોઈ નામ પણ જાણતું નથી. અગાઉ એક વખત એવો પણ હતો કે જ્યારે મંગાદેશ સર્વ રોગનું ધર લેખાતો. આવો જખ્ખર ફેરફાર કેમ થયો અને તે દેશ આરોગ્યપ્રદેશ કેમ બન્યો તે હકીકત આ વાર્તામાં આપવામાં આવી છે.”

આપણા દેશમાં બાળમરણનું પ્રમાણ જેમ ભયંકર છે તેમ સુવાવડી સ્ત્રીઓની મરણ સંખ્યા આપણને આઘાત પહોંચાડે છે. એ મરણ પ્રમાણ કેમ ઘટાડી શકાય, અન્ય દેશોમાં એ સંબંધમાં શ્રી ગોડવળુ છે, એ સ્થિતિ

કેમ સુધરી શકે એ વિશે ઉપયુક્ત માહિતી બાબતરણ, બાબકલ્યાણ અને સુવાવડ અને બાલમગણ એ ત્રણ વ્યાખ્યાનોમા આપેલી છે.

બાલમરણ વિષેનો નિર્મળ ડો. જોમક બેન્જમીને લખેલો કે અમ ત્રાવાદના આરોગ્ય વિશે એમના જેવી માહિતી બીજા બહુ થોડા મુદ્દાઓને દશે એ વિષયનો એમણે પદ્ધતિમગ અભ્યાસ કરેલો છે એ પ્રગટુત વેળ વાચતા ખાત્રી થશે.

બાબકલ્યાણ કેમ માંધી સકાય એ ડો. દરિપ્રસાદે ક્રાન્સના વિનિયર્સ ડી લકનુ દષ્ટાત આપીને બહુ રમિકતાથી સમજાવ્યું છે. એમનું એ વિનિયર્સ ડી લકનું વર્ણન વાચવા જેવું છે. તેઓ વર્ણવે ॥

" ક્રાન્સમા વિલિયર્સ ડી લક નામનું એક ગામડું ॥ ત્યાંના રહેવાશીઓના મનમા એક મહત્વાકાંક્ષા ઉત્પન્ન થઈ. આપણા ગામમા કોઈ બાબક મરણ ના જોઈએ, એવો એમણે સંકલ્પ કર્યો અને એવા જખરજખત પ્રયત્ન કર્યા કે, ૧૦ વર્ષ સુધી લાગટ, એ ગામમા જેટલા બાબકો જન્મ્યા એટલા જીવ્યા, કોઈ કસુવાનડ સુદા ના થઈ.

આપને કદાચ આ વાત જોડી કહાડી હોય એવી લાગશે, પરંતુ એ ખરેખર બનેલી હકીકત છે અને 'વેન્મેટ' નામના સુપ્રસિદ્ધ ઇમેજ વૈદક સાપ્તાહિકમા એનું વિગતવાર વર્ણન આપી મળેલું છે.

પ્રથમ તો એ ગામના નગરશેડે પોતાના મોટા દીકરાને વૈદક તાબા લણાવ્યું, એ. એમ. ડી સુધી લખ્યો પણ ધધો કરવાનો એનો ઇગરો નહોતો વૈદકશાસ્ત્રના મૂર્ખતા જ્ઞાન પડી એણે પોતાના ન્દાનકેડા ગામનીજ એના અર્થે પોતાનું જીવન અર્પણ કર્યું અને ગામના તમામ ઓ પુરુષોએ, નગરશેડેને અને એમના દીકરાને પુરેપુરી મદદ કરી.

ક્રાન્સમા વળી ઘટલી જામ કે પરંતુ દેશ ઉજાડ ના થઈ જાય તે માટે ઉજરતા બાબકો એ ને મોટા યાય એ ત્યા મહુ જરૂરનું છે આમ, પોતાના બાબકો બચાવતા, એ ગામે, પોતાના દેશની સેવા પણ કરી. પ્રથમ તો એમણે ગામમા ચોખ્ખા પાણીના નાળ વીંચ, મટરો કરી, પોતો અને મહોક્ષા રસજી કર્યા અને મંદરી, ભેજ તથા દુર્ગંધ દૂર કર્યા. મનુરો એલેગિયા ફેવાવે ॥ માટે મનુરોજ ઉત્પન્ન ના થાય એવા ઇલાજ લીધા; પાણીના ખામોમીયા પુરી નાખ્યા અને તમામ ગામ તથા એની આમવામના અખે ત્રણ ત્રણ માઇલનો કિત્તાગ માફ કર્યો.

જે ગામમાં નાખીઓના બજારબાજી હોય એ ગામને શામ છે. એવું એક આરોગ્યશાસ્ત્રીનું વચન છે. પણ આપણા દિન-દુનિયાના તમામ શહેરો કે ગામડા બેશો તો ભાગ્યેજ કોઈ માખી વગરનું હશે. ગામમાં માખીઓ, વગર માખીઓ અને જમતી વખતે પણ એક દાંચે માખીઓ ઉડાડતા જવું પડે છે ને આવું પડે છે.

માખી મારફતે ટાઇફોઇડ એટલે આતંકના મોળના તાવ, ડાહ્યા, ઝાડા અને મરડા ઇત્યાદિ રોગો ફેલાય છે છોકરાને કમિયા-કૃમિ થાય છે તે પણ માખીઓ મારફતે દાખલ થાય છે બળિયાના ચેપ, ગડગુમડ, ખમ, કાદ, આખના રોગો એ બધું માખીઓ કમિશન એજન્ટ થઈને ફેરે કે-ઉડે છે એથી પ્રભેર છે

ગમે ત્યાં ઝાડે ફરવા એમવાથી, છોકરાને પોળોમાં છુટા ઝાડે ફરવા વાથી, ગળદા, નીંદ પડે ઇત્યાદિ મલાળ વગર ફાવે ત્યાં નાખવાથી માખીઓ વધે છે

વિવિધર્થ ટી લે, આર્થ સુધાર્થ આવું સ્થાપ્યું. અને પેયો નગર-ગામના દોકરો એના પ્રમુખ થયો. ગ્વચ, આપણા ગ્રામમાં પાણિયારા કે મદિર કગતાએ ગ્વચ, એના એમણે જાળ રે કયા કચરા કેમ નાખના એના નિયમ વડામાં ગળદા કે પડે તો ફરેક જણ માળી-જ નાખે એની ગોઠવણો અને ગદડી, ચેપ અને દુગધ તમામનો ગામમાંથી નાગ કયો એટલે માખીઓ તો ત્યાં ગાંધી પણ ના જડે એની ગિયતિ ઉત્પન્ન થઈ

મદારગામમાંથી મધ રોગી આવે તો એને માટે સુતક જેવા 'કોવેન્ટાઇન' ના મદોમત, ક્ષમ, કે ખીજ ચેપી રોગોને માટે પણ એની વ્યવસ્થા

સ્ત્રીઓ, બેઝવવાળી થાય ત્યાંથી એમનો નોંધ થાય. ગામને ખર્ચે, દાંધો અને સ્ત્રી દાકતરો એમને વાગવાર તપાસે ચોખ્ખા, ખુરા હના અજવાળાવાળા ગામને ખર્ચે બધાના સુવાવડ ખાનામાં સ્ત્રીઓની સુવાવડો થાય, એવા બહોળા થયા

આમ માળકોને સલાહતા, માળકોની માનાઓ પણ સુરક્ષિત થઈ ગઈ સુવાવડોમાં કોઈના મરણ ન થયા એટલુંજ નહિ પણ આખા ગામમાં કસુવાવડો થતી પણ અટકી ગઈ "

આજ વિષય પર પોતે કોકટો નથી પણ આરોગ્યના વિષયોમાં વણા વર્ગીયી ગમ લે છે એટલુંજ નહિ પણ ભણ્ય અને અમદાવાદ મેનિટરી

એમોશીએશનના મંત્રી તરીકે બહુ સુંદર કાર્ય કરી બતાવેલું છે, તેઓ શ્રીયુત્ત નરહરિભાઈ કુરુણાગમ દેસાઈએ લખેલું છે, તે લેખ પણ મનનીય છે; એમણે સૂચવેલી મેટરનીટી હોમની યોજના ઉપાડી લેવા જેવી છે. અમદાવાદમાં તેની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે, એ ખુશી થવા જેવું છે.”

આગળના દિવસોમાં આપણે અહિં ભાગ, ગાળો, ચરસ, અરીણ વગેરેનો ઉપયોગ બહુ મોટા પ્રમાણમાં થતો હતો તે નાબુદ કરવાને તે સમયે એ વિષયો પર વ્યાખ્યાન અપાવવામાં આવતા તેમ નિબંધ લખીને તેનું પ્રચાર કાર્ય કરવામાં આવતું હતું

અમદાવાદની જુની અને જાણીતી ન્યુ છાત્રીશ સ્કૂલના માથું હેડમાસ્ટર શ્રીયુત્ત હરિપ્રસાદ ગાલાભાઈ જનપતિએ એવો એક નિબંધ સોસાયટીને લખી આપ્યો હતો અને તે સમજાવવા જેવો છે. એમના વડિન ભાઈ ડો નીલકંઠરાય આરોગ્યના પ્રયોગમાં ખૂબ રસ લેતા હતા એ હકીકત અગાઉ જણાવેલી છે, અને એમની સૂચના અને પોતસાહનથી તેઓએ આ વિષયને હાથ ધર્યો હતો. વધારે આનંદ આપવા જેવું એ છે કે ડૉ નીલકંઠરાયના અવસાન પછી એમની મુખાધીની જોએનો ચાઈ શ્રીયુત્ત હરિપ્રસાદે શાળામાંથી નિવૃત્ત થયા બાદ સારી રીતે સલાળી લીધો છે, એટલુંજ નહિ પણ અધોની એવા અર્થે અને અધના શિક્ષણ પ્રચાર અર્થે, આદર્શ પાકી વયે એક યુવકની પેઠે યોગે તેઓ ધુમી રચા છે.

આપણે ગ્રેન્ડ્યુએટ વર્ગ નહાની વયમાં મૃત્યુ પામે છે, એ ફરીઆદ આજની નની નથી ગયા સૈકાના છેલ્લા દશકામાં આપણા ગ્રેન્ડ્યુએટો અકાળે મૃત્યુ પામતા જોઈને એ વિશે ધટતી તપામ કરવા મુનાઇની ગ્રેન્ડ્યુએટ એસોસિએશને એક કમિટી પણ નીમી હતી એજ વિષયને લેફ્ટેનન્ટ કર્નલ કાન્તપ્રસાદે એમના પુસ્તકમાં ચર્ચ્યો છે સદરદુ પુસ્તક અમદાવાદના વતની પણ નોકરી અંગે ગુનમાં વમતા શ્રીયુત્ત મણિરાન માધવનાથ પુરાણીના વાચવામાં આવ્યું અને તે એમને એટલું બધું મન વસી ગયું કે લેખકની ગજ લખીને તે પુસ્તકનો એમણે ગુજરાતીમાં તરલુમે કરી નાખ્યો, તે પછી એમણે સોમાઈટીને એ લખાણ મોકલી આપી તે છપાવવાની માગણી કરી, જે કમિટીએ મંજૂર રાખી હતી “શિક્ષિત આર્થ સંતાનોનું આરોગ્ય” એ આપણે સાચું વાચુ ધટે છે. લેખક સાચું જ કહ્યું છે કે —

“આરોગ્ય એજ મધી આનાદીનો પાયો છે સુધરેલા અને શાભીય ધોગ્ય ઉપર આનંદ નાન્યની ગમતુમિ ઉપર આરોગ્યનું મ કાચુ દેવુજ

જોઈએ. દુનિયાના રાજ્યોએ પોતપોતાના રાજ્યમાં પ્રાપ્ત કરેલા સગમગ દરેક કાયદાઓ પોતાની પ્રજાના આરોગ્યને મંભાજનાર છે અને ખરેખર પ્રજાની નિર્ધનતા, દરિદ્રતા અને અજ્ઞાનના વગેરે અનારોગ્યતાના તે ફરજતો છે. *

આરોગ્યને કુમ માયવતું એ વિશે અહીં સુધી વિવેચન કર્યું; હવે જુદા જુદા રોગો જે મામાન્ય રીતે પ્રવર્તતા હોય છે, તે વિશે મોસાઈટીએ જે થેજો લખાવી પ્રકટ કર્યા છે, તેની નોંધ લઈશું.

અશ્વર્ય એ મામાન્ય રોગ છે, અને પ્રજાનો ઘણો ભાગ તેની અમરથી પીડા પામે છે. ડૉ. કાયોખેએ મગદીમાં “અગ્નિમાઘ” એ વિષય પર એક પુસ્તક લખ્યું હતું અને ડૉક્ટરોએ એ પુસ્તકની પ્રશંસા કરી હતી. તેથી એ પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં અનુવાદ કરવાનો વિચાર ગુરૂરી આવ્યો અને તેનો તજજ્ઞો ડૉ. મત્યેન્દ્રપ્રસાદ ભગવાનલાલ ખાદશાદ પામે કંગવધામાં આવ્યો હતો.

કાયોખેનો ભય હવે તો બહુ ઓછો થઈ ગયો છે. પણ એ જીવોએ રોગ અટકાવવાને કેટલીક માવચેતી ગમવા જરૂરી છે; રેડકોસના કામ માટે જાણીતા થયેલા વડોદરા ગભ્યના માશ મેનિટરી કમિશનર ડૉ. ધનજીભાઈ હોરમસજી મહંતાએ કાયોખે વિશે એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વળી અકરમાત વખતે લેવાના તાત્કાલિક ઉપાયો, ગર્ભોત્પત્તિ અને સુવાચક, રેડકોમ વગેરે વિષયો પર એમણે અનેક પુસ્તકો અને લેખો લખેલા છે, અને તે મર્વ લોકોપયાગી નીવડ્યા છે. ગુજરાતમાં આરોગ્ય અને વૈદકને લગતું ઉપયુક્ત સાહિત્ય તૈયાર કરવા માટે એમને ખરેખર ધન્યવાન થયે છે.

“મેક્સેરિયા તો દરેક જગે જોવામાં આવે છે, પૂરતી સંભાળ ગમ્યે તે દૂર કરી શકાય છે એ વિશે ડૉ. દગિપ્રસાદની લલામણો પ્રદર્શ કરવા જેવી છે.

“જુદા જુદા તાવ, તેના ચિહ્ન અને ઉપાય” એ વિષય એક ડૉક્ટરે ચર્ચેલો છે. તેના લેખક ભાઈ ચુનીલાલ ગોર્મિયાલ સુડગર એ નિબંધ છપાયા પછી અમે જણાવવાને નિયમીત છીએ કે મૃત્યુ પામ્યા હતા. એ લેખમાં જુદા જુદા તાવ વિશે જે દલીલો મંત્રવી છે, તે અનેક રીતે જાણવા વિચારના જેવી છે.

ક્ષયનું દરદ તો કાન્ધુ છે અને તે અમાધ્યરોગ ગણાય છે પણ તેનું ઉગતો દાનવામા આવે છે તો દરદી તેના લક્ષ્યાથી મુક્ત થઇ શકે છે એ નિમધમા દવા કરતા ખોરાક એને બહુ સહાયકતા નીવડે છે એ રોગને વગતી નિમ્બમીય માહિતી કે શબ્દપ્રસાદ દશરથનાવના નિમધમાથી મળશે એ નિમધ એમણે પ્રથમ ઇચ્છેલા લખ્યો હતો, અને તે બદલ એમને ઈનામ પણ મળ્યું હતું તે પરથી એની ઉત્તમતા તેમ ઉપરોગિતા એર્ધ શકાશે-

દર વર્ષે એકાદ માસ કે પખવાદીયુ એવું આવે છે, કે જેમા ઓરી, બગીચા, અછમડા વગેરેનો ખૂબ વાવર હોય છે, અને લોકની અગાનતાને લઇને સેકડા બાળક એ રોગને ભોગ થઇ પડે છે, અને જે બને છે, એ રોગને લઇને તેમાના મૃતકાક કાઢને કાઈ પ્રકારની ઈજા પામે છે કે બાનકૂળ્ય અમરજી પાડેક પાશ્વાત્ય પદ્ધતિએ શિક્ષણ પામેના એમ બી બી એસની ઉપાધિવાગા એક બાહોશ ડોક્ટર છે, તે ઉપરાત તેઓ આયુર્વેદનું બહુ સાચું જ્ઞાન ધરાવે છે પણ એ મોંઘા આપણું વિશેષ જ્ઞાન એ એ એવા એમનેા સાહિત્ય પ્રતિ અનુરાગ છે ગ્રામીન આયુર્વેદ સાહિત્યનું સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય હાનમા તેઓ આદરી ગયા છે, અને આપણું યુગગતી માસિમા જેઓ એમના લેખો વાંચે છે એમની ખાત્રી છે કે એમની કનમમાથી જે કાઈ લખાઇ આવે છે, તે એકનું માહિતીબર્યુજ નહિ, પણ અગુભવવાગી અને વિચારપૂર્ણ હોય છે, તેથી તે વિશેષ આદરપાત થઇ પડે છે

ઓગી, અછમડા વિરે એમણે સદર ભાવણુ નખા આપ્યું હતું, અને અમારી ખાત્રી છે કે જનતાને તે ઉપચારક થઇ પડશે

મર મણીલાલ મીપતગમ નીનકર

(૪ ૧૫૨)

સર રમણભાઈ મહીપતરામ

“તનું ત્યાગતા કીર્તિ વાસે દીપી ગ્હે.
મનઃ સુચ તુ એવી ક્રિયા કરી લે;
મનઃ ચંદને જેમ કાયા ઝીઝાવી,
ગ્હે અંતરે સજ્જનોના રીઝાવી.”

મનમોહ—શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી.

સોસાઈટીના વલિવટ અંગે સર રમણભાઈના જાદુ પરિચયમા આવનાનું સુભાગ્ય અમને પ્રાપ્ત થયું તેના પૂર્વે કેટલાક સમયથી ગુજરાત સાહિત્ય સભાના મંત્રી તરીકે એમની સલાહ અને સૂચનાનુસાર કાર્ય કરવાના અનેક પ્રસંગો મળ્યા હતા, તેમા અમે એમની સાલસાધજી અનુભવી હતી અને એમની વિદ્વતા માટે તો આદરભાવ પ્રથમથી જ હતો.

ઉછરતા નવા અને શિખાઉ વિદ્યાર્થીઓને સાહિત્યના વાચન અને અભ્યાસમા એઓ સહૃદયતાપૂર્વક ઉત્તેજન આપતા તેનું એક દર્શાવ નોંધીશું.

ગુજરાત કોલેજમા અભ્યાસ દરમિયાન અમે કેટલાક મિત્રોએ મળીને “લિટરરી ક્લબ” નામની એક સંસ્થા સ્થાપી હતી, તેના અંગે એક ન્હાનું પુસ્તકાલય કાઢ્યું હતું, અને તેના મંત્રી તરીકે અમે પુસ્તકની મદદ માટે રમણભાઈ સાહેબને અરજ કરતા તાબું જ બહાર પડેલું એમનું “કવિતા અને સાહિત્ય” નામનું પુસ્તક એમણે ભેટ મોકલ્યું હતું. આમ એક પ્રકારનો ગુણાનુરાગ હતો, તેમા એમના હાથ નીચે કામ કરવાનું પ્રાપ્ત થતા એ ગુણાનુરાગ એમના પ્રતિ પૂર્ણભાવ અને ભક્તિમા પરિણમ્યો અને એમના ચારિત્ર્યનો અમારા પર એવો પ્રબલ પ્રભાવ પડ્યો હતો કે એક મહાનુભાવ અને સજ્જન પુરૂષ તરીકે અમે એમનું અઘાપિ પ્રેમપૂર્વક સ્મરણ કરીએ છીએ.

લાલશંકરભાઈ પછી સોમાઈટીના ઓન. સેક્રેટરી રમણભાઈ નિમારો એવી સામાન્ય માન્યતા હતી. તેનું કારણ લાલશંકરભાઈનો મહીપતરામ પ્રત્યેનો શુદ્ધભાવ અને એમના કુટુંબ પ્રત્યેનો વાતસલ્યભાવ હતો.

મહીપતરામભાઈએ એમના શિષ્યોનો એટલો બધો પ્રેમ મપાદન કર્યો હતો કે તેઓ મધળા એમને એક ગુરૂ અને વડિલતુલ્ય પૂજતા અને માન આપતા હતા અને આજે પણ એ શિષ્ય મહાનતા કુટુંબીજનો મહીપતરામના કુટુંબ સાથે એવો માયાભર્યો વર્તીન અને ગાઢ સબંધ સાચવી રહ્યા છે, એ પરથી મમજશે કે રમણભાઈના શ્રેયમા નાનકડાગભાઈ એક વડિલ બધુની પેઠે મ લેતા અને સધળા માર્ગજનિક કાર્યોમા એમને પોતાની સાથે ગમ્મતા, એગ્લુજ નદિ પણ તેમને પાવરધા કરના સાક તે કામનો મોજો પણ એમના હિપગ નાખતા હતા તે સબંધમા આ જુનાઈ માસમા બહાર પડેનાં “૨૧ સર રમણભાઈ” એ પુસ્તકમા “જીવન વિધાયક” એ શ્રેયમા લેહી વિઘાળેને જે દખીકત નોધી છે તે જાણના જેવી થઈ પડશે

“મહીપતરામ અનાયાજમ, આર્યના સમાજ, સ સાર સુધારા મમાજ, વગેરેનાં મમમા લાનશ કરલાઈએ તેમને જોડ્યા એક પિતા પોતાના પુત્રના બવિધ્ય માટે કાળજી રાખે તેથી વિગેય લાનશ કરલાઈએ ગમ્મી છે એમ કહેવામા અતિશયોક્તિ નથી પોતાના સર્વ કાર્યોના વાગસ કરનાની ધારણાથીજ તેમણે આવો લાવ રાખેલો *

જાહેર જીનનમા ગમણુભાઈએ પ્રવેશ કર્યો તે પહેલાથી તેઓ સોમા ઈંદીના કામકાજથી વાફે હતા મહીપતરામભાઈ એ સરથાના જોન સેક્રેટરી હતા તેને નછને તમ જ માહિત્ય શોખથી પ્રેરાછને તેઓ ટ્રેન્યુએ થયા પછી તુરત સન ૧૮૮૮ મા સોસાઈટીના આજીનન સભામદ થયા હતા એને આગળે વર્ષ મુમાઈમા એમણે કવિતા” પર એક નિમધ વાન્યો હતો તે “બુદ્ધિપ્રકાશ” મા પ્રસિદ્ધ થવા સર મોકલેલો હતો

સન ૧૮૮૧ મા મહીપતરામભાઈનું અચ્ચાનક મૃત્યુ થતા રમણુભાઈને સોસાઈટીની મેનેજીંગ કમિટીમા લેનામા આવ્યા હતા, અને સન ૧૯૧૨ મા લાવશ કરની માદગી દરમિયાન તેઓ તેના જોન સેક્રેટરી નિમાયા તે સન ૧૯૨૮ મા એમનું અવસાન થતા સુધી એ પદે ગલા રતા

ખીજી રીતે જોઈએ તો મહીપતરામનો સોસાઈટી માથેનો સબંધ તેઓ અમદાવાદમા પ્રથમ આ યા ત્યારથી રાફ થાય છે સન ૧૮૭૮ મા તેઓ તેના જોન સેક્રેટરી નિમાયા હતા, અને તે ગાદી તે પછી એમના પ્રિય

શિષ્ય લાવશ કરે મંલાણી ઘર્ષ છેવે એમના વાગસ ગમણુભાષને સુપગત કરી હતી; તેનું સુરક્ષણ લેડી વિઘાળહેન આજે લાગણીપૂર્વક કરી ન્હા છે.

મન ૧૯૧૨ મા વાવરાક પચારીવરા થયા તે વખતે એમના વતી એાન મેકેટરી તરીકે કામ કરવા મેનેજિંગ કમિટીએ રા ના રમણુ-ભાષને નીમ્યા હતા અને તે હોદ્દાપર તેઓ પાછળથી હવ વર્ષ આણુ સુટાતા રહ્યા હતા

લાવશ કરના વીમાના રૂ ૧૦૦૦૦ ની બાબતમા ભાષશ કર અને રમણુભાષ વચ્ચે ખટરાગ ઉભો થયો હતો, પરંતુ ગમણુભાષ પ્રત્યે પ્રમુખને એટલું માન હતું કે મોસાઈડીના આગ્રવન સભ્યોને એમના તરફથી પ્રોક્ષીપત્ર બીજે વર્ષે મોકલી આપ્યો હતો તેમા ગમણુભાષને કાયમના એાનરરી સેક્રેટરી નિમવાનું ભાષશ કરનારોએ સૂચવ્યું હતું તેમના એ શબ્દો નીચે મુજબ હતા -

“ છેવટમા મારી એટલી જ ભવામણ છે કે ધી એાનરેમવ ગ ના રમણુભાષ મદીપતરામ નીચક કે એટનો મધો સતોષ આપ્યો છે કે તેમને હમેશાના એાનરરી મેકેટરી નિમાયતા જોવાથી હ ધણો ખુશી થકથ *x

નિરોધીઓનો પણ એમના વિવેકભર્યા તર્તનથી, તેઓ ખો આહ સપાદન કરી શકતા તેનું આ એક મુદર ઉદાહરણ છે

વાવરા કરનારો દરતક મોમાઈડીનો વહિવટ રહ્યો ત્યા સુધી તેની સવળી જવાનદારી તેઓ પોતાના શિરે વધે ચેતા, અને મોમાઈડીની ન્હાની મ્હોટી વિગતોથી તેઓ એટલા સારા માહિતગાર હતા અને તેના કામકાજમા એવી પ્રતિષ્ઠા સ્થાપી હતી કે કમિટીના સભ્યો એમના અભિ-પ્રાયને વજન આપતા અને તેઓ મૂચવે વા જણાવે તેમ મોમાઈડીનું લગભગ મધ્ય કામકાજ થતું હતું.

વાવરા કરના હાથ નીચે વગલમ ત્રણ વર્ષ સુધી તાલીમ લેતાનું અમને સુભાગ્ય માપડ્યું હતું, અમારા પૂર્વે મોસાઈડીની ખુરશીએ એમના અમન દરમિયાન જે ભાષઓ આની ગયા તેઓ મવળા બીજા ટાઈ કારણુમર નહિ તો એમના કિમ અલ્લાવ નિરૂદ્ધ મીકા કગતા એમ અમે માલખ્યું હતું પરંતુ એમની માથે કામકાજમા અમને તો એવું ગોરી ગયું હતું કે ટાઈ દિવસે એમના નિરૂદ્ધ રિયાદનું કાણુ મથ્યું નહોતું, ઉનડું

એમની પાસેથી અમે અમારી કારકિર્દીના આરભના દુનિયાદારી સખધી વાણુ શિખ્યા હતા અને એક શુભેચ્છકની પેરે તેઓ અમારા હિતમા કાગજી ધરાવતા હતા

એમની દેખરેખ નીચે સોમાઇટીના વહિનટથી અમે વાઝે થયા હતા અને એમની કાર્યપદ્ધતિને અનુસરીને તેનું મનુષ્ય કામકાજ ચલાવતા હતા તેમા એવી ટેવ પડી ગઈ હતી કે ઇંછ પત્રનો અપેક્ષા જરાબ આપવે ઠીક ન લાગે તો અમે તેનો ઉપનક અથવા ગોળા ગોળા ઉત્તર લખી જણાવતા હતા પણ રમણભાઈ સાથે કામનો પ્રમથ પડ્યો ત્યારથી એ રીતિ સમૂળગી બ થ પડી ગઈ

લાનશ કરભાઈની માદગી દગમિયાન એક પત્રનો જવાબ રમણભાઈની સદીથી મોકલનાનો હતો ઘણુ કરીને એ પત્ર વડોદરા ગબ્બના વિદ્યાધિકારી સાહેબનો આવેનો હતો, અને તેમા સોમાઇટીના ધોરણને નગતા કન્યાક ખુનામા કરવાના હતા અમે તો રીતમુજમ તેનો મોઢમ જવાબ નખી રમણભાઈ પાસે મઢી થવા માટે રણુ કયો પણ એમને તે પસંદ ન પડેો એમની કાય પદ્ધતિ તો એની કે દરેક વિગત અપેક્ષા રીતે જણાવતી નેત્રએ એટલુજ નહિ પણ પત્રમા પૂછાવેના સુદાઓનો પુરેપુરો ખુનાસો આપવો નેત્રએ, તેમજ એમની મૂકતિ એની હતી કે જે કાંઈ પત્ર વગેરે નખુ હોય તે કામ જતે જ કરી નાખે પરાયા પામે કામ કરાવનાનું પસંદ જ નહિ મ્હોટા અગત્યના કાંઈટથી માઢીને એક પરમીટીઆના સગનામા સુધીનું સવગુ કામ તેઓ લાથે કરતા અન્યનો વિધામ નહિ એમ નહિ પણ તે લાથે કરે ત્યાંજ જ તેમને સતોષ વગતો હતો તેથી એમને કામનો ખુ ધમરડા હવે પડેો અને એમનો કિમતી સમય નજીરી ચીજે કગવામા બ વ્યતિત થતો અને એમની પામે કામ તો થોકડામથ પડેનું હોયજ તેના ઉકેન માટે રાત્રે ઉભાગરા વેના પડે પણ એમનો એ સ્વમાન મરણપર્યંત ચાનુ રણી હતો કામની ચિદ અને ચોક્કસાઈ એમ કરવાને તેમને પ્રેગતી, અને એઓ નિયમિત પણ એના કે જ્યા સુધી ઇંછ પત્રનો ઉત્તર નખાયો ન હોય ત્યા સુધી તેને પોતાની પાસે કાચરોમા રાખી મૂકતા અને તેનો જવાબ નખ્યા પછી તે પર નોંધ કરી કેકાણે મૂકના દના

આમ, એમની પામેથી પડેતે જ પ્રમથે જેને આપજે ગજીના પાના ખુશ મખીને રમણનું કહીએ તેમ પત્રવ્યવહારમા તેમ ચતુ રદિવમા

અધું રપટ મેને અને ખુલ્લુ જણાવી દેવાનો બોધપાઠ અમે શિખ્યા અને તે અમને જીવનમાં બહુ ઉપયોગી અને લાલદાથી માલુમ પડ્યો છે; અને એ રીતિથી અમે કદી નાહક મનોવ્યથા જાણી નથી.

સત્સંગ જેમ સુખદાયી અને પ્રોત્સાહક નિવડે છે, તેમ એમની પાસે કામ કરવામાં અમે પુરતી આશાએશ, અને શાન્તિ મેળવ્યા છે. અને એમનું સૌજન્ય તો કદિ વિમરાય એમ નથી. મોમાઈટીનું કામ હોય તો તેઓ ઓપીસમાં જાતે આપ્યા દશે પણ એમણે એમની પાસે અમને બોલાવ્યાનું કદિ જાણ્યું નથી.

એમના નૈતિક જીવને તો અમારાપર ખૂબ છાપ પાડી હતી; તેઓ નીતિમાં સંપૂર્ણપણે માનના અને તે પ્રમાણે મહત્ત્વનાથી વર્તતા હતા. એમના જેવું પ્રમાણિકપણું અમે બહુ થોડા મનુષ્યોમાં જોયું છે; અને એમનું ચારિત્ર જેમ પ્રમંશનીય તેમ અનુકરણીય અમને જણાયું છે.

ઉપર લાક્ષણિકરના વીમાના પ્રવર્ગનો અમે ઉદ્દેશ્ય કયો છે, તેની અર્થા કમિટીમાં ઉપરિષ્ઠ થતા લાક્ષણિકરે એમને કાટનો બાઉ બતાવ્યો હતો, પણ રમણભાઈએ તે એક્ઝને સ્વીકારી લેતા જણાવ્યું હતું કે, સૌનો ન્યાય તોળવાવાળો પ્રભુ ઉપર બેઠેલો છે અને તે અન્યાય કદિ માખી શકશે નહિ.

ન્યાય અને નીતિમાં, સત્યમાં અને પ્રભુના પ્રેમમાં એમની અડગ શ્રદ્ધા હતી; અને એમનું જીવન સદૃશ્ય મમજવાને એ સુત્રો તેના આવીરૂપ છે.

ઉપરોક્ત વીમાના પ્રશ્નના અંગે અમારા ઉપર પણ ટેદલીક તવાઈ આવી પડી હતી અને અમે એવા હવાશ પામી ગયા હતા કે જે રમણભાઈ સાહેબની સલાહના અને સહાનુભૂતિ અમારા પ્રતિ ન હોત તો તે દિવસથી મોમાઈટીમાંથી છુટા થયા હોત પણ પરમાત્માની ગતિ કંઈ ન્યારી છે. એમની હૃદયથી અમે એ કટોકટીના દિવસો વટાવી શક્યા હતા અને એમનું એ ઝાણું અમે કદિ વિમરી શકીશું નહિ.

મર રમણભાઈના હસ્તક મોસાઈટીનું સુકાન આપ્યા પછી તેની પ્રગતિનો દત્તિદામ આ પુતક છે; અને એ મનુષ્ય કામકાજ એવી રીતે થયેલું છે કે આ કામ અમુક વ્યક્તિએ કર્યું; અથવા તો અમુક કામમાં ફલાણાનો હાથ હતો એમ તેનો બેદ પાડી શકાય નહિ; પણ એટલું નિર્વિવાદ છે કે સન ૧૯૨૦ પછી મોસાઈટીનું તંત્ર કશા ધર્પણું વિના, એક્સપંધી અને સાનો મલકાર મેળવીને પ્રગતિમાન રહ્યું છે અને એ તેની મહત્ત્વનાં કારણ મુખ્યત્વે એમનું વ્યક્તિત્વ હતું.

એ સમય દરમિયાન મોસાઇટી સર્વ રીતે આગાદ, સમૃદ્ધ અને પ્રગતિમાન થયેલી છે, તેની પ્રતીતિ એની સભામદ સખ્યામા વધારો, તેને મળેના સખ્યાન ધ નવા ટ્રસ્ટકે છે, તેના પ્રગતિઓની નિશ્ચિતા અને મોટી સખ્યા તેમ તેણે ઉપાડી લીધેની લોકોપકારી પ્રવૃત્તિઓ, તે પરથી થશે

સર ગમણુભાઈ જીવનના જે ક્ષેત્રમા પડતા તેમા અગ્રસ્થાને જઈને બેસતા અને એ સર્વમા એમના વ્યક્તિત્વની છાપ જણાતી હતી સાહિત્યનું, સમાજસેવાનું, સમારસધારાનું, મ્યુનિસિપાલિટીનું કે દેશનું કોઈ પણ કાર્ય તેઓ હાથ ધરતા તે એની નાજણીથી અને મમતથી કે તા કે એ વડે તે કાર્ય ખીની અને ટીપી બહુ હવે

એમનો મનોનિમ્મદ એવો જમરો હતો કે એક અવધાનીની પેઠે જુદા જુદા કામોમા તેઓ એમનું ચિત્ત પરોવી શકતા અને એથી આ અભયમ થતા હતા કેનીકવા એવું બનતું હતું કે પોતે મોટા મમમા શેકાયલા હોય તે દરમિયાન આજુ કાગે તે બેસી બીજી કામ પણ તેઓ કરતા પણ એમનું મગજ એટલું સાવચેત રહેતું કે એ કામમાનો કે છ મુદ્દો કે નહીં એમના ધ્યાનબદાર જતી નહિ

પુસ્તક વાચે તે પણ કદે કદે, કાંઈક સમય મળે એવે એમની મેગમાથી તે પુસ્તક કાઢે અને જ્યાંથી અધૂરું હતું હોય ત્યાંથી આગળ ચલાવે, તે પણ આગળ વાચેતો જાગ તેઓ જુનતા નહિ એની એમની તીવ્ર સ્મૃતિ હતી એમના લેખો, વ્યાખ્યાનો આ રીતે તૈયાર કરતા અમે એમને ધણીવાર નિહાળ્યા છે પણ તે આજુ એવું મ્પદ, મુદ્દાસર, મગગ અને વેગવતુ ચાને જતું કે તેને બીજાનું સુધારાની પણ જરૂર રહેતી નહિ એજ નમન તેઓ હાથખાનામા મોકલી આપતા, અને જે કાર્ય સુધારો કરવો થોડા જણાય તે તેઓ મુકમા કરતા હતા

સર સયાજીરાવને મોસાઇટી તરફથી એઓશ્રીની જીવિમિ પ્રમગે માનપત્ર આપવાનું હતું, તે માટે જુજ દિવસો હતા અને રમણભાઈનું ડાન વ્યવસાયી, અનેક કાર્યોમા દનાયકુ પણ ક્રાફ્ટ વગેરે કામમા એવા કુશળ થઈ ગયા હતા કે અડધા કલાકમા એમણે મલ્ટરફ માનપત્રનું કામ પતાવી નાખ્યું હતું અત્યંત કામ માટે પણ પૂર્વ તૈયારીની એમને જરૂર રહેતી નહિ

એમની પ્રવૃત્તિ અમુક કાર્યમા મર્યાદિત હતી એમ નહોતું શક્યની તમામ માર્ગજનિક પ્રવૃત્તિમા તેઓ આગળ દોપજ, અને તેને નજરે

સોસાઈટી તેના કેન્દ્રરૂપ થઈ પડતી; અને એ પ્રવૃત્તિ અંગની સજ્જાઓ પણ સોસાઈટીની ઓશીસમા વારંવાર થતી હતી.

એમની લેક્કપ્રિયતા પહેલેથી હતી અને તે કેવી સર્વદેશી હતી તે બતાવવા એક પ્રસંગ અહિં નોંધીશું, તે જોમ અપૂર્વ તેમ અમદાવાદના ઇતિહાસમાં પ્રથમ હતો.

સન ૧૯૧૨માં રમણલાલને રા. બા.નો ઇલ્કાબ સરકારે બદલ્યો હતો, ત્યારે જે અલિનંદનો મળ્યા તેમા અમદાવાદના વર્તમાનપત્રો, માસિકો અને પ્રેસ માસીકોએ પણ એક માનપત્ર એનાયત કર્યું હતું.

છાપખાનાવાળાઓ સાથે એમને સીધો સંબંધ ન હતો, જો કે અમદાવાદમાં પહેલવહેલું ટાઈપનું પ્રેસ આણુવાનો યશ મહીપતરામભાઈને છે. ધણી વર્ષોથી તેઓ “શાનસુધા” ચલાવતા હતા. એ એમનો એક પત્રકાર તરીકે વર્તમાનપત્રો સાથેનો સંબંધ કહેવાય પણ એ સાને એમના પ્રતિ એટલો બધો સહભાવ હતો કે એઓએ એ લાગણી વ્યક્ત કરવા માટે એમને એક માનપત્ર આપવા ઉપરોક્ત પ્રસંગનો ઉપયોગ કર્યો હતો.

એ બનાવની નોંધ અમે તે વખતે શુદ્ધિપ્રકાશમા લીધી હતી, તે પરિશિષ્ટમાં આપીએ છીએ.

તે પછી લાખા ગાળે એઓ શરીરે અશક્ત થઈ પડ્યા બાદ નામદાર સરકારે એમને નાઇટહુડ નો ઇલ્કાબ નવાજેશ કર્યો હતો. એમને મળેલા એ માનથી સૌ કોઈ ખુશ થયા હતા. શહેરીઓએ એમને એક જાહેર માનપત્ર અર્પાને એમની અનેકવિધ સેવાની યોગ્ય કદર કરી હતી અને સોસાઈટીએ પણ તેમને એ પ્રસંગે પોતાના હર્ષની લાગણી પ્રદર્શિત કરતું એક માનપત્ર આપ્યું હતું; તેના જુદાત કમિટીના પ્રેસિડિંગસભાથી આપીએ છીએ.

સર રમણલાલને અલિનંદન

ગુજરાત વનોંકયુક્તર સોસાઈટી તરફથી સર રમણલાલને નાઇટહુડનો ઇલ્કાબ મળ્યો તે માટે અલિનંદન આપવા મેનેજિંગ કમિટીનું એક રિપોર્ટન તા. ૨૧મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૭ને ગુજરાત સરકારે નવે બાજે એઓના બંગલે ભદ્રમાં ગયું હતું. તે વખતે નીચેનું માનપત્ર આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી હીરાલાલ પારેખે વાંચી સંભળાવ્યું હતું. તે પછી કમિટીના સભ્યો તરફથી મુદર ચાંદીનો ટી સેક મે. પ્રમુખ રા. બા. કેશવલાલ દુવે અર્પણ કર્યા પછી, એઓને દીર્ઘાયુ ઇચ્છી કારખાન આપી પાછું ફર્યું હતું:—

સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, નાઈટ,

ખી. એ. એસએલ. ખી;

અમદાવાદ.

નવા વર્ષના માન અકરામના પ્રસંગમા નામદાર હિન્દી મગરે આપને નાઈટહુડનો માનવનો ઈફ્કાર એનાયત કર્યો તે ખદ્દ અમે ગુન્ગત વર્નાકુલર મોમાઈનીના નબ્બો આનંદ માથે અલિનંદન આપિયે છીએ.

મોમાઈની સાથેનો આપનો નમંધ મડુ ગારો અને લાખા મમયનો છે, ધણા વર્ગો સુધી આપના પિતાશી ગ સા. મહીપતરામભાઈએ મોમાઈનીના ઓન. એકેટરી તરીકે તન દેઇ કાર્ય કર્યું હતું. તેમના નમયમા જ આપ સોમાઈનીની મેનેજર કમિટીના સભ્ય નિમાયા હતા, અને મન. ૧૯૧૨ થી તેના ઓન સેક્રેટરી છો. આપનુ એ કાર્ય, જણાવવાની જરૂર નથી કે, ઉજ્જવળ અને ગોઝારપદ છે.

એકલા મોમાઈનીના નદિ પણ માનવ જીવનના જે જે ક્ષેત્રમા આપે પ્રવૃત્તિ આદરી છે તે તેમા આપે નગીન ફાળો આપ્યો છે, અને તેમા યશ અને કીર્તિ સંપાદન કર્યો છે.

આભ્યાસધામ પ્રવેશમા હતા ત્યાંથી આપે સાહિત્યમા રમ સેરા માડેલો, તે પછી ભદ્રંભદ્ર, કવિતા અને સાહિત્ય, ગદ્યનો પરંત, હાસ્યમહિર વગેરે રચીને જે માનભણુ રચાન આદિત્યકાર તરીકે આપે મેળગ્યુ છે તે મગફરી સેરા જેવુ છે. પ્રજાએ પણ આપને આદિત્ય પરિવરના પ્રમુખ નીમી તે કાર્યની કદર કરી છે જ.

સમાજસુધારના સંસ્કાર આપને આપના પિતા પાસેથી વારસામા ઉતરેલા અને તે આપે એવી સારી ગીતે પોષ્યા અને ખીસવ્યા છે કે સમાજસુધારક તરીકે આપને પ્રથમ ધ્યાન અપાય છે.

એવીજ યશસ્વી અને ઉપયોગી આપની શહેરસેરા છે, ૨૬૫ વર્ષથી આપ એક મ્યુનિસિપલ કૌન્સિલર તરીકે સતત કાર્ય કરતા આવ્યા છો અને તેનું પ્રમુખરથાન એકથી વધુ સમય દીપાવ્યુ છે, એટલુજ નદિ પણ જે તે આપની એ સેવાની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરે છે.

આપની જાહેર પ્રવૃત્તિ અને સેરા આટલેથીજ સમાપ્ત થતી નથી. સોમાઈનીની પેડે શહેરની અનેક સાર્વજનિક સગ્યાઓ સાથે આપનો, પ્રમુખ, સેક્રેટરી કે તીજોરર તરીકે નિકટ સંબંધ છે, અને તે પાછળ આપ ધણા સમયનો અને શક્તિનો વ્યય કરો છો, એ જાણીતું છે.

આ સર્વ કાર્યની પ્રજા અને સરકાર ઉભય કદર કરે એ યોગ્ય જ છે અને તેની જેટલી પ્રશંસા થાય તે ઓછી જ લેખાય.

આપને મળેલું આ અનુપમ માન બોગવવા પરમાત્મા આપને દીધોયુ અને આરોગ્ય ખસો એવી પ્રાર્થના માથે અમે વિરમીએ છીએ.

ગુજરાત યુનિવર્સિટી, સોસાયટી, અમદાવાદ.	અમે છીએ
તા. ૨૧ મી જાન્યુઆરી ૧૯૨૭	આપના સ્નેહી બંધુઓ,
હાદ્યાભાઈ પીતાંબરદાસ દરાસરી	દેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ
કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દસાઈ	મંગળદાસ ગીરધરદાસ
ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર	પુશાલદાસ ગોકળદાસ પટેલ
અંબાલાલ દલસુખરામ લખીયારા	મુળચંદલાલ આશારામ શાહ
ચીમનલાલ દલપતરામ કવિ	જેસદ્દે જેન્નમીન
હોમી પી. આહવાલા	નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ સંઘવી
પ્રાણજીવનદાસ નારજીદાસ ડોકટર	જનુભાઈ અચરતલાલ સૈયદ

પ્રમુખ અને મેનેજિંગ કમિટીના સભ્યો, યુ વ. સોસાયટી.

આ પ્રકરણ પૂરું કરતા પૂર્વે મર રમણુભાઈએ સોસાયટીને 'કવિતા અને સાહિત્ય'નું પુસ્તક કરી છપાવવાની પરવાનગી આપી હતી તેનો ઉદ્દેશ્ય કરવો પડે છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના થતા તેના અધ્યામક્રમમાં ગુજરાતી પુસ્તકોની પર્મદગી થતા માહી નેમા 'કવિતા અને સાહિત્ય'નો પશ્ચ અમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

મન ૧૯૦૩માં કવિતા અને સાહિત્યનું પુસ્તક બહાર પડ્યું હતું, અને તેની જે પાંચ નકલો એ વખતે માક મળી શકે એમ હતું. રમણુભાઈ એ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ કઢાવવાનું વિચારી રચ્યા હતા, એમને અમે તે પુસ્તક સોમાઈટી તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવાની વિનંતિ કરી તેનું કારણ એવું ઉત્તમ પુસ્તક બહોળો પ્રચાર પામે એ હતું. 'કવિતા અને સાહિત્ય'નું પુસ્તક બહાર પડ્યું ત્યારથી, તેની એક મૂલ્યવાન કૃતિમાં ગણના થયેલી છે, અને ગુજરાતી સાહિત્યનો અધ્યામ કરનારને તે માર્ગદર્શક તેમ મદદગાર થઈ શકે તેનું વિદ્વાતશ્રી અને વિચારશ્રીય પુસ્તક છે.

મેનેજીંગ કમિટીની સંમતિ મેળવી ' કવિતા અને સાહિત્ય 'નું નવું પુસ્તક રમણભાઈની દયાતી દરમિયાન જપાયું હતું, અને બીજું પુસ્તક તૈયાર થાય તે પહેલાં એમનું અવસાન થયું હતું.

એ ખોટ સોસાયટીને તેમ સમસ્ત દેશને ન પૂરી સકાય એવી મ્હોટી હતી એવા નિઃસ્વાર્થ સેવાભાવી કાર્યકર્તાઓ જુદું થોડા હોય છે.

એમના દુઃખદ અવસાન માટે શોક પ્રવર્ધિત કરવા સોસાયટીની ખામ મલા ભરવામાં આવી હતી. તેમાં એમની સોસાયટીની લાગી મુદતની કૌંમતી સેવાની યતિક્ષિત કદર કરવા જે દગવ પસાર થયો તે નીચે પ્રમાણે હતો:—

" ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીની આ અસાધારણ સામાન્ય સભા સર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, નાઇટના દુઃખદાયક અવસાનની નોંધ લે છે, છેક સન ૧૮૯૦થી સોસાયટી સાથે મેનેજીંગ કમિટીના સભ્ય તરીકે એમનો સંબંધ જોડાયો હતો અને મન ૧૯૧૨માં તેઓ તેના ઓનરરી સેક્રેટરી નિભાયા હતા. આ પ્રમાણે સોસાયટી સાથેના એમનો સંબંધ લાખા મહમનો અને ગાઠ હતો અને સ્વં મહીપતરામના સમયથી ચાલતો આવે છે. એ સેવા કાર્યમાં એમણે પોતાનો એટલો બધો સમય આપ્યો છે અને તે પાછળ એટલો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે, કે જેનું મૂલ્ય થાય એમ નથી. એવી એમની એ અપૂર્વ અને કૌંમતી સેવાની યતિક્ષિત કદર કરવા આ સભા દરાવ કરે છે કે સોસાયટીએ પોતાના ફંડમાંથી એમના નામનું રૂ. ૫૦૦૦)નું એક જુકું રમારક રથાપવું અને એ ફંડના વ્યાજમાંથી નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવી.

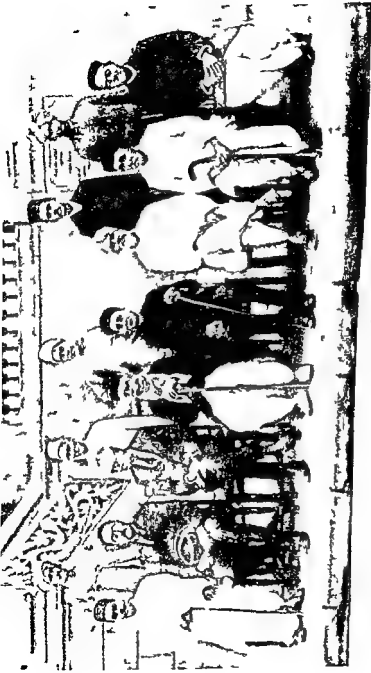
(૧) ગુજાઇ યુનિવર્સિટીની બી.એ.ની પરીક્ષામાં ચિઝક વિષય તરીકે ગુજરાતી ઓનર્સ કોર્સ લઇ જે વિદ્યાર્થી ઉંચે નંબરે પામ થાય તેને મર રમણભાઈ સુવર્ણચંદ્રક દર વર્ષે આપવો.

(૨) સર રમણભાઈના જીવન વિશે માહિતી આપતા લેખો, સ્મરણો, નોંધ, પત્રો વગેરે એમના મિત્રો, સંબંધીઓ, અને પ્રસંશકો પાસે લખાવી મેળવી, તે સંગ્રહ એક રમારક ગ્રંથ રૂપે બદાગ પાડવો.

(૩) પ્રતિ વર્ષ સુવર્ણચંદ્રકનો ખર્ચ ખાદ જતા વ્યાજની રકમ ખચત રહે અને એકઠી થાય તેમાંથી વખતોવખત સાહિત્ય, લાપાસાત્ર, ઇતિહાસ, અને સમાજસુધારાના વિષયને લખના પુસ્તકો ' મર રમણભાઈ ગ્રંથમાળા ' એ નામે લખાવી પ્રસિદ્ધ કરવા. "

સર રમણલાલની નકલના મન્ગનાથ સાહિત્યભાનો મેળા રડો

ગાંધીજીના આશ્રિત મહાસભા

અને તેમના સહયોગીઓના સમૂહના દોષો અને ગુણોનો વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન

(૫૨૨)

સન ૧૯૩૫ થી બી. એ.ના વર્ગમાં ગુજરાતીના વિષયમાં એનર્સ કોર્સ લેવાની સવડ થયેલી છે એટલે રમણભાઈ મુવલ્ચિંદ્રક એ વર્ષમાં ફેલોશીપ મેળવીને ઉમેદવારને આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

દરમિયાન રમણભાઈ રમારક ફંડ રૂ. ૫૦૦૦)નું ઉપરોક્ત દરમિયાન અનુમાર જુદું કારવામાં આવ્યું છે, તેમથી એમના લેખોના બીજા ભાગને પુરતો ફંડ મળે અને સાહિત્ય-પુ. ૩ અને કવિતા અને સાહિત્ય-પુ. ૪ એ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થઈ શકે છે, અને એમના ધાર્મિક પ્રવચનો "ધર્મ અને સમાજ"

એ નામથી સંકલિત કરવામાં આવ્યાં છે; અને તેનું પહેલું પુસ્તક ગયે વર્ષે સોસાયટીના સભ્યોને બક્ષીસ અપાયું હતું.

સર રમણભાઈનો લેખસંગ્રહ મોસાઈટી પુસ્તકાકારે પ્રકટ કરે એ યોગના, તેના જ્ઞાનપ્રચારના ઉદ્દેશની દૃષ્ટિએ જેમ મહત્વની છે તેમ જનતાને રમણભાઈનું કૌમતી લખાણ સરળી કિંમતે સુલભ થાય એ પણ થોડું ઉપકારક નથી. રાઈનો પર્વત, ભદ્રંભદ્ર અને કવિતા અને સાહિત્ય એ એમની ત્રણ કૃતિઓ સુજ્ઞાતી સાહિત્યમાં અમરત્વ પામી છે અને તેમાં રમણભાઈના નામનો મહિમા છે.

એમનું અવસાન થયે આજે છ વર્ષ થયા છતાં અનેકનાં મુખે એમની વિદ્વતાનાં અને એમના સૌજન્યના સુણગાન સાલગવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે પ્રકરણના આરંભમાં ઉતારેલી રવામી ગમત્રાસની પંક્તિનું અમને સ્મરણ થાય છે.

મનઃ ચંદને જેમ કાયા ઝીઝાવી,
રહે અંતરો સમજનોના રીઝાવી. "

પરિશિષ્ટ ૫

ઓન. રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામને મળેલું માનપત્ર

દિવાન ખલાફુર અંબાલાલભાઈના સંબંધમાં જાણીએ તો અમદાવાદમાં અગાઉ કદી નહિ બનેલો એવો એક અપૂર્વ અને આનંદદાયક બનાવ તા. ૩૦ એપ્રિલના દિવસે દિ. બ. અંબાલાલ સાકરલાલ દેસાઈના પ્રમુખપણા હેઠળ બન્યો હતો; અને તે અમદાવાદના માસિક પત્રો, વર્તમાનપત્રો અને પ્રેમ માલીકા તરફથી ઓન. રા. બ. રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠે તેમના દેશસેવા અને સાર્વજનિક કાર્યોની કદર કરનાર, તેમને નામદાર સરકારે નવાજેલ કરેલા ઇફ્તાખ અને મુંબઈની ધારાસભામાં સમાસદ નીમવા માટે-એક માનપત્ર અર્પણ કરવાનો મેળાવડો હતો.

ઓન. રા. બ. રમણભાઈ પ્રત્યે અમને બહુ સન્માન હોઈ તેમનો પ્રમંશા કરતાં પક્ષપાત થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે; અને તેથી જ અતિશયોક્તિના દોષથી અમે આરોપિત ન થઈએ તેટલા માટે જાણી જુઝીને અમે તેમના સાંમારિક, પ્રામિત્તિક, રાજકીય, સાહિત્ય અને કેળવણીને લક્ષ્ય મ્યુનિસીપલ જનમેલા અને સાર્વજનિક કાર્યોની આ પ્રસંગે નોંધ લેવાનું મોકુફ રાખ્યું છે.

જેઓ રા. બ. રમણભાઈના સદવાસમાં આવ્યા છે, જેમને તેમની કાર્ય પદ્ધતિ પરિચિત છે અને જેઓ તેમના સાર્વજનિક કાર્યોથી આરી રીતે વાકેફ છે, તેઓ કહી શકશે કે તેમની સાથેના પરિચયમાં આપણે સાલસાઈ અને સહુકાઈ ભરેલું વર્તન અને રીતમાત અનુભવીએ છીએ; તેમની કાર્યરીતિ સરળ, એકમાર્ગી અને સત્યનિષ્ઠાથી પ્રેરાએલી પ્રામાણિક દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને તેમના સાર્વજનિક જનસેવાના અને દેશાત્મતાના કામો બહુ ઉદાર ભાવના અને ઉચ્ચ આદર્શથી સિંચાઈને વિકાસ પામે છે.

એમના 'નીલકંઠ' ઉપનામમાં ઉપરના ગુણોનું બહુ સાફ મૂલ્યન થાય છે. અમે માનીએ છીએ કે તે ગુણો પરંપરાથી તેમના વંશમાં ઉતરી આવીને રા. બ. રમણભાઈમાં પૂર્ણ રીતે વિકાસ પામીને દીપી નીકળ્યા છે. 'નીલકંઠ' એ નામ શિવ-મહાદેવનું છે અને તે નામ શાથી પડ્યું એ પૌરાણિક આખ્યાયિકા બહુ જાણીતી છે.

દેવ અને દાનવો મળીને સમુદ્ર મંથન કર્યું અને તેમાંથી પ્રાપ્ત થયેલું હેર શિવજીએ પાન કર્યું જેથી તે નીલકંઠ કહેવાયા એ કથા પ્રે. આનંદશંકરભાઈએ તેમની રસ અને મીઠાશભરી સમર્થ કૈથીમાં તેમના "નીતિશિક્ષણ" નામના પુસ્તકમાં બહુ સારી રીતે વર્ણવી છે તે, વિશેષ માહિતી સાઈ અમારા વાચકોને જોવાની ભલામણ કરીશું.

આ સંબંધી વિશેષ વિવેચન નહિ કરતાં તેમને અર્પણ કરવામાં આવેલું 'માનપત્ર' અને ઉત્તારીનેજ અને સંતોષ માનીયું:—

શ્રી આનંદેશ્વર રાવબહાદુર

રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ,

ખી. એ., એલ.એલ. બી.

મુંબઈની ના. ગવર્નર સા. ની ધારાસભાના સભાસદ,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીના આનંદરી સેક્રેટરી,
'વિસન્ત' તથા 'જ્ઞાનમુધા' માસિક પત્રોના તંત્રી વગેરે,
અમદાવાદ.

માનવંત સુજ્ઞ મહાશય,

આપણા ઇનિદાસપ્રસિદ્ધ રાજનગરની ત્રિવિધ ધર્મો તથા જિન્ન જિન્ન ક્રોમોમાં વહેંચાયેલી સઠળ પ્રજા અને આપણી માતૃભાષાની સેવાનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં આપે જે ઉત્સાહ, પ્રીતિ અને ઉત્કર્ષક આત્મત્યાગ દર્શાવ્યાં છે, તથા જે જે શુભ વિચારો અને શુભ કાર્યોનાં ખી વાવ્યા છે તેના પ્રોત્સાહનથી આશ્ચર્ય, અને આ આનંદદાયક પ્રસંગે આપને અભિનંદન આપવા સ્નેહથી પ્રેરાઈએ છીએ.

આપે 'સરસ્વતી' અને ઉચ્ચ વિચાર 'ને જીવનમૂલ્ય બનાવી, મહાન આશયથી સતત શ્રમ કરીને ગુજરાતના એક પ્રસસ્ત વિદ્વાન અને અમગમ નાગરિકનું' પદ પ્રાપ્ત કર્યું છે. હૃદયની સરળતા, બુદ્ધિની વિશાળતા, અને સુનીતિ-સુવિવેક હત્યાદિ ઉત્તમ સદ્ગુણો વડે સોખનું આપનું ઉચ્ચ જીવન સમગ્ર પ્રજા આગળ પ્રદર્શિત થયું છે; અને જૂદા જૂદા ધર્મો તથા ક્રોમોની સાહિત્ય અને જગવણી વિષયક સેવા પૂર્ણ ઉમંગથી—અનેક રીતે સ્વાર્થનો ભોગ આપીને પણ આપે કરીધી છે. આપ અમદાવાદની અનેક જગેર સંસ્થાઓ સાથે મંત્રી અથવા પ્રમુખ તરીકે જોડાએલા હો, જે ઉપરંથી આપના લોકોપકારક અને પારમાર્થિક જીવનની સારી રીતે પ્રતીતિ મળે છે. આપે જે અનેક જગેર સંસ્થાઓમાં રહીને લોકસેવા બજાવી છે અને હાલ બજાવે હો તેમાની મુખ્ય મુખ્ય સંસ્થા નીચે પ્રમાણે છે—

આન. સેક્રેટરી, ગુજરાત વ. સોસાયટી.
પ્રમુખ, ગુજરાતી સાહિત્ય સભા.
ચરમેન ટ્રસ્ટી સાહિત્ય પરિષદ—અમદાવાદ
આન. સેક્રે. અધ્યક્ષ ભોજાનાથ દ. વગેરે
" ડીરેક્ટર ટ્રસ્ટી લો બાયમેરી.
" નેશનલ ઇન્ડિયન મિસિસીપિયન
(ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય)

આન. સેક્રેટરી રા. બ. સ્વયંસેવાક ઉદ્યોગ-
શાલ ખાડીના કન્યાશાળા.
" ગુજરાત સંસ્કાર મુદ્રણ સમાજ.
" મહીપતરામ રામચંદ્ર અનાથાશ્રમ.
" મુર્તિ પ્રાણીના ઉપર ગુજરાત
જાતીયક અધ્યાપનારી મંડળી.
વગેરે, વગેરે,

મુઁ ગુકનાનો અને પાપમલનો ઉદ્યોગ જગત ઉપ મોટામા મોટા ઉપકાર કરે છે, એ નિમશય છે તમારધિ મનુષ્યોના જીવમા તે રહે મ હુદ્દિ, હૃદયનિકામ અને આત્મોત્કર્ષનું તેજ પ્રમાણે કે, અમમ્ય કુટમ્બોમા તે ઉદ્યોગ આનંદ, પ્રગતિ, અને કલ્યાણના નુષા-મગ્ધ રેનાવે છે આપગા રેનામા આ ઉદ્યોગના પ્રારબ્ધકાળમા આપના પરોક્કરામી પિતામી ગાયસાહેબ મહીપતંગમ રૂપગમ નીલકંઠ, મી આઈ છ એ તે ઉદ્યોગને પ્રોતિપૂર્વક રધારી તેની અભિગ્રહિમા અત કનમુથી મદાયતા મધી દત્તી અને આપે પણ એમનેજ પગતે ચારીરે મ રનીરેવીના પૂજ નમા, એવો અભિનદનીય ભાગ તીધો છે મ માતૃનાપા ગુર્જરીની પ્રગતિ-વિકાસ ના ઇતિદામમા આપે અચળઅધાન પ્રાપ્ત કર્યુ કે, તેમજ પત્ર-પ્રકાશનના ઉદ્યોગને પણ આપે 'જ્ઞાનમુદ્રા'ના તરી-અમદાવાદના ચોપાનીઆના રિઘમાન તત્રીઓમા તૂનામા મૂના તરી-તરીએ અને ગુજરાત વર્નામ્યુનર મોમાછીનું ઓનગરી તત્રીત તથા 'વસન્ત'નું તત્રીતન સ્વીકારીએ અને જાણનાની તૂનામા જૂની મર્યા ગુલાઈગે પ્રેમ કપ નીના ઠીરેકગની રોડમા મામેન ઘણા મોઘામ મળાપના આપી છે

આપ ॥ દેગહિતના આ મતકમોની ઉપોગિતા ॥ ન મલાર મકારે રીકાર કરીને આપને "નવમહાદુ" નું માનવત પ તથા ના મુખર્ધ સરકારની ધારામલાના રાજાસદ તરીમું મન્માનીત સ્થાન આપ્યુ છે, તે માત્ર અમે અમદાવાદના મર્વે જાણનાના માતેમ અને માસિ તથા માસાદિક રો ॥ અધિપતિ અને માતમે આપને અત કગ્ધુ પૂર્વક અભિનદન આપીએ છીએ અન પગમ દયાગુ પ્રભુ પ્રત્યે અત કગ્ધુ પૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ કીએ કે આપને અધિક સુખ, મપત્તિ, આરોગ્ય અને દીવાલુધ્ય બક્ષવા તે કૃપાવન્ત થાય, - જેથી માતૃ-માતાની અને રહેશની મેના આપ વડે દીર્ઘ કાળ પયન્ત થયા કરે તથાસ્તુ'

તા ૨૦ માર્ચ એપ્રિલ મન ૧૮૧૩

અમે છીએ આપના ગુણગાહકો મદગુણપૂજકો-

સોમાધર્મીનું પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ

“લાઠજેરીમા આપણે હજારો રમ્તા મળતા ચાકમા લબીએ છીએ મઠ ન્હોતો જમ છે અને ત સમુદ્રમા, કોઇ ચડે છે અને ત શિખર ઉપર, અને કોઇ ગિતરે છે માનવહૃદયના અતલરૂપરોમા જ્યાં જરાની ઇચ્છા થાય ત્યાં દોડો, ક્યાંય બાધા ન મળે મનુષ્યે પોતાના પગિત્રાણને એક નાનકડી જગ્યામા આધી રાખ્યું છે

શખમા જેવી રીતે સમુદ્રનો શબ્દ સળગાય તેવી રીતે આ લાઠજેરીમા શ તમે હૃદયના ઉત્થાન અને પતનનાં શબ્દો સાંભળો છો? અહીંઆ શ્વિત અને મૃત મન્ને વ્યક્તિઓના હૃદયો પામેપાસે એક જ નતામા રહે છે વાદ અને પ્રતિવાદ અહીંઆ બે લાઠની આફક આથેમાથ ગહે છે સશય અને વિશ્વાસ, સધાન અને આવિષ્કાર, અહીંઆ એકમીગના શરીરની નગોનમ વસે છે અહીંઆ દીર્ઘ પ્રાણ અને સ્વપ્ન પ્રાણ પગમ ધૈર્ય અને શક્તિ આથે શ્વનવાત્રાનો નિરાંદ કરે છે મઠ મઠની ઉપેક્ષા કરતું નથી

કૃત્યીક નદીઓ, અમુદ્ર, અને પર્વતો ઓળગીને માનવનો કદ અહીં આવી પહોંચ્યો છે—કેટલાય સંકાઓના છેડેથી આ સ્વ આવે છે—આવી, અહીં આવી અર્થે પ્રકાશનું જન્મસંગીન ગવાય છે.

અમૃત લોકનો પ્રથમ આવિષ્કાર કરીને જે જે મહાપુરુષાએ જે મઠ દિવસે પોતાની ચોતરફના માણસોને લાકડા પાટીને મોવાયા છે—“તમે સવળા અમૃતના પુત્ર છો તમે દિવ્ય ધામના વાસી છો— તે જ મહા પુરુષોના કદ સહસ્ત્ર લાખમા મહત્ત્વ વર્તમાથી પસાર થતા આ લાઠજેરીમા પ્રતિબિંબિત થઈ રજા છે.”

[કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, પ્રયાન, નૈયામ ૨ ૧૯૨૦]

ગુજરાતમા પહેલવહેલું પુસ્તકાલય સોમાધર્મીએ મન ૧૮૪૮ માં સ્થાપ્યું હતું, અને તેનો વૃત્તાત સોમાધર્મીના ઇતિહાસ વિભાગ ૧ મા ૨૧ મે ૧૭ આપેલો છે

સોસાઈટીનું આગનું મકાન નગરગેટ દિમાઘાઈની ઉદાર મદાયતાથી ઉત્તું થતા સોસાઈટીનું કાર્યાલય અને સોસાઈટીનું પુસ્તકાલય એ નવા મકાનમાં સર્જાવામાં આવ્યા હતાં. તે પછી ઉપરોક્ત પુસ્તકાલયને દિમાલાઈ ઈન્સ્ટીટ્યુટ એ નામ આપીને, એ મંરથા મારી રીતે વધારીને ખીસવી શકાય એ હેતુથી મન ૧૮૫૬ માં તેનો વહિવટ અને કબજે એક એવાયદી કમિટીને સોંપવામાં આવ્યો હતો. તે વખતે “ તેની પામે ૩૧૫૮ પુસ્તકો હતા, ૨. ૪૫ ની માત્રિક આવક હતી અને સમામદોની મંખ્યા ૧૭૫ ની હતી. ”

સોસાઈટીનું આ એક મહત્વનું અંગ આ પ્રમાણે અલગ થયું, તોપણ બુદ્ધિપ્રકાશમાં મમાયોચના અર્થે અને ઉત્તેજન અર્થે સોસાઈટીને લેખક વર્ગ તરફથી ગુજરાતી પુસ્તકો ચાલુ મળના રહેતા અને અવારનવાર ઇંગ્લિશ પુસ્તકો તજજીમો કરાવવા માટે તેમ રફર્ગસ સાર ખરીદ કરવામાં આવના; એટલુજ નહિ પણ ગુજરાતી તેમજ મંરુત દાયમનો મેળવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ હતો.

પચીસ વર્ષના ગાળા પછી સોસાઈટીએ તેના પુસ્તકસંગ્રહનું કેટલોગ છપાવ્યું હતું, તેમાં પુસ્તકોની મંખ્યા ૧૮૭૦ નોંધેલી છે.

ગુજરાતી પુસ્તકોનું પ્રકાશન આવના જોડું તે કાળે મોટી સંખ્યામાં થતું નહોતું, અને વચમાળામાં સોસાઈટીના પુસ્તકાલયને સમૃદ્ધ કરવા બહુ દુરકાર પણ રખાઈ નહોતી, એમ કેટલાક મહત્વના પુસ્તકો એ વર્ષોના તેમાં નહિ હોવાથી અમળ્ય છે અને તેની સલાજી રાખનાર જવાબદાર અંધપાળના અભાવે એમથી ગુમ થયા પુસ્તકોની મંખ્યા પણ ઘોટી નહોતી.

તેમ છતાં પાછળથી સોસાઈટીના પુસ્તક મંદને બને તેટલું સમૃદ્ધ અને સંપૂર્ણ મનાવવા સતત પ્રયત્ન થતા ગયા છે અને તેથી આજે સોસાઈટીનું પુસ્તકાલય અન્ય કોઈ પુસ્તકાલય કરતા મહોદુ માન્ય પડશે, એટલુજ નહિ પણ ગુજરાતી પુસ્તક મંદમાં સર્વોપરિ હોવાનો સોસાઈટી દાવો કરી શકે.

સન ૧૯૧૧ માં સોસાઈટીના પુસ્તકાલયનું કેટલોગ, વિષયવાર, કક્કાવાર અને લેખકવાર પ્રસિદ્ધ થયું હતું તેમાં પુસ્તકોની કુલ સંખ્યા ૪૧૮૯ દર્શાવેલી છે.

તે પછી નવું કેટલોગ સન ૧૯૨૧ માં છપાયું તેમાં પુસ્તકોની સંખ્યા દોઢી માન્ય પડે છે, અને તેમાં વિવિધતા પણ ઘણી જોવામાં આવે છે.

સન ૧૯૦૦ પછી ગુજરાતી પુસ્તક પ્રકાશનમાં મોની બરતી થયતી કે અને તેનું મુદ્રણ કામ પણ સુધર્યું છે અને એ નવા પ્રકાશનોની વ્યવસ્થિત નોંધ એ ઉદ્દેશથી મોસાઇટી તરફથી પ્રમિદ્ધ થતા “અથ અને પ્રથકાર” નામના સર્પિદ્ધ પુસ્તકમાં તેની વિસ્તાર માં, અને તેમની મૂલ્ય મનારી, આપનાનો પ્રયત્ન થાય છે

પુસ્તકાલય મદાયક મદકારી મને ગુજરાતી ૮૦૦૦ પુસ્તકોની સર્ગ કૃત યાગી અને તે પછીથી ગુજરાતી ૪૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત યાદી, એ તે પ્રથો પ્રમિદ્ધ કરેલા છે પણ આજપર્યંત છપાયના સમગ્ર ગુજરાતી પુસ્તકોનું એક મ્હોટું પ્રયાગ તથાગ થવાની જરૂર છે અને તે વિશામાં હવે પ્રયામ થતા નેમ્મએ છે

મે સાધગીના પુસ્તકાલયનું સન ૧૯૩૩ આખા મુધીનું પ્રતોગ નવેસર છપાય છે, તે તપામતા તેની પુસ્તક સખ્યા ચૌદ લાખથી વધુ થતા નય છે એ પછી જોઇ શકામે કે મોસાઇટીનું પુસ્તકાલય ઉત્તરોત્તર નવતુ અને ખીનતુ ગયું છે

મોસાઇટીના છુની નાયપ્રતોનો સમ્રદ જુ મ્હોટો નહોનો અને તેમાંની વગી પ્રતો માત્ર નમ્તો હતી પણ આજે એ સમ્રદ મહુ મુત્યનાન અને ઉપયોગી નયો છે અને તેની સર્વિત્ત હકીકત “કવીશ્વર દનપતગમ દરતપિખિત પુસ્તક સમ્રદ એ પ્રકરણમાં જાણુવેલી છે

આ ઉપરાત મોસાઇટી દિદી, મરારી અને સમ્રુત પુસ્તક મારી મખ્યામાં ધગવે છે અને ઉમેથ પુસ્તકો અગાઉ જૂજગજ હતા તેમાં પુકગ ઉમેશ થયતો છે સન ૧૯૨૨ માં હિન્દના ઇતિહાસ માદિત્ય, ભાષાસામ્ર, પ્રાચીન શાધખોગના રીપોર્ટ અને સમ્રુતિને લગતા પુસ્તક ખાસ સમ્રદવાનો કમિગીએ ઠરાવ કયો હતો અને એ વિભાગને મારી રીતે સમ્રુદ્ધ કરવા તજરીજ થતી રહે છે

રેફરન્સ પુસ્તકો માટે અભ્યાસીઓને જહુ અડચણ પડતી તે રૂ કરનાને મોસાઇટીના રેફરન્સ વિભાગ પણ એવી રીતે ખીનવામાં આવ્યો છે અને તેમાં જાણીતા રેફરન્સ પુસ્તકો જેવા કે, એન્સાઇકલોપિડિયા બ્રિટાનિકાની ૧૧ મી આવૃત્તિ, પૂરવણી અથો સદિત અને છેલ્લી ચૌદમી આવૃત્તિ એન્સાઇકલોપિડિયા, સાઇકલોપિડિયા એન્ડ રિનિજ્યન એન્ડ એથિક્સ, (હેન્ટિગ્સ સ પાદિત) હિસ્ટોરિયન હિસ્ટરી, ઇમ્પિરિયન ગેઝી

ગીઅગ્નો સેટ, મુનાઈ ઈનાકાના ગેજીગીઅગ્ના હટક ભાગો-ઉપનય છે તે-દિન્દી વસ્તી પતકના ગીપોટ, મરાઠી નાનયક, દિન્દી વિશ્વમત વગેરે પણ મગ્દનામા આવ્યા છે

મોમાઈગીના મચાનકો મોમાઈગીના મકાન પામેની જનીન જે મરકારદાર એકનાઈઝ હજવામા આવેલી છે, તે પર પ્રેમાભાષ દોનને સિતારી નીએના ભાગમા મોસાઈટીનુ પુસ્તકાનય ગોચી, તે પુસ્તકાનય નાયક અને અબ્યાસી વર્ગને નેજનનાયન માટે મર્વ ગીતે સરકબુ યદ પડે એવી વ્યગ્થા કરના ઉમેદ ધગવે છે અને તે વ્યગ્થા અમરમા આવે, અમરના મા એક માગ મગ્ગવતી મદિરની પોટ તે પૂરી પાડશે એવી માન્યતા છે

મોમાઈગીના પુસ્તકાનયનો શુજરાતી વિભાગ અને તેટનો મપૂર્ણ કરી શકાય, એ આશયથી મોમાઈગી વર્ગોર્વ મુનાઈ ઈનાકાના જાગણી ખાતાના વડાને, ઉત્તર વિભાગના એન્જિનિયરન ઈન્સ્પેક્ટર મારફત, મોમાઈગીના વાર્ષિક અહેવાલ માદર કરતા, તે પત્રમા પ્રેમ એકમની રૂબરૂ મુનાઈ મરકાગને પુસ્તકાનયને પ્રતો ભગનામા છે નમાની શુજરાતી પ્રત મોમાઈગીને કાયમ મગ્દ બી માચવણી માગે આપના ચાતુ માગણી કરનામા આવતી હતી

દમણુ જ મુનાઈ ઈનાકાના પ્રણવણી ખાતાના નાએ મોમાઈગીની એ વાજખી માગણીનો ચીકાર કરી, નામચુનર ટેક્ટ બુક કમિટીને ઈનામ નાઇઝિરી અને ટેક્ટ બુક તરીકે મલુર થના જે પુસ્તક મગે છે તેમાની એકએક પ્રત સોમાઈગીને આપનાનો નિર્ણય કયો છે (જુઓ પગિસિટ ૬)

મોમાઈગીની માગણી તો પ્રેમ એકમની રૂબરૂ પુસ્તક મગકાગમા ભગવામા આવે છે, તેમાના શુજરાતી પુસ્તકાની એક એક પ્રત મગના માફ હતી, તોપણ આ જે શરૂઆત થઇ છે તેનુ ગુમ ફગ વહેતુમો' આનશે એવી આપણે આશા રાખીશુ અને લેખક વર્ગને અમારી અગ્ગ છે કે મોમાઈગી શુજરાતી પુસ્તકાનો અને તેટનો મપૂર્ણ મગ્દ કરવા રાક્ષિમા રાય તે માફ એમના પ્રકાશનની એક એક પ્રત મોસાઈટીને તેઓ મોકલી આપે.

ચાલુ વર્ષમા (સન ૧૯૩૪) વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાનય વિભાગની પેઠે શુજરાતમા પુસ્તકાનય પ્રવૃત્તિનુ કાર્ય પદ્ધતિમર અને નિયમિતપણે ઉપાડી લેવા મોસાઈગીના આશ્રય હેઠળ પહેલી શુજરાત પુસ્તકાનય પગિસ સર મનુભાઈ મહેતા-વડોદરા રાજ્યના માજી દિવાન માહેનના પ્રમુખપદ દેખ તા ૬ ફી અને તા ૭ મી મે એ મે દિનસે મગી હતી અને તેનુ

મધ્ય કામકાજ, અમને નોંધના તોય થાય છે કે, મર્જ રીતે ફેરવેલું નિવડ્યું હતું

આ પ્રગતિ ઉપાડી લેવામાં આવી તે આગમ્ય સોસાયટીએ ઓછો વસ્તીનાળા ગામો, કે જ્યાં નિશાળ પછુ ન હોય એવા સ્થળે, મુકરૂં ધો-સો વાચનાત્મકો જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો અને તે કાર્યમાં થીયુત વકુલનાન ધીપતગમ હાથે મદદ કરતા, સોસાયટી હસ્તક પ્રિય વદા ગ્રામ વાચનાત્મકની યોજના અસ્તિત્વમાં આવી હતી

એની બીજી યોજના અમદાવાદ જિલ્લાની નિશાળમાં વિદ્યાર્થીઓને ઈતર નાચન માફ માગસાહિત્યની પેગીઓ પૂરી પાડવાની હતી અને તે કામમાં ઉત્તર વિભાગના માથુ એન્યુકેરાનલ ઇન્સપેક્ટર થીયુત કુલ્યનાન મુરજરામ નકીમે સંનાનુભૂતિ દર્શાવી એવણી ખાતા તરફથી મનની મગવડ કરી આપવાનું જણાવ્યું હતું પણ એ અરસામાં તેમની ફેરફારી થતા એ અખનરો પ્રયોગમાં મુકવાનું બની શક્ય નહોતું

સોસાયટીની પ્રવૃત્તિના પ્રગતિ સમયમાં પહેલી શુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ મમકા આસિ સેક્રેટરીએ નિવેદન રજુ કર્યું હતું તેમાં મટલીક જણના જેવી હકીમત આપેલી છે, અને એ પ્રગતિને અંગે શુ શુ ચર્ચામાં અને તેના વિકાસ માટે પ્રયત્ન થયા જોઈએ અને તે માટે કેટલો અવકાશ છે, એનું જુ કિમતી મામસૂચન આવત અધ્યક્ષ લેડી વિદ્યામહેને, એમના વ્યાખ્યાનમાં કહેલું છે અને આ બંને લેઓ પ્રસ્તુત પ્રકરણના પૂર્તિરૂપ હોઈને તે પરિશિષ્ટ ૭ માં ખાન કર્યા છે

પરિશિષ્ટ ૬

No. 102/7-C.

POONA, 14th April, 1934.

To,
THE EDUCATIONAL INSPECTOR,
N. D.

With reference to your letter No. 339 of 12-4-1934, I have the honour to request that you will in future supply the Gujarat Vernacular Society, Ahmedabad, with one copy of each of the Gujarati Publications you can spare after the consideration by the Provincial School Book Committee.

I have the honour to be,
Sir,

Your most obedient servant,
Sd/ H. J. Varia

T A. S. 14/4 for Director of Public Instruction.
No. S.-102/7-C

POONA, 14th April, 1934.

Copy forwarded for information.

Sd/ H. J. Varia.
for Director of Public Instruction.

No E 71 of 1933

Ahmedabad Office of the
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
P O Box No 23
Dated, 26th May 1933

From,

LADY VIDYAGAURI RAMANBHAI NILKANTH, B A

Hon Secretary,
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD

To,

THE EDUCATIONAL INSPECTOR N D
AHMEDABAD

Sir,

With reference to your letter No 2205 of 1933 dated the 24th inst I have the honour to inform you that the Government receives under the act XXV of 1867 a copy of each book published in the British India and I understand, there is no adequate and proper arrangement for collection and preservation of these books

The Gujarat Vernacular Society is a literary Institution founded for the growth and development of Gujarati language and literature. So the Society is naturally very anxious that steps may be taken for collection and preservation of all books published in Gujarati.

The Society possesses the best and largest collection of Gujarati books and if the Government as prayed for in my letter is pleased to help the Society by supply of these books to make its collection as complete as possible, I need not say it will prove a blessing to students of Gujarati literature.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant
Sd/ V Ramanbhai
Hon Secretary

No. E. 109 of 1933.

Ahmedabad Office of the
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD, 8th July 1934.

From,

LADY VIDYAGAURI RAMANBHAI NILKANTH, B. A.,
Hon. Secretary,
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD.

To,

RAO SAHEB BHUPATRAI JAMIATRAI SHASTRI, M. A.,
Educational Inspector, N D.
AHMEDABAD

Sir,

In further continuation of my letter No. E 71 of 1933 dated 26th May last, I have the honour to inform you that in the English Copy Right Act, the publisher is bound to provide six copies of each publication and these copies are then supplied to several libraries in the United Kingdom

When the Indian Registration act of 1867 was passed, its main object was "that copies of every important and interesting work published should be despatched to England to be deposited in the libraries at the India Office, and it is further stated in the said preamble that,

"In the interests, too, of history and of the scholars of Europe it is undoubtedly wise to provide that a complete collection of the publications of the press of the country should be made as well as in this country as in England."

It will be seen from the above para that the Government has from the very beginning insisted on the collection and preservation of all books published in the country.

Of these publications, I understand only a few selected books are supplied to the library of India office, the rest are stocked here, but these books are not properly catalogued and are also not easily accessible to scholars

The development and growth of Vernacular literature is making rapid progress and students are keenly feeling the absence of a good, properly equipped and complete library

To overcome this difficulty Literary Conferences all over the country are appealing to Government to make suitable arrangements to supply books in the language of their Province to Public Institutions, with proper safeguards, to enable them to complete, as far as possible, their collection of books in their own Vernaculars.

There is a movement at present afoot, to supply copies of books received under the Registration Act by Government to the Imperial Library at Calcutta

From above it will be perceived that the Society's request for supply of Gujarati books to its library for collection and preservation is legitimate and just, and I trust, it will receive support from you.

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,

Sd/ V. Ramanbhai.

Hon Secretary

પરિશિષ્ટ ૭

ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ-અમદાવાદ

(તા. ૬ ફી અને તા. ૭ મી મે, ૧૯૩૪)

નિવેદન

— —

સન ૧૯૩૦ માં પાટણમાં ભગવતી વડોદરા ગાંધી પુસ્તકાલય પરિષદની પાસેથી મેડકના પ્રમુખશ્રીનેથી લેટી વિલાખેન રમણભાઈની કંઠે દેશમાં જે અધોગ અજ્ઞાનતાનો અંધકાર વ્યાપી ગયા છે, તેના નિરાકર અર્થે પ્રજામાંથી નિરક્ષરતા ટાળવા મારે વ્યવસ્થિત પગલા ભરવા શિક્ષિત વર્ગને અપીલ કરી હતી તેણું ફુર્લાંચ છે. હોડસો વર્ષ થયા દેશમાં મુતેદશાન્તિ પથરાયા છતાં જનતામાં અક્ષરતાનું પ્રમાણ હજી દમ ટકાએ પહોંચ્યું નથી, અને છેવટે રસ્તીપત્રકની મથુરી પ્રમાણે તે નગ્નીના નધા ગાના મુકામને અક્ષરતાનું પ્રમાણ ઉતરું થયું છે.

નિરક્ષરતા દૂર કરવા માટે જેમ શાળા આવશ્યક છે, તેમ થોડાં બહુ અક્ષરજ્ઞાન જેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેને દૃઢ કરવાને તેનો વિકાસ થવાને વધુ માહિતી મેળવવાને, પુસ્તકશાળા એટલીજ આવશ્યક છે શિક્ષણ અને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમાં, શાળાની પેઠે, પુસ્તકશાળાનું મહત્ત્વ છે, બન્ને કંઈક વધુ છે, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

આ પ્રમાણેની માન્યતાથી જ સન ૧૮૪૯ માં ગુજરાત નનાકપુત્ર મોસાઈનીની આપના કરવાની માથે તેના તત્થાપક, બધી નિધનાળા અલેક્ઝાન્ડર કિન્તોક ફોર્મસે દેશમાં પ્રવેશી અને જ્ઞાનપ્રચારના મુખ્ય સાધન તરીકે તેનું પ્રથમ કાર્ય પુસ્તકાલય ખોલવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું હતું, જે ગુજરાતમાં પહેલવહેલું હતું.

વડોદરા નરેશ શ્રીમત મહારાજા સર સ્વામીરાવે વડોદરા રાજ્યમાં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો અમલમાં મૂક્યા પછી જેણે કે પ્રજામાં જ્ઞાન પ્રકાશના કિરણો સતેજ અને પ્રકાશિત રાખવાનો માર્ગ રચે રચે, ગામડે ગામડે પુસ્તકાલયો સ્થાપવાનો છે, અને દીર્ઘ દૃષ્ટિવાળા એ મહાપુરુષે તુરતજ તે માટે પ્રયત્ન કર્યો, જે કાર્યમાં આપણી ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદના

પ્રમુખ અને વડોદરા રાજ્યના માણ' દીવાન સર મનુભાઈએ મુખ્ય ભાગ લીધો હતો.

એ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ઉપાદી લેવાં વડોદરા રાજ્ય તરફથી પદ્ધતિસર પગલાં ભરાયાં તે આગમ્ય તેના એક પ્રબળજન અને તેના કેળવણી ખાતાના એક મુખ્ય શિક્ષક શ્રીયુત મોતીભાઈ અમીને તેનાં બીજા મિત્રમંડળ નામની એક સંસ્થા સ્થાપીને આપણા પ્રાતમાં ઠેર ઠેર વેચી હતી, અને તે કારણે છેક દક્ષિણના દૂરના ભાગ—મદ્રાસે એમની એ સેવાની કદર લમણાંજ એમને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના પિતામહનું બિરદા બક્ષીને કરી છે, એ આપણે શુજ-રાતીએને ગર્વ લેવા જેવું છે.

સોમાઈદીએ ઉપર જણાવ્યું તેમ શુજરાતમાં એક પુસ્તકાલય સ્થાપવાની પહેલ કરી હતી તેમ તે, એ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને લ્હમેશ મદદ કરતી આવેલી છે અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોને ઉત્તેજન આપવા સારૂ તેણે ઉદાર નીતિ ગ્રહણ કરેલી છે, તેના પરિણામે આજે પણ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો સોમાઈદીમાં રજીસ્ટર લાઈબ્રેરી તરીકે નોંધાયેલા છે. આ સંઘના પુસ્તકાલયોને રૂ. ૫૦) એક વખતજ એકસામટા બર્થોથી આશુવન સભાસદના લાભો કાયમ માટે મળે છે.

સોમાઈદીનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ભાષાસાહિત્યની અભિવૃદ્ધિની સાથે કેળવણી અને જ્ઞાનપ્રચારનો છે અને તેનું એ જ્યેષ્ઠ હોદ્દાને સન ૧૯૦૬માં શ્રીયુત મોતીભાઈ અમીને એમની નવી મિત્રમંડળની પ્રવૃત્તિને આશ્રય આપવા સોમાઈદી પાસે માગણી કરી ત્યારે નીચે પ્રમાણે કરાવ કરીને સોમાઈદીએ તેને મદદ આપી હતી:—

“(૧) મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયોમાથી જે પુસ્તકાલય રૂ. ૫૦) આપી સોમાઈદીના નિયમ પ્રમાણે સોમાઈદીમાં રજીસ્ટર થશે, તેને સોમાઈદીએ છપાવેલા પુસ્તકોમાથી પુસ્તકાલય પમંદ કરે તે રૂ. ૨૫) સુધીની કિંમતના પુસ્તકો એટલી વખતે બક્ષીસ આપવામાં આવશે.

(૨) મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયોને “બુદ્ધિપ્રકાશ” આદિ આનાના લવાજમથી આપવામાં આવશે. લવાજમ વર્ષની સરખામમાં અગાઉથી આપશે. તેને એ ખાસ લાભ મળશે.

(૩) મિત્રમંડળ પુસ્તકાલય સોમાઈદીએ છપાવેલા પુસ્તકોમાંના રૂ. ૨૫) અથવા તે ઉપરાંતની કિંમતનાં પુસ્તકો એકો વખતે ખરીદશે તો તે અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવશે.

આ હકીકત વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થતા એક આદિત્યસિક ગૃહસ્થ શ્રીયુત વૈકુંઠરાય શ્રીપતરાય હાકોર જેઓ સોસાયટીના આશ્રવન સમાસદ છે અને જેમનું ચારિત્ર સ્વર્ગસ્થ અબાલાલભાઈના ઉચ્ચ અને મરકારી છવનથી રંગાયું અને ધડાયું છે, તેમણે તેમની સ્વર્ગસ્થ પુત્રી પ્રિયંવદાના રમણાર્થ રૂ. ૩૦૦)ની રકમ ગ્રામ્ય વાચનાલય કાઢવા માટે ચોક્કસ મુદ્દન સુધી આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી અને તે સોસાયટીએ ખુલીથી સ્વીકારી લીધી. હાલ પણ સદરજૂ પ્રિયંવદા વાચનાલયની યોજના સોસાયટી દગ્ગક ચાલુ છે.

પરંતુ સોસાયટીના કાર્યકર્તાઓની ઈચ્છા એટલેથી મતોપ માની જેસી રહેવાની નહોતી. તેઓ ગુજરાતમાં પુસ્તકાલયોનું સંગઠન કરવાને ઉત્સુક હતા અને એ ઉદ્દેશથી વડોદરા રાજ્ય પરિષદની પેઠે અમન્ત ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ ભરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો, ને આજે પ્રજુ-કૃપાથી પરિપૂર્ણ થાય છે.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદનો મુખ્ય હેતુ ઉપર ગણાવ્યા પ્રમાણે બ્રિટિશ પ્રદેશમાં વડોદરા રાજ્યની પેઠે તદ્દન ઝાંછી વસ્તીવાળો અને શાળા વિનાના ગામોમાં પુસ્તકાલયો કાઢવાનો છે અને તેની યોજના પ્રાન્ત-ઈન્-એક્ટિ-ના ધોરણ પર રાખવાની છે; એટલે કે મુકરર રકમ એક ગામ ઉભી કરે તેમાં તેટલી બીજી રકમ ઉમેરીને તે રૂઠ રકમના વર્તમાનપત્રો કે પુસ્તકો પૂરા પાડવા; અને નાણાની સવડ અને મદદ મળે હરતા પુસ્તકાલયોની વ્યવસ્થા કરવી, જેથી પુસ્તકવાચન મતત ચાલુ રહે અને વખતો વખત નવાં પુસ્તકો વાચવા મેળવવાની સવડ ગ્રામ થાય.

સોસાયટી આપણા પ્રાન્તમાં જુની, જાણીતી, મોટી અને અતિથિત મંદિરા છે; પણ તેની પ્રવૃત્તિઓ અનેકવિધ છે અને તે ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનાં કાર્યને એકલે હાથે પહોંચી ન જ શકે, એ સ્પષ્ટ છે.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને જરોજર જમાવવી હોય અને નેને પ્રગતિમાન રાખવી હોય તો ગુજરાતના સર્વ ભાગોનો તેમાં પૂરા સ્થાવ અને સહકાર આવશ્યક છે; અને તેટલા માટે ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ મંડળ સ્થાપવાની સૌથી પ્રથમ અગત્ય છે, એમાં જુન જુદા જગ્યાના મુખ્ય મુખ્ય અને જાણીતા કાર્યકર્તાઓ સક્રિય ફાળો આપે અને તેનું કામકાજ ઉત્સાહપૂર્વક ઘિપાડી લે.

સદરજૂ પરિષદ ભરવામાં આવું એક સ્થાપી મંડળ સ્થાપવું, એ પણ તેની એક નેમ છે.

મનુષ્ય તંત્રની યોજના પ્રાપ્તિને સુવિધિત થયેલી છે અને પ્રાપ્તિના જુદા જુદા મંડળોએ એકત્રિત થઈને કાર્ય કરે તો તેમાં નવું બાળ અને વધુ વેગ આવે એટલુંજ નહિ, પણ તે કાર્યમાં મગીનના તેમ સક્રિયતા પ્રાપ્ત થાય એમ અમારું માનવું છે.

પુસ્તકાલય પરિપદ મંડળનું સ્વરૂપ કેવા ધોરણે ધડવું, તેનો કાર્યક્રમ કેવા રાખવો, તેમાં કાણ મહાસદ્ યદ્ય શકે, અને તેના ધારાધારણ કેવાં હોવા જોઈએ વગેરે વિગતોનો નિર્ણય કરવાનું કામ જે કમિટી આપણે નીમવા ઇચ્છીએ છીએ તે નક્કી કરશે. હાલ તુરંત એક નિર્ણયપત્ર આપણે આવીશું તે ગુજરાતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને પગભર અને મજબૂત કરવી હોય તો તે માટે એક કાયમ મંડળ સ્થાપવું જરૂરનું છે.

પુસ્તકમંદ્રાહ, એ પ્રગતીની સાંસ્કૃતિક સમૃદ્ધિ છે. દરેક ગણ પોતાનો એ વારસો સંરક્ષવા ઘટતા પગલા લે છે. આપણા પૂર્વજો પણ પુસ્તક-મંદ્રાહની માયનારી અને ખીવવણી માટે પુગતી દરકાર રાખતા, તેને પોતાના પ્રાણમમાન રક્ષના હતા ખાટજીના બંડારો તેના દૃષ્ટાન્તરૂપ છે. આપણું પ્રાચીન સાહિત્ય એ બંડારોમાં આજ પર્વન્ત સુરક્ષિત રહ્યું છે પ્રાચીનોએ એ માટે ખાસ સંભાળ લીધી ન હોત તો આપણું એ સાંસ્કૃતિકધન જરૂર નાશ પામ્યું હોત પૈસોટકો, માલમિલકત મોડાવહેવા ફરી મેગરી શકાય, પણ પરાપર્વથી હિતરી આવતો એ જ્ઞાનબંડગનો વારસો ગુમાવવામાં આવે તો એના જેવું પારાવાર જુલ્હાન પ્રાપ્તિને ખીન્નું કશું નથી, અને તે ફરી સ્વયમ થતો નથી તેટલા માટે પ્રગતીની સંસ્કૃતિના સાધનો, મંથ-બહાર, ઐતિહાસિક વસ્તુઓ, અવશેષો, કળાના નમુનાઓ, કિમતી કારીગીરીની ચીજો, ચિત્રો, પુતળા વગેરે મંદ્રાહી, માયવી ગળવા કાયદેમત પ્રમથ થવો જોઈએ છીએ.

ગુજરાત મગફરી ઘઈ શકે એવું એકે મ્યુઝીઅમ તેની પાસે નથી, ન્યારે દેશપરદેશમાં ન્હાના ન્હાના સહેરો, સ્થાનિક મ્યુઝીઅમ ધરાવે છે. તેની પાછળ ખર્ચ કરવામાં કયાશ રાખવામાં આવતી નથી પ્રાણની પેટે તેમાંની વસ્તુઓનું જતન કરવામાં આવે છે.

પુસ્તકાલય પરિપદે ખીજી કાઈ નહિ તો ગુજરાતમાં પ્રસિદ્ધ થતા સર્વ પ્રકારનોને સુવ્યવસ્થિત રીતે સંરક્ષવા અને તેના કાયમ સંરક્ષણ માટે યોગ્ય જોઈખરત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પ્રેસ એક્ટની રૂઢિએ સરકારને દરેક પ્રકાશનની બે પ્રતો ભરવામાં આવે છે; તેમાંની એક પ્રત પ્રાંતવાર એકાદ મુખ્ય સાહિત્ય સંસ્થાને તે બેટ આપવામાં આવે તો એ રીતે તેના સંગ્રહ અને સુરક્ષણ માટે તજવીજ કરી શકાય; તેમ લેખકવર્ગને અપીલ કરીને તેમના તરફથી એકેક પ્રત મેળવવા ગોઠવણ થાય.

આ કાર્ય ખોરબો નાખવા જેવું નથી. તાત્કાલીક તેની અસર નહિ જણાય. જો આપણે આગળ વધવા ઇચ્છતા હોઈએ તો પ્રગતિજનમાં તેવું અચૂક સ્થાન છે જ; અને તે વિશે જોદરકારી સેવીશું, તો ભાવિ પ્રગતિ આપણને જરૂર હોય તે આપશે.

પુસ્તકાલય પરિષદ મંડળે તેનો વિચાર કરવો પડશે. તે કાર્યમાં પુસ્તકાલય પરિષદનો અવાજ-અભિપ્રાય બેશક મદદમાર થઈ પડે.

પુસ્તકસંગ્રહનો પ્રથમ ઉપર આપણે, પ્રગતિજનની દૃષ્ટિએ, આપણું સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ વિચાર્યો.

હવે તે વ્યક્તિગત દૃષ્ટિએ જોઈએ. મનુષ્ય હરહમેશ નવી નવી માહિતી જાણવા મેળવવાને ઇન્તેજાર હોય છે. નવરાશનો સમય તે આનંદ ને ગમ્મતનાં સાધનો, જેમકે નવલકથા, પ્રવચન અને સાહસનાં પુસ્તકો, કવિના નાટક વગેરેના પુસ્તકો મેળવીને નિર્ગમન કરે છે અને વેપારશાળમાર, ધંધા હુમર માટે પુસ્તકાલયમાંનાં પુસ્તકોની માહિતીપર આધાર રાખે છે. તે સામગ્રી તેના ધંધાના વિકાસનું એક અંગ છે; અને પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તાજી અને છેલ્લી ખાતમી આંકડા વગેરે પૂરા પાડવા વ્યવસ્થિત ગોઠવણ રાખેલી હોય છે.

આમાં મદદવનો મુલ્ય પુસ્તકાલયમાંનાં પુસ્તકોના વપરાય, ઉપયોગ અને અચ્છાદન સમાયતો છે.

આત્મા મુખી પુસ્તકોના સંગ્રહ, સાચવણી અને વ્યવસ્થા પર ખાસ દરકાર રખાતી હતી; પણ થોડાક સમયથી એ ભાવના ફેરવાઈ ગઈ છે અને પ્રગતિ દરરોજ પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકોનો કેમ વધુ લાભ લે, તે પુસ્તકોનું વાંચન કેમ વધે, તેનો ખજોજો ઉપયોગ શી રીતે થાય એ પ્રતિ લક્ષ્ય મળ્યું છે. હમણાં જ લંડનમાં નામદાર શહેનશાહે એવું એક મહોરું રાષ્ટ્રીય પુસ્તકાલય પ્રગતિ માટે ખુલ્લું મકાનો ત્રણાંત વર્તમાનપત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

પુસ્તકોનો સંગ્રહ, સુરક્ષણ અને સાચવણી એ સધળું આવશ્યક છે; તેટલુંજ તેનો ખજોજો પ્રચાર અને ઉપયોગ પ્રગતિજનને પોષનારો અને

નવીન બળ આપનારો છે. તે કારણે પુસ્તકોનો વાપર અને પ્રચાર કેમ વધુ થાય એ દિશામાં પણ આ નવા મંડળે નોંધ્યું મોહકમ યોજના વડે જોઈએ.

આ કાર્યમાં યોગ્ય નાયકાનુસારી અને મેવાળાની અથવા પાળી અગત્ય માન્ય પડશે મામાન્ય માન્યતા એવી છે - અથવા પાળી કાર્ય ગમે તે વ્યક્તિ કરી શકે નોંધી આપવી જેવી એમાં શુ મોટું કાર્ય કરનાર છે, પણ એ માન્યતા બૂનભરેલી છે

પુસ્તકોની આપણે આજી મને નથી કહ્યું પુસ્તક ને અપાયા છે, ક્યારે અપાયા છે, નથી મુદતથી અપાયા છે, પાડુ આ પુ છે કે નહિ એ વગેરે વિગતો તેમજ કેના પુસ્તકો નુ વચાવ છે, કેના પુસ્તકોની ખામ માગણી રહે છે, વાચકની જિજ્ઞાસાને મતોપરા અને પોરા નુ આરંભક છે, વગેરે વહિવટી પ્રત્યેકને પહેલી નામ એકના અનુભવી નહિ પણ એ વિષયમાં રમ લેના અને ખામ મેવાળાની અથવા પાળી જોઈએ અને વિરોધમાં તેમજ એ વિષયનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન થોડું પણ મેળવેનું હોવું જોઈએ. પુસ્તકોનું પદ્ધતિસર વર્ગીકરણ, પુસ્તકોના નિર્ણય વિભાગો, તેની વ્યવસ્થા, પુસ્તકોનો આપણે વિભાગ, માહિતી ખાતુ, પુસ્તક ખરીદી વગેરે તેના મામાન્ય જ્ઞાનની માથે તે વિવેકસુદ્ધિ અને ઝીણવટ માગી ને છે

પાઠ્યાત્મ દેશમાં એ પ્રકારનું પુસ્તકાલય સિવલુ આપનાર રંગો કાદરામાં આવે છે વડોદરા ગાંધીમાં પણ એ પ્રથા દાખન થયેલી છે, અને નવા અથવા પાળી પુસ્તકાલય પરિવહ મંડળે એ પ્રથા ઉત્તરવા પડશે

પુસ્તકોનો વધુ વપરાશ અને ઉપયોગ થાય તેમ તે પુસ્તકો જનની નુ થાઈ જાય છે, ઘસાઈ જાય છે અને ફાગી જવા પામે છે, તે સુરક્ષી દૂર થના આપણે અહિં ગુજરાતી પુસ્તકોની પુસ્તકાલય આજીવિઓ નિકળે તે સાર થતન કરવો ધરે જી સાન સફેદ કાગળપર, સફેદાઈથી વચાવ એવા સુરેખ અને સુરેખ ટાઇપથી છાપેના, પાકા પુઠાવાળા પુસ્તકો પ્રકાશન કાદે તો એનું નિરાકરણ જનની થાય અને તે સજ ધમા પુસ્તકાલયોનું મગન ઘણું મદદગાર થઈ શકે

અહિં પુસ્તક પ્રકાશનનું કાર્ય આપણે ઇચ્છીએ એનું નુન્યસ્થિત, પદ્ધતિસર અને જવામદારીનાં બુ થો, થાય છે તેના પરિણામે નેખક-વર્ગને તેમના પુસ્તક પ્રકાશનમાં બહુ શ્રમ પડે છે, એટલુંજ નહિ પણ એક પુસ્તક છપાયા પછી તેના વેચાણ માટે એથી વિશેષ જલેમત તેને ઉચ્ચ વવી પડે છે, અને ઘણે જાગે તેનું માફકમ નુકસાનમાં પ્રવિણું છે જે

પ્રામાણિક અને જવાબદાર પ્રકાશક હોય, પુસ્તક વેચાણ માટે ખર્ચાબર ગોદવણ હોય તો આમાંની ધણી હરકતો ટાળી શકાય એવી છે.

લેખકોને જેમ તેનાં પુસ્તક વેચાણમાં હરકત નડે છે તેમ પુસ્તકાલયોને અને અન્ય સાહિત્યરસિકો, જેઓ પુસ્તકો ખરીદવા માંગે છે તેમની મુશ્કેલીઓ થોડી નથી.

પ્રથમ તો કોઈ એક પ્રકાશક પાસેથી સઘળા પુસ્તકો મળતાં નથી. તે માટે બે પાંચ ઠેકાણે લખવું પડે છે અને તદ્દપરાંત પોષ્ટલ દર એટલા બધા આકરા છે કે કોઈ પણ પુસ્તક પોસ્ટદ્વારા મંગાવવું બહુ મોંઘું થઈ પડે છે.

આનો ઉપાય વડોદરામાં સહકારી ધોરણે પુસ્તકાલય સહાયક પુસ્તક-ભંડાર કાઢવામાં આવ્યો છે, તેવી સંસ્થાઓ મુખ્ય મુખ્ય શહેરો જેવાં કે અમદાવાદ, મુંબઈ, સુરત વગેરેમાં ઉધાડવામાં આવે તો પુસ્તક ખરીદનાર જનતાને તેમ, પુસ્તકાલયના સંચાલકોને ધણી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થાય.

પુસ્તકાલય પરિકલ્પપ્રતિષ્ઠા ધીજીવું કાંઈ નહિ તો આટલું સંગીન કાર્ય કરશે તો પણ તેનું અસ્તિત્વ સાધક થઈ શકે.

આવી પુસ્તકાલય પરિપદ મંડળ જેવી એકાદ સંસ્થા અસ્તિત્વમાં હોય તો મહોટા, ખર્ચાળ, સચિત્ત તેમ કાયમ ઉપયોગનાં અને રૂઢ-સનાં પુસ્તકો વગેરેનું પ્રકાશનકાર્ય સુગમ થઈ પડે.

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના અંગે વિચારવાના પ્રશ્નો અનેક અને વિધવિધ પ્રકારના છે.

તે સર્વેનો નિર્દેશ અહિં જરૂરનો નથી. આ પ્રવૃત્તિ પાછળ ગો હેતુ રહેલો છે તે સ્પષ્ટપણે બાજત કરવાને આ નિવેદન તૈયાર કર્યું છે. અત્રે ભેગા મળેલા પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિમાં રસ લેનાર સુસંસ્કારી અને સેવાભાવી બહેનો અને યંત્રુઓની હાજરી અને તેમની સલાહ અને સૂચના વાસ્તવિક રીતે તેમાં સહાયબૂત થશે. તેઓ આ નવી પ્રવૃત્તિને યોગ્ય માર્ગે દોરે અને તે કાર્ય કૃણાબૂત થાય એવું દિશાસૂચન કરશે, એવી વિજ્ઞાપિ છે.

હીરાલાલ ત્રિભુવનદાસ પારેખ
આસિ. સેક્રેટરી.

ગુજરાત પુસ્તકાલય પરિષદ—અમદાવાદ

(તા ૨ ફી અને તા ૭ મી મે, ૧૯૩૪)

સ્વાગતનું ભાષણ

મે સર મનુભાઈ સાહેબ, મજબૂતો અને સન્મારીઓ;

અમદાવાદને આમણે આજ જ્ઞાનપર્વ છે ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમા-
દહીએ નિમત્રેલી આ ગુજરાતની પહેલી પુસ્તકાલય પરિષદમાં આપ મહુ
પધાર્યા છો તેમને એ મોચાઈની તરફથી મારૂ દાર્દિક સ્વાગત દર્શાવુ એ
પ્રથમ કાર્ય છે

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોમાઈની એ ગુજરાતમાં જ્ઞાન પ્રચારની નવા
જમાનાની જૂતામાં જૂતી સરથા છે લોકમૂલકમાં જ્ઞાનનો નાવો ફરવાના
નિવિધ સાધોના યોજના કરવી એ એનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે અને એ કામ
જ્વમાલાદાના કરવાનો મહત્વનો મિલ્કાન એના આઘ સચાઈને પૂર્ણપણે
અમલક ગોઠવેલો પુસ્તક પ્રકાશન, પુસ્તકોપન, સાળા, વર્તમાનપત્ર,
માસિક એ મન જ્ઞાનપ્રચારના સાધનો સાથે પુસ્તકાલય પણ જ્ઞાનપ્રચારનું
આવશ્યક અંગ હોઈ વર્નાક્યુલર સોમાઈનીએ પુસ્તકાલય સ્થાપી આજના
કરોને અને પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને પોતાથી આપના પોતાના પ્રકાશ
નોનો લાભ મળી રહે માટે પુસ્તકાલયોને એ ગરથાના મેળવર ખનાવી
નર્વદષ્ટિ રાખી છે એમ મહજ જણાશે સાદી પાચમો કે તેથી પણ
વધારે પુસ્તકાલયો આ રીતે આ પ્રકાશનોનો લાભ લેશે

પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને સગઈન કરવાની યોજના જે વડોદરા રાજ્યે
પહેલ કરીને કરી છે તેની માર્ગ યોજના ગુજરાતમાં થાય એ આશયથી
આજ આપ મહેને અર્નો આમ યા છે વડોદરામાં આ પ્રવૃત્તિ એક રીત
મગના કાયમ ગરૂપની થઈ ગઈ છે વડોદરા રાજ્યને સુખાએ તેને
એવા રાજ્યકર્તા મળ્યા છે કે જેમને જ્ઞાનનું જુ મુલ્ય છે,
પોતાની પ્રજાની જેમને દાઝ છે અને તેની સર્વતામુખી ઉન્નતિ
તેમને દેવે વમી ગ્રહેલી છે આવા એક આદર્શ નૃપતિની સહાનુભૂતિના
સિચન ૨૮ વડોદરા રાજ્યનું આ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું વૃદ્ધ એક મોટા
નરવૃદ્ધ સરુ મુલ્યુ છે અને રાજ્યની સહાયતા, પ્રજાનો ઉત્સાહ
અને મગન ૨૬ જે નુલ કાર્ય થઈ રહ્યું છે તે અન્યને પ્રેરણા
પ અને એ સ્વાભાવિક છે આની યોજના છુતી જનાઈ પ્રવૃત્તિઓ કરવા

વિશેષ કાર્યસાધક, કરકસરવાળી, ઐક્ય સાધનાર અને પ્રગતિમાન અને છે એ હવે જાણીતી વાત છે.

વડોદરા રાજ્ય જેવી રાજ્યની મહદ યુગરાતમાં મળવી અશક્ય છે. વડોદરાએ તો એને રાજનું એક ખાતું-ડીપાર્ટમેન્ટ કર્યું છે, અને પ્રજા-જનનું એક અંગ ગણ્યું છે; તેવી આશા અહીં રાખવી વ્યર્થ છે. યુગરાત વર્તીકયુગર, સોસાયટીની જ્ઞાનપ્રચાર પ્રવૃત્તિને લક્ષમાં લઈ સરકાર તેને ગ્રાન્ટ આપે છે પરંતુ સમસ્ત પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને રાજ્ય તરફથી કોઈ જાતની સહાયતા મળવા હાલ તુરત મંજૂર નથી. શિક્ષણ અને જ્ઞાનપ્રચારનો ધણોખરો ભાર વધારેને વધારે પ્રમાણમાં પ્રજાએ ઉપાડવાનો છે. આથી કરીને ખાસ જરૂર રહે છે કે એ કાર્ય વધારે ને વધારે પ્રગતિમાન કેમ થાય તેનો વિચાર આપણે જાતે જ કરવો.

આ ખાખતમાં મદ્રાસ છલાકામાં જે પ્રયત્ન થઈ રહ્યા છે તેનો નિર્દેશ કરવો અરથાને નહીં ગણાય. સને ૧૯૩૦ ની સાલમાં ત્યાંની કાઉન્સિલમાં 'મોડેલ લાઇબ્રેરી એક્ટ' કરવાની સૂચના થએલી તેમાં રાજ્ય તેમજ લોકલ સંસ્થાઓને લાઇબ્રેરીઓને આર્થિક તથા ખીજ સહાયતા આપવાની ફરજ પાડવાને પ્રમંથ હતો. ત્યારબાદ ૧૯૩૩ માં 'મદ્રાસ લાઇબ્રેરી બિલ' નામે ખીજ કાયદો વળે એ કાઉન્સિલમાં વિચારણા આવી રહી છે, આમાં રાજ્ય અને લોકલ સંસ્થાઓ ખાટે પ્રથમના કરતાં ખંડુ ઓછી ફરજો દર્શાવી છે. ખીજ પ્રાતિક મરકારેલી કાઉન્સિલના સભ્યો આ પ્રમાણે આ ખાખતને યોગ્ય મહત્વ આપી ઘટતા કાયદા કરાવવા પ્રયત્ન કરે એ ઈચ્છવા જેવું છે.

પુસ્તકાલયો તે કુળવણીનાં મોટા સાધનો છે એ આપણે જાણીએ છીએ. પ્રજા લખતી વાંચતી થઈ જાય અને પોતાનું જ્ઞાન વધારે તે ખાટે તે અતિ આવશ્યક છે એ પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે. એટલે કે જેમ જેમ શિક્ષણનો પ્રચાર થતો જશે તેમ તેમ પુસ્તકાલયોની કૌમિય સમન્વતી જશે અને તેની આવશ્યકતા પણ વધારે વિસ્તારી થશે. દરેક ગામમાં ઓઝામાં ઓછું એક પુસ્તકાલય હોય એ આપણું ધ્યેય હોવું જોઈએ. શાળા, પુસ્તકાલય અને દવાખાનું એ નાનામાં નાના ગામડાની પ્રાથમિક જરૂરીઆત છે. પ્રત્યેક શાળાને લગતું પુસ્તકાલય રચવાય એવી જો યોજના થાય તો આપણા દેશનું અગાઉન દર કરવાનું મોટું સાધન રચાયું મળ્યાથ.

પુસ્તકાલયો એ તો પ્રાચીનમાં પ્રાચીન જમાનાથી જાણીતી જ્ઞાન પ્રચારની મંડયાઓ છે. ત્યારથી પુસ્તકો લખાવા માંડ્યાં ત્યારથી તેમનો

સમ્રદ કરવાની રીત ચાલુ થઈ ગઈ છે, તે પુનઃન કાળના મોટા પુરુષ-કાયોની દગ્તીથી આપણે મર્વે માહિતગાર છીએ. આપણા દિદ દેશમા પણ પુસ્તક ભંડારો દના અને છે પરંતુ તેમાનો મોટો ભાગ જનનમાજને પ્રાપ્ત નથી. મન્યવાન અઘમમૃદ્ધિને જાજરી ગખરી, તેનો નારા ન થરા દેવો એવો દાવ તો તેવા ભંડારોનો હિંદેગ જલ્યાય છે. જુના જમાનામા તેમ મર્વન નહતું. એ ભંડારોમા નરી નરી નકચો કગી મકવામા આનતી, વચાની અને ખીજા ભંડાર માટે પાંગી ફરી નકસો થતી દાથે વખવાના જમાનામા દજારો પુસ્તકો એ રીતે કખાઈ સમવાઈ રહેવા પામ્યા છે તે એ ભંડારોના પ્રતાપે માત્ર વિદ્યાવ્યાસંગ ખાતર પુસ્તકની નકચ ઢિનારવી, તેને એક ગામથી ખીજે ગામ ક્રધ જવી અને છુતી પેરે નજરી ગખરી એ કાર્પની જેટલી પ્રમંસા કરીએ તેટલી ઝોછી છે. આવા ભંડારો નેતા તેને અન્તિત્વમા પાવી ગ્લા કરનારને માટે ધન્યવાદ આપ્યા વગર ગ્રેનાય તેમ નથી. આ ભંડારો તે પશ્ચિમના મ્યુઝિયમો નથી. એની ઉત્પત્તિ અને ગ્લા એ જગી જ વતુ છે ચુજરાતમા ન્યા એવા મંમંદો છે તેમના રક્ષાને આપણે એટનીજ વિનંતિ ફરીશુ કે જે બહુમસ્ખ ખજાનો તેમણે સુરક્ષિત રાખ્યો છે તેનો ઉપયોગ જનમમાજને સુવખ થાય એવો માર્ગ પ્રદશુ કરવાનો દવે સમય આરી લાગ્યો છે.

નના જમાનામા પુસ્તકો ળપાય છે અને તેની સેકડા નકચો પ્રાપ્ત હોય છે એટલે દવે તો વધુ ને વધુ પ્રમાણમા તે વચાય એજ દષ્ટિબિંદુ આગળ કરવાનું છે. અને આ પ્રગતિશીન અભયમા વિવિધ ઉપયોગો વક્ષમા રાખી પુસ્તકાલયો સ્થાપન કરવાની આવશ્યકતા છે પ્રથમ તો આ ખાજકાનો ધુગ છે. તેમને માટે જેટલું વિચારાય છે અને કખાય છે તેટલુ પહેલા માર્ક વખત કોઇ દેશમા નહોતુ થતુ માજમે માટે ખાજપુસ્તકાલયો એ અતિ આવશ્યક છે. ઓગિશ્ણુ વધતુ જાય છે અને ઓગતિ વધારે વાચતી થાય તે માટે મદિયાપુસ્તકાલયોની ચોજનાઓ વરાગરી કષ્ટ છે વળી વિજ્ઞાન આજકાલ જે પ્રાધાન્ય ભોગવે છે તેને લગતો અચ્ચામ થઇ શકે માટે તેના ખામ વિભાગ પુસ્તકાલયોમા જોઇએ. તેમજ દેરાની આર્થિક અને કવાત્મક પ્રગતિને અર્થે હુન્નર હિંદોગને લગતા પુસ્તકો જેમ અને તેમ વધારે પ્રમાણમા એકત્ર થઇ પ્રચાર અર્થે રાખના જરૂરના છે નાન પ્રચારના સાધનોમા નકશા, ચાર્ટ, ચિત્રો વગેરે અતિ ઉપયોગી ગણાય છે. પ્રથમ દષ્ટિએ, સહેવાઈથી માહિતી મળી શકે એ માટે એ માધનમામગ્રી પણ પુસ્તકાલયના અંગ તરીકે ગણાઇ તેને નેમા ધ્યાન હોતુ જોઇએ તે

ઉપરાંત અભ્યાસકો, વિદ્વાનો અને શિક્ષકોને માટે "રેફરન્સ" વિભાગ એ પુસ્તકાલયમાં મહત્વનું અંગ છે. ન્યાં એ અંગ વધારે સમૃદ્ધ હશે ત્યાં જ્ઞાનપિપાસુઓ જે સાર્થક આવશે. અમદાવાદ જેવા રચનામાં અત્યાર સુધી એ વર્ગને આકર્ષનાર જોઇએ તેવું સાધન નથી. સુજરાત વિદ્યાપીઠનો, પુરાતત્વ મંદિરનો તથા સત્યાગ્રહ આશ્રમનો સંગ્રહ મહાત્મા ગાંધીજીએ અમદાવાદની પ્રગતિ અર્પણ કર્યો છે તે ન્યારે શેઠ માણેકલાલના પુસ્તકાલયમાં સુખ્યવસ્થિત થશે ત્યારે અમદાવાદ જ્ઞાનવૃષ્ટિ સ્વીકારનાર મોટું કેન્દ્ર બનશે અને તેથી જ્ઞાનવાંધું સમજાતો અને આવશે અને અમદાવાદની જનતાને મોટો લાભ મળશે. એક મધ્યસ્થ પુસ્તકાલયની અભિલાષા અમદાવાદને ઘણા વખતથી હતી અને તે ખોટ પૂરી પડશે એ વાતથી સર્વ વાચનપ્રિય જનોને અત્યાનંદ થયો છે.

પુસ્તકાલયો જ્ઞાનનાં સાધન છે, બધે ન હોય જોઇએ એ તો સદુદ્દેશ જાણે છે અને તે વારંવાર કહેવા માગતી પદ્ધતિ થતી નથી. એ વસ્તુને સિદ્ધ કેમ કરવી એ પ્રશ્ન વિચારવાનો છે, એને માટે કેવા પ્રયત્નો કરવા તેની ગોઠવણ કરવાની છે. પ્રાથમિક ફળવળી સંબંધે જે સંસ્થાઓ કામ કરી રહી છે તેમને આ પ્રત્યે ઉપાદી લેવાના છે. હજુ તો નાનાં ગામોમાં જ્ઞાનની ભૂખ ઉઘાડવાની છે. એ શિક્ષણદાર થઈ શકે છે. જ્ઞાનની ભૂખ ઉઘાડતાં પુસ્તકાલયોની જરૂર જણાયે અને એ પુસ્તકાલયો સામાં એ ભૂખ સતેજ રાખવામા મદદકર્તા થઈ પડશે, એમ પરસ્પર એકબીજાને ઉત્તેજિત કરવાનું કાર્ય થશે. આ કાર્ય મોટાં ગામોમાંજ કરીને જેસી રહેવાનું નથી. વિશેષ જરૂર તો નાના ગામોના માણસો પોતાના કામ ધંધામાંથી ઉઠ્યા ન આવે તે કપારે વાંચે એમ કહી કહેવાશે પરંતુ એકવાર વાંચવાનો દસ પડે તો ગમે તેમ કરી વખત કાઢી વંચાશેજ. વળી નાનાં ગામોમાં જે અજ્ઞાન, વહેમો, ગરીબાઈ, દુખરકોટામ અને માહસની ઉણપ એ સર્વ જ્ઞાન મળવાથી જ દૂર થશે.

ધનવાનો પોતાના ધનનો ઉપયોગ મનુષ્ય ભાઈઓનું અજ્ઞાનનું મટાડવાની સંસ્થાઓ ઉભી કરવામા વાપરે તે હવે તેમણે પોતે સમજવાનું છે. સોસાયટી ગ્રૂપ્સ ફીજલ્સ જેમાં કમ સરલતા ભારે ખર્ચે કરવામાં આવે છે અને જોનાથી કાળને પણ કામ નથી તે છોડી નાખીને સુચ્ચ કરતાં આપણે સ્વીકારવાનું છે. ડિફરેન્સમાં હવેન કામ આવેલો રોજ મદનનું ખાપ છે. એ હીસાબે તેજા માણુએ. પાપ સાત કામ સુજગતમાં દશે. તેમના પોષણ

પાછા પ્રતિદિન ઓછામાં ઓછા એક વાખ સ્પીચા પ્રમાણે આપણે ખચ્ચતા દો-શું ગેજના લાખ સ્પીચા આપણા હાથમાં હોય તો શુ શુ કરીએ-શુ ન કરી શકીએ આવા નિર્ધારક ખચ્ચ કરવાનો કાળ હવે પહોં ગયો છે પ્રજાની સમૃદ્ધિ પ્રવૃત્તિ વિકાસ માટે વાપરવાની આપણે દોરીસા કરવાની છે શ્રીમંતો જે દાન કરે છે તેમને જે જ્ઞાનની કૌમત મમજાય તેો જ્ઞાનપ્રયાગર્થે તેમના દાન વગે.

પુસ્તકાલયો વ્યવસ્થિત થાય અને નેમા મારા અને મન્તા પુસ્તકો મેળવી શકાય માટે પુસ્તકાલયોનું મંડળ અને મદકારને ધોમણે પુસ્તક પ્રકાશનની યોજના થવી જોઈએ. વડોદરા ગાંધી આ કાર્યનો આરંભ કરી દીધો છે અને તેને અનુસરીને ગુજરાતમાં એ કાર્યની યથાપના થઈ શકે તેમ છે. પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિએ દાક્ષિના મમયમા ગાંધીય સ્વરૂપ ધારણ કરેલું છે અને એ ગાંધીય ધોરણે એનું અર્થ કાર્ય થાય તોજ એ પ્રવૃત્તિને મફતના મર્ગે, સ્ટેન્ડર અને વડોદરા ગાંધી એ કાર્ય ગાંધીય માટે વર્ગો પશુ કાર્ય છે અને એ રીતે પ્રવૃત્તિને વેગ આપ્યો છે. અંધપાળા બનવા માટે પશુ શિક્ષણ એવાની જરૂર છે એ હવે અભણ્યુ નથી. અજ્ઞે પધારેલા સર્વ વિદ્યાર્મિક મજાનોની મહાપનાથી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને વ્યવસ્થિત સ્વરૂપ આપી તેને આગળ વધારવાની આશા છે.

તે - થોડા પ્રમાણમાં વાચનનો ગોખ વધતો જાય છે એ દેખીતું છે, અનેક પ્રકારના સંસ્થાઓ નીકળતી જાય છે ગુજરાતી ભાષામાં નવા જમાના પુસ્તકોની સંખ્યા પશુ હિતગતર વધે છે મામિકપત્રો, ત્રિમાસિકો, વર્તમાનપત્રો વગેરેની મજામાં એક દમકામાં પુસ્તકો વધારો થયો છે આ મર્ગે શુભચિંતનો છે. મર્ગે જ્ઞાનપ્રવૃત્તિઓ મદ ન પડી જાય, જ્ઞાન જીવવાને પ્રજા વધારે ને વધારે શક્તિમાન થાય એવા પ્રયાસ કરવાના છે. એટલે કે આવી પરિપદ અમુક વર્તને અતરે ભરીને જેસી રહેવાથી કાર્ય સિદ્ધ થાય તેમ નથી આ તો માન કાર્યનો આગળ તેને સતત આશુ ગાંધી માટે અખડ યત્નો કરવા પડશે

આ દિનામાં માર્ગસૂચન મેળવવા ગુજરાતની પ્રથમ પરિપદ ભરી છે અને સગ મનુભાઈ સાહેબ જેવા પ્રખર અભ્યાસી એમાં જરૂર પ્રેરણા આપણે પ્રજાનો શિક્ષિત વર્ગ પોતાના અશિક્ષિત બધુઓ પ્રત્યેનો ધર્મ મમજી નામનથી એમાં નસ લે તો જ અજ્ઞાનરૂપી શાદ અધકારમાં ફોંપેલા આપણા દેશમાં બધુઓને બહાર કાઢવાના મનોગ્ય મિદ્ધ થાય.

પ્રમુખપણે પરમાત્મા પામે એ જ પ્રાર્થના છે,

તમસો મા ય્યોતિર્ગમય ॥ વિદ્યાબ્દેન ૨, નીલકંઠ

ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર

“ Next to knowing a thing is to knowing where to find it. ”

[W. T. Stead.]

સેખનવાચન અને અભ્યાસમા માગી અરણ્યશક્તિ બહુ મહત્વમૂલ યથા પડે છે; પણ એ અરણ્યશક્તિ ઉપર હંમેશા આધાર ગમી શકતો નથી. તે ટટપીકવાર મંભીર જૂએ કરાવે છે, અને કપારે દગો કે તે કહી શકાય નહિ. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તે શક્તિ નમણી પડી જાય છે અને કટલાકમા તે નાશ પણ પામે છે.

અગાઉ વિદ્યાનું પાઠનપાઠન મુખ્યે થતુ ત્યારે અરણ્યશક્તિ બહુ મદદગાર નિવડતી. તે મનેજ માત્રુમ પડતી હતી. વિદ્યામંપાદનમા તે મુખ્ય આધાર રૂપ હતી. પરંતુ મુદ્રણપત્ર આપણા દેશમા લાખજ થયા પછી એ પરિસ્થિતિમા મોટો ફેરફાર થયેયો છે મુદ્રણપત્રનો મતલ ઉપયોગ થનો ટોવાથી વાચન અને અભ્યાસ સાર પુસ્તકમની પુષ્કળ છુટ થઈ છે, પણ તેની માલે એ ખીના નોઘરી જોઈએ કે આપણી સમજણશક્તિ મંદ પડતી ગઈ છે, એટલુજ નહિ પણ એ ગોખણપટ્ટીની કટિની અવલેખના થવા પામી છે

તે પછી વિદ્યાભ્યાસના વિષયો ખૂબ વધ્યા છે, તેમ છતાં અભ્યાસમા અડચણ પડતી નથી, તેનું કાચુ ગિજણ પદ્ધતિમા ફેરફાર અને સાધનોની વિપુલતા એ છે.

શુદ્ધિશાળી પુરોએએ એરા માધને ઉપજાવ્યા છે કે જે સમજણશક્તિના સર્વ લાભો આપે પણ તેના દોષમાથી તે મુક્ત હોય. તે સાધનો આપણા રેફરન્સ પુસ્તકો છે; જેમા સર્વ પ્રકારની જાણવા જેરી, મહત્વની અને ઉપયોગી માહિતી મંગરેલી હોય છે અને તેની વિશિષ્ટતા એ છે કે તે પુસ્તકો એકથી વધુ વિદ્વાનોના હાથે લખાયવા હોયને, તેનું મૂલ્ય અને મહત્વ જાહે છે.

છોટાશ માહિત્યમા અભ્યાસીને મદદગાર અને ઉપયોગી થઈ પડે એવા સૌખ્યામંધ રેફરન્સ પુસ્તકો, અનેક વિષયપર ગ્યાયવા મળી આવે છે, જેના કે, એનમાર્કનોપિડિયા બ્રિટાનિકા, ડીક્ષનેરી ઓફ નેશનલ

ખાપોઆરી, દિગ્ગંજિઅ દિગ્ગી, માદકનોપિડિયા ઓફ ગિનિગ્ગન એન્ડ
 ઇથિઅ, ગેટસમેન ઇથ લુક, ૫ ઇમ દુ, એન્સુઅલ ગજગ્ગર, રાઇટ
 એન્ડ આટિગ્ગ ઇથ લુક, ઓથર્મ એન્સુઅન, ચિટ્ટરી ઇથ લુક વગેરે,
 ે પુસ્તક નિના એક માગ અન્થાસી વા લેખકનું પુસ્તકાનય
 અપૂર્ણ ગણ્ય

ગુજરાતી માહિત્યમા એરા રેકન્મ પુસ્તકોની ખામી છે, એ ખેતની
 વાન છે, પણ ગુજરાતી સાહિત્યનો અભ્યાસ દિનપ્રતિદિન રૂપેનો ગમ છે
 અને રાજાપાંડરાગામા એ નિરખને ધ્યાન મળ્યું છે, એટલે આશા પડે છે
 કે એ ઉલ્પ દુ ક ના પ્રયત્ન થશે

શ્રીયુત રેતકરે “ગુજરાતી જ્ઞાનકોષ”નું કામ આરંભ્યું છે પણ તે
 ગુજરાતી વાચકોની જરૂરિયાત પૂરી પાડશે કે કેમ તે સંદેહ પડ્યું છે. તે
 પૂર્વે તત્તલ ઇંગ્લેન્ડ ગેનાએ ગુજરાતી જ્ઞાનચક્રનું પુસ્તક એકતે દાથે
 તૈયાર કર્યું હતું, તેની ઉપકાગમદ નોંધ લેવાની જોઈએ.

ગુજરાતી જ્ઞાનચક્ર ેવું વિશાળ અને લગીરથ કાર્ય ગુજરાતની જુદી
 જુદી માહિત્યમ ધ્યાઓ એકન થઈ અને સદકાર કરી ઉપાડી લે તો તે
 ગોળના મતલ પાર પડે એમ અમા. માનવું છે

તે પૂર્વે ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાની ‘ઇથિર લુક’ જેવું કે દમજી મરાઠીમા
 પ્રમિદ થયેન ‘મહારાષ્ટ્ર સામસરિક’ ેવું સામાન્ય અને સાર્વજનિક માહિતા-
 વળ રેકન્સ પુસ્તક પ્રથમ તૈયાર થાય તે ખાસ આનંદક છે

સોસાઇટી તન્થી પ્રમિદ થતું “અથ અને અથકાર” એ પુસ્તકનું
 લન ફક્ત માહિત્ય પુત્ર મર્મોદિત છે પણ તે જેમ અને તેમ સમૃદ્ધ,
 નિવિધોપયોગી, માહિતોપૂર્ણ અને કયમ રેકરન્મનું પુસ્તક થઈ પડે એની
 ઉમે. તેના સપાદક સર્વે છે

આના પુસ્તકોની ઉપોગિતા તો તેનો વાચકનર્મ તેના સપાદનમા
 મકિય રસ લેતો રહે, એજુજ નહિ પણ ધમ્મી સચના કરી, વાગ રાગ
 થોય મદદ આપતો હો તેમા રહેતી છે વતુન તેનું સપાદનકાર્ય એ
 તેના વાચકનર્મનું કાર્ય થતું વો છે

વા નજોગોમા એ પ્રકાશનનું કાર્ય ઉપાસ્થત થયું, તે દકીકન
 ‘અથ અને અથકાર’ — પુ ૧ મા સવિસ્તર આપેતી છે. આદ તેમા
 કયા કયા વિભાગો દાખન કરેલા છે, તેની નોંધ માત્ર જમ થશે.

ગુજરાત વનવિજ્ઞાન સંસ્થાના ગ્રંથકાર

૧. ગ્રંથકાર ચરિત્રાવલિ-અર્ચાચીન ગ્રંથકારો-વિદેહી અને વિદ્યમાન.
૨. વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોની સૂચી.
૩. લુદ્ધાં લુદ્ધાં માસિકોમાં પ્રકટ થયેલાં ઉપયોગી અને મહત્વનાં જોખોની યાદી.
૪. પ્રકાશિત જોખોનો સંગ્રહ,
૫. સાહિત્ય અને ઇતિહાસની સાલવારી.
૬. પુસ્તકોનાં છાપકામ અને પ્રકાશન સંબંધી જાણવાળેમ માહિતી
(શ્રી. બચુબાઈ રાવતના જોખો.)
૭. નવાં પ્રકાશનોની સમાલોચના.

એતમાં સન ૧૯૩૨ના ગ્રંથસ્થ વાડમયનો સમાલોચના કરતા, જાણીતા વિવેચક શ્રીયુત વિજયરાય “ વેદો ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર ”ના પ્રકાશન વિષે નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાન દર્શાવ્યો હતો, તે આપીશું.

“ શાસ્ત્રીય અને બોધક ગ્રંથવિભાગોમાં, અનુક્રમે ‘ઉપનિષદ વિચારણા’ માંના વિશિષ્ટ વસ્તુ, વિદ્વતા, ચિકિત્સા (‘ ટ્રીટમેન્ટ ’) અને શૈક્ષી તેને તથા ‘ ગ્રંથ અને ગ્રંથકાર ’માંના દીર્ઘોલોચ, ઝીણવટ અને કર્તવ્યબુદ્ધિ તેને, તે તે વિભાગના ૧૯૩૨ ના સારામાં સારા ગ્રંથો દ્વારા છે. ”

સોસાઇટીના મકાનમાં સુધારા વધારા

“ભવિષ્યમાં આપણી સ્થિતિ સુધરે, કે કુટુંબ વિસ્તાર વધવાથી ૧૮૨૦ પડે, ત્યારે ઘરનો વિસ્તાર વધારવાનું મન થાય તો એવાપણી વધારી શકાય તે માટે, થોડી જગા પહેલેથી અર્ધ રાખી સારી.”

દિમાભાઈ ઈન્સ્ટીટ્યુટમાંથી સોસાઇટીનું કાર્યાલય સન ૧૯૦૧ માં નવા મકાનમાં ખમેડરામાં આવ્યું ત્યારે તે પુરતું સોધવાળું અને મવડભર્યું હતું અને તેના મેડા પરનો પ્રેમાભાઈ હોલ તે દિવસોની જાહેર પ્રવૃત્તિ વિચારતા મોકળાશખર્ચો હતો, એમ સામાન્ય રીતે લાગતું હતું.

સોસાઇટીના મકાનની દક્ષિણ દિશામાં ગળીમાં બોધના તથા ધર્મ આવેના હતા. તે મકાનો વેચાતા મળે એમ હતું પણ તેના ધરમાળીને એ જે કિંમતની માગણી કરી તે લાલશંકરભાઈને વધારે લાગી એટલે તે સોસાઇટી બંધ થઈ નહિ અને સોસાઇટીનું મકાન, નહિ તો જે સમયોરમ બનત તે ગૌમુખી ઘાટનું થવા પામ્યું હતું.

લાલશંકરભાઈની યોજના એ મકાનના ઉપરના મેડાનો ભાગ પગથી સુધી અગાથી ખેંચીને વચમાં આવળનો માર્ગરાખવાની અને એક જાહેર મકાન તરીકે તેનો દેખાવ ભવ્ય અને રોનકદાર થઈ પડે એવી હતી, પરંતુ એ પ્રમાણે પગથીનો ઉપયોગ થવા સામે વાઘો લેવામાં આવ્યો, તેથી લાલશંકરભાઈએ બીજો કોષ અનુકૂળ સમય પ્રાપ્ત થતા સુધી ગહ જોવાનું મોખ્ય વિચારી, મેડાની આગળના લાગની બારીઓ તેમ પ્રવેશ દ્વારના પગથીઆ કામચલાઉ કરી મૂક્યા હતા.

એ બનાવને વર્ષો થઈ ગયા; લાલશંકરભાઈ પણ દેવચોક પામ્યા; અને ચાતુ વપરાશથી હોલમાંથી ઉતરવાના પગથીઆ એવા દોદગ થઈ ગયા કે તેની મગમતનું કામ તાત્કાલિક હાથ ધરવું પડ્યું હતું.

એ અરસામાં લડાઈ જાગી, લોક જાગૃતિ વધી પડી, જાહેર પ્રત્રોમાં જનના વધુ રસ લેતી થઈ, ગજકીય વાતાવરણ પણ ઉધ્ધુ બન્યું હતું, પ્રેમાભાઈ હોલ શહેરમાં એકજ અને મોટો અને મધ્યમ હોલમાં તેનો

ઉપયોગ બહોળો થવા માંડ્યો હતો; અને કેટલીક સભામાં લોકમેદની એટલી મોટી ભેગી થતી હતી કે મોટા સભાઓ માટે એ હોલ ન્હાનો પડતો માંડ્યો; અને જે કોઈ હોલ વધારવા અથવા તો નવો હોલ બંધાવવા કહેવા લાગ્યું; તેમ એક બહેર હોલ તરીકે તેનો દેખાવ સુધારવા, તેમાં સિસિંગ કરાવવા, અને ખીણ જરૂરી સવડો ઉમેરવા માગણી થવા માંડી હતી.

હોલમાંની જગો વધારવાનો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થતાં એક સૂચના એવી થઈ હતી કે એ હોલની દિવાલોને ફરતી, અમદાવાદ પ્રાર્થના સમાજની અંદરની જેમ ગેલેરી કરવી, જ્યાં વધુ મનુષ્યો બેસવાની સગવડ કરી શકાય, પણ તે વિષે અનુભવી ઇજનેરોની સલાહ પૂછતા, તેઓએ તેમ કરવા ના પાડી હતી. સોસાયટીના મકાનના પાયા મજબૂત છે, તોપણ આવા બહેર સ્થળમાં તો અકસ્માતના કારણે જેમ બને તેમ ટાળવાં જોઈએ; એ એક દલીલથી તે વિચાર પડતો મૂકાયો હતો.

સદરદુ પ્રશ્ન કમિટી ચર્ચા રહી હતી તેમા કમિટીના એક સભ્ય શ્રીયુત અંબાલાલ દલસુખરામ લખીઆરાએ, હોલના દાદરનું સ્થાન ફેરવી, તેમજ માળના દ્વાર પાસેની ઝોરડી કઢાવી નાંખી જગો વધારવાનું જણાવ્યું; અને તેની સાથે સોસાયટીની જ માલિકીની જમીન પર અગાસી લઇને, આખા મકાનને બહારથી ફરતી સત્રંગ ગેલેરી કરી દેવાનું સૂચવ્યું, તેથી જગોની મોકળાશ થાય; બહારનો દેખાવ વધે અને ગેલેરીને લઇને એક છેડેથી બીજે છેડે સભામાં વિક્ષેપ ક્યો વિના જઈ શકાય. કમિટીને એ વિચાર પસંદ પડ્યો અને તદનુસાર કોન્ટ્રાક્ટથી એ બધું મકાન વધારવાનું કામ રૂ. ૧૧૦૦૦ ના ખર્ચે કરાવવામા આવ્યું હતું.

સદરદુ સંસ્થા સાહિત્ય ને જ્ઞાનપ્રચારની હોઇને ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિ અગાસીના મધ્યભાગમાં સ્થાપવાનું સૂચવ્યું; અને તે મૂર્તિ શ્રીયુત રવિશંકર રાવળે ખતાવેલા પ્રાચીન નમુનાઓ ઉપરથી શ્રી. જગન્નાથ અંબાલાલ સોમપુરાએ કોતરી આપી હતી.

આ પ્રસંગે સોસાયટીના મકાનના અને ગ્રેમ્સલાઈટ હોલમાં જરૂરી અને ઘટતા સુધારા ક્યો છતાં સારા અને મોટા હોલ માટેની લોક માગણી દિનપ્રતિદિન વધતી જતી હતી. નવી વધુ જગો મળે તોજ હોલ સમચોરસ કરી તેનો વિસ્તાર વધારી શકાય; સોસાયટીની ફક્ષિલ્ટીની ખાબુએ તથા બોઇનાં મકાનો આવેલાં છે તેનો અગાઉ ઉદ્દેશ્ય ક્યો છે; તેમાંનું છેલ્લું

મકાન વેચવાનું છે, એવી માહિતી મળતા તે ખરીદી લેવાની તબવીજ થઈ પણ તેનો મેળ બેઠો નહિ. આ' ગડમથલ ચાલતી હતી એવામાં કુદરતનો કાપ થયો ન હોય એમ સન ૧૯૨૬માં અમદાવાદ પર જગરજસ્ત જલસાંકટ આવી પડ્યું; અને એ વરસાદમાં એ ત્રણે ધરોને ઘણું નુકશાન પહોંચ્યું અને ખુણામાંનું છેલ્લું ઘર તો તદ્દન બેસી ગયું હતું.

સોસાઇટીના કાર્યકર્તાઓને જણાયું કે આ સંજોગ એવો આવી મળ્યો છે કે તેના માસિક આ મકાનો વાળખી કિંમતે વેચાતા ન આવે તો સરકારને અરજ કરી એ મકાનો જાહેર ઉપયોગ અર્થે ગ્રેમાફાઈ હોલ વધારવા સાથે એકવાય કરાવવા જોઈએ.

તે પરથી તા. ૨૬ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૬ ના રોજ ખંધી હકીકતનું નિવેદન કરી એ. કલેક્ટર સાહેબને નીચે મુજબ એ મકાનો કાયદેસર એકવાય કરવા સાથે પત્ર લખવામાં આવ્યો હતો.

No. E- 71 of 1926.

AHMEDABAD,

Dated, 6th Sept., 1926.

From,

SIR RAMANBHAI M. NILKANTH, B. A. LL. B.,

Hon. Secretary,

GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,

AHMEDABAD.

To,

E. G. TAYLOR, ESQ. I. O. S.,

Collector of Ahmedabad,

AHMEDABAD.

Sir,

I have the honour to state that the Gujarat Vernacular Society is a public body, established for the promotion and spread of Gujarati Language and Literature. It is the oldest institution of its kind

in the province, being founded by the late Mr. A. K. Forbes in 1848 and is registered under Act XXI of 1860 (Societies Registration Act).

The Society's offices are situate in the Karanj, just opposite the Collector's office. It has its own building and the upper portion of it, which is named the Premabhai Hall is used for public purposes. In fact it is the Town Hall of the City.

The present building of the Society was built in 1901, its foundation Ceremony being performed by the then Commissioner Sir F. S. P. Lely. Since then the work of the Society has vastly increased and the upper storey the Premabhai Hall is also found to be small and incommodious.

It has become necessary to extend the buildings and the Public Hall on the upper storey so as to meet the increasing requirements of the Society as well as the general public. Such extention is only possible by having vacant municipal plot as well as the adjoining three houses on the South-West Corner bearing Municipal Census Nos. 4319-20, 4321-22 and 4323 and city survey & Sheet No. 3,- 119, 120, 121. It is therefore proposed that the same should be acquired.

The Society being a body registered under Act XXI of 1860 is a company within the meaning of the Land Acquisition Act and the aims and the objects of the Society as also the work it carries on will show that the object of the extension of the buildings is for public purposes within the meaning

of the said Act A copy of the latest report of the Society is submitted herewith for information as to the Society's work

The Government have also recognised the Society and its work as a body useful to the general public by granting to the Society the present site on which the offices are situate on a nominal rental and by further giving an annual grant of Rs 500/-.

I have therefore the honour to request that you will be so good as to take the necessary steps to acquire under the Land Acquisition Act at the Society's cost for the above said public purposes the following properties —

	Census Nos	City Survey & Sheet No 3
1	4319-20	119
2	4321-22	120
3	4323	121

The general plan of the present site of the buildings and the sight proposed to be acquired is submitted herewith

I have the honour to be,

Sir,

Your most obedient servant,

Sd/- Ramanbhai M. Nilkanth.

Hon Secretary.

નામદાર નગરને સોમાઈની માગ ૧૧ વાગ્યાની સમયે અને એ જમીન નાઈજનિક ઉપયોગ માટે જરૂરી છે એ રા નિર્ણય પર આવી એ તો મકાનો મંડારે એકવાયર હકી સોમાઈનીને મન ૧૮૩૦ ના સોમાઈ દર્શા એ મકાનો મેળવવામા સોમાઈનીને રૂ ૧૨૫૧૧-૧૩-૦ ખર્ચ થયું હતુ એ જમીનની નનની વિગત નીચે પ્રમાણે છે —

No. and Date of Statement—69 of 25-3-1930.

Date of Award—25th March, 1930.

Name of work for which Land has been acquired—

Date of Declaration in Bombay Government Gazette,
Pages 2067-2068

Statement showing Compensation awarded by G. B. (London). Special Land Acquisition Officer, In situated in the city of Ahmedabad.

Revenue Roll of the District of Ahmedabad.

Serial No	Names of persons to whom Payment is due under the award	Area of land Sq Yds.			Government or Allotment.	Abatement of land Revenue					
						(a) assessment			(b) quit-rent		
1	2	3	4	5	6	Rs.	A.	P.	Rs.	A.	P.
1 (a)	(S. Nos. 4724 & 4725.) Bai Annapurna widow of Mehta Natawarlal Shanherlal (Mortgagor)	50	0	0	Free hold	---	---	---	---	---	---
(b)	Pakhali Purshottamdas Govindlal (Mortgagor). (S. No. 4726 & 4727)				"	---	---	---	---	---	---

for extention of the Premabhai Hall, Ahmedabad.
Dated 11-10-1928. No. 8764-24, Dated 6-10-1928,
under Section 11.

Soparkar, Esqr., L. C. E. F. S. I., A. M. T. P. I.
Estate-Sheet No. 39, inserted in the Plot of Land
Ahmedabad Survey Nos. 4724 to 4728.

Taluka--North Daskroi.

A valuation of any liabilities that may be taken upon the Land			Total amount due to each person, includ- ing the amount shown in column C, the amount awarded for the land interest, costs & any other amounts due to the payees in connection with the acquisition of the land			Description of the amount in Col 7 taken from the subsidiary statement A 4	
C			7			8	
Rs.	A.	P.	Rs.	As.	P.	To be deposited in the District Court. Ahmedabad under Sec. 31 (2) of the land.	
...		4291	0	0		Acquisition Act
...		227	0	0		To be paid to Pakhali Pursho- tam Govindlal
			4518	0	0		

Serial No	Names of persons to whom Payment is due under the award	Area of land Sq Yds.			Government or Alienated	Abatement of land Revenue					
						(a)		(b)			
						Assessment		Quit-rent			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
3	Pakhali Lalubhai Pochabhai (S. Nos. 4728)	43	0	0	Free hold	Rs.	A.	P.	Rs.	A.	P.
	Mr. Behcharbhai Pochabhai Pakhali.				
	Dy. Station Mas- ter Ahmedabad (Retired)	35	0	0	
	Total ...										

Rs. Twelve Thousand one hundred sixty two and annas eight only.

To the Collector of Ahmedabad, with a reference to his number L. A. Q. 287, dated 5-11-1928.

The Honorary Secretary Gujarat Vernacular Society, Ahmedabad.

The Treasury Officer, Ahmedabad.

The Accountant General, Bombay.

A valuation of any falling that may be taken upon the Land.			Total amount due to each person, includ- ing the amount shown in column G, the amount awarded for the land interest, costs, and any other amount due to the payee in connection with the acquisition of the land.			Description of the amount in Col 7 taken from the subsidiary statement A A	
Rs.	A.	P.	Rs.	As.	P.		
...	5632	0	0	To be paid to Pakhali Lalubhai Pochabhai	
...	2012	8	0	To be paid to Mr. Behcharbhai Pochabhai Pakhali	
			12162	8	0		

Sd/- G. B. Soparkar.
Special Land Acquisition Officer,
Ahmedabad.

આ મકાનોની જમીન અને સોસાઈટીની દિવાલ એ બેની વચ્ચે મ્યુનિસિપલ રફ્રીજ લેન્ડ આવેલી છે, અને સોસાઈટીનો ગ્રેમાલાઈ હોલ સમચોરસ કરવા આર એ મ્યુનિસિપલ રફ્રીજ લેન્ડ પાસે મ્યુનિસિપાલેટી પાસેથી વેચાતી લેની જોઈએ.

તેથી અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીને આ જમીન સોસાઈટી સિવાય બીજા કાંઈને ઉપયોગી નથી, સોસાઈટી એ જમીનની સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે માગણી કરે છે, અને સોસાઈટી એક લોકોપયોગી, આદિય અને કુળવણીની મળ્યા છે, એ લક્ષ્યમાં લઈને, મરફ જમીન નામની કિ મતે સોસાઈટીને આપવા વિનંતિ કરવામાં આવી હતી અને મ્યુનિસિપલ જનરલ બોર્ડે વાગ દીઠ રૂ. પાંચની કિંમત ચુકર કરીને આ જમીન સોસાઈટીને વેચાતી આપવા તા ૧૮-૧૨-૧૯૨૮ ના રોજ ઠરાવ કર્યો હતો.

સદરજુ જમીન વેચાણનું કામ મે ઉત્તર વિભાગના કમિશનર સાહેબ સમક્ષ નિયમાનુસાર છેવટની ખટાવી માટે જતા, મ્યુનિસિપાલેટી અને સરકાર વચ્ચે-સબ સોઈલ-slab soil નો પ્રશ્ન ઉપરિચિત થયો હતો, તે મુજબ એ slab soil-જમીનનું સરકારી ભાડું માસિક રૂ. ૨૦) ઠરાવી તે સોસાઈટી આપવાને ખુશી છે કે એ એક પત્ર કસેક્ટર સાહેબ તરફથી મળ્યો, અને સોસાઈટીએ તે સંબંધમાં ઘટતો ખુલાસો કરી થોડા સમય મળવા ઉત્તર લખી મોકલ્યો હતો, પરંતુ તે ઉત્તર ઉપરથી મે કમિશનર સાહેબે સોસાઈટી ભાડું આપના ખુશી નથી એમ માની ગ્રહ તે જમીન વેચાણને બહાલી આપના ના પાડી હતી. આ પ્રમાણે આ મ્યુનિસિપલ જમીનનું કામ ધામધામ આવી પડતા, મેનેજીંગ કમિટીના સભ્યો ઉત્તર વિભાગના કમિશનર મે ગેરેટ સાહેબને ડેપુટીશનમાં મળ્યા હતા, અને જે કાર્ડ ગેરસમજીત થતી હતી તે દૂર કરી, એઓ સાહેબની સૂચનાનુસાર એ પ્રશ્નનો ઉકેલ આણી શકી ગયા ઓગસ્ટમાં અરજી કરી મોકલી હતી, તેનો નિર્ણય થોડાક સમયમાં આવી જવા સહન છે.

ઉપરોક્ત જમીનનો પ્રશ્ન ચર્ચાઈ રહ્યો હતો તે અરસામાં સોસાઈટીની પશ્ચિમ બાજુના મકાનોનો જમીન પટો પૂરો થતો હતો અને કારોબારી કમિટીના બહુવામાં આવ્યું કે મરફર એ જમીન પોતાના ઉપયોગ માટે લઈ લેનાર છે.

એ જમીન જેમ મોખરાની તેમ સોસાઈટીના ખરા ઉપયોગની હતી, અને સોસાઈટીના મકાન વિસ્તાર માટે એ જમીન પછીથી મળવાનો મંલક

નદોનો, અને મોમાઈડીનું પુનઃકાયમ એલામદું કરવા માટે એ જમીન મરં ગીને બંધબેસતી અને મરડબગી હતી.

આ હેતુથી મોમાઈડીના અગ્યોનુ એક ટેપુટેમન મે. કમિરનગ ગેરેટ માહેમને નવેમ્બર મન ૧૯૨૬ ના ટે ૯૪ ચાલીમાગમા મળ્યુ હતુ, અને મે નામંગીનો મરં જણાવ લખ્યારી, મદરદુ જમીન મોમાઈડીને મળવી જોઈએ એરી માગણી કરી હતી.

એએા માહેમે બી વિગતોથી વાન્દ ધર્મ, મોમાઈડીનો પામણી લક્ષમા લેવાનું આશ્વાસન આપ્યું હતુ, એટલુજ નહિ પણ આમપામ જાહેર મકાનો આવે. હાંસને અને ખામ કરીને તેની મામે આજમખાનનો મહેલ છે, તો એના મુકામને અને એ જાહેર મોગાનને મોખતુ મોમાઈડી નવુ મકાન કાનગે ટે કેમ એવો પ્રશ્ન પડ્યો હતો.

તે મંબંધમા મોમાઈડીએ મે કમિરનગ માહેમને લખી મોકલેલી અગ્રહ અને તે નરા મકાનનો પના ન પગિશિષ્ટમા આપ્યો છે.

મોમાઈડી ટ્રસ્ટાક વગેરેથી એક મંગોરન અને અગ્યામ મંદિર મથાપવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, તે કાર્ય માટે આ જગો મરે તો તે સમ્યા શહેરના કેન્દ્રમથાને આવે, એટલુજ નહિ પણ તે મગ્યા શહેરને ઉપયોગી તેમ જૂલુશય ધર્મ પડે.

અમે છઠ્ઠીએ છીએ કે સગકા તે પ્રશ્નો છેવટ નિર્ણય કરે ત્યારે મોમાઈડીને પ્રતુન કાર્ય માટે એ જમીન આપવાની ઉદારતા બતાવશે.

પરિશિષ્ટ ૮

Date

Nov, 1929.

From,

DIWAN BAHADUR K. H. DHURVA, B. A.,
President,
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD.

To,

J. H. GARRETT, ESQ., I. C. S.,
Commissioner, Northern Division,
AHMEDABAD

Sir,

At the request of the Managing Committee of the Gujarat Vernacular Society I have the honour to place the following before you for favourable consideration by the Government

1. The Gujarat Vernacular Society was started by the late Hon Mr A. K. Forbes, the then Asstt Judge at Ahmedabad, on 25th Dec 1848, with the object of promoting the vernacular literature of Gujarat and spreading useful knowledge through the Vernacular. In this he was joined by many European and Indian Officials of the time and the institution was rendered assistance by Indian Chiefs and gentry

2. The Society started work by patronising authors and purchasing copies of their works. It also started a collection of old manuscripts of Vernacular literature

3. The Society opened a public library in 1849 and as necessity for a separate suitable building was felt, Government were approached for a site, which they granted gratis in about 1854-55. The then Nagarseth Himabhai gave a donation of Rs 4500/- for a building and with the help of other donations

a building was erected on the site granted by Government at a cost of Rs. 7,000/-. This is at present known as the Himabhai Institute situate opposite the present Telegraph Office, outside Bhadra. In 1856 the Society handed over the management of the Institute to a separate Committee

4. Side by side with the said Library the Society undertook in 1850 the management of a private Primary School. Originally it was a mixed school open both to boys and girls. Later on it was turned into a girl's school exclusively. Through the generous donation of Sethani Harkunverba of Rs. 4000/- for a building and Rs. 12,000/- towards endowment for its maintenance the School has had a permanent abode and is known as Harkunver Sethani's school situate at Tankshal, Kalupur. Later on the Society transferred the management of this school to a separate body.

5. The Society's activities extended in all directions for spread of knowledge. It felt the want of a Printing Press for publication of books at cheap price and therefore in 1851 a Litho Press was started. By means of the Press the Society supplied, at low rates a large number of books to the Education Department for use in the Vernacular Schools.

6. In 1854 the society felt necessity of an organ for spread of its aims and objects. So it started the monthly Magazine *Buddhi-prakash* both for propoganda as also for spread of knowledge and encouragement of Vernacular literature. The *Buddhi-prakash* is being published regularly and is now in the 76th year

7. Thereafter in co-operation with the Education Department the Society undertook preparation of useful books. The "Kavyadohan" (cream of Poetry) was compiled by its Assistant Secretary, the late Kavi Dalpatram Dahyabhai, C. I. E. for the Department of Public Instruction. A Gujarati Grammar text book was also prepared with the help of Government for the Society by Rev. Mr. J. V. S. Taylor, which is even now a good text book. The Society also further undertook the preparation of a good Gujarati Dictionary and this attempt has progressed well upto now though it has had its lull on account of various difficulties. The work is over but its revision is now well in hand and is expected to progress satisfactorily with co-operation of Government and Gujarati scholars. It is however expected that a work of such importance and comprehensive magnitude will take long years to be completed. It is also besides a very costly undertaking.

8. At its inception, the work of Society was carried on by Europeans who were ardent lovers of the Vernacular and earnestly wished for spread of Education and useful knowledge among the children of the soil. Besides Hon. Mr. Forbes who founded the Society it had the services of Mr. T. B. Curtis as Hon. Secretary and the active co-operation of Sir Theodore C. Hope, Rev. Mr. J. V. S. Taylor, Sir F. S. P. Lely, Mr. E. Giles and many others.

9. As spread of education and knowledge by means of class-books, scholarships etc., was the object of the Society it was deemed necessary to have it registered as a corporate body so that it could act

as permanent Agency to hold trust funds for educational purpose which could be acquired and attracted on a large scale, if confidence were created among the people. The society was accordingly registered under Act XVI of 1860 on 29-9-1880.

10. After the registration of the Society funds began to flow in steadily. Books-publication branch as well as the library of the society began to grow considerably and the society felt the need of its own home with the necessary facilities for future extensions. The society therefore approached Government for a grant of land. Government were pleased to grant the society 533 sq yards of land at its present site opposite Karanj for a nominal occupancy price of Rs 582-10-0 and a nominal annual rent of Rs. 5-8-6. Possession of this land was given over to the society on 20th May 1898 and the society thereafter put up its present buildings on the said site. The society feeling the necessity of an adjoining strip of land of 67 sq. yds, again approached Government for the same and this was also granted to the society for a nominal premium of Rs 71-3-0 and a nominal annual rental of Rs 3-11-2. Possession of this strip was given to the society on 19th of January 1904.

11. Present buildings of the society with the Public hall forming the first floor of the said buildings are located on the said lands granted by Government and were put up from 1898 to 1924, at an approximate cost of about 31,000/- rupees. The said buildings at present consist of 5 set of rooms 2 of which are used as office accommodating the clerical

staff, one is put to the combined use of office of the Asstt. Secretary, Library and committee room, one is used as a record room and one is used for stocking the society's publications. The hall on the first floor known as the Premabhai Hall is used for all important meetings in Ahmedabad. The society has provided the hall with the necessary seating accommodation of chairs and has also fitted it with the convenience of electric lights and fans. The society allows the use of this hall for such public functions as are approved by the Hall committee on a nominal charge of Rs 2/—.

12. When the society put up the said buildings its permanent funds amounted to Rs 67056-6-8 and the number of trust funds under its management was 55 amounting to Rs 154670-13-6. The number of trust funds which the society is at present administering is 145 amounting in all to Rs. 471456-6-8 and the amount of its permanent funds is Rs 1,56,539-8-6. On account of the additions of books to the society's library, the large and growing collection of manuscripts the increasing number of its publications, the demand for a good and complete library viz, publications with the necessary references' library of books in English, Sanskrit, and other languages, the need for extension of the hall as well as offices of the society is being keenly felt for a long time.

13. The society have therefore resolved to extend the present buildings and hall and also have the necessary extensions for comfortable locating its library with facilities for scholars and re-search

workers to carry on their work. In this connection it may be noted that the society has recently endowed prizes to be given to research students for writing thesis in Gujarati on either History, literature, economics, sociology or science.

14. The society therefore recently approached Government for acquisition of the adjoining properties bearing the present S. Nos. 4724, 4725, & 4728. Governments have been pleased to undertake the acquisition proceedings as prayed for in view of the fact that the society is a public body rendering useful service to the general public for spread of education and knowledge.

15. Side by side with the said private lands there is a piece bearing S. No. 4726 belonging to the Ahmedabad Municipality admeasuring about 104 sq. yds. The society approached the Municipality who in view of the usefulness to the general public of the society, have passed a resolution for granting the land to the society at a nominal price.

16. The society's present buildings are situated in present S. No. 4729 and cover an area of about 600 sq. yds. The additions thereto by the said acquisition and the grant by the Municipality will give the society a further area about 232 sq. yds. The additional space is however not sufficient for the growing needs of the society particularly for the location of its library.

17. There is no scope for any extension on the north and the east of the present site as the buildings abut on important roads with very heavy and continuous traffic. The only possibility of extension is therefore on the south and the west of the

present site which is hemmed in by Government land on those sides. The land forming present S No 4663 admeasuring about 300 sq yds is pre-eminently suitable for the requirements of the said society. The land is leased by Government and the period of the lease is due to expire on 31st March 1930. It is a piece which is practically detached from the piece of Government land, on the south of the society's buildings, and therefore, while the grant of that land will suit the requirements and the purpose of the society, it is not at all likely to interfere with any project which Government may have in view in connection with their land on the south. Besides, the Government land on the south is extensive enough for any project they may have in contemplation and therefore the grant of the detached plot of S No 4663 is also not likely to cause Government any appreciable inconvenience, while compared with that the advantage to the society if the plot is granted would be immensely greater.

18. If that plot were granted to the society the society proposes to extend its buildings therein so as to locate a part of its library with a hall on the site of the present S Nos 4724 to 4728 for scholars and re-search students to work quietly. The society also intends to extend the present public hall on the first floor over the said site of S Nos 4724 to 4728 and a terrace on the building to be put in plot No 4663 which it seeks from Government. This terrace will be opening in the hall on the 1st floor thereby allowing scope for the extension of the Premabhai hall if necessary.

19 Just opposite this land of S No 4663 is situate the old palace of Azam Khan where the head Post Office is at present located Government are shortly going to remove the Post Office from that place and have also decided to hand over the building to the custody of the Ahmedabad Municipality for its Archaeological museum Government have also further promised to supply exhibits for the museum likely to encourage research in Gujarat The location of society's Library and accomodation for scholars there on the plot in question will be very convenient and conducive to the study of the Archaeology as well as Re-search work in Gujarat A plan showing roughly the general nature of the buildings that the society will put up in case the land is granted is submitted herewith The accompanying gives only the out-lines I have no hesitation in stating with certainty that any structure that the society will put in the said land will be such as will maintain the balance of appearance of the site as a whole as well as a suitable match to the old palace opposite

20 It is estimated that for all the extensions additions and alterations the society will have to spend about Rs 50 000/- exclusive of the cost of the land A copy of the latest report of the Society is submitted herewith, from which it will appear that the Society has got sufficient funds of its own for the purpose It has got an yearly income of about Rs 15000/- and it can also raise funds by donations or even if need be, by debentures The said copy will also give the details as regards the various private funds and the other activities shortly detailed above

21. The management of the Society vests in a Managing Body of 20 members elected annually by the Society in their General Meeting. The present membership of the Society consists in all of 679 members of whom 13 are Europeans, about 17 are ruling Princes and Thakores, about 320 are female members and the rest represent gentlemen from all parts of Gujarat. H H Sir Sayajirao Gaekwad Maharaja of Baroda is the patron of the Society. In addition to these there are 552 libraries registered as members. A detailed list of the members of the Managing Committee and other members as well as registered libraries will be found in the accompanying report (p 1 to 20)

22 It will be seen from the rules of the Society a copy whereof is appended hereto that the funds of the Society are required to be invested in the Imperial Bank or Postal Savings Bank. It is an uniform practice to invest the Society's funds in securities authorised by the Trust Act.

23 In view therefore of the foregoing circumstances viz —

- (a) That, the Society is a public institution of long standing carrying on the promotion and spread of knowledge and education
- (b) That it badly requires the land of S No. 4663 for its legitimate extensions as well as to increase its usefulness and service to the public.
- (c) That, if the land is granted either free or on nominal rent the Society is and will be able to raise the necessary funds for the building.
- (d) That, Government have always in the past recognised the Society and its objects as a fit

subject of grant of lands free or on nominal rentals

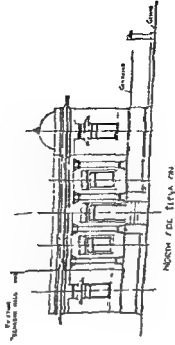
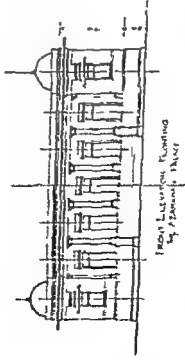
- (e) That, the municipality has also similarly recognised the Society and its objects
- (f) That the absence of the grant of the land to the Society will inconvenience it much more than the use to which Government can put the land for any purposes in any of their projects.
- (g) That, the constitution, standing and the history of the Society are a sufficient guarantee that the land if granted will be put to the best use in the interest of the public
- (h) That, the situation of the land being very near the proposed Archeological museum the library and study for re-search work located on this land will further stimulate interest in Archaeology in Gujarat

25 The Managing Committee of the Society earnestly hope and urge that Government will be pleased to consider the claims of the society and grant to it the said land admeasuring about 300 sq yds of S No 4663 on the expiry of its present lease on 31st March 1930

I shall be glad to supply any further details or information in case any are deemed necessary and are required

I have the honour to be,
Sir,
Your most obedient servant,
K H. Dhruva.
President

SKETCH-DESIGN FOR
NEW BUILDING PROPOSED TO BE ERECTED BY
THE GREAT VERNACULAR SOCIETY AMSTERDAM
SCALE 3/16" = 1' 0"

પ્રબોધક વાચન સાહિત્ય

" There is little fear for the future of the young man who has a deep-seated faith in himself. Self-faith has ever been more than a match for difficulties. Men with no assets but colossal of faith in themselves have accomplished wonders. "

Orison Scott Marden.

એકની આશ્ચર્યક પ્રાપ્તિ થયે જીવન સુખમાં જતું નથી. આજ માનવો નુખ મગવડ મેળવી આપવામાં મદાયત્મક થાય છે, એથી મનોપ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ એની અસર થોડા મમય માટે હોય છે. મધ્યથી નુખ, આનંદ અને શાંતિ માટે ખરી રીતે મનને ફળવડુ જોઈએ સુખ દુખના પ્રમંથે મનની ગિચિતિ સમતોષ રહે એની મનોવૃત્તિ ફળવડાની જાણ છે અને તે મામાન્ય નીતિ અને જ્ઞાનના બોધવ્યનો વાચે વિચારે અને સત્યગ કહે પ્રાપ્ત થાય છે

ગયા મંકામાં રમાઈ'સ ફૂન સદર્શન, કર્તવ્ય, જાત મહેનત, તેમ લેખક ફૂન 'જીવનનો આનંદ' (Pleasure of life) 'જીવનનો ઉપયોગ' (Use of life) વગેરે પુસ્તકો પુષ્કળ વચના અને તેની લાખો પ્રતો વહેંચાઈ હતી આજે તેનો ખપ જોડો થયેલા જણાય છે, પણ તેને મધ્યને " નવ વિચાર " (New Thought) નામક બાગણી અને ભાવનાને પોપતુ અને ઉત્તેજતુ વાચન સાહિત્ય વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યું છે, અને તેનો પણ મ્હોટો ઉપાડ ચાતુ છે મતું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યોયે છપાવેલા ' આમગ ધર્મો ' ભાગ્યના સદાઓ, સુખ, મામર્થ અને સમૃદ્ધિ, પ્રભુમય જીવન વગેરે આ કોટિના પ્રકાશનો છે

" સુખ અને શાંતિ " જોન લેખક ગચિત Peice & Happiness નો અનુવાદ—આ પુસ્તક, ઇંગ્લેન્ડ અને તેનો મરાઈ તરજુમો એ એ વરવી થયે હતો, નિરાલે જગત વિચારના જોરે મંથ છે અને તેના નામ પ્રમાણે, એવાના વિચાર અને આદર્શ અનુસરવામાં આવે, તો, તે સુખ અને શાંતિના પ્રદાતા થઈ પડે. લેખક એક મ્થગે જણાવ્યું છે તેમ, ' આપણી જાતના જેવો ખરો મિત્ર કે કદો યતુ બીજો નેમ નથી "

મોસાઈડીને જેમણે લેખી દૃત (Map life) ‘જીવનનો આદર્શ’ એ નામના એક મનનીય પુસ્તકનો તત્કાલે અગાઉ કરી આપ્યો હતો તે શ્રીયુત જીવાભાઈ રેવાભાઈ પંડે મદરુ “મુખ અને ચાન્તિ” નું પુસ્તક તપ્પી આપ્યું હતું અને તેના વાચનમાં આનંદ કરેલો મધ્ય ૧૩૩ નૃતિદાયક અને આનંદમય થઈ પડ્યો

જીવનમાં જેમ કેલુસાર્થ કામની નથી તેમ ઉડાઉપણુ પણ તજવા જેવું છે કંઈકમળથી તો ઘણું મનુષ્યોએ પોતાની મિત્રતાને અમૃદ કરી છે નાણાના વ્યયમાં વિવેક કંઈક એન નામજ કંઈકસર છે તેનું ઉત્તર, ઉલ્લાસની દૃદ ઓગમી જમને રિના કાન્ત અને નિર્ગર્થ પૈના ખર્ચા નાખવા તેનું નામ ઉડાઉપણુ છે આ એવા ઉડાઉપણુને માધ્યમથી ઉત્તરજન ન આપે

આપણા એક જુના લેખક અને જેઓ સુધારક કરિ તરી જાણીતા થયા હતા તે શ્રીયુત ભવાનીશ કર નરમિદગમે આ વિષયને નિષ્કર્ષે પ્રાચીન નિષ્પણ સૈનીમાં, ચોક્કસ યથે મધ્યસ્તા ઉદાહરણ આપીને ચર્ચા છે અને એ ચોપનિયુ કરે ન જાન કે તો પણ તેમની માલિની મોધપ્રદ અને માર્ગદર્શક જણામે

સન ૧૯૧૦-૧૧ માં એ લેખકની ચોક્કસ કરે કરના અમલાવાદમાં એક જાણીતી નાટક કંપનીએ મેળાવડો મેળાવે દતો, તે વખતે એમને મોસાઈડીના પ્રકાશનો કોટ મ્ત્રી શ્રીયુત ભવાનીશ કરનું અન્માન કરવામાં આવ્યું હતું

આ જમાનામાં આપણા પ્રાચીન પુસ્તકો જેવા ગમાયણ અને મહાભારતનું વાચન તર્જન એણું થઈ ગયું છે અને અગાઉ માણસ દ્વારા એ કથા માણસવાને નાભ મળતો હતો તે પ્રથા પણ તુલ્યપ્રાય થવા માટી છે આપણી આ આઠ્ઠતિક પત્તિથી આપણી નવી ઉજ્જ્વલતા નળ વચિત ગહે એ વિચાર જ અમલ છે મધ્ય રીતે એ પુસ્તકનું વાચન અને અભ્યાસ નધે એવી તજનીજ થવી ઘટે છે. એ ઉચ્ચ કંઈક અમે પૂરી પાડવા મોસાઈડીએ “મહાભારતની નીતિ કથાઓ” એ પુસ્તકનું પ્રકાશન વ્હીકાર્યું હતું એ પુસ્તક મળ મગાળીમાં લખાયું હતું, અને તે શ્રીયુત મગનનાલ દરિકૃષ્ણ લન્ના વાચવામાં આવતા તેમને તે ખૂબ ગમી ગયું અને દુરતજ તેમણે તેને ગુજરાતીમાં તપ્પી નાખ્યું હતું

તે પરથી એ તપ્પાણુ ટેલુ અગ્રકારક છે તે અમળમે, તે કે મૂળ વસ્તુ જ ઓછી આકર્ષક કે ઓછા પ્રભાવશાળી નથી

‘ મમાજ મેરા ’ એ આ યુગનું મુખ્ય નમણું છે એ મેવાશતિ પૂર્વે આપણે ત્યાં નહોતી એમ નદિ પણ તેનો પદ્ધતિમ્ અને વ્યવસ્થિત પ્રમુખ દમણા થયો છે અને તે પાશ્ચાત્ય મસ્કૃતિનું અનુકરણ છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ એ મેવાના માર્ગ અનેક અને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના છે અને તેનું માર્ગદર્શક નિરૂપણ વાળે કોંગ્રેસ દોરેલા પ્રોપેસર કે. આર્. ફોર્મિંગે Suggestions for Social Usefulness—આમાજિક મેવાના મન્માર્ગ—એ નામનું પુસ્તક રખીને કર્યું હતું આવું એક મગ્ન પુસ્તક યુજગતીમા મદાર પાડરામા આવે તો મમાજ મેવાને ઉપયોગી થઈ પડે તેમ અન્યને મમાજ મેવાનો પ્રાપ્ત ને ઈ માર્ગ પ્રદણ કે વા પ્રેરે તેથી મોસાધીએ જાણીતા વેબક અને પત્રકાર કાલાભાઈ નમ્મપુર્માઈ પઠેને એ પુસ્તક તૈયાર કરી આપરાનું મોધુ હતું અને એમની અન્ય કૃતિઓને પે એ પુસ્તક પણ મોધપ્રિય નિરૂપ્ય છે અનુ માદિત્ય વધક કાયાનયના મઆનક ભિમુ અખાનદજીએ એ પુસ્તક ગમી જતા એમની વિનિધ પ્રથમાળામા તે ગી ગણ્યુ દન અને આજ મુધીમા તેની ત્રણ આજ્ઞતિ થરા પામી છે એજ તેની ઉપયોગિતા પૂ વાર મેરે છે

અગાઉ મામાપથી જુદા પડી મુરો નવું વગ માડતા એ મનાવ નવો નગેનો પણ ક્રેટનાક મમયથી નના મિત્રજીના પ્રભાવે વા વ્યક્તિ ગ્વાત યની જાવના દ્રઢ થતા ઉછરતી આપણી જુની મયુક્તા હૃદ મની મગ્યા તુગ્વા માડી છે અને નની ઉછરતી પ્રજામાથી તે મરથાનો નામ થાય તો આપણે એમા કાષ્ટ નવાઇ પામરા જેવું નથી

આ પરિસ્થિતિને કષ્ટક અગે દાગરા કટનાક વરો પર મ ધાનિવાસી દગિનાન અનુપરામે “ પુત્ર અને પુત્રવધુના ધર્મો ” એ નિમય પર નિમધ લખારી મગારી તેમા જે નિમધ ઉત્તમ માનુમ પડે તેને રૂ ૫૦) ઇનામ આપવા જણાવ્યું હતું અને રખાઇ આવેના નિમધોમાથી મહેઅરનાન નટવગનાન ત્રિવેદીનો લેખ ઇનામપાત્ર જણાયો રનો અને તે મોમાધીએ છપાવ્યો હતો મહેઅરલાન એક નવા વકીલ હતા અને એમણે પ્રસ્તુત રેખમા પુત્ર અને પુત્રવધુના કર્તવ્ય વિરે દસાવેના વિચાર વિચારણીય માનુમ પડ્યો દેશનું દુર્ભાગ્ય છે કે આવા ઉગતા રેખકો એમની શક્તિ ખીને અને તેઓ પ્રજાને તેમના જ્ઞાન અને મુદ્ધિનો કાષ્ટક નાજ આપવા શક્તિમાન થાય ને આગમય અકાળે દેવલાક પામે છે

દી. બા. કેશવલાલ હર્ષદરાય મુવ

"Of studie took he most cure and most hede
Noght a word spake he more than was nede,
And that was seyde in forme and reverence,
And short & quick, and ful of hy sentence.
Sowninge in moral vertue was his speche,
And gladly wolde he lerne and gladly teche."

Chaucer's 'Prologue.'

દી બા. કેશવલાલભાઈનો મોસાઈટી માથેનો સંનધ લાખા મમયનો છે. એક સન ૧૮૮૬-૮૭ માં બુદ્ધિપ્રકાશ કમિટીના તેઓ એક સભ્ય નિભાયા હતા અને ટ્રેનિંગ કોલેજમાં તેઓ શિક્ષક હતા તે વખતે ભાક્ષ્ય કૃત કાઠંબરીનું સંશોધન અને સંપાદન કાર્ય, અન્ય ઉમેરવાને નહિ આપતા કમિટીએ એમને સોંપ્યું હતું.

આમ એમની કારકિર્દીના આરંભથી એક સાક્ષર—man of letters તરીકે એમની ખ્યાતિ બધાં હતા અને તે દિવસે દિવસે વિસ્તરી, એક ન્હાના વિદ્વદ મહાશયી શરૂ થઈને તે છેક વિદ્યાર્થી વર્ગ અને જનસમૂહ સુધી પસરેલી છે.

અગ્રેજી બાદ કવિ ચોસરે 'ગ્રેન્ડબરી ટેલ્સ' માં એક પક્ષિ (Clerke) નું વર્ણન કરેલું છે તેમાંથી ઉપર ઉદ્ધૃત કરેલી પંક્તિઓ કેશવલાલભાઈને દૈનિકે અંશે લાગુ પડી શકશે.

જેઓ એમના સમાગમમાં આવેના છે તેઓ સરળતા સારી પેઠે બોલે. કે કેશવલાલભાઈ દિવસભર વિદ્યવ્યાસંગમાં પ્રવૃત્ત રહે છે. ગોળીની ગેરીમાં એમના ચોથે માળે કોઈ ને મધ સાહિત્ય, ઇતિહાસ, ભાષાશાસ્ત્ર, પૂરાતત્ત્વ, જીવ, વ્યાકરણ, કે શબ્દની વ્યુત્પત્તિમાં તેઓ વિચારનિમગ્ન માનુષ પડશે, અને જે કોઈ એમની મુલાકાતે કે વર્ણ કરવા આવે એમને એમની પામેથી એ પેઠી એકાદ વિષય પર ચાનગોષ્ઠિ સાલજવાની અમૂલ્ય તક સંપાદશે.

ਸ੍ਰੀ ਯਾ ਨਾਮਾਚ ਰਾਮਾਚਾਰ ਯੁਗ

(੧੨੮)

એમણે પંસા ટકાની પરવા કરી નથી. માનવરતના સાર જાળવના કરી નથી; એમને એકજ વસ્તુની જગની લાગેલી છે; અને તે સરસ્વતીની ઉપાસનાની, અને એમની એ આલેખ્યત્વભરી શક્તિપર ભાર મૂકીને સોસાઈટીની છેલ્લો વાર્ષિક સામાન્ય સંજ્ઞામાં શ્રીયુત નરસિંહરાવ અને દી. ખા. કેશવલાલને ખુદિપ્રકાશનો અભિનંદન અંક અર્પણ કરવાના દરખાસ્તો દરખાસ્તને અનુ-મોદન આપતાં શ્રીયુત મુગચંદલાલએ એ પ્રતિ શ્રોતૃવર્ગનું ખાસ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું અને તે ઉદ્દેશ્ય પ્રસંગોચિત્ત હતો. એમણે ઈચ્છ્યું હોત તો સરદારી ખાતામાં તેઓ કોઈ મોટા અધિકારીના પદે પહોંચ્યા હોત અથવા તો વખીસ થઈને સારી રીતે પંસા ભેગા કર્યા હોત; પણ એમના સ્વભાવને તે અનુ-કૂળ જ નહોતું. તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટના રોજ મુજરાત કોંગ્રેસમાં પ્રેમ ભક્તિ મંડળ તરફથી એમના સન્માનાર્થે સમારંભ યોજાયો હતો, તે પ્રસંગે અપાયેલા માનવરતનો ઉત્તર આપતાં કેશવલાલભાઈએ જણાવ્યું હતું, કે:—

“સાર થયું કે હું એ (કોંગ્રેસ) ખાતામાં જોડાયો. મને મૂળથી વિદ્યા ઉપર પ્રીતિ હતી; અને જુના જમાનામાં વિદ્યાવૃદ્ધિને અવકાશ આપતું તો માત્ર એ ખાતુંજ આપતું હતું. એ અનુકૂળતાને કારણે મેં મારો અભ્યાસ આગળને આગળ ધપાવ્યો. આશ્ચર્યક મેળવવા અને વર્તમાનપત્ર કે કાવ્ય નાટક વાંચવા ઉપરાંત માણસે કોઈ બીજું કંઈયે રાખવું ધરે છે; તદનુસાર જીવનનો ખીજી વીસીના આરંભમાં સાહિત્ય સેવા ઉઠાવવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો હતો. ને પણ મેં અવસરસર આચારમાં મૂક્યો.”

આપણે ઉપરના કથન ઉપરથી જોઈ શકીએ છીએ કે કેશવલાલભાઈએ સરસ્વતી પ્રત્યેના પ્રેમથી ખેંચાઈને આજીવન સાહિત્યની ઉપાસના કરેલી છે; સાહિત્યમય જીવન જીવ્યા છે; અને સાહિત્ય વાચન અને લેખનમાં રાખ્યા છે અને તેમાં પોતાને કૃતકૃત્ય થયેલા સમજ્યા છે. શ્રીયુત ન્દાનાલાલે એમના વિષે જોવાનાં સાચુંજ કહ્યું હતું, કે ‘વર્તમાન મુજરાતની મૃતિમન્ત વિકાસ તે કેશવલાલભાઈ.’

આવા એક વિદ્વદ મણિની સેવાનો લાભ સોસાઈટીને મળ્યો છે, એ સોસાઈટીનું મહદ્ લાભ છે.

બજામાં કચ્છના પાટની કુંવરના શિક્ષક તરીકે એમની પસંદગી થતા તેઓએ સોસાઈટીની મેનેજર કમિટીમાંથી તેમજ સોસાઈટી દરતકની

અહમ્યાગીની સારીના દૂગી તરીકે ગણનામાં આવ્યું હતું, તો પણ ૨૦
ગેરે તેના કામકાજમાંથી એમનો રમ જોડો થયો નહોતો.

ગ્લાહોડના નાદારકુળના દેડ માનના પૈ અમદાવાદના પાંડા
મગ્તા મગરના આઈને મોમાઈદીની જેને—ગ કમિગીમાં મગી તેર મા આવ્યા
હતા માત્ર રચમા થોડાક વર્ષો કેટલાક પ્રપન્ની પુરોહીને ખટપટને રૂપને એમને
ખમ્બુ પડ્યું હતું, પણ મન ૧૯૨૦ મા સોમાઈગીમાં પ્રમુખપદે નેચો.
નિમાયા દના અને અઘાપિ તે પને નેચો ગોલાની ગ્યા છે.

મોમાઈદીના પ્રમુખપદે આવ્યા પછી મોમાઈગીની માહિત્ય વિષયક
પ્રવૃત્તિ વિવિધ રીતે રિકમેની છે, તેમાં ખામ કરીને ગુજરાતી ના મુદ્દા
નવાનું કામ અને પ્રાચીન કા ચોનું મજોરન અને પ્રકાશન કર્યું, જે
એ, મુખ્યત્વે, દી બા મગરના નવાની આભાગી છે.

આ વિષયોમાં તેઓ ઉંડા ઉતરેલા છે, એટલુંજ નહિ પણ તે વિરે
તેમના અભિપ્રાય પ્રમાણુમૂલ્ય રેખાય છે તેઓ જાને તેમાં નમ ન અને
સાથ સાથે તેનું મપાદન અને સુધારણાનું કામ પણ લાચર ન એથી
વિશેષ રૂ નુ હાથ રા?

એ વિષેના એમના મઠ તો મ મોડોલા કે નેચો એક પ્રમાણુમૂલ્ય
ગુજરાતી મશ જોવાને મદ ઉત્તરક છે, તે એક ભગીરથ મર્થ કે, તથાવિ
એકને દાયે અને ઉત્તરગત્યમાં મોસાઈગીના ગુજરાતી મનનું નવેમ
સુધારણાનું કામ એમને ઉપાડી નીતુ હતું મોમાઈગીએ ઉપાવેના નહોતે ભૂમિમા
તરીકે ગણીને ‘પ’ અક્ષર એમને તૈયા કર્યો, જે ઉપાય છે, તે પછી ‘અ’
અને ‘આ’ એ જે નવ ગમ્હોની પ ની પેડે માફ પ્રત કરેની છે આખો
શિશ અન્યના મદકાર અને મદાવતા વિના થો કસમરમાં પૂરો થાય એ
સહવિત નહોતું તેમાં એમની આખ નમણી પડી જતા ન હતું એ
પ્રવૃત્તિ અટકાવની પડી હતી તોપણ એ તથાગ કામ પછી મનનું કામ
કયા ધોણે કરવું, તેમાં શુ શુ આવશ્યક છે, ૧૧ની રચના મ્વી હોવી
જોઈએ એ વિરે ઘણું જાણનું પ્રાપ્ત થયે અને, એ વિષય પ્રતિની
એમની ઉત્કટ લાગણી નિહાળીને અમે તો માનદાક્ષર્ષ પામ્યા જોએ.

પ્રાચીન ગુજરાતી કવિતા માટે એમના જેવો અનુગત અમે ખરું
થોડો વિદ્વાનોમાં જોયો છે આપણ એ કવિનાનું માહિત્ય, જાણેલું એમને
મારીકામથી વાચ્યું છે, તેમ મટવાક પ્રાચીન કાવ્યો લાચરનોમા દાખ

રહેવા હતા, તેનો હિદ્દા કરવાનો અને પ્રકાશમાં આણવાનો યશ પણ એમણે મેળવેલો છે, જે સેવા માટે આપણે મૈ એમના ઝણી છીએ. એમની મંજીરન પદ્ધતિ નિરો કાષ્ટક મતભેદ છે, પણ એમના દમ્તે યયલુ પ્રાચીન કાવ્યોનું મંજીરન અને મંપાદન કાર્ય ખચિત્ મહત્વનું અને કિંમતી છે, તેમ આદર ચોગ્ય છે, એની કોષ વાયક ના પાઠી શકશે નહિ.

એમની મુચનાથી મોસાઈટીએ પ્રાચીન કાવ્યોનું પ્રકાશન કાર્ય હાથ ધરેલું છે અને તેના અત્યાગ મુધીમાં પ્રકટ થયેલા પુસ્તકો વક્ષમાં ચેતા વાયક લેઈ શકશે કે તેમાં મારી પ્રગતિ થયેલી છે અને તેનો યશ કેશવવાવલાઈને છે.

ગુજરાતી વ્યાકરણ પર એક ગ્રંથ ગર્ગ્ય ટેવર પામે વલ્યા વર્ષો ઉપર મોસાઈટીએ લખાવ્યો હતો; તે પછી એક મારા વ્યાકરણ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ ગલા કરે છે એ નિયમમાં કેશવવાવલાઈ અમુક ચોક્કમ અભિપ્રાય ધરાવે છે, તેઓ માને છે કે, ગુજરાતીનો આગળ અને વિકાસ અપભ્રંસમાંથી સીધો ઉતરી આવ્યો છે, તો એને અનુવક્ષીને, પ્રચલિત સંકૃતના ધોગણે નહિ, ગુજરાતી વ્યાકરણની રચના થરી થઈ છે અને ત્યાં મુધી એ વસ્તુ અ્યાનમાં લેવાશે નહિ ત્યાં મુધી ગુજરાતીનું સાર અને મૂલ્ય વ્યાકરણ રચી શકાશે નહિ. ગુજરાતી કેશ મુધારણા સાર એમણે જે તૈયારી કરી હતી તેમાં આ પ્રશ્નને તેનો એક આવશ્યક ભાગ ગણ્યો હતો, આ દષ્ટિ નજર સમીપ ગમ્પીને ગુજરાતી ભાષાનું એક માટે અને રસતંત્ર વ્યાકરણ વખી આપવાનું કાર્ય દી. બા. કેશવવાવલાઈની લખામણથી, શ્રીમુત રામનાગાયણ પાસકને સોપાયું છે. એ કાર્યમાં સદાયક પણ કેશવવાવલાઈ જ છે.

અપભ્રંસ સાહિત્ય ઝાઝું જાણવામાં નહોતું અને તેનો અભ્યાસ પણ જુજુજુજુ હતો, તે સમયથી કેશવવાવલાઈ કહેતા આવ્યા છે કે ગુજરાતી ભાષાનો પદ્ધતિસર, સાચીય અને ઐતિહાસિક રીતે અભ્યાસ કરવા અપભ્રંસનું યાન આવશ્યક છે. તેના યાન વિના ગુજરાતીનો અભ્યાસ અધુરો જ રહેવાનો, અને અમે જોયું છે કે પ્રતિદિન એમના એ અભિપ્રાયને વજન મળતું જાય છે, અને તેની આવશ્યકતા ગ્રીકાગાઇ છે.

વર્ષો ઉપર ગર્ગ્ય ભાઈથી ચીમનવાવ દનાલે ગાયકવાડ ઓગિયંટલ ગ્રંથમાળામાં ‘પ્રાચીન ગુજર કાવ્યો’ એડિટ કરી પ્રસિદ્ધ કર્યા ત્યારે એ કામમાં એમને કેશવવાવલાઈની જ મદદ મળી હતી, અને જુની ગુજરાતીના અભ્યાસીઓ સાફ એવા પુસ્તકો ઝાઝી મખ્યામાં નિકળે એજ ઇચ્છનીય કે

એ હેતુથી સોસાઇટીએ અપભ્રંમ પામવાથી બે ભાગમાં દી બા. કેશવલાલભાઈના મામાન્ય તંત્રીપદ અને દેખરેખ હેઠળ શ્રીયુત મધુસૂદન ચીમનવાલ મોદી પામે સંપાદન કાગવાનું કાર્ય આરંભેલું છે, શ્રીયુત મોદી અપભ્રંસ માહિત્યના સાગ્ર જાતા અને અભ્યાસી છે, ગયે વર્ષે કાલેજના વિદ્યાર્થીઓ મારે એમણે એક અપભ્રંસનું પુસ્તક ‘મમગાઇન્ય કદા’ એડિટ કર્યું હતું; અને ‘શુદ્ધિપ્રકાર’ માં એ ભાઈના જુના ગુજગતી ભાષા માહિત્ય વિષેના જે લેખો પ્રમિદ્ધ થયેલા છે, તે એ વિષયના અભ્યાસીઓના આદરપાત્ર જણાયા છે. આવા એક નિષ્ણાત ભાઈ, અપભ્રંમના વિષયમાં જેમનું વાચન અને જ્ઞાન બહોળું છે એવા કેશવલાલભાઈની સૂચના મુજબ અપભ્રંસ પાઠ્યવિષય તૈયાર કરે છે તે એવી રીતે યોજાયેલી જુદી જુદી ભાષાઓની જાણીતી પાઠ્યવિષયોમાં ઉચ્ચ ગ્રામ્ય પ્રાપ્ત કરશે એ વિષે અમને લગારે શંકા નથી, એ પાઠ્યવિષયો પહેલેથી ભાગ આ વર્ષમાં છપાઈ જશે અને અમે સાબળ્યું છે કે મુમાઇ યુનિવર્સિટીએ એ પુસ્તકને પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે પસંદ કર્યું છે.

આ કાર્યનો યશ મોઘ એક વ્યક્તિને ઘટે તો તે કેશવલાલભાઈ છે

કેશવલાલભાઈએ સોસાઇટીનું પ્રમુખપદ ગ્રીકાર્યા પછી અમે જોયું છે કે સોસાઇટીનું વાતાવરણ તદ્દન સાહિત્યમય થઈ ગયેલું છે. સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ કેમ વ્યવસ્થિત થઈ શકે, તેને કેવી રીતે અગાડી વધારી શકાય, આપણા ભાષા માહિત્યના ઉત્કર્ષ અને અભ્યુદય અર્થે શા વધુ પગલા ભરવા જોઈએ, એ વિચારોને પ્રાધાન્ય મળતું રહ્યું છે. અંતે આ કાર્યમાં માધન, શક્તિ, મપત્તિ, સાચ, સદાકાર અને મહાનુભૂતિનો લાભ મળતા અને તેનો યોગ્ય ઉપયોગ થયે તે પ્રવૃત્તિમાં તેટલા અંશે ગતિ, વેગ, જોમ, વિવિધતા, નવીનતા અને વિસિદ્ધતા પ્રાપ્ત થવા સભવ છે.

સોસાઇટીનું કાર્ય મોઘ એક વ્યક્તિ પર નહિ પણ સાહિત્યકારોના એકત્ર સદાકાર અને મહાનુભૂતિ પર અવલભે છે. જેટલે દરજ્જે તેમાં એકમ અને મવાદિતા સાધી શકાય એટલે દરજ્જે તે પ્રવૃત્તિ પ્રગતિમાન અને ક્રતેદમદ નિવડે છે.

હજી તેર વર્ષમાં સોસાઇટી જે મોઘ થોડું ઘણું કરવા શક્તિમાન થયેલી છે, તેમાં જ્ઞાન. મેકેટરીની કિમતી સેવા સાથે કેશવલાલભાઈની વિક્રતા અને નિર્ભીમાની અને મુશીબ ગ્રવાલે જોઈને હિંમો આપ્યો નથી

કેશવલાલભાઈની લોકપ્રિયતા વિષે થોડાક દિવસો પર (તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ) બોક્ષતાં કવિવર ન્હાનાલાલે જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તે અત્રે આપીશું.

“ કેશવલાલ ધ્રુવ એટલે રાજ્ય અને પ્રજા ઉભયના સન્માન્ય સાક્ષર વર્ગ. કેશવલાલભાઈની વિદ્વતા સરકાર સન્માનાયેલી અને પ્રજા પ્રમાણાયેલી છે.”

સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ ચુંટીને પ્રજાએ એમની વિદ્વતાની કદર કયારનીય કરેલી છે; અને સરકારે એમને દી. બા. નો ઈરફાવ સોંપાઈતીના પ્રમુખ તરીકે બક્ષેા હતો, એમાં પણ વિદ્વત્ પૂજા જ રહેલી છે.

એ શુભ અવસરે મોસાઈટીએ દી. બા. કેશવલાલભાઈને ખાસ મેળાવડો કરીને એક માનપત્ર આપ્યું હતું.

એ માનપત્ર નીચે મુજબ હતું:—

દિવાન બહાદૂર કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ,

બી. એ.,

પ્રમુખ, ચુન્નરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી,

એ સુત હમણે નવ્ય તરીકે ગણાય છે અને એથી જ આપના ભાવનું
દનના ની કવિન નમા નિમિત્ત પણ લાગે ચલા વગરનું ના
નખાપના ની ગયા જ દોષ નહિ એરા, ન જ, સુદ્ધ અને ને ભરેના
ચાય છે આપે મનુષ્યમાથી ગુજરાતીમાં કરેના મુનિ, દર્શ અને
ભામ દરિના નાટ, અમરુતનક અને ગીતગોવિંદ એ ના ભાવનું
દરની આપની નેમગિં ઉત્તમ પ્રકૃતી રાત્રિના નમનને દાખના
છે ગુજરાતીમાં ગીતગોવિંદના વણા ભાવનું છે પણ તેમાથી ૧૦ પણ
આપના ભાવનું પડે પણ ચિદરી રક્ષાય નહિ એવું આપના ગીત-
ગોવિંદનું ભાવનું એકગુણ આપના રીતિચલનને પૂરું છે

માન એક જ પ્રત ઉપચિત્ર ચલા જા ભાવનું કાદમગી જેવા
વિ ન ગ્રંથનો આપે મારોદ્ધાર કર્યો છે એ પુનઃકની રિત્તા ભરેની રીકા
આપનું ભાવ અને વ્યાકરણના જાનું રિત્તાની રાત્રિ પ્રસિદ્ધ છે,
ખરેખાન, જુની ગુજરાતીની આપે કરેની મવા અન્ય છે

રિવેચક સુદ્ધિએ નખાપની દર્શ અને ભાવના નાટની પ્રત્યક્ષાઓ,
પરચનાના પ્રકાર મળ્યે નખાપનો નિમિત્ત, રિત્તાખદત્ત, દર્શ અને
વગરના મમય પરવે નખાપના લખો અને સમૂહ નાટકસાહિત્યની
પ્રત્યક્ષ સમયે લખાપના વિરો આપના વિરનીય વાચન અને સચોટ
રિવેચનાના તાદા દષ્ટાન્તો છે

ગુજરાત નર્મગુણ મોસાપની સાથ આપનો સમય વણા ભાવ
મમનનો છે આપના નર્મગુણ બહુ દરિતાનું જુવને પગને પગને ચારી
આપે પણ જુના વખતની સોમાળીના સુદ્ધિપ્રકાશમાં વખતોવખત સાહિત્ય
વિરો વિરતાપૂર્ણ જેઓ લખ્યા છે

ત્યાગ પડી ઘણા ભાવ ગાગા સુવી આપ જુના રણ રણે પણ
મોસાપનીને જુના નટોતા આપના નર્મગુણ પત્ની મો અતુરનકનીના
અસાન નિમિત્ત એક આગર નખાપી તેના વ્યાજમાથી ગુજરાતી સ્ત્રી
ઉમેરના મેદિ-સુનેસનની પરીનામાં ઉચે નમરે પાસ ચાય તો તેને
મોમરડીની લાલક મેમગ નનાવની એ હેતુથી સર્વ કડ સોસાપનીને સોમ્ય છે.

મન ૧૯૦૧ મા ગુ ન સોસાપનીએ આપને પોતાના પ્રમુખ તરીકે
સુદ્ધા દતા જે પદ આપ લાગા સમયથી સોસાપો છે. પ્રમુખપદે
નિમાના જ આપે ગુજરાતી રની સુદ્ધિ કરવાનું વિકટ અને શ્રમવાળું

કેશવલાલભાઈની લોકપ્રિયતા વિશે થોડાક દિવસો પર (તા. ૧૧ મી ઓગસ્ટ) બોયલા ઠવિવર ન્હાનાલાલે જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તે અત્રે આપીશું.

“ કેશવલાલ કુવ એટલે ગત્ય અને પ્રજા ઉભયના મન્માન્ય સાક્ષર વર્ગ. કેશવલાલભાઈની વિદ્વા મરકાત મન્માનાયેલી અને પ્રજા પ્રમાણાયેલી છે.”

સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ સુદીને પ્રજાએ એમની વિદ્વાની કદ ક્યાગ્નીય કરેલી છે, અને મરકારે એમને દી. બા. નો ઇન્કાબ મોસાઈદીના પ્રમુખ તરીકે બક્ષેા હતો, એમા પણ વિદ્વા પૂજા જ ગહેલી છે.

એ શુભ અવસરે મોસાઈદીએ દી. બા. રેશવલાલભાઈને ખામ મેળાવડો કરીને એક માનપત્ર આપ્યું હતું.

એ માનપત્ર નીચે મુજબ હતું —

દિવાન બહાદુર કેશવલાલ હર્ષદરાય કુવ,

બી. એ.,

પ્રમુખ, ગુજરાત નર્મલકુનર મોસાઈદી,

અમદાવાદ,

મન્કારી કેશવજી ખાનામા ઉત્તમ પ્રકારની લાખા મમકની મેવા અને ત્વજે જનમમાજમા પ્રાપ્ત કરેલા માન અને પ્રતિદાની કદ તરીકે નામદાર મન્કારે આપને ઘણા વર્ષ પૂર્વે ગવનદારનો ઉચો ઇન્કાબ આપેા દને.

પરંતુ આપની કીર્તિ માન એક નામાકિન અને ખાદોસ શિક્ષક હોવામાજ સમાતી નથી. મન્કુન અને ગુજરાતી સાહિત્યના ઉડા અને જનગપદો અભ્યાસક તરીકે આપ જાણીતા છે.

ગુજરાતી પ્રજાએ આપની વિદ્વાની કદ જાણી મુખાર્ધમા મન્કી ખીછ સહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ નીમી આપના પ્રતિનો મહાભાવ પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્યના ક્ષેત્રમા આપની કૃતિઓ સિં જખુવ છે એ પ્રાપ્ત નથી જાણતું? ખરેખત આપના કરેલા અને હર ભાતરો અત્યાગ્રંધીમા તો અદિતીય જખુવ છે કવિ હરિમન્કુ “ ઘિના પૂર્ય કવિવે હદયમે હદય મિલાયે અનુવાદ કરના વેચલ જક્કર મારના દિ તદિ કવિવે લોકાન્તર સિથત આગ્રાવો નર્વ જણ દેના દિ હૈ”

એ સૂત હમેરા નવ તરી- ગાયુ છે અને એથી જ આપના ભાસાન્તરે
હમના નગ દરિન અમા નિભર પપુ લાતિ થયા વગર-નજો નરા
લખાયના મગ અવાજ હોય નહિ એના, મળા, ગુદ અને રસ ભેના
ચાય છે આપે મ કૃતમાથી ગુજનાતીમા કરેના મુના-લમ, હપ અને
ભામ દરિના નામ ૧, અમરુતક અને ગીતગોવિદ એ બન્ના ભાસાન્તર
કરનાની આપની નૈમર્ગિ- ઉત્તમ પ્રકરની નાનિના નગનાલેન દાખના
છે ગુજનાતીમા ગીતગોવિદના વણા ભાસાન્તરે છે પણ તેમાથી ૧૦ પણ
આપના ભાસાન્તરને પડછે પણ ચિદરી સકાય નહિ એવુ આપનુ ગીત-
ગોવિદનુ ભાસાન્તર એકલુજ આપના તિત્તિસ્થલને પૂરુ છે

માન એકજ પ્રત ઉપગ્રિયત થયા જતા ભાલણી કાદમરી જેવા
નિન્ન અન્યનો આપે મારોદ્ધાર કર્યો છે એ પુન્નકની વિરતા ભરેલી દીકા
આપનુ ભાસા અને વ્યાકળશાસ્ત્રના ક્ષેત્રનુ નિરાગ જ્ઞાન પ્રવસિત રહે છે.
ખગેખાન, જુની ગુજરાતીની આપે કરેની મેરા અમથ્ય છે

નિવેચક મુદ્ધિએ નખાયની હર્ અને ભાસના નાટાની પ્રખ્યાતનાઓ,
પણચનાના પ્રકાર મળવે નખાયનો નિમય, વિરાખદત્ત, હર્ અને
વધદેવના અમય પગલે લખાયના લખો અને સગૃત નાટકસાહિત્યની
પ્રાચીનતા સમયે લખાયના નિચો આપના નિગતીપુ વાચન અને સચોટ
નિવેચનાના લાદગ દષ્ટાન્તો છે

ગુજરાત નર્મીયુનર મોમાયની સાથે આપનો સબ વ વણા લાખા
મમયનો છે આપના મર્ગત્ય બહુ દરિનાન નુવને પગલે પગને ચાની
આપે પણ જુના વખતની મોસાનીના જુદિપ્રકારમા વખતોવખત સાહિત્ય
વિચે વિરતાપૂર્ણ લેખો લખ્યા છે

ત્યાં પડી વણા નામા ગાળા જુની આપ જુજમા રહે રત્ન પણ
સામરીને જુના નહોતા આપના નર્ગસ્થ પત્ની મો અનુનક્ષીના
અવમન નિમિત્ત એક આકર- ચાપી તેના વ્યાખ્યાથી ગુજનાતી સ્ત્રી
ઉમેદના મેટિ ધુનેચનની પરીનામા ઉચે નમરે પાસ થાય તો તેને
મોમરડીની વાલક મેમર મનાવની એ દેવથી મદર્ ૩૩ સોસાષ્ટીને સોખુ છે.

મન ૧૯૦૧ મા ગુ વ. સોસાષ્ટીએ આપને પોતાના પ્રમુખ તરીકે
સુદયા દત્તા, જે પદ આપ લાગા સમયથી ગોલાવો છે. પ્રમુખપદે
નિમાના જ આપે ગુજનાતી ને રની મુદ્ધિ કન્વાનુ વિકટ અને શ્રમવાળુ

કામ ઉત્પાદપૂર્વક કામ ધર્મ; એટલુજ નહિ પણ દેટલુક મહત્ત્વ માગદર્શક કામ ઉત્પન્ન પણ છે. એ પ્રમુખપદને લક્ષનેજ નામદાર મરકારે કરીથી કદર કરીને આપને દિવાન બદાફરનો માનવતો ઇસ્લામ ઇનાયત કયો છે; અને તેથી આપનેજ નહિ પણ આપણી શુજાત વર્તાયુવગ મોમાઈદીને પણ માન આપ્યું છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આવું વિરય માન વર્તોનાં વર્તો સુધી ભોમવરાને શ્રી જગન્નિયંતા પરમેશ્વર આપને દીર્ઘાયુ આપો અને ભવિષ્યમા અધિકાધિક માન અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થાઓ એ અમારી શુભાશિય અને આકાંક્ષા છે. અમારી ભવિષ્યવાણી ફળીભૂત થવાથી, અમે ત્રીએ મહીઓ કરનાન આપના ગુભચિંતક મિત્રો ધણો આનંદ પામીયું.

ગુજરાત વર્તાઈયુલર સોસાઈટી. }
અમદાવાદ.

અમે જીએ,

તા. ૨૮ મી ડિસેમ્બર ૧૯૨૭.

આપના રનેહી બંધુઓ.

મો. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ નિલકંઠ	રમણભાઈ મહીપતરામ નિલકંઠ.
રાહાભાઈ પીતાંબરદાસ દેર સરી	આનંદરાઈર બાપુભાઈ દુધ
કૃષ્ણલાલ નરસીલાલ દેસાઈ	મંગળદાસ ગીરધરદાસ
ગણેશ વાસુદેવ ભાવલંકર	જુસાલદાસ ભોંજલદાસ પટેલ
અંબાલાલ હલમુખરામ લખીયારા	મુળચંદભાઈ આશાદાસ શાહ
શ્રીમનલાલ હલપતરામ કવિ	ભોસલે બેનગરીન
હોમી પી. શાહેવાલા	નગીનદાસ પુરુષોત્તમદાસ મંધવી
પ્રાણજીવનદાસ નારણદાસ ડાહ્યાદર	જગુભાઈ અચરતલાલ મયદ
ગદ્ગલાલ ગેકપીલાલ દુધ	

આન. સેકેટરી અને મેનેજિંગ કમિટીના સભ્યો, શુ. વ. સોસાઈટી.

ત્યાગ ખાદ મત્ વર્મા આપણા બે અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો હી બા. ફાતવાય અને શ્રીમુત નરમિહગવભાઈ એમના પોણોસોમા વર્ષમા પ્રવેશ કરતા હતા. એ માર્ગવિક પ્રસંગને ઉજવવાનો મોસાઈટીએ નિર્ણય કર્યો હતો; તદનુસાર તૈયાર થયયો બુદ્ધિપ્રકાશનો અભિનંદન અંક આ જુવાઈ માસમા એ બે વિદ્વાનોને ભેટ ધરવામા આવ્યો હતો.

મોસાઈટીના ઇતિહાસમા આ બતાવ અપૂર્વ દને અને તે ચિત્રમગ્ણીય ઝહેશે.

કેળવણીને લગતાં પુસ્તકો

“ The national state must act on the presumption that a man of moderate education but sound in body, firm in character and fitted with joyous self-confidence and power of will, is of more value to the community than a highly educated weakling ”

[Herr Hitler]

જાણીતો પ્રખર હમણા જૂન ચર્ચાઈ ગયો છે, તેમાં માનવભાષા હાગ શિક્ષણ, જ્ઞાનશિક્ષણ-મોનિયરી પદ્ધતિએ, દુનિયા ઉદ્યોગનું શિક્ષણ (vocational), ખેતી પ્રધાન શિક્ષણ (agricultural bias), નિગ્ધ નિરાશણની યોજના, પુસ્તકાય પ્રવૃત્તિ રંગે મુદ્દાઓ પર ખાસ ભાર મૂકાય છે અને શેષમાં શિશુન વર્ગમાં પ્રવર્તી ગેલી પ્રેક્ષકીના હાથે આધુનિક શિક્ષણને વખોડનામાં આવે છે

આપણે જાણીએ છીએ આપણા દેશમાં કેળવણીની નફઆત, ઠરેટ ઈડીઆ કપનીના દાખાએ તેમને નાજવદીવટમાં યોગ્ય માણસો મળે એ દૃષ્ટિથી કરી હતી અને તે પછી જે શિક્ષણપ્રણાલિકા આપણે રહેલી છે તે મુખ્યત્વે બુદ્ધિપ્રધાન, માનસિક વિદ્યામ કળનારી નીવડી છે તેના શુલ્કદોષમાં આદિ નહિ ઉતરીએ, પણ એમણે તે નિર્ધાર છે કે પ્રચલિત ધોરણમાં દેશના હવાની આવશ્યકતા ઉદભવી છે, અને પ્રખરે એકદમ આદિત્ય વિરુદ્ધ શિક્ષણ જામ નથી. પ્રખર નકલન મથાગે જે ઉતાવળે કથો છે, તે પ્રમાણે સગમત, ચાત્રિવાન, આત્મવિશ્વાસવાળા અને નિશ્ચય ધરાવનાર સામાન્ય શિક્ષણ મેળવેના પુરોગામી, ઉચ્ચ બુદ્ધિશાળી માર્કકાગના હગ્તા વિશેષ જાણ છે જર્મનીના નવ વિદ્યાર્થી દિવસના એ કથનમાં મત્ત ગેરુ છે, એમ આપણે આપણી પગિયતિનો વિચાર કરનારનીકાવુ પડે

રાજામાં માનવભાષા હાગ શિક્ષણ અપાતુ લોધએ એ પક્ષ પર મોમાધી મન ૧૮૮૦ થી ભાગ મૂકતી આવી છે. હટ્ટ કમિશન સમક્ષ જે નિવેદન મોમાધીએ રજુ કર્યું હતું, તેમાં એ મુદ્દા પ્રતિ ધ્યાન ખેંચવામાં આવ્યું હતું અને તે પછી મુખ્યાર્થ શુનિર્ધારિત એક મેમોરેન્ડમ

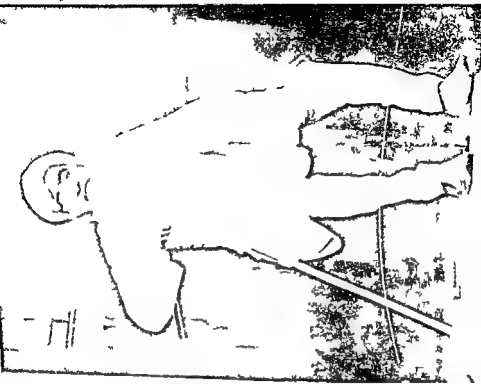
મોનના આચ્યુ હતુ, તેમ માનુષ્યાને સુનિવર્તિની પરીક્ષામાં
આન આપના માત્ર આગ્રહ થયો હતો

શ્રી ગ્રામીણા પ્રજાને તો મોમાઈનીએ પોતાનો જ ક્યો છે રાહોમાં
પ્રથમ કન્યાચાળા કાનના માન મોમાઈનીને છે આજે પણ તેના હસ્તક
ના માન ધુણાવના કન્યાગ્રામીને વહીવટ ચાલુ છે વળી શાળામાંથી
બાળાએ ઉઠી જાય તે પછી તેમને આગળ અભ્યાસ કરવાનું સુગમ મર્ધ
પડે, એ આશયથી મેં સાદીટીએ શ્રી નિશ્ચલની પરીક્ષાની યોજના કરી હતી,
તે વિદ્યાબીજ નિભાગમાં અવિચ્છન્ન કહેવાઈ ગયું છે, અને તે વિશેષ
હનીકત 'મહિનામિત્ર' નામક પ્રકાશ્યમાં આ વિભાગમાં દાખલ કરી છે.

વડા કન્યાઓને વડા વિદ્યોમાં જ્ઞાન આપવાનું બની રા તે માટે
ખામ અભ્યાસ વર્ગ દાખલની મોમાઈનીએ વ્યવસ્થા કરી હતી તેનો મિતો
મન ૧૦૮ ના બુદ્ધિપ્રકાશમાં અદિ ઉદત કરીશું

"આ શાળાને અગે મોગી ઉંમરની સ્ત્રીઓને વ્યવહારોપયેગી જ્ઞાન
આપના ટેવરી એક વગ લ. ૨૧, નવેમ્બર ૧૯૦૭ થી ઉવાડવામાં આવ્યો
છે, તેમ જ દરેક સમયના દાખલ થઈ શકે તેવા વાળા સુધી એક કનાક શિક્ષણ
આપવામાં આવે છે આ વર્ગમાં દી બા અબાના સાકરના દેસાઈ
અર્થાત્, પ્રેરેસર માકમચંદ જેનાના શદ સમયેગ સ્થાપનશાસ્ત્ર અને
અકગ્ગ ગવેરમાઈ નામપુલાઈ સામીગિકવિદ્યા તથા ધર્મઉપયોગી વંક વિદે
સિદ્ધાંત આપે છે. આ વર્ગમાં દાખલ રાગાની શ્રી શિક્ષક, જા. ધોરણની
કન્યાઓ તથા બીજી એ પણ સ્ત્રીઓ આવે છે બહારની વધારે સ્ત્રીઓ
આવી આ વર્ગનો નામ લેને એની આદ્ય ગમવામાં આવે છે આ વર્ગના
શિક્ષણ આપના. મદદરહમોનો કમિગી અન્ન કરણ દુક આભાર માને છે

આ કન્યાચાળામાં નીચે લખિ અને સદાચાળા શિક્ષણ ઉપર
વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવે છે આ શિક્ષણ આપવા માટે મુજગત
વનામુખ સોસાઈટીએ વર્મ અને નીલિ સમઘી મામાન્ય વિચારોવાળી
મી. કવિનાઓ લુદ લુ. પુસ્તકમાંથી ચૂની કારો "શિક્ષક વાચન"
નામનું એક પુસ્તક લખાઈ ક્યું છે તેમજ ના. ગણુડોનાય છોટાનાથે
જે વગેરે લેખકોએ લખેલી ચૂની કારો નીચે લખેલું "કર્મતર" નામનું
પુસ્તક પમદ કરવામાં આયું છે. નૈતિક શિક્ષણ આપના માટે મધ મુગિશિન
મેગવાની નવીન કન્યા તેની જી મળી રાખી નથી, નેથી પુસ્તક

Levi M. Hirsch, Jr.

(4-24)

Math 111

ઉંમરનો ઓછો સાચો ગણવાની તગની જ ચાને છે. ને મોટી નીતિ, ભક્તિ અને મદદચાગુ આમાન્ય શિક્ષણ આપના ઉપગત થોડું પણ મંડૂત શિક્ષણ આપનાની વ્યવસ્થા પણ થઈ શકશે.”

તે પછી મન ૧૯૦૫ માં એક સ્ત્રી શિક્ષિકા મુકીને ગા. ગણુડોડ લાલ કન્યાશાળામાં મોટી વયની સ્ત્રીઓને નિજણ આપવાનો એક વર્ગ ખોલવામાં આવ્યો હતો; પણ આ અને અખનગઓનું પશિણામ નિગનામાં પરિણમ્યું હતું,

સોસાઈટીએ અગાઉ એન્ડરૂ કૃત ‘કેમરપૂરી’ અને બગાળી પરથી ‘નારી શિક્ષા - એ ભાગમાં - અને ‘ગૃહિણી કર્તવ્ય દીપિકા’ એ પુસ્તકો છપાવ્યા હતા, તેની નોંધ ખીજા વિભાગમાં કરવામાં આવી છે.

વીમમી સદીમાં બાળ શિક્ષણ પ્રતિ વિશેષ લક્ષ મ્યુ છે અને એ વિષયમાં ખૂબ પ્રગતિ થયેલી છે. મોઆઈટીએ એ રિપયનું મદદર વક્ષમાં વધને જાણીતા વિદ્વાપી બહેન મૌ શારદા બેન પામે ‘માળકેનું ગદશિક્ષણ’ એ નામનું એક ન્દાનું પુસ્તક મન ૧૯૦૬ માં વખાવ્યું હતું અને તે ખરેખર લોકપ્રિય નિનક્યુ છે, એમ તેની ત્રણ આવૃત્તિઓ થયા પામી છે તે પછી કહી શકાય.

બાળશિક્ષણને અર્થાત્ એનું એક પુસ્તક અગાઉ વખાયલું અમારી જાણમાં નથી. શ્રીમતી શારદા બેને એ વિષયને પદ્ધતિમર અને મમત્ર રીતે અવલોક્યો છે અને તે એવું મગ્ય ગીતે ચોનલ્યુ અને લખાયું છે કે તેમાંના સુદ્ધાઓ આમાન્ય વાચકને પણ મદદચું કરતા મુશ્કેલી પડે નહિ

એ અગસામાં જ દેશપરદેશમાં પ્રચલિત શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને નિજણ મગ્યાઓનું નિરીક્ષણ કરી આરવાની પ્રથાને દિન્દી મગકાગ તરફથી ઉત્તેજન મળતા માડ્યું હતું, અને તેનો તાજ વધને મુખ્યાર્થ કેમરપૂરી ખાતાના માજી વડા અધિકારી ઇન્ડરૂ એચ. નાર્થે “ જાપાનની કેમરપૂરી પદ્ધતિ ” એ પા એક સગમ પુસ્તક વખ્યું હતું, અને મોઆઈટીએ તેનો ગુજગતીમાં તગલુમો કનવ્યો એ ઉચિત થયું હતું. કેમરપૂરીના વિષયમાં રમ લેનાર અને જાંજીસર એ લેખમાં જેમનું જનન વ્યતીત થઈ ગયું છે, એના એક વિદ્વાન શ્રીયુત અનિમુખન કા કમગાનકા પ્રિવેદીએ તે તગલુમો ક્યો હતો. માદિત્યના મરકાગ એમને એમના પિત શ્રી કમગારાકા પામેથી મળેલા હતા, અને ચાનું અખ્યામ, નિગીત્યુ અને નિયમિત વેખનવાચન વડે એ મગકાગ એમનામાં ખૂબ ખીચા છે

રસા જાપાન સુદના પરિણામે અમરત સુવરની દુનિયાનું લક્ષ જાપાન પ્રતિ ખેંચાયું હતું અને તેણે દુક મુદતમાં જે અસાધારણ અને વિચ્છેદક પ્રગતિ કરેલી છે, તેમાં એની જનજીવનશૈલીએ મોટો હિસ્સો આપેલો છે એ વિષયનું જ્ઞાન આપણા માટે ઉપયોગી છે, અને તે પુસ્તક એવી પૃથ્વીથી લખાયું છે કે એકના જનજીવનમાં નસ લેનારાઓને નહિ પણ સામાન્ય વાચકને પણ તેમાં એક પ એક ખુબી આજ્ઞામાં તે પુસ્તકના બારાન્ગ કારનો પણ હિસ્સો છે

અપરો અહિં જનજીવનવિષયક માહિત્ય ઝાઝું નહિ હોવાથી સોસાયટીએ યુરોપના જવાબીકારો અને પાશ્ચાત્ય શિક્ષણપદ્ધતિઓ વિશે એ પુસ્તક લખાવવાનો નિર્ણય કરી, એ વિષયને ન્યાય આપી શ એવું લેખકને તે તૈયાર કરી આપવાનું કાર્ય માથું હતું પણ તે હજી લખાઈ આવ્યા નથી મિયાન અકબર મિશન શાળાના એક કાર્યકર્તાએ 'How we learn' એ નામનું એક નંદાનું હજેજી પુસ્તક સોસાયટીને મોકલી આપી તેનો ગુજગતીમાં તરજુમો કરાવવાનું કાર્ય યુ યુરોપિયન મિશનરીઓએ દિન્દિમા જનજીવનના પ્રયાગર્થે પુષ્કળ અને સર્જીત કાર્ય કરેલું છે અને આપણા પર તેમનું એ કલ્પ બ, મોડું અને બરું છે એ લોકો એકનું શિક્ષણ આપીને અટક્યા નથી પણ તે લોકો તેઓ હમણા ખૂબ પ્રયોગો કરી રહેલા છે એ તેના પરિણામો એમણે વિવિધ પુસ્તકો જેવા Village School in India, Projects in Indian Education, Fourteen Experiments in Rural Education, The Reconstruction of the Curriculum of the Elementary Schools in India—ની પ્રત્યક્ષ અભ્યાસ થયા છે અને એમની તે મેંના ધન્યવાદને પાત્ર છે

'ઉપ to How we learn' એ પુસ્તકનો તરજુમો સોસાયટીએ "શિક્ષણનું હમ" એ નામે પ્રગટ કર્યો છે અને તેના અનુસાર ધીરુન નવનરામ જગનાથ ત્રિવેદી છે તેઓ લાંચક મહિના પાસલામાં ધણ વર્ષથી અધ્યાપક છે એવુંજ નહિ પણ ગુજરાતી માહિત્યના એ- માગ લખક બો હા અભ્યાસી તરીકે એમણે પ્રતિગ મેળવેલી છે

જાણી વિષયમાં એ તેના અને ખામ કરીને શિક્ષકજાઓને એ પુસ્તક અદ્યત્ત વાંચી જવા અમે લનામણ કરીશ

લલિત કૃષ્ણનાં પુનઃકલે

“ જાનો હૃદય આખને રંગવાનો છે, ... અને તેના રંગતા પણ મન માથે તેનો વવારે નિહાળે મળે છે ... કળાથી જુનેવા આવે અત્યંતુ ૧૯૯ આપણે જોઈ રાખીએ કીએ કે જે ખરું સત્ય છે તે વિશુદ્ધ અને ન છે, અને સત્ય, મનુષ્ય અને મૌન્ય એ મર્ડ એકાદગ, એકે ન પ કે એ માન સ્થિતિના નુપુ અગો છે ”

મર મનુષ્યો નંદશંકર મહેતા

(આત્મી મારિત્ય પરિવર અને કળા પ્રવર્તન
પુ નુ મકતા આપેના વ્યાખ્યાનમાથી)

આપણા મહાજમા એક મમય એવો હતો જ્યારે મગીન અને નૃત્ય, એ અધ્યાપન કળાગ અને ગણિતને જ યોગ્ય ગણાતા અને ગયા જમાનામા એવા રસો અમે જોયા હતા જેઓ નાટકમા તેમના પુત્ર પતિવાગને ના ના નહિ, કારણ - એથી તેમની નીતિ શિથિ પડી ગયે અત તે ના ની તેમના પગ ખગમ અમગ થયા પામે

મનુષ્યને તેના શારીરિક વિકાસ માટે કમગત અને આદ્ય આવ- સ્થલ છે, તેના માનસિક વિકાસ માટે ગદ્યની જગ છે, તેમ મનુષ્યની નાગણ્યો અને તેની આત્મિક શક્તિઓની ખીનવાતિમા નિતિ નાઓ મદદગાર થાય છે, એવી સમાન્ય માન્યતા છે

આપણા નાત્મકાંગએ મગીત કળા વિહિન પુ રાને પશુની ઉપમા આપેલી છે અને તે સમાર્થ છે

જન જુના જુમા, જીવનની ઉત્તિ માધરામા મગીન અને કાન્યની અસર મોટી વાત નથી તે પ્રમાણે ચિત્ર જા, ન્યાપન અને ગિ પગા મનુષ્યને નૈઋત્તિક આનંદ અનુભવનામા, મૌન્યનુ દર્શન કે વામા અને ને રાગ જગમા વ્યાપી હેની રાઠ મદાન નક્કિતુ-વિશ્વનિતુ અનુ અને લાન થનામા, એના જ મદદગાર થાય છે

એક કવિએ ખ કહે છે - એક મુદત ચીજ મલ આનંદનુ માધન છે અને તે મૌન્યમાથી મત્ય પ્રત્યલ થાય છે A thing of Beauty is a joy for ever મગીનની એક મીઠી નીજ માન્યતા

૩ એક નુરુ કાન્ય સાચતા આપણે કદા જુદો જ આનંદ અનુભવીએ છીએ તે આપણી મનદ કાઈ કાઈ ચિત્રો, દરથો, પાત્રો, વિચારો ઉપાકરે છે, આપણે કદા કદા અવનરી લાગતીનો અને અનુભવનો નાકાલકાર કરીએ છીએ તે આપણને સુખ અને નાન્તિ બન છે, તેનો આનંદકાર અને આપણા કાનમાં શુભ્યા કરે છે તેની હાલ આપણી નજર પાનેથી ખમતી નથી.

જેઓએ તાજમહેનનુ દર્શન કર્યું છે, તેઓ તેના મૌન્યનુ પાન કરતા ધગયા નથી યથાપત્ય કળાનો તે ઉત્તમ નનુનો છે અને તેની આમ પામનુ રાનાનગણ અો દેખાત એવા આ નાદક, નાન્તિ ભય, નુવામમયા અને ચિત્તાકર્ષક માનુષ પડે છે ૩ આપણે ઘડીમનુ નાદકનમા નજર વખા રોધએ એવુ જ્ઞાન થાય છે-એવો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેનુ કાગણ ગરાપણે આપી શકતા નથી

અસાગ સુધી આપણે મગીત નત્ય, યથાપત્ય અને સિંધ પ્રતિ ઉદભિનતા એવી હતી એમને અમમ પ્રતિન માન્યા તતા પણ પ્રેવિચારો જ્ઞાનમાં બદલાવા માન્યા છે એ સંતોષકારક છે

આ વિચારોનુ મહત્વ અમજીને પ્રો આનંદકારકરભાષની પ્રેરણાથી મોઆર્ગીએ એનાસં ન "The Fine Arts" પ્રે નામના પુસ્તકનો શુરંગતીમાં તરણુમો કગવવાનુ નજી કર્યું હતુ અને તેમાં મુસી થવા જેવુ એ હતુ કે તે પુસ્તકનો તરણુમો કગવાનુ કાર્ન આપણા એમ મર્માન્ય માણુ અને અમ શ્રીયુત નગમિદ રાવે મીનાયુ હતુ અનેક વ્યયમાયો અને પાછળની ડોરેજના અખાપક તરીકેના કામના દાહુરી તેઓ એ તગજુમો હલુ તૈયાર કરી શકતા નથી, પણ જ્યારે તે આપણને મગો ત્યારે તે પુસ્તક ઉપયોગી થઈ પડશે એ વિરે અમને મકા નથી

એ ઉલ્લખ એમણે બીજી રીતે પૂગી કરી છે

મન ૧૯૦૭ માં મુનાઇમાં લગમની બીજી શુરંગતી માલિત્ય પરિદ માર "અભિનય કળા" વિરે એમણે એક નિમય નખ્યો દનો પણ તે બહુ નામો હોવાથી તેનો સાગ માત્ર "વમન" મા પ્રગમ થયો દનો આવો કિમતી નિમય જાજની પર દાયકનમા મધર્ષ કરે એ ના રીતે નિજનીય નકોતુ મોસાઇમને એમણે તેના પ્રમતન માટે પડા પુ અને કમિગીએ તે ખુસીથી જપારગનુ મીમાયુ ગાને ને મુત્તર "અભિનય કળા

૨૫ માર્ચે ૧૯૭૭ ના રોજ
 મહાશય
 ૧૯૩૩

નરસિંહનાથ નોગનાથ ત્રિવેદિયા

(૫ ૨૩૮)

દી ॥ નર્મદાગમર પેગલો મહેના

(૫ ૨૩૩)

એ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે શુભગતીમા તેા અભિનય કળા વિશે
એ પહેલપહેલુ ધુનક છે

એ નિમધમા દશાવેના વિચારો અને અભિપ્રાય એક જમાના પૂર્વેના
છે તે પછી તેા એ વિષયમા આપણે અદિ તેમ જ પાશ્વર્ય જોમા ભારે
પ્રગતિ થઈ છે અને રૂશિયા જેવા મૂલકમા તેમા મોટુ પગિર્તાન થવા પામ્યું છે

૨ ગમૂમિ, ચિતપટ આી મોનપટનો યુરોપીય દેશોમા મરોગો પ્રચાર
થયો છે અને તેમા પુષ્કળ સુરાગ અને ફેફસાં થવા પામ્યા છે હિન્દુ
સ્તાનમા પણ તેની અમ્મ જોવામા આવે છે એમુજ નાદિ પણ નર્મદ
શતાબ્દી પ્રમગે 'ગરીબાનુ' દરમ્મ જોધને મોા ઇએ તેમા ભાગ લેના
ધુનક ધુનતીનો અભિનય વિશે પ્રશસાના ઉત્તરો ઉચ્ચાર્યા હતા થાનક
અમથપગ મુમાધમા ઉચકરે અને અમદાવાદમા કુમાગિકા 'ગમિ' એ
જગામા જે પ્રાવિષ્ઠ મેગ યુ છે, તેનો પગિય આપણો કન થો દનો તે
જોધને એક દિદી તરીકે આપણને મગડરી ઉપજો ખીતુ આપણે જોધ
શકીએ ડીએ એ નૃથકળા પ્રતિનો વિરોધ અને તિગ્મકાર જનતામાથી
આઠો થતો ગયો છે એટલુજ નાદિ પણ તે કળા નિખરારને એક પ્રમાને
જોખ ઉદ્ભવે છે

એક વિનમ એવો દનો જ એમ એ ના વિચાર્યોએને જન, જલ્ય
અને નાટ્ય એ શમ્દોનો ભેદ જાણવા પ્રત પૂઠનામા આનતા

"કર્મ" ના મોનપટમા દિમાશુગય અને દેખી ગીતી અભિનયે
તો જગખ્યાતિ મેગરી છે અને સો મર્ધ તે જોધને મુખ્ય તથા છે

વળી 'પ્રચ્યાન' અને 'મુદી' મા ઉત્તરકરના નૃથ પાલ્યે
જે રિતૃત અને વિસ્તાભરી મમાતોચના મરે વર્ષ કરનામા અરી દતી
તે પરથી જોધ નમો ક તે પછી આપણે અદિ તેના અભ્યાસમા અને
માનમા મુ પ્રગતિ થતી છે

ઉપગતી પરિસ્થિતિમા નલિન કળાના વિનર પ્રતિ ખામ નક્ષ અનાવુ
જોધએ, એમ વિચારી ન્હા દતા એ અરમામા મગીમા આન '
મામિકના તરી વાસુવેવે જોર્નિ આપ્ટેનુ લખેનુ ' મોનર્થ અને નલિન
કળા' નુ પુગત અમાગ જોવામા આ યુ

અમે જોધુ એ વિનય પર અતજ નિમધ તખી આપનારા
આપણે હા મુખ્ય મારવા રિતોનો છે અને તેઓ એના રોમથવા મે

છે કે તેમની પાસે એ વિષય પણ પુસ્તક મેળવવા નહીં સુધી થોભતુ પ તેથી પ્રસ્તુત પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં તબ્બુઓ લગવી ન આવડાનો નિર્ણય થયો આગ નમીને 'ચિત્રમય જગત' મામિકેના ગુજરાતી આદ્યતિના તત્ત્વ, શ્રીયુત આકાશના ગુજરાતીમાં યાનિંગે તે પુસ્તક ગુજરાતીમાં અપવાતુ માથે લીધુ, અને ૧૯૫૫ માં તે બાદ પછી હવે તે પુસ્તકની પ્રત્યાનના માં અનુવાદે એ વિષયના મળવમા તે નમો લખ્ય છે તે વિચારણીય તેમજ અર્થિ તે નુ દરીએ ડીએ

“ગુજરાતી વાચની અભિચિ અત્યાગે એવી બધી બેનમામ બની ગઈ છે મન એના બવા કમ ભવત, નરીન અને ગબીર વિષયુ અદ્વિયુ દરવ ને નાલય- પા કે નાપુરા કિવા મેદમ કહો, મની ગયા છે - અનુક એક પ્રમાણના વાચન મિનાય મીનુ કથ નજે દી ગમતુ નરી પગિણામે અનેક લેખાને હાથે ખુરીથી નાપુરીથી નવન આઓ નખાયા જ રે છે પડી તે આગી દોષ ખનન પગિચિતિ આવી પ્રતિ ડ હોવા ના પ્રસ્તુત પુસ્તક નેના મુત્ર પદનિથી નખેન એક પુસ્તકનો ગુજરાતીમાં વધારે કરીને જનમમાજની ગચનની અભિરચિંગે જરાક મીંગે તે અગવવાનો પ્રયત્ન માં હાથે થયો એટલુજ મને તો મમાવાન જનમમાજને એ નખન મનોદગ ઉદાનનુ આસ્પદ દર્શન રાચીને તે ઉદાનમા મંગપરો મચ નાના તેન મા મિતિ ઉત્પત દગાની અભિનાસાએ “સૌન્દર્ય અને લલિતમયા ને જનમ આપ્યા

મળ નખ મચના પ્રથમ ખમા સાન્દર્ભની લાનનનુ પદનિસર નિરૂપણ મુદું કે તેનુ વાચન મોધપ્ર તેમ આનદદાયક જણારો મીમ ખડમા કના અને લાલતકાનો બેદ મનારી છુલ છુલ પ્રમાણની લલિત કાઓ જેવી કે, પાસણુ મિપ, સાપુ મિપ, મગીન, ચિનમયા, નાટયકાનો એનિનાસિંગે મો તે પચિચ કરાઓ છે, તેમાંથી નાના નેની પળી મહિતી મો છે અને આપણી દષ્ટિમયાત વિદ્ય મથ છે

સાલિતકાની પ્રવેગિત તરીકે આ પુસ્તક અગત્યનુ છે

આજ વિષયને ચચતુ બીનુ એ મગાળી પુસ્તક ૧૦૦ પડુ અો ને પકાયુ હવે તેને અનુવાદ કરાવરા તે મ આમા અન્નિતો તરફથી અચના થઈ અને તે લમ મીયુન મદાગક મને ઓમાદગીએ ઓપુ રતુ

પ્રિયુત મહારાજે જે - પ્રાથમિક જાગના ગિયક છે પણ તેખન વાચનનો પ્રમ ગોખ ધરાવે છે અને તેમનું મગાળીનું જ્ઞાન જેમ મહોશુ તેમ માનિક છે જગાળીમાયો એમલો મખ્યામધ પુત્રો ૩૪૦નીમા ઉતારી અપણ માહિયને મમદ્દ ક્યુ છે એમાહીને એમલો "વન મદ્ય" નામક પુતકનો તજીમો અગાઉ કરી આપ્યો હતો અને તે પુતકને જ્ઞાને પમદ પ યુ હતુ એમને આ જામ તેમને મોપરામા કાં તકની પડી નહિ

એ જગાળી પુત્રની સમના વિશે એમલો અમને તે નિ પ્રમિદ્ધ થયના અભિપ્રાય વચાનો, તે નીચે પ્રમાણે હતા

'આ ન મે માહિત્ય વિભાગમા એક અતિ ઉપયોગી અથ પ્રગ્થ થયો છે અથનું નામ છે "સૌન્દર્ય તત્ત્વ" તેખકનું નામ છે શ્રીયુત અમયકુમાર શુદ્ધ કોયર પતિતમપૂર્વક નખાએના આલો નુદ્ધ અથ મંગાળી ભારામા વાણી ના થયા પ્રગ્થ થયો નથી

આ પ્રમાણે એક જ વિસ્તર પદે પુત્રમ થયા પણ જનેની નિરપણ પદ્ધતિ નિર્મા અને અવન છે તે એક બીજાના પૂર્તિરૂપ કહી શકામ

શ્રીયત શુદ્ધ આપણા પ્રાચીન મટૃત માહિત્યમાયી અગલના ઉતારા રી પ્રાચીન કશિયુનિઓએ એ વિસ્તર ની ફીતે વિચાર્યો અને અચ્છો હતો તે દા. રી, પાશ્વ્ય પ્રગ્થઓ, પ્રો, જર્મન, ફ્રેન્ચ, ઇટાલીઅન અને ઇંગ્લીશ ના નખા આ તત્ત્વચિત્રમા એ નિર્મ પદ ના વિચારો ધરાવે છે તે, અખ્યામાયી અને પુત્રના માટે, તેમ જ એ વિસ્તરે વડુ અપદ્ધ અને મગ્ન મના માટે નોખ્યા છે

આમ જ્ઞાન થ અને પાશ્ચાત્ય લખાના સૌન્દર્ય વિના વિચાર અંગે અભિપ્રાય એક માન જાણુના તપાસનાનું પ્રાપ્ત થાય છે

ખરી ગીતે નિર્મ કળાનો પ્રત્યેક વિભાગ એક એક અનન્ત પુતક મગાળી ને છે, સમૃતમા એ પ્રમાણે દરેક વિસ્તર એકથી વડુ અથો પ્રાપ્ત થાય છે ૩૪૦નીમા આપણે આશા ગખીયા એની ભગતી થના શરૂ નહિ લાગે કારણ પ્રગ્થનું એ પ્રતિ નહ મગુ છે એમનું નહિ પણ તેને તેનો મગ લાગ્યો છે

લેડી નિલાકાંથેન નીલકંઠ

"Lady Nilkanth has justified in her person the demand of women to equality with men as she had educated herself even after marriage and was the first lady graduate of the University from Gujarat, and her social work is not an eye-wash as she is connected with almost all the social works in her province

Dr MathuLaxmi Reddi

All India Women's Conference Report 1932-33 p 12

અરુ ઝમલુભાઈ 1મ ૨4 ને અલગત થઈ પડ્યા તે દરમિયાન મોઆઈની કામકાજ સંભાળવાને નવા જ્ઞાન એકેડરી નિમવાની અગત્ય જણાઈ મોસાઈની નિયમોમા પ્રેરી કેઈ કનમ ન હતી કે એરી નિમણુક મેનેજગ કમિગી કરી રાખે પણ મો... કમિગીને પેગ-નિયમો...વાની મતા છે તેની જાએ નીન મુજબ નવે નિયમ મજુર કરવામા આવ્યો હતો —

"૭ અ જ્ઞાનગી મદદગી માગીના, મુમાદરીના અગર વાગી જોદાજરીના મગમથી અગર પ્રેરા ખીમ મધ વડરી મજોગોથી કામ કરી શકે તેમ નહાય તમે પ્રમગે જ્ઞાન મદદગી તરીકે તમામ કામ મેરે ઇગ કમિગી ને કમિગીના મજોગોથી પાગે જ્ઞાન એકેડરીની તમામ મતા માવે નીમી રાકશે "

મદદગુ પેગ નિયમ પમાઈ કાગી રખને મેનેજગ કમિગીની એરી વાગાગી હતી કે ઝમલુભાઈની માગી દરમિયાન મમચનાઈ જ્ઞાન એકેડરી તરીકે લેડી નિલાકાંથેન જ કામ મેરે પ્રેથી પ્રેરીક નમવ મથવાતી હતી ઝમલુભાઈના યાનમા, કાકા... પડો નહતો, એમલુ જ નહિ પણ એમની માનક કાકા... નમવ એરી ને એમલુ હતી મેરે વિગેમા પ્રેડી નિલાકાંથેન પ્રવેરે મેરે મમાન નુ અને એમની કાકા-

શક્તિથી બધા પશ્ચિમ દળ અને એ મન્દારી મન્નાગીન માન આપવાને
આ ઉચિત પ્રમગ હતો, એ નવરુ ખાનના પોતે મેનેજર કમિશીએ
મન મણુભાર્તની માદગી દ મિયાન માન મન્ગી તરી- લેડી વિત્રા-
મ્દેનની પમગી કડી હતી અને એ પનદગી મામાન્ય મમાએ કાયમ
રાખી હતી છેલા પાચ વર્ષથી મામદગીન જોન મેન્ડરી તરી- લેડી
વિદ્યાબ્દનની નિમાટક થયે તથા ઈ, મે જનારી આપે છે - પ્રથમની
પમદગી થોગ્ય જ હતી

આપણે અહિં જાહેર નામના જીઓ જ, જોડો ભાગ ૧ છે,
તેથી દનાકને તેઓ અગ્રેમ પ ન્યપવાન જોદને વર્ષક નવાઇ લાગે
કે પપુ પાશ્વત્ય શોમા એવું હાલ નથી - જેમા જીઓએ નામના
મેગરી નહિ હાય દિનાના નુમ્મિગિત પુગાતત્વની મગ્યા રોયન
એશિયાટિક મોમા ગિના જોન મેન્ડરી એ પિડી નિમાયા હતા પાની
ગેદડ મોસાગીના અધ્યક્ષ તરી મીમીમ જીમ ડેવિડસ તોદ માહિત્યનુ
પ્રમદાન કાર્ય એમના પતિએ અડુ મ્દેવુ અગાડી ઉત્સાહભેર ચનારી
ગયા છે અને મેડેમ તરી જેમન અમાન હમપુ જ થયુ છે, એ,
જીઓને મનક મગના તેઓ ૧૧૦ જે ઉચ પટોચી રા છે, તેનું
ઉત્તર ગી દટાત છે

આપણી જીઓને મગી અનુગતા કડી અપવામા આવે તો તેઓ
પણ પુનાની પે નુન નમ ૧ તેના તરી રૂકે તેના દષ્ટાત તરી સ્વ
ગમ માર્ગ મનકે શ્રીમતી મરોજની નામ અને લેડી વિદ્યાબ્દનના નામે
રજુ કરી ગકાય

અમદાવાદમા મો મલ જાણે છે લેડી વિદ્યાબ્દેને ૨૧ મ
મપુમાહની મગળી પ્રજ્ઞિઓ મલાગી રીધી છે, એટલું જ નહિ પણ
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલીટીના એક સમ્ય નટ હને તેના કામકાજમા થોગ્ય
દાગો આપતા રજા છે અને મ્યુનિસિપલ મુન બોર્ડના અધ્યક્ષ તરી
એમની સેના મુતિપાત્ર નિરડી છે અને એ જામનો બોળે જોડો ન હોય
એમ ખીજ ગ્રામીક નવીન હીનચાનો જેવી - ટરિજન મેસા સવ સ્વદેશી
મવ પુસ્તકાનય પગિત પ્રવર્તિ વગેરેમા મુખ્ય ભાગ લાકને કિંમતી મદદ
ગતા રજા છે

એક લેખિકા તરીકે પણ લડી વિદ્યાબ્દેને ગતિ પ્રાપ્ત કરેલી છે,
અને એમનું નખાણુ જેમ મ ગ, મુસમદ, મુસા અને વિચારગીન હોય

છે તેમ તે ધારી અમર હિપતરી શરૂ છે ચોડાક મમય પા “ નગર”
સા મહામાર્ગ” એ નામનું પુસ્તક એમના મનનો તરફથી પ્રકાશ થયું,
તેમા લેડી વિદ્યાબહેને ‘ જીવન વિધાયક ’ નામક ઉત્કૃષ્ટ નાગળીને વ્યક્ત
કરતો એક હૃદયસ્પર્શી લેખ લખ્યો છે, તે તેમના ગદ્ય લખાણનો ઉત્કૃષ્ટ
નમુનો લેખી શકાય, અને એ પુસ્તકની પહોંચ પ્રીકારતા એક પા
પ્રિન્સિપાલ દ્વારા એ લેખ પરત્વે લખ્યો હતો, તે જો કે ખાનગી પા છે,
તેમ છતાં અમારા મુખના મર્ચનમા તે આદિ આપણે અમને હચિત
જણાય છે —

સુખમાર્ગ

તા ૩ જુના ૧૯૩૪

નિર્મળ ત્યેતિ વિદ્યાબહેન,

તમે આપેના પુસ્તકમાથી “ જીવન વિધાયક ” લેખ નાખ્યો નગર
મદરિ નાનડેના પત્નીએ લખેના પતિના મનમજો માદ આપ્યા એજ ગૈરી
કહેવાની જરૂર નથી કે બીના નેરેજ કે એ લેખ નાની મ થો
વધુ શુ લખુ ?

લી

આનન્દશ કરેના શુભચિન્તન.

રમામાઈ ગનડે જયિત “ અમારો જીવનની વાદગીગીઓ ” એ
પુસ્તકની પેઠે લેડી વિદ્યાબહેન એમના જીવન સમગ્રો મ મહેતો તે તિ ગુજગતી
આદિત્યમા બ. મૂલ્યવાન થઇ પડે

આધુનિક સ્ત્રીઓ માટે જીવન વિકાસનો માર્ગ ખુલ્લો મુકનાર અને
સ્ત્રી જીવનમા પ્રગતિ માધનાર સ્ત્રી લેડી વિદ્યાબહેન પ્રથમ છે એ કારણે
એમનું નામ આપણા પ્રાતના છતિદામમા ચિરમરણીય રહેશે.

છેડી પોણી સદીથી બોજાનાથ માગમાઇનું કુટુંબ ગુજરાતમા એક
સુધારક કુટુંબ તરીકે અગ્રધાન બોમવે છે અને ગજશુધીમાથી એ
કુટુંબના સુસરકાર પામીને અને એ વાતાવરણમાં ઉછરીને જેડી વિદ્યાબહેન
મોસાળ તેમ અસુર કુટુંબના નામને દીપાવ્યું છે એક પક્ષે તેઓ
બોજાનાથમાઈના દોહિત્રી થાય અને બીજા પક્ષે મહીપતરામના પુત્રપંડુ
થાય. બોજાનાથમાઈને નગર અમીપતરામ માથે સારો ભાઇચારો અને
નેહ જાગે હશે અને મહીપતરામ જિવાયતથી પાછા ફર્યા જાદ નાતિ

તન્મયી એમનો મદિષ્કાર કરનામા આખો સાર જોગાનાથનાઈ જ એમની
કુમરે ઉભા ગયા હતા, અને એ વખતથી જ મનીષતગમના કુટુંબમા
પોતાના ધરની એક ડાકરી જાય એવી ઇચ્છા જોગાનાથમા એવના, અો
ચોગ્ય પ્રમગ આની મળતા, ને > એમના મૃત્યુ બાદ, મહાભૂત ધનું મગપણ
વિદ્યામ્હેન માથે કરી, એ બે દુઃખોનો સમધ મુવણની માકળથી મધાયો હતો.

વિદ્યામ્હેનના પિતા જોપીવાનભાઈ નોકરીના અંગે મદાગગામ રહેતા
તેથી એમનું ધણુખ ગેરાનુ મોસાગમા થતુ એવે ત્યા ન્હાનપણમા
કુમારિકાઓ ગાડીપૂજન, માવિની નન, રંગે રામાગ-રથમા નો આદે
ડે, એનુ એમણે કાઢ કરેલુ નહિ. તે પ્રમગે આપણે > અધિક માસમા
માગીઓ માથે નીએ ગાન કરવા જતા, એ સિરાય બીજી ૧૭ અમ-
ણના નન વિધિની > રિચારની એમના પર થઈ નહતી.

ગુજરાતી જોપડીઓનો અભ્યાસ કરવાનાગામા એઓ પૂરો કરે
તેમા નવાઇ બધું કાઢ નહતુ, સુધા કે કુખની એક માળા માટે એટલો
અભ્યાસ આવશ્યક મનાય, પણ આપણે આશ્ચર્ય પામવા જેવુ નો એ હતુ
> તે અમય પાછુ દિદુ માળા ઇચ્છેના અભ્યાસ કરાને હાઈકુનમા ભા-રેજ
જતી હતી, તે મનોગમ લેડી રિદ્યાખેને મદાનદમી ટ્રેનિંગ કોલેજના અંગે
ચાનતી એગ્રો વના યુગ હાઈકુનમા જવાની દિમન કરી હતી
મહેનપણીઓમા મે ત્રણ પારસી માળાઓ હતી અને તેમને ઇચ્છે
સિરાયના અન્ય નિરોનું શિક્ષણ નિમેન ટ્રેનિંગ લેજના શિક્ષકે આપતા,
લેડી સુપરીન્ટેન્ડેન્ટ મીસીસ મેકારી હતા, તેઓ ઇચ્છે જિખરતા હતા
આ પ્રમાણે પાચમા ધોગણમા તેઓ પહોચ્યા ત્યા એમનુ નમ અન ૧૮૮૬
મા મહાભૂતનાઈ માથે થયુ પણ આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે બન્ને કુટુંબો
સુધારક રિચારના, મંરકારી અને સુશિક્ષિત એવે રિદ્યાખેનના આગળ
અભ્યાસમા વિદ્ય નડયુ નહોતુ અને તેમા મહાભૂતનાઈ પરી મલક હતી
તેમ છતાં એમનુ કુટુંબ મહુમ્મ હોઈ ટેટલુક ધરકામ કરતાનુ કરજ્યાત
માથે આવી પડતુ અને ટનીક વાગ તે જોગા ૨૫ થઈ પડતુ હતુ તેથી
અભ્યાસમા સ્લોપ પડેના અને મધક મધક વાર અકળાવને વચમાથી
અભ્યાસ મૂખી ગેવાનુ તેઓ મન કરતા તે કંગોટીના પ્રસંગો હતા, છતાં એ
અ ચણો અને મુઝવણો નગાનીને સને ૧૮૯૧ મા નિવ મ્હેને મેટ્રીક્યુલેશનની
પરીમા પામ કરી હતી ગુજરાત માગે તે એક ઉજ્જવળ સ્વિસ હતો
સર્વેન એથી આનંદ પમરી ગજો હતો.

એ ખુશાલીના સમાચાર સાંભળી આપણા એક વિદ્વાને દ્રકો કરી,
 કે અહા, એ મેટ્રીક થાય એમા શુ ? તેઓ ખી. એ; થાય ત્યારે ખડ !

એ ટીકામા વ્યંગ કરતા પ્રોત્સાહનનો ધ્વનિ હતો અને પરમાત્માની
 કૃપાથી તેઓ ખી. એ. થવાને પણ ભાગ્યશાળી થયા હતા.

કોલેજમા વિદ્યાબ્દેન દાખલ થય પણ ઐતુનિક જવાબદારી દિન-
 પ્રતિદિન વધતી જવાથી તે અભ્યાસમા ખલેન પડતુ અને તેની ગતિ પણ
 અનિયમિત ગહેતી

પણ ધરનાનું અને આમપાસનુ ઉત્તેજન એવુ હતુ કે તેઓ ખી. એ.
 ની પદવી પ્રાપ્ત કરે ત્યારે સતોષ વળે.

નાલેજના અભ્યાસ દરમિયાન રમણભાઈ કેટલાક કઠિન વિષયો
 તેમને શિખવતા એના ઉદ્દેશ દી બા કૃષ્ણવાસ ઝવેરીએ રમણભાઈની
 ત્રીજી સંવત્સરી પ્રસંગે કરેલા વ્યાખ્યાનમા અને “સ્વર્ગમ્થ સર રમણભાઈ”
 એ પુસ્તકમા પોતાના સ્મરણો નોધતા શ્રીમતી ચારદાબહેને રમણભાઈ, એ
 બહેનો ને અને ત્રીજા એમના ભાઈ ગુરુદાસને સંસ્કૃત શિખવતા તેનું હૃદયગમ
 ચિત્ર દોર્યુ છે, તે વાચનીય છે.

એક શિક્ષક તરીકે આપણને એ ચિત્રમા રમણભાઈનો પરિચય થાય
 છે, અને એમની બહુશ્રુતતા માટે માન પેદા થાય છે, પરંતુ અમે તો એમા
 જીવોને અભ્યાસમા મદદ કરવાની અને એમને ઉત્તેજન આપવાની એમની
 ઉત્કંઠા અને પ્રેમની ઝાખી કરીએ છીએ.

વજનની પાસે બેસી અભ્યાસ કરવો એમા જેમ આનંદ રહી છે,
 તેમ દુઃશોક સંકોચ પણ અનુભવાય છે, આપણે ધૃતીએ કે લેટી વિદ્યા-
 બહેન એ પ્રયત્નોનું વર્ણન કોઈ વખતે લખે.

ખી એ, ના વર્ગમા વિદ્યાબહેને તત્ત્વ જ્ઞાન અને તર્ક શાસ્ત્ર એ
 ઐતિહાસિક વિષય લીધો હતો અને પ્રો. કાશીરામ દવે એમના અધ્યાપક હતા.
 તેઓ જુનિયર વર્ગમા હતા એ અરસામા પ્રો. દવેનુ અવમાન ચર્ચુ અને
 એમનો એ વિષય લેનાર ઘુરત કોષ અધ્યાપક મળે નહિ; પણ એ મુશ્કેલી પ્રો.
 આનન્દશંકરભાઈએ એમને એ વિષયનુ શિક્ષણ આપવાનું સ્વીકારી લઇને
 દુર કરી હતી. પ્રો. આનન્દશંકર તે વખતે એ વિષય શિખવતા નહતા;
 અને એ વિષયનુ પૂર્વે વાચન પણ કંઈક નહિ, પણ આ બે બહેનોને
 મદાપજૂત થઈ ચકાય એ હેતુથી એ વિષયો ઘેર વાચીને, તેઓ કોલેજમા
 વાતચાતનો વર્ગ લેતા હતા.

શ્રી નાનિ પ્રતિ પ્રો. આનન્દશંકરભાઈ આચન માન ધનવે છે અને સન ૧૯૨૭ માં સ્ત્રીઓધ વ્યુત્પત્તિ પ્રસંગે એમણે નારી પ્રતિષ્ઠા વિશે આપેલા આખ્યાનથી એમના એ વિશેના વિચારોથી આપણે સુપ્રગમિત છીએ, પણ તે પૂર્વે ઘણા વર્ષો પર ઉપર જગ્યાએ પ્રમાણે ગુરુપદ ધરને જે મહિમ મદાનુભૂતિ મ્હોરી હતી, તે અજેખર વંદનીય છે.

એ શિક્ષણ પણ એવું માત્ર અપાયું હતું કે યુનિવર્સિટીમાં એ વિષયમાં લેડી વિદ્યાર્જ્ઞેન પહેલે નંબરે આપ્યા હતા, અને બી. એ., ની પરીક્ષા બીજા વર્ગમાં પાસ કરી હતી અને પમાર થયલા ઉમેદવારોમાં એમનો નંબર ઉંચે હોવાથી તેઓ ગુજરાત કોલેજમાં ફેલો પણ નિમાયા હતા.

બી. એ. ની પરીક્ષામાં મૌ. શારદા બહેન એમની સાથે થઈ ગયા હતા; અને ગુજરાતમાં પહેલ પ્રથમ સ્ત્રી ગ્રેજ્યુએટ થયાનું માન એ બહેનોને છે. આ અવનવા બનાવથી ગુજરાતમાં આનંદના ઉદ્ગારોજ મંભગાઈ ગયા હતા અને નવસિક્ષિત વર્ગે તે એ બનાવને એક ઉત્સવ જેવો લેખી જનતા તરફથી એ બં બહેનોને એક માનપત્ર એનાયત કર્યું હતું. એ પ્રસંગ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં અસાધારણ હતો અને તે આપણા વૈદિક સમયનું અરણ્ય કગવતો હતો. અમલગાદની યોગિયત્વ અને સિદ્ધરૂપી એમોશિએશન મેળાવણ કરી એક માનપત્ર પણ એમને આપ્યું હતું. લેડી વિદ્યાર્જ્ઞેનને અપાવડું માનપત્ર નીચે મુજબ હતું —

THE SOCIAL & LITERARY ASSOCIATION,
AHMEDABAD, 7th February 1902.

To,

MR. VIDYA RAMANBHAI NILKANTH,
Dikhan Fellow, Gujarat College,
AHMEDABAD.

Dear Madam,

We the members of the Social Literary Association take this opportunity of publicly conveying to you the sincere joy we feel at your brilliant success in the last B. A Examination of the University of Bombay.

Your success, madam, is unique and unprecedented in the history of Female Education in this part of

the country. You have by your example shown to us and other persons interested in the matter of higher Female Education, what could be achieved by Indian women when freed from social prejudices and superstitious belief. You have taken the lead in the matter and we are glad to observe that your example is so ably followed by your sister. In the pursuit of knowledge, madam, you have displayed commendable patience and perseverance and we are very much rejoiced to see that your labour have been crowned with such eminent success.

To us who are anxiously following your career with interest, the present is an occasion of great personal pride and satisfaction and we confidently hope that you will, in future, continue to evince the same genuine interest in the cause of Female Education as you have hitherto done

In conclusion, we ardently desire that you will put in to practical life the great and varied lessons of your Collegiate career and inspire others to follow your example in the acquisition of knowledge and thus prove a powerful force in the improvement and elevation of our Indian Homes.

We remain,
Dear Madam,
Your Sincere friends and admirers

The Members of the Social and
Literary Association.

મન ૧૮૮૬-૧૯૦૦ માં ગુજરાતમાં મહોળા દુકાન પડ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓ અને માળખાની મહાવના અને સુશ્રુષા માટે મીસીમ લેડી સાથે વિદ્યાબહેન જાહેર કામ કરનારા જોડાયા હતા જાહેર કામમાં જોડાવાનો એ જોડો પ્રમગ દરેક પેઢીઝ કન્યાના મનમાં તો તેઓ મન ૧૮૯૦ થી હતા અને મન ૧૯૦૦ માં તેના મંત્રી નિમાયા હતા.

શ્રી ઝળવણીના, શ્રી કવનના ઉત્કર્ષના અંગે જાહેર કાર્યમાં નાનકડા કરભારી તેમને અગાડી કળા, અને એ પૈકીનું મોટું મોટું તેમની પાસે તેઓ કરાવતા, અને વિદ્યાબહેને તેમણે સ્ત્રીકાંગ્ર એમન “જીવન વિધાયક” એ તેમના લાગણીપૂર્વક અદા કરેલું છે.

જાહેર કામકાજમાં મળ્યુંમાઇ એટલા બધા વ્યવસાયી જોના કે તેમને ખાનગી કે માસાત્મિક કામ માટે જુ ઘોડો મમય મળતો. કોદુનિ-મોને તેડી વિદ્યાબહેને ઉપાડી લીધો હતો એટલું જ નહિ પણ રમણલાલના માહિત્યના કામમાં તેઓ મદદગાર થતા જ્ઞાનમુધાના અને એમના સવળા પ્રકાશનોના પ્રદેશ વિદ્યાબહેને જ વાચતા, અને યુગ્મદે પ્રસંગોપાત્ત લેખ પણ લખતા, જેમાંના કેટલાક લેખોનો અર્થ “દામ્ય મદિર” માં એક કરનામાં આવ્યો છે.

“મહિના મિત્ર વાર્ષિકનું મપાવન કમ લેડી વિદ્યાબહેન અને શ્રીમતી શાન્તાબહેનને મોપાયુ ત્યારે અમારી એડી માન્યતા હતી કે એ તેઓનું મુદ્દ વાચન મોસાઈગીમાં મોકલવામાં આવશે લેડી વિદ્યાબહેને મુદ્દ વાચવાની કળા હસ્તગત કરેલી છે, એની માહિતી અમને નહોતી, તેથી એ કાર્ય તેમને જાને કરતા જોઈને અમે તાલુન થયા હતા.

ગેશમન્દ્ર દત્ત દ્વારા “સુધાહાસિની” નામક નવનકથાનો અને મહારાણી શ્રી સીમનામાઇ ગાયકવાડ નિખિત હિન્દી સ્ત્રીઓનું સ્થાન ‘The Position of Women in India’ એ પુસ્તકો એમણે શ્રીમતી શારદાબહેન સાથે મળીને લખેલા છે અને તે બંને પુસ્તકો ગુજરાતી શિક્ષક માહિત્યમાં ગ્યાન પામ્યા છે, તે માટેના યશમાં મૂળ લેખકની સાથે તેના અનુવાદક બે જોડો પણ લાગીદાર છે.

શ્રી સમાજની સેવા કરવા લાલચ કરવામાં વિદ્યાબહેનની મદદ લેતા એ વિશે ઉપર કહેનાયું છે, અને સન ૧૮૯૧-૧૨ માં સ્વર્ગસ્થ નારાયણ ગિરુમની સૂચનાથી અમદાવાદમાં સેનાસદન કાઢવામાં આવ્યું તેમાં મુખ્ય મહાયક વિદ્યાબહેન હતા.

નન ૧૯૧૪-૧૫ માં યુનિસિપલ નુન બોર્ડમાં તેમને ઓપ્ટ ડરી મળ્ય નિમ્નમાં આપ્યા હતા, સન ૧૯૧૬ માં મર્ટિના મહા ગ્યાપવામાં ગ ન્ય. મહ લક્ષ્મી મટે। સાથે એમણે આજેનાની લીડી હતી, અને યુરોપીય મહાન સુદ્ધ દંભિયાન વિમેનસ વે ન રીડી કુડના એક મુખ્ય મળ્ય તરી એમની મેના કિમની જલ્દી હતી આ તેમજ એમની અન્ય જાહેર પ્રજ્ઞાઓની કલ કરીને સન ૧૯૧૯ માં નામદાર મગકારે વિદ્યાબહેનને એમ બી ઇ નો દરકાબ આપી રિજીસ્ટ્રેશન કયા દત્ત

શ્રી મહાજમા તેઓ પ્રથમથી જ બુ લોકપ્રિય હતા, અને ઉપરાંત પ્રનમ આવી મળતા રેડીઝ મને વિદ્યાબહેનનું જાહેર રીતે અન્માન કરવાનો કાર્યક્રમ ચાલ્યો હતો તે પ્રમગે એમને નીચે પ્રમાણેનું એક માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું —

અ. સૌ. વિદ્યાબહેન રમણભાઈ.

બી એ, એમ બી ઇ

અમદાવાદ.

નુજ બહેન

આપણી માયાળુ મગકાર નવા રાત્રી ખુશાનીમાં આપને ' મેમ્બર ઓફ વી બ્રિટિશ એસોસિયેશન અર્થાત્ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના સભ્ય, એવો માનવત્વ ઇનકામ મળ્યો છે તેથી અમે સર્વ-અમદાવાદ લેડીઝ ક્લબની સલાસદ બહેનોને આશ્ચર્ય આનંદ થયો છે અત્યાગ નુખી સ્ત્રીઓ જાહેર ડ્રવનમાં ભાગે જ આગળ પડી ભાગ લેતી હતી પરંતુ આપે તે દિશામાં પહેલ કરી મારી ઝાપ પાડી છે અને યસ અને નામના પ્રાપ્ત કયા છે આમ આપને મળેના માન માટે અમે મગકાર થઈ આપને અત્ત કરણપૂર્વક અભિનંદન આપીએ છીએ

ગુજરાતમાં સ્ત્રી આગ્રહીનો પ્રચાર નામનો હતો અને તેમની ઉચ્ચ આગ્રહી માટે બહુ થોડી આગ્રહ -જાતી હતી તેના મમયમાં અગ્રાન અને રિન્દ લોકમનની મામે દિગ્ગતપૂર્વક દટ્કા ત્રીની સ્ત્રીઓ માટે યુનિવર્સિટીનું ઉચ્ચ શિક્ષણ લેવાનું વાગે આપે ખુલ્લું કર્યું છે અને આપના મનગત બાન સથે વુજ દત્ત પ્રથમ બી એસસીએ સવાનું માન આપને જ છે તે પડી બી એસસીએની અને ઉડી પ્રોફેસર ગરબી દેતી મળેનાની મજા નિ પ્રતિનિધિ રાખી જાય છે અને આપુ નુદ

પરિણામ આણવા માટે ખરેખર આપને જ ધન્યવાદ થટે છે અને તે માટે આ બહેનો આપના પ્રત્યે માન અને પ્રેમની શાગળીથી ભુજે છે.

એક પ્રસિદ્ધ સુધારક કુટુંબમાં આપ ઉછર્યા હો અને આપને! ઝગ સંબંધ પણ એવા એક બીજા આગેવાન અને પ્રતિષ્ઠિત સુધારક કુટુંબ સાથે જોડાયો છે. આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થએલા ઉચ્ચ સંસ્કારોનું પરિણામ બહુ મુંદર આવ્યું છે. અત્યારે એક આદર્શ સુધારક ગૃહિણી તરીકે આપની ખ્યાતિ જોભેર પ્રસરેલી છે અને આપણા સમાજ જીવનમાં આપના કુટુંબે અદ્વિતીય રથાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, જે માટે કાંઈ પણ વ્યક્તિ કે કુટુંબ મગર થઈ શકે.

સમાજ જીવનમાં સ્ત્રીઓ પુરૂષ વર્ગ સાથે સમાન રથાન અને હક મેળવવા માટે લાચક છે એ આપે કાર્ય કરી બતાવી પ્રત્યક્ષ રીતે સિદ્ધ કર્યું છે, અને સ્ત્રીઓને દોષ સાધન અને અનુકૂલતા મળ્યેથી તેઓ શું કરી શકે તેમ છે તેનું મુંદર ઉદાહરણ પૂર પાડ્યું છે. સ્ત્રીઓ માટે આ કંઈ ઓછા આનંદ અને આભમાનની વાત નથી.

પુનાની દિંદી મદિકા વિદ્યાલયની મેનેજના આપ સહાસક હો, અમદાવાદની મદિકા મંડળ અને લેડિઝ કલ્પનાં ઓન. સેક્રેટરી હો, અમદાવાદ વનિતા વિદ્યાલય અને મદિકા વિદ્યાલયના કાર્યમાં રસપૂર્વક ભાગ લેો હો, ગુજરાત ટ્રેનવેલી મંડળના કાર્યમાં હિત ધરાવો હો, તેમજ દેશની સ્ત્રી ટ્રેનવેલીની પ્રગતિ માટે થતી હિસચાસોમાં આગળ પડતો ભાગ લેો હો, એ સૌ અમારે ને અમારી બહેનોને માટે બહુ આશાજનક અને શુભચિન્ન છે. દ્વાસમાં સર્વત્ર ભારે ફેરફાર અને ચળવળ ચાલી રહ્યાં છે, આત્મનિર્ણય અને સ્વાતંત્ર્યના પડખા બહુ જોસથી સંભળાય છે.

આ પ્રમાણે સ્ત્રી જીવનમાં એક નવીન પ્રકરણ ખુલ્લું થયું છે, આવા સંજોગોમાં આપણી બહેનોની ટ્રેનવેલી અને પ્રગતિ, તેમનાં દુઃખ નિવારણ અને ઉન્નાતના-ઉપાય યોજવા, તેમની પ્રતિષ્ઠા અને ગૌરવ વધારવાં, તેમના સમાન હક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા, એ સ્ત્રી જીવનના મુખ્ય પ્રશ્નો છે અને અમને ખાતરી છે, કે ને કાર્યમાં આપ અગ્રેસર તરીકે મુખ્ય-ભાગ લેશે અને તે માટે સતત પ્રયત્ન કરશે, તેમાં આપને યશ અને કીર્તિજ મળશે, એવી અમારી શુભેચ્છાઓ છે અને પરમાત્મા તે પાર પાડે, અને દીર્ઘાયુ, સુખ અને આનંદ આપે.

અમે છીએ આપની બહેનો

મથુભાઈની પેઠે એમના ઉપર જાહેર કામની જવાબદારી વધતી હતી પ્રથમ એવી દિનચાન નહિ હોય કે જેમા એ જનના નામો ન હોય । અને એ સમગ્ર કાર્યોમા સતોષ પામવાનું એ છે કે એમની એ પ્રવૃત્તિ મફત નિર્વેગી છે

સન ૧૮૭૬ માં નામદાર સરકારે તેમને ટસરે હિન્દનો રૂપાનો આદ આપ્યો હતો અને આ વખતે ગહેરીઓએ એમનું અન્માન કર્યું હતું

તાર્કિક > જાહેર મમાજ સેવિકા તરીકે વિદ્યાબહેનની સેવા પ્રતિવક્ત જણાવ છે તેમ સોસાયટીના ઑન સેક્રટરી તરીકે તેમનું કાર્ય ફતેદમદ નિવડ્યું છે, એમ કહેવામા અને ખોળી ખુશામદ કરતા નથી

મથુભાઈની જ કાચ પદ્ધતિ એમણે હસ્તગત કરેલી છે સ્વર્ગસ્થની પેઠે મર્વ કામનો નિકાન તાર્કિક અને જે તે કાર્ય હાથ પર હોય તેની માહિતી પણ પૂરી ધરાવતા હોય છે નાણા જેવા કઠિન વિષયમા એમની નજર હઠી ખુ પેની જોવામા આવે અને એવો 18 વિષય નહિ હોય જેમા એમની પુદ્ધિ કક્ષિત માનુષ પડે

લેખન કાર્યમા મથુભાઈની જેમ તેઓ કવચ પર સરસ કાણુ ધરાવે છે અને એમનો વિચાર પ્રવાહ એકધારો અને મજીર ચિત્તન યુક્ત હોય છે, તેમ એમના વિષયની નિષ્પણુ પેની સ્વભાવિ અને અમરકારક જણાય છે દીનગીરી માત્ર એની છે કે તેઓ જ. થોડું રખે છે પણ જે લખે છે તે એકી મેદલ લખી કાઢે છે

સોમાઈની નાણાના એકપર વિદ્યાબહેનની મહી થાય છે અને તેની માણુના ન્દાના કુપનમા એમની હકાક્ષરી સહીમા તેઓ V R એન્ડા જે અક્ષરો લખે છે, તે જોતા ૯૦ વખતે સામાનિ Victoria Regina વિક્ટોરિયાનું અમને રમગણ થાય છે

એ મહાગણીની યસસ્વી કાગ્ગીદિને અને ઓગળીમયુ એ વિક્ટોરિયન યુગ તરીકે ખ્યાતિ પામેલું છે તેમ અન્યોન ગુજરાતી સ્ત્રી સમાજના લેડી વિદ્યાબહેન વિદ્યાવક અને ગ્રેક બા હોહો નયુગનો સ્ત્રીઓ એ યુગને લેડી વિદ્યાબહેનનો યુગ એ ગીને મનોધે તો તે ઉચિત તેમ વાજીરી કહેવાયે

સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ

"Written words contain all the letters and are used by all the writers, and in this general sense literature is the whole mind-life of the successive generations of men, most energetic, perhaps, when it springs from ideas bandied to and fro among contemporaries, but in the retrospect presenting peaks which dominate the whole vista down the life of the ages, high enough to be always visible, powerful enough to be always impressive. There is no kind of mental energy which it includes. It is science and it is art. It is learning and poetry. It is religion, philosophy, history, politics, morality, physics, and all the written arts. It is mankind conscious of itself in every way—"the whole of man's intellectual life"—and we cannot think away one of the parts without altering the whole."

The Making of Literature

R A Scott-James p. 331,

સોસાયટી જેની સાહિત્ય સરચાઓ જે મુખ્યત્વે ભાષા સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ, વિકાસ અને અચળ અર્થે સ્થપાયેલી છે તે જેને આપણે જ્ઞાન પ્રમેયક સાહિત્ય (knowledge of information) કહીશું તે પ્રકારનું સાહિત્ય આમાન્ય રીતે પ્રમિદ્ધ કરે છે, તેમ ટ્રાસ, વ્યાકરણ, સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રામીન કાવ્ય મગોધન પુસ્તકો, જેના પ્રકાશનમાથી ગ્રાંથપણ પ્રાપ્તિની આશા ન સલાવે એ નિમિત્ત એ રકમ અર્થ આતે મળી વાળવાની હોય, પણ અભ્યાસ માટે તે પુસ્તકો આવશ્યક સમગ્ર એ કાર્ય ઉપાડી લેનાય છે, અને તેમા જ એના અસ્તિત્વની ઉપયોગિતા અને માર્ગદર્શક સમાધાન છે.

તેને શ્રીયુત કનૈયાનાન મુનલી કસાતમકે મર્જન કહ જે, એતુ
માહિત્ય કાન્થ, નાટક, નવનકથા આદિ મ્યલુ ગ્યાય છે અને તે
સ્થાપિત લોન્હુ કે બધનને પણ ડેટલીક વાગે ઉત્તમી બધ છે, એટલુ
નહિ પણ અમુક પ્રકારની સૂચનાઓ આપેલા પણ એ પ્રકારનું ઉત્તમ
માહિત્ય સર્જનું નથી વળી તેના ગુણોત્તર, મૂલ્ય, ઉપયોગિતા, સફળતા કે
અગમતા વિશે પ્રમાણિક મત ભેદ મળવે અને તેના નિર્ણયનુ ધોરણ પણ
નગમગ એકમગ્યુ ન ગદી શરે ન્યનિમન નિર્ણય કગવામા અને કમિની
દ્વાગ નિર્ણય કરનામા પણ ડેટલીક અનિશ્ચય સુરેલીઓ ગદેલી હોય છે,
અને મારા અને પ્રનિગિત મેખરે પોતાની ઉત્તમ કૃતિઓ, એકાદ સાહિત્ય
અગ્યાને મોપી દેગ આનુગ પણ ન હોય

તેથી ઉપલી ગેમિના માહિત્યનુ પ્રકાગન કાર્ય ખાનગી માદસ માગે
નહવા ઈ મોમાઈદીના મચાનોએ, ગાનના અને નીતિ પેપક, માહિત્ય,
નિતિદાય, વિગાન અને મમાનસાએ વગેરે વિદ્યાવૃદ્ધિના પ્રત્યક્ લખાવવા
ઉપાવવામા બુધા નક્ષ આપેતુ છે

એમ ઈગિની પુનક પ્રકાગનની મામાન્ય નીતિ ગીનિ નમજવા સાગ
નટોક ખુનાસો જગનો હતો તેમ તે પુસ્તકની પસંદગી કયા દોગરો થાય
જે તે જણાવતો એક પત્ર એ વિદ્યાધિમરી માદેમ, વગેરગ ગાલ્યનો
નમી મોકલ્યો હતો તે માહિતી માગ પગિશિષ્ટમા આપ્યો છે

પ્રસ્તાવના પે આટલુ વિવેચન મ્યો પગી માહિત્ય મા પુનગની નોધનુ
કાર્ય દવે હાય ધરીશુ

મચ્છુન માહિત્યના અન્યામમા પાચ મદાકાન્યા—લુનરા,
કિરાનાજીનીય, શિશુપાગ રથ, નરથ ચગિત્ર અને હમાર મલવને અમરચાન
અપય છે, એ પકી પદેના નહુનો તગ્ગુમે મોમાઈગીએ કગવેનો તેની
નોધ બાજ બાગમા તેરાઈ કે, મિનુપાગ વનો ઉત્તરાર્ધ મન ૧૯૧૦ મા
પ્રગિદ્ધ થયો હતો અને એ કામની પ્રકાશ મૂળ મચમા કેવી ખુમીયી કગેલી
છે, તે કવિતા સમદોમા દ્યોગીગ—

“નુકલિની મીનિને ગ્રામ કે વાની દુગલાથી આ કાન્થ મે ન્યુ
છે, આ કેન્થ માગ નદમીપનિના—શ્રોનારાયણના ચગિત્ર અને મીતનથીગ
નુદ—મનોદગ છે, નહિ કે માગ નદમા અનકગાથી”

તેના અનુસાર શ્રીયુત દગિર ને આ મદામ મોમાના ધમાખમનો
નુનરાદ ગુગગનીમા કગી માહિત્ય રાયક પગ મર્દ ઉપમા કયો કે

નેતર ચાલેનો તરલુમો કરી આપરાનુ કાર્ય નોમાઈટી તન્દી લાગા મમયથી મોપાયલુ છે, પણ તે વખાણને હજુ મુધી મળ્યું નથી, તેમ ઉપરોક્ત રથોની શીઝ આદતિ નેમગ મુધગરીને લેવા કગવવાનો, અમને વાગે છે ન, મમય આની પડોચો કે

મગ્નની નેમ અગ્રેજીમથી મોગાઈગીએ “વેન્ડોના કાલ્પનિક મવાળે” એ નમક એક શિષ્ટ મથનો તરલુમો કગવેને છે અને તે બહુ મુદ્દા અને ગમિક પુસ્તક થયુ છે.

ગુજરાતીમા મનાદનું સાદિત્ય અપરાત છે, અને નનો કાઈક પરિચય ‘જ્ઞાનરસિક મથમાગા’ મા પ્રસિદ્ધ થયેન “મવામાગા” ના પુસ્તકથી થાય કે એ ધાટીએ આપણે અદિ મના સાલિત્ય વધુ પ્રમાણમા વખાણ એ દેખાશે પણ કે અને તેના નમના તરીકે વેન્ડોના પુસ્તક માર્ગદર્શક થઈ પડશે

છેલ્લું સાદિત્યમા ‘વેન્ડોના કાલ્પનિક મવાળે’ નુ ન્યાન બહુ ઉચુ નેમ માનમરુ કે અને તે વિરે જોઈક નોષમે જાણના ‘Book-man’ મામિકમા નીચ મુજમ વિવેચન કરેલુ કે—

“Much of the interest of his ‘Imaginary conversations’ is due to the fact that he is, over and over again using his characters as mouthpieces of his own opinions ... Imaginary conversations must remain as one of the great masterpieces of English prose

આના એક ઉત્તમ પુનકનો તરલુમો આપણા સાદિત્યના એક પ્રસિદ્ધ નિકાને કમે છે એથી મુજના ગસમા ક્ષતિ આની નથી અને તેનું વાચન મૂળ વખાણ જેનુ સ્વભાવિક અને અમરુ થયુ છે એ પુસ્તક વિશે અભિપ્રાય આપના મર્ગદર્શક ગા બા કમગાગ કરે તપ્પુ હવુ, —

“તમારો મથ વણો મારો થશે છે લાપા નિષ્ટ ને અગ છે ગુજરાતી સાચક વચને બાગ અનુકરણીય કે, નિચાગે અરકામે મનન કરા થોગ્ય છે”

ગુજરાતીમા ઉત્કૃષ્ટ બાસતરોમાન આ એક છે, નેમા તપ્પા મૂળ મથકર્તાનુ ચરિત્ર ઉમેરીને તેની મહત્તા જોઈ રધાગી કે

‘ મારીતું’ સાહિત્ય ” એ પુસ્તકમાં અર્વાચીન યુગગતી માહિત્યના છેલ્લા માઠ વર્ષનો, સન ૧૮૪૯ થી ૧૯૦૮ સુધીનો ઇતિહાસ આવેખેયો છે.

સોસાયટીએ તેના હીરક મહોત્સવ નિમિત્ત જે કાર્યક્રમ નક્કી કર્યો, તેમાં ઉપરોક્ત ગ્રંથનો સમાવેશ કરેલો હતો અને કમિટીએ તેનું લેખન કાર્ય શ્રીયુત ડાલાભાઈ પી. દેરાસરીને સોંપ્યું હતું; એ આખા યુગના માહિત્યના ઇતિહાસથી તેઓ સાગે રીતે પરિચિત અને વાકેફગાર હતા, એટલુજ નહિ પણ તેમના ધણાખરા લેખકોના અગત્ય પરિચયમાં આવેલા હતા અને એક સાહિત્યકાર તરીકે એમનો પણ તેમાં ફાળો હતો. ખાસ કરીને એમણે અર્વાચીન યુગના આરભમાં પ્રવર્તતી જુની અને નવીન શિક્ષણ પ્રથાનું ગંભીર વર્ણન કર્યું છે, તે જેમ આદ્વાદક તેમ ધણીજ રમુજ માહિતી પૂરી પાડે છે, અને બીજા ટોચ કારણુમર નહિ તે એકવા એ પ્રકરણ ખાતે તે પુસ્તક વાચનીય અને સરહવા યોગ્ય છે.

મમકાલીન લેખકો અને એમની કૃતિઓની સમાલોચના કંપામાં કેટલીક વ્યવહાર મુશ્કેલીઓ રહેલી છે, અને સામાન્ય શિક્ષકો એવા કે વિદ્યમાન અધિકાર વિશે લખવામાં મૌન જ ધાગણ કંપામાં આવે છે, અને તે રીતિ કેટલેક દરજ્જે વાજબી છે.

શ્રીયુત ડાલાભાઈએ એ મુશ્કેલીનો ઉકેલ જુલોજ રીતે કાઢ્યો હતો. પોતાના એ પુસ્તકમાં મમકાલીન અધિકારો વિશે થોડી ધણી નુક્તચેતી કરી, એ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું ત્યારે તે વિશે કેવા અભિપ્રાય દર્શાવાયા હતા, તે પણ જાણવાનું ઉચિત ધાર્યું હતું તાત્પર્ય કે એ વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાય પોતાનો એકવાનો નથી, પણ તે માથે અન્ય વિવેચકોએ એ પુસ્તક વિશે જે કહેલું તે જણાવવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો છે.

તેઓ લખે છે

“ આ પુસ્તકમાં દિવિર્દન થાય છે તે સારી એટલે સાઠ વર્ષનો હતા દેકો છે. એટલુજ નહિ પણ બહુ પામેલો છે આમ હોવાથી અમારા એકવાનો આધીન અભિપ્રાય આપવા ધણી કષ્ટ કરતા તેમના પ્રકટ થવાના દાળમાં તે પુસ્તકોને માટે સુ કહેવાયુ હતું અને તેમની કેરી કિંમત અકાષ હતી તે પણ જણાવવાની કામગીરી રાખી છે.

અને મ્હા લાગણીમયો અને મમવજાવથી એમણે એ પુસ્તક સમીક્ષ કર્યું છે, તે એમના નીચેના શબ્દોથી સમજશે

“ ઈશ્વરકૃપાથી વણા લખનારાઓ હમાંત હને ।ઈ પણ વ્યક્તિને માટે રાગરોપની છાયા ધગવરી મનમાં પ્રવેશવા દીધી નથી જેમ લાગ્યું તેમ શુદ્ધ અતકંગણથી લખ્યું છે છતાં અગ્રપણે પણ ‘૧૬’નું મન દુભવવા જેવું લખાયું હોય તો તેવું હેતુપુર મગ નથી જ લખાયું એ જણાવીને અમારી દામાની યાચના છે ”.

તેમ છતાં દિલગીરભણે એ છે કે એમના સામે એ પુસ્તકમાં એક અનાત લેખકની બદનક્ષી કયાનો આક્ષેપ મૂકનામાં આવ્યો હતો પણ જાણકારોને તો ખબર હતી કે એ આગેપ તરૂન ખોગે તેમ દ્વંડભયો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્યનો આધ્યાત્મીક સંગમ અને મવિસ્તર ઇતિહાસ ગુજરાતીમાં લખાયેલ નથી અને એ રિતે માહિતી મળતા દનાડ અગ્રેજ મિત્રોની માગણીને માન આપીને દી બા કૃષ્ણનાન જવેરીએ મન ૧૯૧૩ માં Milestones in Gujarati Literature એ નામથી એક પુસ્તક લખ્યું હતું અને તે એકદમ લોકપ્રિય થઈ પડતા તેઓ Further Milestones એ નામનું બીજું પુસ્તક લખવાને પ્રેરણા દતા પ્રથમ પુસ્તકમાં ગુજરાતી પ્રાચીન સાહિત્યનો ઇતિહાસ આપેલો છે, બપારે મીંગ પુસ્તકમાં અર્વાચીન સાહિત્યને ચર્ચ્યું છે.

‘૧૬’પણ મા પુસ્તક વાચવા લાગ્યું તો તેમાં કહ્યું કઈ દોષ મતાની શકારો એની ષ્ટલીક ઝીંટી નિગતોની ભૂનો પ્રગુત પુસ્તકમાં દાખલ થવા પામી છે, તો પણ ગુજરાતી સાહિત્યનો પરિચય કરવા સાફ હાન દુરત એથી વધારે સા, પ્રમાણ્યૂત અને મહાનુ પુસ્તક બીજું મધ નથી એ કાંઈ એનું ચો મત્ય કહેવાય નહિ.

“ સાહી નુ માહિત્ય ” લખાના પડી એ આખા વિષયને સ્પર્શતું, અને સમગ્ર અનુલોકન કરતું ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસનું પુસ્તક ગ્યા વનાનો મોમાઇટીનો પ્રયાસ ચાલુ હતો અને એક મે પ્રતિષ્ઠિત વિદ્વાનોને એ કાર્ય ઉપાદી લેવા વિનંતિ પણ કરી હતી પણ એ જવાનગારીભર્યું મો કઈક કહિન કાર્ય હાય ધ વ એમથી મધએ ઉત્તેજન આપ્યું નહિ એ સન્નેગમાં સોસાઈટીએ દી બા કૃષ્ણનાનના આ મે પુસ્તકનો તરલુમો અને તે એમની પામેજ કરાવવાનો નિશ્ચય કયો મો તે માગળી

તેમણે આનાકાની નહ, ખીકારી દત્તી, અને તે ગુજરાતીમાં ફરી લખી આપીને ગુજરાતી વાચક વગેરે એમતો મેળે ઉપકાર થયો છે એવું અમારું માનવું છે

માહિત્યનો ઇતિહાસ આ પ્રમાણે મળતો નજાનવામાં મુશ્કેલીઓ પડે છે, તે તેમાં સદાયબદ્ધ થઈ પડે છે આશયથી આપણા સાહિત્ય કારોના ચર્ચા વિવેચનાત્મક દૃષ્ટિએ, જાણીતી ઇંગ્લેશ સાક્ષર ચરિત્રમાળાના (English map of Letters Series) યોરણે લખાવવાનો સોમર્સનીએ પ્રયત્ન કર્યો અને તે ચોટનાનુસાર દરપદગમ, નમોલક, નવનગમ ગોવવનગમ, મહીપનગમ, દરિનાન નવ, મહિનાન નજીબાદ વગેરે અગ્રગમ આકારોના ચર્ચા તૈયાર કરી આપવાનું કાર્ય પણ એ લેખના જાણીતા અભ્યાસીઓને સોંપાયું હતું

તદુપરાંત ઇંગ્લેશ સાહિત્યનું આમાન્ય જ્ઞાન મેળવવા માટે તેમ જ સાહિત્યના સ્વરૂપ, પ્રકાર અને ધારણ વિષે ઉપયુક્ત માહિતી ઉપલબ્ધ થાય તે માટે 'ઇંગ્લેશ સાહિત્યનો ઇતિહાસ' અને હાલનકૃત 'સાહિત્ય પ્રવેશ' Introduction to English Literature એ બે પુસ્તકો લખાવવાની યવચ્છા મળ્યામાં આવી હતી

જેમણે આ બંને તે નજાનો જે ઉત્સાહ વર્ણવ્યો હતો તે એમણે મળ્યો છે અને તે મધ્ય કાર્ય હાલમાં ગિચા થઈ પડ્યું છે

તોપણ એથી નિરાશ ન થતા જે વિશાળ સોમર્સનીએ ફરીને નવામાં આરંભ્યો છે અને એ સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખવાનું સુમમ થઈ પડે જે તેમની મમત ઇતિહાસ, મહા યુગ વિષયક વિભાગમાં વહેલી નાખીને, એકતુ એકજ પ્રશ્ન એ વિષયના વા સુમના નિષ્ણાનો નખી આપવા વિનંતી કરામાં આવી તી અને અમો જજીવતા આનંદ થાય છે, એ મળ્યા તેમજોએ એ મર્ચમાં મુશ્કેલી સદાયના આપવાનું રીકાણું છે વાચક મધુની માદિની અર્થે ને આખીય યોજના અમે જીએ કરીએ છીએ —

ગુજરાતી સાહિત્યનો ગ્ણાત્મક ઇતિહાસ લખાવવાના મર્ચમાં હાલ કરેલો નવનુમાર નીચે મુજબ પ્રકરણો, તેમજો, તે માટે જજીવતા ૫, મય ૧. ને પારિતોષિકની મમ આથે સોપનામાં આપ્યા છે

વિષય	લેખક	લેખ મર્યાદા	પારિતોષિક
ગુજરાતી ભાષાનો	ગ મુસુદ્દન	મેયલ આઠ પેજ	રૂ ૧૦૫
આરભ અને વિકાસ	ચિમનનાથ મોદી	૫ ૬૦ થી ૭૫ શ્લોક	
આરંભથી પદરમા મૈકા			
મુધીનુ પ્રાચીન ગુજરાતી			
નાહિત્ય			
નગસે મહેતો	ગ નટવરનાથ	„ ૫ ૪૦	રૂ ૭૫
	મનુજીરામ દેસાઈ		
ભાનજી, ઉદ્ધન, બીમ	ગ રામચાંદ	„ ૫ ૪૦	રૂ. ૬૦
નાકર અને વિષ્ણુદાસ	ચુનીનાથ મોદી	„ ૫ ૩૦	રૂ ૫૦
(ગુજરાતીમાં ચમલા			
મદાભારતના અનુવાદોની			
અભાષણના સહિત)			
વિષયભક્તિ સાહિત્ય	ગ દુર્ગાદાસ	„ ૫. ૩૦	રૂ ૫૦
(ભાગવતના અનુવાદો	ગમ શાસ્ત્રી		
અને ઉપાખ્યાનોની			
અભાષણના સહિત)			
શાક્ત સાહિત્ય	દી બા નર્મદાસ	„ ૫ ૨૪	રૂ ૫૦
(શાક્ત સમ્રદાયના સિદ્ધા	દવગ કન મહેતા		
તોના વિવંધ મહિત)			
(વક્ત્રલ, મીઠુ, બા, જની,			
રથુએકજી દિવાન			
નગેરના સાહિત્યની			
અભાષણના સાથે)			
ગ્લેશ્વર	ગ મહાપ્રભાદ જાન	„ ૫ ૧૨ થી ૧૬	રૂ. ૨૦
	નાથ ગવગ		
ગુજરાતીએએ નોના	દી બા. કૃષ્ણનાથ	„ ૫ ૧૦ થી ૧૬	રૂ ૨૫
દારસી ગ્રંથે	મોદનનાથ ઝવેરી		
પ્રાચીન ગુજરાતી કાવ્ય	ગ ગમનાગવગ	„ ૫ ૨૪	રૂ. ૫૦
માહિત્યમાં હદ દેલી	નિ પાંડક અને		
અન કાગ વગેરે નિ	રા નસિકનાથ ઝાંગ		
	નાથ પંચિખ		

પ્રાચીન ઐતિહાસિક	રા. હીરાવાય ત્રિ.	,, પૃ. ૨૦	રૂ. ૩૦
કાવ્ય માહિત્ય	પારેખ		
પ્રાચીન	રા. મંજુલાવ	,, પૃ. ૪૦	રૂ. ૭૫
વાર્તા માહિત્ય	રણછોડલાલ મજુમદાર		
ગુજરાતીમાં સ્ત્રી કવિઓ	લેડી વિલાન્ડેન	,, પૃ. ૧૬	રૂ. ૨૫
	રમણભાઈ નવલકંઠ		
ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય	ગ. મણિલાલ સામળ-	, પૃ. ૨૦ થી ૨૪ રૂ. ૦૩	
માની તિથિઓ ને વર્ષ	ભાઈ દિવેદી		
ગુજરાતનો સંસ્કૃત	ત્રિન્સવાલ આનન્દ-	,, પૃ. ૨૪	રૂ. ૫૦
માહિત્યમાં કાળો	રાંકર બાપુભાઈ મુવ		
ગુજરાતનાં પ્રાચીન લોક-	શ્રીયુત ઝવેરચંદ	,, પૃ. ૨૪ થી ૩૦ રૂ. ૪૦	
ગીત અને લોકકથા	મેવાણી		
સાહિત્ય			
ગુજરાતનો હિંદી	રા. કાલ્યાભાઈ પી	,, પૃ. ૧૬	રૂ. ૨૫
માહિત્યમાં કાળો	દેરાસરી		

“ ગુજરાતી સાહિત્યના માર્ગસૂચક સ્તંભો ” એ પુસ્તક પ્રકટ થયું ત્યારે Heritage of India Series હિન્દી મંસ્કૃતિ નામક ગ્રંથમાળામાં હિન્દના ઇતિહાસ, સાહિત્ય, વલ્લયાન વગેરે વિષયોને લગતા પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થવા માડ્યા હતા; તેમાં હિન્દી, ઉર્દૂ, કાનડી, વગેરે ભાષાના ઇતિહાસ પુસ્તકો છપાયા હતા કે છપાવાની તૈયારી થઈ રહી હતી.

એ ધોરણે સોસાયટીએ આપણી દેશી ભાષાઓ, બંગાળી, હિન્દી, મરાઠી, ઉર્દૂ તેમજ સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખવાનો પ્રયત્ન કર્યો, અને તેની એ યોજના ફળીભૂત થઇ છે.

બંગાળી અને હિંદી સાહિત્યના ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યા છે; મરાઠી સાહિત્યનો ઇતિહાસ એ માહિત્યના એક માર્મિક અભ્યાસી અને મંસ્કૃતના અધ્યાપક શ્રીયુત રામચંદ્ર આચર્યેને અને ઉર્દૂ સાહિત્યનો ઇતિહાસ સર મહેશ્વરમીયા કાદરીને અપાયા છે. સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ બંગાળી પરથી લખાઈને મળ્યો હતો; પણ તે પસંદ ન થવાથી કિંચકૃત ‘ મંસ્કૃત નાટકો ’ એ પુસ્તકનો અનુવાદ કરાવવાનું હતું હતું, અને તે અનુવાદ જુનાગઢ કોલેજના સંસ્કૃતના અધ્યાપક શ્રીયુત નર્મદાશંકર બાળકૃષ્ણ પુરોહિતે ઉત્તમ રીતે કર્યો છે. મળે ગ્રંથમાં કેટલીક વિચિત્રતા ક્ષતિઓ દાખવ થવા પામી છે, પણ એકંદરે એ પુસ્તક માહિતીપૂર્ણ અને વાચનીય છે, અને મંસ્કૃત સાહિત્યના ગમિને તે આદરપાત્ર થઈ પડશે.

ઉપર હિન્દી સાહિત્યના ઇતિહાસને। ઉલ્લેખ કર્યો છે, એ પુસ્તક ઉપવંશ સાહિત્ય ઉપરથી શીયુત કિશનસિંહ ચાવડાએ સ્વતંત્ર અને રસિક રીતે ચોક્કસ છે અને પ્રો. બળવંતરાયે તેનો ઉપોદ્ધાત લખી આપીને તેની ઉપયોગિતામાં ઉમેરો કર્યો છે.

બંગાળી સાહિત્યનો ઇતિહાસ મુખ્યત્વે રાયખલાદુર દિનેશચંદ્ર સેનના બંગાળી પુસ્તક પરથી રચાયો છે, પણ તેનું છેલ્લું પ્રકરણ અનુવાદકે પોતે લખ્યું છે. પ્રસ્તાવનામાં તેઓ કહે છે:

“ દશમ પ્રકરણ લખવામાં મેં અનેક અંશેની મદદ લીધી છે. બંગાળી ભાષામાં બહાર પડેલા બે ત્રણ સાહિત્યના ઇતિહાસને લગતા પુસ્તકો તથા છેલ્લા અગિયાર વર્ષ થયાં મેં જે કાંઈ એ સાહિત્યને લગતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પર આધાર રાખી મેં એ પ્રકરણ લખ્યું છે. જો કે બંગાળીનું આધુનિક ગદ્ય સાહિત્ય તો એટલું વિપુલ છે, તેમાં એવા તો પચ્ચેસ વિરોધી બળો કામ કરી રહ્યા છે કે જોનો આભાસ મારા જેવા સેંકડો ગાઉ દૂર બેઠેલા પરભાષાભાષી લેખકને નજ આવી શકે, તેમ તે સાહિત્યનો સર્વાંગ સુદર રીપોર્ટ તૈયાર કરવાનું પણ મારાથી ન જ બને. છતાં મને ખાતરી છે કે અતિ ઉત્તમ સાહિત્યકારો અને તેના અતિ ઉત્તમ પુસ્તકો વિશે હું સૂચન કરવાનું વિસરી ગયો નથી. ”

શરૂઆતમાં એમ જણાવ્યું છે કે સોસાઇટી નવલકથા, નાટક, કવિતા વગેરે પુસ્તકો છપાવવાનું પસંદ કરતી નથી પણ સાહિત્યમાં નવલકથા આજે અગત્યનું સ્થાન લે છે, તે મોટી સંખ્યામાં છપાય છે; અને તેનો વાચક-વર્ગ પણ બહુ બહોળો છે

મેનેજમ કમિટીમાં નવલકથાનો પ્રશ્ન એક વખતે ચર્ચાતા પ્રિન્સિપાલ આનંદશંકરભાઈએ ઇંગ્લેન્ડમાંથી કેટલીક ઉચી કોટિની પણ વિવિધ દૃષ્ટિબિન્દુવાળી તેમ સુપ્રસિદ્ધ નવલકથાઓના તરજુમાં, નમૂનારૂપે કરાવવા જોઈએ એમ સૂચવ્યું હતું, અને એ દૃષ્ટિએ કમિટીએ ગોલ્ડમોયનું વિકાર ઝોફ ધ વેકરીફ્ડ, ન્યોર્મન ઇલિયટનું એક્ઝમ મિડ, ડિકન્સનું ડેવિડ કોપરફીલ્ડ, જેન ઓસ્ટિનનું પ્રાઈડ એન્ડ પ્રિજુડીસ, સર ચાર્લ્સ ડિકન્સનું આઇવનહો પસંદ કરી તેના તરજુમાં કરી આપવાનું કાર્ય જુદા જુદા લેખક અને લેખિકાઓને મોખ્ય હતું. તેમાંનું એકજ પુસ્તક “આઈવનહો”ના તરજુમાં શ્રીમતી વિમળાગૌરી

મેનવવાડ કરી મોકલ્યો, તે જહાજ પડ્યો છે, બીજા બે પુત્રકા વિકાસ એક વેકરીંગ અને પ્રાઇડ એન્ડ પ્રેન્ડુરીસ, તે ન્યનંત્ર ગીતે ગુજરાતીમાં છપાયા છે, એમ પછીથી જાણવામાં આવ્યું હતું, પણ મોસાઇડીની મૂળ યોજના તો નિષ્ફળ ગઈ છે એમ સંખેદ કહેવું પડે.

મોસાઇડી દનક હાથ મહમદ લોધીઆ નામનું દેડ છે, તેનો ઉદ્ભવ મુસ્લીમ મંદરૂતિ, ચાલિય, ઇતિહાસ અને સમાજ મુધાગ વિગે પુસ્તક લખાવવાનો છે. નવર્ગ્ય ભુરાનુદીનમીઆની લખામણ પછી મોસાઇડીએ “અયામ” નામનું વાર્તાનું પુસ્તક ઉર્દુમાંથી રચાવ્યું હતું તેમાં વિધવા વવાહનો વિષય અર્થવામાં આવ્યો છે. એના બેબક મી. ફારૂકી પ્રનાવનામાં જણાવે છે

‘જનાબ ખાનગહાદુર શમ્સુર ડિના મોલરી હાફિજ નશરઅહમદ સાહેબ હહેલરી એમ. એન ડીના નામથી દરેક જવાબેયો મુસવમાન મારી પે- વાકે છે. એઓએ ઉર્દુ ભાષામાં નોંવેના રૂપમાં ઘણીક નમિક ગીતે મુસવમાનોના ધર્મ સંબંધ કરીકતો લખી છે, જે હિંદુસ્તાનના એક છંડાથી ખીજ છેડા સુધી હોસે હોમે વંચાય છે. એમાના ‘તવમત-નમૂદ’, ‘મીરાતુલ ઉક્સ’ વગેરેએ તો એટલી ખ્યાતિ સંપાદન કરી છે, કે નામદાર મરકાની ઉર્દુ શાગાઓમાં ટેકસ્ટ છુક તરીકે તેમનો સ્વીકાર થયો છે આ અયામાનું પુસ્તક પણ એમનુંજ ગ્યેલ છે

મુસવમાનોમાં વિધવાવિવાહ સથાત્મ છે પણ મેંકડો વર્ધી હિંદુસ્તાનમાં નહેવાથી હિંદુઓના સમાગમના કારણથી મુસવમાનોમાં વિધવા વિવાહનો ચાલ કેટલેક અંશે બંધ થયા જેવો છે. પણ વિધવાવિવાહની અગત્ય છે તે આ પુસ્તકમાં નોંવેવ રૂપે સમજાવવામાં આવ્યું છે.”

ચાત્ર લેખ વિખિન શેક્સપિયરની કથાઓ એ પુસ્તક વિદ્યાર્થી મમૂહમાં બન જણીવું છે, એ દનનું ગ્રીક સાહિત્યમાંના કર્ણુરસ પ્રધાન નાટ્યની કથાનું પુસ્તક ઇંગ્રેજીમાં લખાયલું હતું તે અને પ્રેમાનંદના આખ્યાનો અને ભાસના નાટકોના સાગ ગણમાં લખાવા યોજના કરવામાં આવી હતી, તે પૈનીનું એકજ પુસ્તક લખાઈને મર્યું હતું અને તેનું માન નવર્ગ્ય લવગિડા મહેતાને છે, એકે ભાષાતર ગ્રંથ નરીકે તે ઉંચી ગટિનું છે, અને એક સચ્ચારી જહેનની કૃતિ તરીકે તે વિશેષ આદરપાત્ર છે.

આપણું જીવન વાતોસાહિત્ય હજી મુખપરંપરાએ થોડું ઘણું જળવાઈ રહ્યું છે, પણ ખેદની વાત એ છે કે એ લોકસાહિત્ય સંગ્રહવાને અને તેનો ઉદ્ધાર કરવાને આપણા સાહિત્યકારોએ તેમ સાહિત્યમંથાઓએ કરી તજની જ કરી નથી.

માટેક વર્ષ ૧૯૭૦ એક પારસી મિરાદરે ગુજરાત કાગિઆવાડની વાર્તાઓ મંગલવાનો પહેલ પ્રથમ પ્રયત્ન કર્યો હતો, તે પાછળ એ સંગ્રાહકે પૈમાનો, શક્તિનો તેમ મમ્મયનો પુષ્કળ ભોગ આપ્યો હતો. અને તેના પરિણામે તેઓ 'ગુજરાત કાગિઆવાડની વાર્તાઓ' એ નામથી એ વાર્તાના ત્રણ ભાગ બહાર પાડવાને ગકિતમાન થયા હતા, અને તે એકદમ બોકપ્રિય નિવડ્યા હતા. લાખા મમ્મયથી એ વાર્તા પુસ્તકોની પ્રતો અપ્રાપ્ય થઈ હતી અને બોકપ્રિય એ પ્રતિ વગતી જોઈને મોમાઈડીને જણાયું કે એ પુસ્તકોની નરી આવૃત્તિ કરાવવી તે જરૂરનું છે તેથી મૂળ પ્રત હતી તેમ, તેમાં કાંઈપણ ફેરફાર કર્યા વિના, એ ત્રણ ભાગો સરની કિમ્ને છપાવવામાં આવ્યા હતા, તે પછી એ આવૃત્તિ પણ ખવાસ થઈ ગઈ છે, એ તેની બોકપ્રિયતા સૂચવે છે, પરંતુ હવે પછી જે આવૃત્તિ કાઢવામાં આવે તેમાં જટિલ જોડણીના અને ખીજા સ્વધાગ મમ્મયાનુમાર કરવા જરૂરના હોય છે.

આપમાહિત્ય પ્રતિ સોમાઈડીએ ઝાલુ લઈ આપ્યું નથી અને એ પ્રવૃત્તિ છેલ્લા દશકામાં પગમગ થવા પામી છે, એ પ્રશ્ન વિશે વિચાર થતા કમિટીએ ઓક ક-હરમપ્રધાન નાટકોની કથાઓ, લામના નાટકોનો માગ, પ્રેમાનદના આખ્યાનોનો સાર, સિદ્ધામન બત્રીસીનો માગ-વગેરે ગદ્યમાં વિદ્યાર્થીઓને ઉપકારક થઈ પડે એવા પુસ્તકો ગ્યાવવા ગોઠવણ કરી હતી. નેમાની ઓક કશ્વરસપ્રધાન નાટકોની કથનો ઉદ્દેશ્ય પૂર્વે થઈ ગયો છે અને મામગલદની સિદ્ધામન બત્રીસીનો ગદ્યમાં માર સદગ્ધ થોજનાનુમાર હતો.

એ ગદ્યનાર શ્રી કેશવપ્રમાદ દેસાઈએ જે ભાગમાં રચી આપ્યો હતો; અને એમની લંખનગૈરી એની મનહર અને ગુદર છે કે વિદ્યાર્થીઓ એ પુસ્તકો હોએ હોસે અને રસથી વાચે છે; અને તેનો બહોળો પ્રચાર પણ થયો છે. તેની મોથી આવૃત્તિ મચિત્ર કાઢવાનો પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે, એ એક નોંધવા જેવી ખીના છે. આ પ્રકાશનનો એક આશય, લેખક કહે છે તેમ, 'એ તો ખરો કે એ વાર્તાઓમાં ગમ પડના, વાચક મૂળ કાચ્યો વાચકને ગ્રેમય, એની અમરતિ મને જ થાય.'

“ કવિતા અને સાહિત્ય ” નું પુનઃ પ્રકાશન કેવા સંજોગોમાં હાથ ધર્યું હતું તેની વિગત ‘ રમણભાઈ ’વાળા પ્રકરણમાં આપેલી છે, અને અમે માનીએ છીએ કે એ પુસ્તક ફરી પ્રસિદ્ધ કરીને મોમાંપટ્ટીએ તેના પ્રકાશનની યાદીમાં એક કિંમતી પુસ્તકનો વધારો કર્યો છે.

એ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ કદાવતી વખતે એ પુસ્તકની મંકલનામાં કેટલોક ફેરફાર કરવો છટ જણાયો હતો. તે વિશે ઘટતો ખુલાસો નવી આવૃત્તિના નિવેદનમાં રમણભાઈએ કર્યો હતો, તેજ અહિં આપીયું:

“ કવિતા અને સાહિત્ય ”ની પહેલી આવૃત્તિ ખાલી જવાથી બોલ આવૃત્તિ કાઢવાની સોમાંપટ્ટીએ ઈચ્છા દર્શાવ્યાથી આ આવૃત્તિ મોમાંપટ્ટી તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

પહેલી આવૃત્તિમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા એવા મારા કેટલાક નિબંધ આ આવૃત્તિમાં દાખલ કર્યા છે.

વાચનારની અનુકૂળતા ખાતર આ આવૃત્તિમાં પુસ્તકના જુદા જુદા ભાગ કર્યા છે. તેની ગોઠવણ નીચે પ્રમાણે છે :

ભાગ ૧.	કાવ્યચર્ચા
ભાગ ૨.	સમાજોચના
ભાગ ૩.	ગુજરાતી ભાષાનું બંધારણ અને ઇતિહાસ
ભાગ ૪.	સામાન્ય

પ્રથમ આવૃત્તિમાં જે કેટલાક બીજા નિબંધમાના વિવેચન તથા ચર્ચા “ કાવ્યાનન્દ ” ના નિબંધમાં ઉદ્દિષ્ટ કરેલા હતા તે નિબંધો “ કાવ્યાનન્દ ” થી આ આવૃત્તિમાં જુદા ભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેથી ઉદ્દિષ્ટ ભાગ આ આવૃત્તિમાં પહેલા ભાગના પગિસિદ્ધરૂપે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે કે એ ભાગ વાચનારને સુગમતા યાચ. ”†

તે પછી મોમાંપટ્ટીએ એકલું “ કવિતા અને સાહિત્ય ” નું પુસ્તક જ ફરી પ્રકટ કરીને સંતોષ માન્યો નથી પણ રમણભાઈના સર્વ લખાણોનો સંગ્રહ વ્યવસ્થિત રીતે મંકલિત કરીને પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, “ કવિતા અને સાહિત્ય ” ના ચાર ભાગ થયલા છે, અને “ ધર્મ અને મનઃશાસ્ત્ર ” એ નામથી એક પુસ્તક જુદું બહાર પડ્યું છે, અને એવા

ખીજ એ લાગ થાય એટલું લખાણ હાથપર છે. રમણલાઈનું સઘળું લખાણ મારી રીતે એકિટ થઈ જનતાને ઉપલબ્ધ થાય એજ આ યોગ્યતાનો ઉદ્દેશ છે.

સામાન્ય રેફરન્સ પુસ્તકોમાં અંચ અને અંચકાર પુસ્તક ૧ થી ૪ નો અમાવેશ થઈ શકે અને કવીશ્વર દવપતરામ હસ્તલિખિત પુસ્તક સમ્રાટની સૂચી, જો કે રેફરન્સ પુસ્તક છે તો પણ તે માત્ર પ્રાચીન સાહિત્યના ગળ્યા ગાઠ્યા અભ્યાસીના ઉપયોગની છે; જ્યાં સામાન્ય વાચકને તેમાંનો પ્રવેશક આકર્ષક થશે, તેમ તેની ઉપયોગિતાનો અને મહત્તાનો ખ્યાલ તેના વક્ષમાં તે પરથી આવશે એ સંબંધમાં સવિસ્તર હકીકત એ વિષયના જુદા પ્રકરણોમાં નોંધેલી છે.

સોસાઈટીનો ઇતિહાસ લખાવીને કમિગીએ પાઠની ઘણી ભૂનાઈ ગયતી હકીકતોને પ્રકાશમાં આણી છે, એટલુંજ નહિ પણ સાહિત્ય, ઝગવણી, જ્ઞાન પ્રચાર અને મનાજ સુધારાના ક્ષેત્રમાં કેવો અને કેટલો ફાળો મોસાઈટીએ આપેલો છે, અને તેના કાર્યવાહકો કાણુ કાણુ અને કેવા પુરુષા હતા એને બહુ રસિક જતાત પ્રાપ્ત થાય છે, પણ એ વિશે અભિપ્રાય આપવાનું અમારે હોય જ નહિ.

સાહિત્ય પ્રકાશનોમાં 'પુરાણ વિવેચન' પુસ્તક છેલ્લું નોંધીએ છીએ, પણ તેથી તેનું મૂલ્ય કોઈ રીતે ઓછું થતું નથી. ઉલટું આ પ્રકારનું વિવેચનાત્મક સાહિત્ય રચવા માટે તેના લેખક શ્રીયુત દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીને ધન્યવાદ ઘટે છે એ નૈનીતુ લખાણ આપણે ત્યાં એ પ્રથમ છે. લેખક સારા મસ્કૃતચ છે, તેની સાથે પ્રાચીન ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વના વિષયમાં ઉંડો ગસ ધરાવે છે, ડૉ. સર ગમકૃષ્ણ ભાડાગકરના “વૈષ્ણવ અને શૈવ ધર્મનો ઇતિહાસ” એ પુસ્તકના આધારે એમણે ગુજરાતીમાં એ વિષયને એ લાગમાં ચર્ચેલો છે, તે પરથી વાચકને એમની વિદ્વત્તા અને બહોળા જ્ઞાનની પ્રતીતિ થશે, અને તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ એમનું ‘પુરાણ વિવેચન’ નું પુસ્તક જ છે. સામાન્ય રીતે આપણા પુરાણોના અભ્યાસી જુજ્જમજ મળે છે, પણ એમણે તે સર્વનું અવલોકન કરીને તેમ ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ તેનું દોહન કરી, એમાંના માનનીય સુદાઓ આપણી મમક્ષા ધર્મ છે, તે સાહિત્ય રસિકોને તેમ એ વિષયના અભ્યાસીઓને મહત્વના તેમ વિચારણીય માનુષ મકરો આવા અભ્યાસી અને વિચારશીલ લેખકો બહાર આવે, આપણે પ્રાચીન સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિનો પુનરુદ્ધાર કરવા આપણે ભાગ્યશાળી થઈશું.

વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનમાળાની પેઠે સોસાયટીએ લોકપ્રયોગી વ્યાખ્યાન-
માળા ચોજેલી છે; અને તેનો ઉદ્દેશ આપણા સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સમાજ-
શાસ્ત્ર, ધર્મશાસ્ત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન, અને મંત્રકૃતિ એ વિષયો પર ત્રણથી પાંચ
વ્યાખ્યાનો મામાન્ય જનતા સહેલાઈથી અમલ ગઢે એ દૃષ્ટિએ આપવાના
છે; અને એ યોજનાની રૂઢિએ શ્રીયુત્ત રામનારાયણ પાઠકને “ અર્વાચીન
ગુજરાતી કવિતા ” પર વ્યાખ્યાનો આપવાની વિનંતિ કરી હતી; એ
વ્યાખ્યાનમાળા પૈકીનાં ત્રણ વ્યાખ્યાનો ગત વર્ષમાં એમણે આપ્યા હતાં,
તે “ અર્વાચીન ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય ” એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા છે,
તેમાં વિગતની દ્રષ્ટિએ આપણી અર્વાચીન કવિતાની સનીદા કરેલી છે,
એ કવિતાના અભ્યાસીને બહુ મદદગાર થઈ પડશે. બીજાં ત્રણ વ્યાખ્યાનો
તેઓ હવે પછી આપવાના છે, તેમાં કાવ્યના મામાન્ય સ્વરૂપ વિશે વિવેચન
હોઈને, મામાન્ય વાચકને તે ઝચ્ચિકર અને આકર્ષક થઈ પડશે, એવું
અમારું ધ્યાન છે.

શ્રીયુત્ત વિજયરાય કઃવાણસય વૈદ્યે, ‘વાતમય અને તેના પ્રકાર,’ શ્રીયુત્ત
ગગનવિહારી વનુભાઈ મહેતાએ, પાશ્ચાત્ય મંત્રકૃતિ અને તેના પ્રવર્તકબળો
અને શ્રીમતી મારદાબહેન મહેતાએ, ‘શ્રી રેણુશ્લી, પ્રાથમિક, માધ્યમિક
અને ઉચ્ચી’ એ વિષયોપર, લોકપ્રયોગી વ્યાખ્યાન આપવાનું સ્વીકાર્યું છે.
અને તે વ્યાખ્યાનો કહેવાની જરૂર નથી, તેના નામ પ્રમાણે લોકપ્રયોગી,
થઈ લોકપ્રિય નિવડશે.

છેવટે આપણા ઐજ્યુએટો જેમની દ્રેવેજ અભ્યાસ દગમિયાન લેખન
વાચન અને અભ્યાસની વૃત્તિ ખીણેલી છે અને જેઓ વધુ અભ્યાસ કરવાને
હિચુક હોય છે તેમને ઉત્તેજન મળે એ આશયથી સોસાયટીએ યુનિવર્સિટી
ધનામ નિયંધોની પેઠે, તેઓ એમના અભ્યાસના પ્રિય વિષયપર પ્રયત્ન
લખી મોકલે તે માટે પારિતોષિક આપવાની વ્યવસ્થા કરી હતી, અને તે
માટે નીચે મુજબ નિયમો ચોજ્યા હતા:—

૩. ૨૦૦) ના પારિતોષિકની ચોજના

આપણા સાહિત્ય, ઇતિહાસ અને સમાજનો પદ્ધતિમર અભ્યાસ અને
તેનું સંશોધન કરવાની વૃત્તિ વિકસે એ હેતુથી કચેરીએ પ્રસ્તુત ચોજના
ધરી હતી, તેના નિયમો નીચે પ્રમાણે છે:—

મુખાર્ધ યુનિવર્સિટીનો કોઈ ઐજ્યુએટ અથવા તેા મુજરાત વિદ્યાપીઠનો
સ્નાતક, ગુજરાતી સાહિત્ય, ઇતિહાસ, વિજ્ઞાન, અર્થશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર,

એ વિપયોમાના ગમે તે એક વિપયનો સમગ્ર વા તેના એકાદ અગતો પદ્ધતિસર અભ્યાસ અને સંશોધન કરી, આશરે કુલ્સક્રેપ ૧૨૫ પાનાનો ગુજરાતીમાં પ્રમુખ લખી મોકલશે, તે પ્રમુખને સોસાયટીની પરીક્ષક-કમિટી પમાર કરેથી, મદરદુ પારિતોષિક રૂ ૨૦૦) નુ આપવામાં આવશે.

તેની શરતો

- (૧) ઉમેદવારે ડીગ્રી લીધે ૧૦ વર્ષથી વધુ અમય થયેલો હોવો ન જોઈએ.
- (૨) ઉમેદવારે પોતાનું નામ ન આપતા, માત્ર સચ્ચા-ઉપનામ આપી પ્રમુખ લખી મોકલવો અને પોતાનું નામ અને પૂરૂ અગ્નાયુ જૂના પગખીડી-આમાં સીનમુખ મોકલી આપવું.
- (૩) મદરદુ પ્રમુખ પરીક્ષક-કમિટી મળુ કરેથી રૂ ૨૦૦) નુ પારિતોષિક ફોલોમંદ ઉમેદવારને આપવામાં આવશે અને તે પ્રમુખ પ્રમિદ કરવાનો પ્રથમ દક્ષ સોમાધીને રહેશે.
- (૪) મદરદુ પ્રમુખ સ્પષ્ટ અક્ષરે સહાધન લખેલો જોઈશે.
- (૫) જે જે વિગતો દર્શાવનામાં આવે તેના સમર્થનમાં આધ્યાત્મિક પ્રમાણો નોંધના.
- (૬) પરીક્ષક-કમિટીનો અભિપ્રાય હેવટનો ગણાશે.

પરિશિષ્ટ ૯

No. 82 of 1912.

AHMEDABAD, OFFICE OF THE.
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,

From,

The Honorary Secretary,
GUJARAT VERNACULAR SOCIETY,
AHMEDABAD.

To,

KHAN BAHADUR ADERJI M. MASANI, M. A., D SC
Director of Public Instruction,
BARODA STATE, BARODA.

Sir,

In reply to your letter No 267 of 1912-13 dated 24th October 1912, I have the honour to inform you that the Society has not framed any special and permanent rules for the award of prizes for the writing of books by translations or otherwise.

The procedure is vague in that a Sub-Committee of the Managing Committee called the Book-Committee sends up proposals for getting good and useful books prepared as translations, abridgements, adaptations or original compositions and the Managing Committee then decides upon the books to be written, and thereupon applications are invited by advertisement from persons prepared to write such books. Sometimes the Managing Committee without

any advertisement, selects men of proved merit and entrusts the compilation of certain books to them. And, sometimes, intending authors communicate to the Managing Committee their proposals for writing particular books and the work is entrusted to them if the managing Committee approves of the proposal.

The remuneration to be paid to each writer of these books is mostly fixed after considering the nature and scope of the work and the labour involved in the preparation of the book, more remuneration being paid for original work than for translation.

The Society undertakes printing and publishing of these books, reserving to itself the copy right, the writer being entitled to the honorarium only.

In the beginning of every year book published by the Society in the previous year (not exceeding the price of rupee one each) are presented to life-members and registered libraries of the Society and through them, they reach a large circle of readers.

I have honour,

Sd/- R. M. N.

Hon. Secretary.

આસિ. સેક્રેટરી

"Age fulfills what youth has wished Yeats

આરભમા જે ઇચ્છે પકિત પતારી છે તે અભિના આયશિ કવિ
મિટસના મુદ્રાચેખ (motto) નો અનુવાદ છે અને તેનો અર્થ એવો થય
છે કે યુવક જે અભિનાય એવ્યા હોય છે તે વયે પહોચના પશ્ચિપૂર્ણતાને
પહોચે છે અને જીવનમાં સાહિત્યમય જીવન, -મેરી ગ્રાફીના ગ્રાફીમા
life literary ગાળાના મા એવેના ને પુત્ર હિમ મા મરણ થયા
અમને જણાય છે અને તેમા અમે અત્યંતીનો અદર્શ દાય જ નેપ્રએ છીએ

ચુજીતી ભારાનો અમારો અભ્યાસ પ્રાથમિક શાળાના પાંચ ધોગણ
સુધીનો અને માધ્યમિક શાળામા અને મનેજમા ખીજી ભાષા ફ્રાન્સી દની
એટલે સમૂત શાળાના અભાવે ચુજગતી ભાગનો સાન્નીય અભ્યાસ કરનાતુ
અમાગ માટે કલિન હતુ અને મ્હોટા સેખક ન સાહિત્યકાર થવાતુ અમે દી
ઇચ્છુ પશુ નહોતું પરંતુ ન્તાનપણથી એક લગની નામેરી અને તે વાચનની
અને તેના પ્રતાપે જ અમને પ્રાપ્ત થયુ કર્તવ્ય અમે યથા ક્ષિતિ બળરસને
શક્તિમાન થયા છીએ એકા દિવસ પર મદ્રાસ યુનિવર્સિટી મમમ
કોન્વોકેશન વ્યાખ્યાન આપતા શ્રીમુન ગનરામીએ માયુ જ હતુ હતુ, કે
'read books of knowledge for whatever your depart
ment of work knowledge in the subject of your
department will be always useful'

કોનેજ અવગ્યામા ઇચ્છે સાહિત્યનુ વાચન અને અભ્યાસ વનના,
એ પ્રમાણે અપણ ચુજગતી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ સાધવાના વિચારો રૂપેના
માડયા અને એવામા સ્વર્ગ્ય ભાષ ગણિતગમે "ચુજગન સાહિત્ય અમા
નવી રચાપી હતી તેમા જોડાના, અને ત્યા એમના નિમ્ન મદવામમા
આવના એ વિચારોને જ્ઞમ મજુ હતુ મોમાદગીનો ૫ વર્તનો હાપેતો
વૃત્તાત તે અરસમા અમારા દાયમા આની ચયો અને તેનુ નિગીચ
કરતા તેના કાર્યક્ષેત્રની મયાદા અને કાર્ય પદતિ વિરો, મમમપણે મિદાય

ਗਿਆਨ ਨਿਰੰਜਨ ਜੀ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ

મન ૧૯૦૬ થી ૧૯૩૩ સુધીના વર્ષોના મોનાર્કીએ કરેલા પ્રદાનનો
કૃત્રિમ ચિત્ર ૧૧

(૪ ૨૬૫)

લોકન કરતો એક વિવેચનાત્મક લખ આપણા સુપ્રતિષ્ઠિત માસિક “વસન્ત” માં છાપના મોકની આપ્યો હતો. તે સમયે સોસાયટીના નિર્દેશ પરત્વે વર્તમાનપત્રોમાં અવાગનવાગ ચર્ચાપત્રો પ્રસિદ્ધ થતા હતા. આ મનની આમાં ગુનક માનસ પર અમોઘ થવા પામી હતી.

મન ૧૯૦૭માં સ્વર્ગસ્થ લાઈ બોગીન્દ્રરાય મુખાઈ મેનામદનમાં જોડાતા મહિત્વસભાના મંત્રી તરીકે એમની જગોએ અમે નીમાયના તેના અંગે આપણી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ પ્રતિ વિશેષ લક્ષ જવા પામ્યું હતું. ખીજે વર્ષે ખી એની પરીક્ષા પાસ કરી અને જમા ફેરોશીપ મળી એ વર્ષે સોમાઈ ગીએ તેનો હીગ્ગ મહોત્સવ ઉજવવાનું હતાં. એમને લાગ્યું કે આપણા પ્રાન્તની, જુની, જામેની અને સુપ્રતિષ્ઠિત સરથાના ચાર્જની આ અનમરે કર થરી જોઈએ આ એ વિચાર સાહિત્યસભાની મેનેજીંગ કમિટી મમક્ષુ કરી મોસાઈગીને એક માનવન આપવાની વ્યવસ્થા કરી, જેનો વૃત્તાન્ત વિભાગ ખીજામાં આપી ગયો છે.

આ સમય હગિયાન મોસાઈગીમાં જોડાવાનો અમને વિચાર સરખોએ આવેનો નહિ. તેનું કાગળ ગુજરાતી ભાષા સહિત્ય વિશે અમે બહુ થોડું જાણતા હતા એટલુંજ નહિ, પણ તે કાર્ય ઉપાડી લેવાની અમારી અશક્તિ એ પણ મુખ્ય કહેવાય ઇતિહાસ પ્રતિ પક્ષપાત અને બી એ મા આ ઠક વિચાર તરીકે ઇતિહાસને પસ કર્યા હો, અને ફેરોશીપ મળવાનું નહીં થતા એમ એ ની પરીક્ષા સાથે આગને વગસે સર ગ્રાન્ડ લી જેઠમ યુનિવર્સિટી પ્રાઇઝ હનામ મળ્યું હતું તેમથી ઇતિહાસ અને અથશાસ્ત્ર ૥ મેળા ખચ ગ પુસ્તકો પણ ખરીદ્યા હતા.

પગનું જે વાતાવરણમાં અમારી પ્રવૃત્તિ થઈ રહી હતી, તેની ૧૦ અગમ્ય અમને નહિ વા હા ગૂં બળથી જે ચાલેને અમે એમ એ ની પરીક્ષા માથે ઇતિહાસનો વિચાર લીધના પડતો મૂકી હજીજ અને ગુજરાતી એ જે નવા વિષયમાં જ પના યુ ન માટે અમારી પૂર્વતિયારી માર્ગ નહોતી એમ નિશ્ચય કહી શકીએ એ પરીક્ષામાં નિષ્ફળતા મળી એ ઉપરની દગીઝન જેના સદજ મમજશે પણ એમાં સતોષ એના પુરનો દનો. તેમાં પામ થરામાં એક દ માર્કમાં ૬ માર્કસને ખૂટ પડ્યો હતો, આ ગુજરાતીમાં ૧૦૦ માં ૬ મેળવી શક્યા હતા.

ફેરોશીપનું વર્ષ પૂર થતા મહ પણ નોમરીએ લાગી જવું જોઈએ એને મુખાઈમાં મેન્ડરી ફ્રેન્ચ ટીચર્સ ગેજમાં લખન થવા અગ્ર કરી તેમ એમાં

સોસાયટીના આમિ સેક્રેટરીની જગ્યા ખાલી હતી તે માટે પણ અરજ મોકલી આપી હતી

મન્યુઆરીમા મુખ્ય જયા અને ત્યાં મેકેન્ડરી ટ્રેનિંગ ગેનેજમા પમદી થવાથી અમે દાખલ થયા, અને એક પખવાટીયુ ગ્લા પણ ખગ, એજલામા સોસાયટીના આમિ સેક્રેટરી તરીકે નિમણુક થયાના અમાચાર મળ્યા, એજે મનની અનેક ગકમચવના અને સરકારી ખાતાને છેડી ખાનગી નોકરીમા જોડાવા અમદાવાદ પાછા ખેચાર્ધ આપ્યા હતા

સોસાયટીમા હાજર થતા પહેલી જ મુનાકાતે જોન મેકેટરી માટેએ કામ બનાવ્યુ કે સોસાયટીને માહિત્ય મચ્યા તરીકે સરકાર તરફથી નાણાની મદદ મળે એની મતનમનો જગણી ખાતાના વડાના નામનો પત્ર વખી લાવો, એઓ માહેમે એ સોસાયટી તરફથી અરજ આવે એ વિશે ધન્યો વિચાર કરવાનુ ફરમા મળુ છે

ગેનેજના વાનાવરણમાથી તાજ બહાર નીકળેતા, ઉત્સાહભર્યા પણ બહારની દુનિયાના વ્યવસાયી વ્યવસયા, પગલુ એ નવા શિક્ષણે એક બક્ષીય આપેલી છે અને તે પોતાનો માર્ગ અને સાધન સોધી કાઢવાની અને તે પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ-resourcefulness સરકારી જગણી ખાતાના વડાને ની રીતે મળેધવા, પત્રમા વિષયની રાડઆવ મે કરી, નાણાની મદદના વિષયમા શા મુદ્દાઓ ચર્ચવા, વગેરે પ્રશ્નોએ અમને પ્રથમ તો મુજબ એ પહેલી કમોગી હતી અને અમને તે વખતે આકરી પણ લાગી પ લુ નાહિમત ન થતા અમને ખિચિત એવુ અને ધણીવાર ફેરેલુ યુનિવર્સિટીનું ફેરેડુ હાથમા લીધુ અને તેમા અરકાર માથે યુનિવર્સિટી ટ્રી રીતે પત્રવ્યવહાર કરતી તે ધોગલુ પ્રદલુ થયું અને અમાઉ સોસાયટી વિશે લેખ લખવામા ૫૦ વર્તનો તેનો રીપોર્ટ બહુ ખ્યાનપૂર્વક વાન્યો હતો તે આ અવમરે અમને બહુ ઉપયોગી અને મદદગાર નિવડ્યો

પ્રસ્ટુત પત્રનો ખગડો જીજે દિવસે લાનશ કરખાઈને મનાવ્યો, મનમા લીતિ ગ્હેની કે રખેને દપગ મળે તે નામલુગ થાય, પણ તેમાથી એક ન્દાનીશી બૂન માત્ર કાઢી અને તે પત્ર જેમજે મલુગ ગખ્યો એથી અમને કહક શાતા વળી અને જગાગના વિશ્વાસ બેરો

આ તો આન્ટના નાણાના પ્રમનની રાડઆવ થઈ; તે પત્ર મળતા મે ડિરેક્ટર માહેમે સોસાયટીના કામકાજનો મવિખા જતાન મમાવ્યો સોમાઈટીના કામકાજની રૂપરેખાથી અમે પગિચિત દતા, પણ તેની વિચનોથી

વાકેશ્વર નહિ; તેમ છતાં પાછલા રીપોર્ટ વાંચવા માંડ્યા અને તે પરથી કેટલીક હકીકત વ્યવસ્થિત રીતે સંકલિત કરીને એ આખો મુસદ્દો સોસાયટીના કામના પૂરા જાણકાર અને અનુભવી ઝોન સેક્રેટરી લાલશંકરભાઈ પાસે રજુ કર્યો. એમણે તો એ મુસદ્દાના એ પેરા વાંચ્યા; અને ત્યાં એક એ નવી આમનો સૂચવીને એ મુસદ્દો નવેસર લખી લાવવાનું કહ્યું. એમની પદ્ધતિ એવી કે મુસદ્દો પૂરા વાંચે નહિ; તેનો થોડોક ભાગ વાંચે અને કોઈક રથએ સુધારવાનું જણાય ત્યાં અટકે અને પછી પોતાનું દષ્ટિમિન્દુ જણાવી તે પ્રમાણે આગળ લખવાનું કહે. આ પ્રમાણે અમારી પાસે ત્રણ ચાર વાર એ મુસદ્દો એમણે ફરી ફરી લખાવ્યો હતો; પણ અમે એમા જોઈ શક્યા હતા કે એમ કરવામાં એમનો હેતુ અમને તાલીમ આપવાનો હતો. આ કાર્ય કંટાળાભર્યું અને થ્રમવળું થઈ પડતું. પણ ચિવટપણે અમે તેને વળગી રહ્યા. એથી અમને શિખવાનું પણ ઘણું મળ્યું; અને લાલશંકરભાઈને સંતોષ થયો, એજ અમારે મન અમારા કાર્યની સાર્થકતા હતી. એ પ્રસંગ ખીજી રીતે અમારી કારકીર્દિ સાથે તેમ સોસાયટીના ઇતિહાસમા યાદગાર રહેશે, એટલા પૂરતો કે સરકારે એ પત્ર સાદર થયા પછીથી સોસાયટીને વાર્ષિક રૂ. ૫૦૦ની ગ્રાન્ટ બક્ષી હતી; અને આજુ વર્ષમાં રૂ. ૧૦૦ વધારી તે ગ્રાન્ટ રૂ. ૬૦૦ની કરવામાં આવી છે.

થોડીક મુદત થઈ એટલે એમણે અમને ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં સધળા પુસ્તકોની વર્ગીકૃત સૂચી તૈયાર કરવાનું કામ બતાવ્યું. પક્ષાળેલા ઘઉં દળવા જેવું એ કઠિન કાર્ય હતું, જેમાં કોઈ રસ પડે નહિ.

લાલશંકરભાઈની પ્રકૃતિ એવી ખરી કે તેઓ જે કોઈ કહે તેનો તરત અમલ થવો જોઈએ; તેમાં મુસ્કેલી હોય તો પછીથી તે વિંગ રીપોર્ટ કરવો પણ હુકમનું પાલન તાબડોતોબ થવું જોઈએ.

સોસાયટીનું વહીવટી કામ, પુસ્તકોનું ટ્રુક વાચન, જ્ઞાનપ્રકાશનું સંપાદન કાર્ય, અને ટ્રસ્ટ કંટોનો નિયમાનુસાર વહિવટ અને તેના અંગેની નાણાંની જવાબદારી, એ બધા કાર્યોમાં એટલો જોષો સમય વ્યતીત થતો કે અન્ય કાર્ય માટે ભાગ્યે જ પુરસદ મળે; એ સિવાય અવારનવાર કોઈ કોઈ સોસાયટીના કે અન્ય કામસર મળવા આવે, તેમને પણ સાંભળવાના ને સંતોષવાના હોય; અને આ કામનું દજાણુ ઝોણું ન હોય એમ સોસાયટી હસ્તક એક વા ખીજી જાહેર પ્રતિષ્ઠા આવી ઉભી હોય, તેમાં પણ કામની જવાબદારીના હિરસો હોય જ.

પરંતુ અમે તે કાગળ હો, લાવશ'ક'ભાઈના દ્વાય નીચે કામ કરવામાં
અમને રમ પડતો અને તેમા ગદત પણ રહેતી; તેઓ વળી એક
શિખાઉને પાવરવો કરવો હોય. એની રીતે નની નની પ્રવૃત્તિઓમા અમને પરાવી
પથોટતા હતા. ત્રણ વર્ષમા એમની પામે અમે જેટલુ દુનિયાદારીનુ જ્ઞાન
અને અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા તેટલુ પગીના સમયમા મેળની સકયા નથી

પહેલે વર્ષે સોસાઈટી હસ્તક કારોનેશન ફંડનું કામ આપ્યુ હતુ;
અને બીજે વર્ષે દુકાળ પડતા મોમાઈટીનો રટા તે કામમા જોડાયો હતો.

ઉપરોક્ત ગુજરાતી પુસ્તકોની સૂચીનુ કામ અમે આપુ વહીવટી કાર્ય
આથે મલાગી શકીએ એમ નહોતુ, તેથી તે પડતુ મૂકાયુ, પણ તેને ન્યાને
બીજે વર્ષે સોસાઈટીના પ્રકાશનોની સૂચી, વિવિધવાગ અને સવિનય યોગ્ય
તેનો ઉપયોગ કરવાનુ સુતર ચર્ચ પડે એ કારણસર, તેનું વર્ગીકરણ લેખક-
ના અને કિંમતવાગ કરી તેમ છતાં વાચકોની માન્યતા મળુ; અથવા પુસ્તકો
લુપ્ત તારની કાઢી બતાવ્યા હતા; અને મોમાઈટીનુ લાઇબ્રેરીનુ પ્રેરણ
છપાતુ હતુ, તેમા ફેક્ટરની સુગમતા માફ લેખકોની નામાવગી તેમ
પુસ્તકોની કલ્પાવારી નાખ્ય કરી હતી.

ત્રીજે વર્ષે દુકાળનુ દિમાખો કામ આપુ હતુ, લાવશ'ક'ભાઈનો
સમીપન લઘટી હતી, છતાં નવી પ્રવૃત્તિ તરીકે સોમાઈટીના મદદમાના
હસ્તકિર્મિત પુસ્તકોની માફીનું કામ તે પગી આપ્યુ હતુ.

પણ એ પ્રવૃત્તિઓ એવી કે મગજને કાઢી તરફી આપવી પડે નહિ;
ઓફિસનુ આપુ કામ થતુ જાય, અને ઉપર દર્શાવેલુ કામ પણ આરોપાતુ
જાય લેખન કર્યાં મોમાઈટીમા થઈ શકે એવી નિગમ જ હોતી નથી કાંઈક
કામમા ચિત્ત પરાવાય કે તેમા એક વા અન્ય કાર્ય નિમિત્તે વિરોધ પડે.
વાચનનો શોખ હોય તો ચોટલાલુ વાચી સકાય. લેખન કાર્ય તો અનકારો
પેર જ કરવાનું હોય અને તે પણ જે કાર્ય જરૂરનુ માથે આવી પડ્યુ હોય
તેમ દાયમા લેવાતુ હતુ.

મન ૧૯૧૨ ના ઓક્ટોબરમા લાવશ'ક'ભાઈનુ અવમાન થયુ, તે
પગી સોમાઈટીના તંત્રમા લાવશ'ક'ના દિમાખા પેમાના અંગે, જે તેનું ખર
કાગળ અંગત મગદૂય હતો, ખટંગ ઉત્તો થયો. અને અમારી ચિત્તિ
પણ તેમા બંધુ કમટી અને વિવિધભાગી ચર્ચ પડી હતી માલિય મેવાના
મનોરથો મંજૂરના પાનાના મદેવની પેરે તુટી પડ્યા હતા અને તેથી અમે

એટલા હતાગ થયા હતા કે સન ૧૯૧૯ માં મોસાઈનીમથી નિવૃત્ત થઈ સ્વતંત્રપણે પત્રકારિત્વના ધંધામાં જોડવાનો નિર્ણય સુદા કર્યો હતો.

પણ કહેવત છે તેમ નિગાળાના વાદળમાં આસાના કિણ્વો છૂપાઈ કાયમા હોય છે.

સન ૧૯૨૦ માં મોસાઈનીના પ્રમુખ તરીકે દી. બા. ઝશનવાવભાઈ પસદ થતાં એ નિગાળાના દિવસો જતા રહ્યા, અને કમિટીની મદાયતા, મહાનુભૂતિ અને સમતિથી પ્રતિ વર્ષે કામને કામ નવું કાર્ય કે પ્રવૃત્તિ ઉપાડી મેળા અમે મક્કિમાન થયા હતા, તેનો મમય વૃત્તાત આ ઇતિહાસનાથી મળશે અને એજ અમાગ વર્ષનો રીપોર્ટ છે. અમે તો અંગ્રેજી કવિ કમો Clough) ની નીચેની પંક્તિમાં માન્યુ છે.

‘Serve in thy post, be faithful and obey.’

મોસાઈનીનો ઉદ્દેશ ણીભૂત કરવામાં અમે થોડી પણ તેની મેવા કરી શક્યા હીએ એમ આ વિશ્વાગના વાચન ૧૪ી વાચકની પ્રતીતિ થશે તો એ જ અમારે મન મહોટે મતોપ છે, અને તેમાં અમે કૃતાર્થ થયા એમ મમન્યુ. મોસાઈનીના ગુજરાતના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનો અને મહાજનોના ગદ્ય પગ્યથમાં આવરોનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયેલો છે તેને અમે અમારે અહોભાગ માનીએ છીએ. આપણા શાસ્ત્રકારોએ સત્તમગતુ મહાત્મ્ય કંઈ એાછું વર્ણવ્યું નથી.

મોસાઈનીના કાર્યક્રમ વિષે નીચે મુજબનાઓ અમે ગ્રાંથેજમાં લખ્યા હતા ત્યારે કરી હતી, અને મોસાઈનીમાની અમારી કાગ્જીદિ દગમિયાન એમાથી અમે શુ થ કરી શક્યા અથવા તે દિશામાં કેવો પ્રયત્ન કર્યો તે જોઈ શકાય તેટલા સાર એ લેખ, વિખાગ ૨ માં અમે ફરી જાણ્યો હતો.

મોસાઈનીનો ઉદ્દેશ માહિત્યનો નિકાસ અને અભ્યુદય, ડેગરની અને જ્ઞાનપ્રચારનો છે. આમાંના એ અંગો સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ અને જ્ઞાન પ્રચાર અર્થે મોસાઈની સારી પ્રવૃત્તિ આદરી રહી છે એમ તેના વાર્ષિક પ્રકાશનો અને રીપોર્ટ પરથી માલુમ પડશે.

અમે ઈંગ્લીએ છીએ કે મોસાઈની હવે કેગવણીના-ગુજરાતી દ્વારા ઉંચી ડેગવણીના પ્રજ્ઞને હાથમાં લે. એ મંમંધમાં મોજાનાપૂર્વક પાથ કે દમ વર્ષનો કાર્યક્રમ રચવામાં આવે તો કેટલુંક સંગીન કાર્ય થઈ શકે

એવું અમારું માનવું છે, અને તે દિશામાં વિકાસ અને વિસ્તાર માટે હજી અવકાશ છે. સોસાયટીએ વળી એવી પ્રતિજ્ઞા બેસાડેલી છે, અને તે એટલું સામર્થ્ય ધરાવે છે કે ગુજરાતી દ્વારા ઉંચી ઇજ્જતભૂતો પ્રશ્ન જો તે ઉપાડી લે તો તેમાં તેને અવસ્ય સફળતા મળે; અને અત્યારના સર્વ સંજોગો એ કાર્યને અનુકૂળ પણ છે.

અખતરાશ્ચે પુત્ર વધના સ્ત્રીપુરુષના વર્ગ રચાવવા સોસાયટીએ ત્રીજે વર્ષે ઠરાવ કર્યો હતો પણ દેશમાં વ્યાપી રહેલા અશાંત અને ઉદ્વિગ્ન વાતાવરણને કારણે તે ઠરાવનો અમલ કરવાનું સુલભતા રાખવું પડ્યું હતું. એમાં શિક્ષણ સાથે સાહિત્ય, ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, આરોગ્ય, નાગરિકના ધર્મ વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કર્યો હતો અને તેનો આશય જેમનું જ્ઞાન અધવચ્ચી અટકી પડ્યું હોય, અથવા જેઓ એ વિષયનો વધુ પરિચય કરવા ઇચ્છતા હોય તેમને ૧૦ થી ૧૨ વ્યાખ્યાનમાં એ વિષયનું સામાન્ય અને ઉપયોગ પુરતું જ્ઞાન આપવાનો પ્રયત્ન કરવો અને વ્યાખ્યાતા તરીકે એ વિષયના નિષ્ણાતોને પસંદ કરવા. પણ એ યોજનાની એટલેથી સમાપ્તિ થવી જોઈતી નથી. જેમ સંસ્કૃત પાઠશાળામાં સાહિત્ય, વેદાંત, ન્યોતિય, વ્યાકરણ, ન્યાય વગેરેનું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા છે તે મુજબ જેઓ વર્ગીકૃત ધાર્મિક પરીક્ષા પાસ કરી આગળ ગુજરાતીદ્વારા વધુ શિક્ષણ મેળવવાને ઇતેજાર હોય અથવા તો ત્રીજા વર્ષમાં પાસ થયેલો સ્કૉલર એકાદ વિષયમાં ગુજરાતીદ્વારા વધુ અભ્યાસ કરવાને ઉત્સુક હોય તેમના શિક્ષણ માટે સોસાયટી ગુજરાતીની પાઠશાળા રચાવે, તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે અને તે દ્વારા ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના વિકાસ અને ખીલવણીમાં ધણું કરી શકાય એવા અભિપ્રાયના અમે છીએ.

ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યનો અભ્યાસ વધારી શકાય અને તેને ઉત્તેજન મળે એ આશયથી પૂર્વે સોસાયટીએ એમ. એ; માં ગુજરાતીનો વિષય લખતે ફોતેદમંદ થનાર ઉમેદવારને શ. ૨૦૦) નું ધનામ આપવાનું નક્કર કર્યું હતું અને ત્રણ ગૃંદરથોને તે ધનામ અપાયાનો ઉમેલ ખીજા ભાગમાં કરવામાં આવેલો છે. ખી. એ., ના વર્ગમાં ગુજરાતીના અભ્યાસને રથાન મળ્યા પછી અમને જણાયું કે એ વિવાદી ખી. એ; ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવા પછી એમ. એ; ની પરીક્ષા સાથે એજ વિષયનો અભ્યાસ કરે તેને સાથ માસિક શ. ૨૦) ની એક કે બે સ્કૉલરશીપો રથાપવી. વળી એમ. એ. નો અભ્યાસ કરતા સાથ ગુનિવર્સિટીએ વિજ્ઞાન અને વૈદકની કેટલીક

જાણીતી સંસ્થાઓને તેમા અમુક વિષયનો અભ્યાસ કરવા સ્વીકારેલી છે, એ પ્રમાણે સોસાઇટીનો-ગુજરાતી વિષયનું શિક્ષણ આપવા સાડ યુનિવર્સિટી તરફથી સ્વીકાર થાય તો પણ ગુજરાતીના અભ્યાસને ઘણું ઉત્તેજન મળે અને એ સૂચનાના સમર્થનમા એની દલીલ અમે કરી હતી કે ગુજરાત કોલેજમા ગુજરાતીમા એમ. એ, નો વર્ગ લેવાને મંજૂર નથી. દી બા. કેશવલાલ ધ્રુવ એ કોલેજમા ગુજરાતીના અધ્યાપક છે અને એમ. એ, ના ઉમેદવારોને મદદ કરે છે. એઓ સોસાઇટીના પ્રમુખ છે, અને સોસાઇટીનો ગુજરાતી પુસ્તકોનો મંચલ સમૃદ્ધ અને મોટો છે, અને દી બા. કેશવલાલભાઈની દેખરેખ અને સૂચના હેઠળ એ વિદ્યાર્થીઓ સોસાઇટીમા અભ્યાસ કરે તો તેમા એમનો જેમ લાભ મહેલો છે, તેમ સોસાઇટીનું ગૌરવ વધીને તે જે હેતુથી સ્થાપાયેલી છે, તે કાર્યને તેથી ઉત્તેજન મળે છે. પરંતુ કેટલીક વ્યવહાર મુશ્કેલીઓ વચમા નડતા, એ જે પૈકીની એકકે યોજના વ્યવહારમા આણી શકાઈ નહોતી.

સન ૧૯૧૭ મા 'ગુજરાતી ભાષાના વધુ અભ્યાસ, વિકાસ અને અભિવૃદ્ધિ અર્થે ગુજરાતી યુનિવર્સિટીની યોજના' એ સંવિધન પર એક લેખ અમે લખ્યો હતો અને તે કાર્યમા સોસાઇટી આગેવાની લઈ શકે એમ દર્શાવ્યું હતું. પરંતુ વિદ્યાર્થી એ શબ્દ સાથે કેટલાકને એમ લાગ્યું કે તેમા વૈદક, ખેતીવાડી, ઇંછનિઅરીગ, વિજ્ઞાન વગેરે વિષયોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ અને એ કાર્યક્રમ વિકટ, મુશ્કેલીભર્યો અને ખર્ચાળ થઈ પડે અને એવું મોટું કાર્ય ગભરાત્રયે થઈ શકે અમારો આશય એ લેખમા મુખ્યત્વે ગુજરાતી દ્વારા ઉંચું શિક્ષણ આપવાની વ્યવસ્થા થવી જોઈએ એ બતાવવા પુરતો હતો અને અમે હજી માનીએ છીએ કે શબ્દની પંચાતમા નહિ પડતા, ગુજરાતી કોલેજ વા ગુજરાતી પાઠશાળા એવું નામ રાખીને સોસાઇટી ગુજરાતીદ્વારા ઉંચું શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય શરૂ કરે તો ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યના અભ્યાસને ઘણો વેગ અને બળ મળે આ અભ્યાસનું મૂલ્ય આર્થિક દૃષ્ટિએ આકર્ષાતું કે જ નહિ એમ અમારે ગ્રંથ જણાવી દેવું જોઈએ.

સોસાઇટીનું પુસ્તકાલય ઉપર જણાવ્યું છે તેમ, મોટું અને સમૃદ્ધ છે પણ એ પુસ્તકાલયમા ગુજરાતીમા પ્રમિદ્ધ થયેલા સર્વ પ્રકાશનોનો મંચલ ઉપલબ્ધ હોય અને તેની કાયમ ગ્રાસવશી માટે યોગ્ય વ્યવસ્થા

યર્ષ હોય એ અત્યંત આવશ્યક છે, તે માટે ઘટના પ્રયાસ યર્ષ રહ્યા છે, એ 'પુસ્તકાલય અને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ' નામનું પ્રકરણ વાચતા તરત માનુષ પડશે; પણ તે માટે અત્યારથી તગ્વીજ થવી જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તેને માત્ર એક સાગ્ર મંથપાલની નિમણુંક કરી જરૂરની છે.

જે ઘોઘણે સોસાઈટી તેના પ્રકાશનો આજીવન સમાસદોને અને રજીસ્ટર સામગ્રીઓને ભેટ આપે છે એથી એનું જ્ઞાનપ્રચારનું કાર્ય સાફ થાય છે, એ તો તેનો એક માર્ગ છે પણ ગામડે ગામડે વાચનાવધો, પુસ્તકાલયો, ફરતા પુસ્તકાલયો, બાળપુસ્તકાલયો, અને રેફરન્સના પુસ્તકો વગેરે માટે સતત ગોઠવણ થવી જોઈએ, અને અમે દિગ્ગ્જીએ છીએ કે સોસાઈટી નવી નિમાયવી પુસ્તકાલય કારોબારી સમિતિ સાથે સહન કરી એનો યોગ્ય માર્ગ શોધી કાઢશે.

ગુજરાતમા પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું કાર્ય સોસાઈટી ઉપાડી લે એ સર્વથા યોગ્ય છે અને તે એના ઉદ્દેશમાહેનું એક કાર્ય છે.

પુસ્તક પ્રચાર અને પુસ્તક વેચાણ સાફ પણ ઘટતી ગોઠવણ થવી જોઈએ છે એ દિશામા પ્રયત્ન જ થયો નથી, તેથી એ પ્રવૃત્તિ કુદિત ગહેતી છે, પણ આપણા પ્રાતર્ભા વાચન શોખ વધતો જાય છે તેથી એને ઉત્તેજન મળવા પુરો સભ્ય છે.

મોમાઈટીના પ્રકાશનોમા મોટી ખામી સારા મુદ્રણ કામની માનુષ પડ છે, તેના પ્રકાશનો જુદા જુદા છાપખાનામા વહેંચાયવા ગહે છે તેથી મુદ્રણ કામ એકસરખું અને સફાઈમંધ આવતું નથી, અને અશુદ્ધિ પણ ઘણી ગહે છે. તેમજ મુદ્રણ કળાની દૃષ્ટિએ તેમા સુધાગ થવાની જરૂર છે. એ તો મોમાઈટી પોતનું છાપખાનું કાઢે તો જ બની શકે પણ તે માફ મર્યાદિત જવાબદારીવાળી નથી કે પત્ની સોસાઈટીના આશ્રય હેઠળ રચાયરી જોઈએ અને તે નફાકારક થાય એ વિશે અમને શંકા નથી.

કોઈ પ્રશ્ન કરે, આ સમજા કાર્યો માટે મહેરો મટાફ રાખવો પડે અને તેનું ખર્ચ પણ જાડું વધા જાય

પુસ્તક વેચાણ અને ગ્રેસમાથી વખતે થોડો ધણો નફો કરી શકાય પણ મોસાઈટી એ વેપારી મંડળી નથી, એટલે એમાની ધણીખરી પ્રવૃત્તિઓ સેવા અર્થેજ ગહેવાની અને તેનો ખર્ચ મોમાઈટીએ ઉપાડી લેવો પડે.

પરંતુ એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર મેલાલાવી માહિત્ય-ગસડોનો મેનકમણુ રચાણીને મારી રીને કરી નકાચ

મોમાઈનીનું હમણાનું આખું તન આમિ. મેકેટરીમા જ કેન્દ્રિત છે, અને તેના હસ્તક નીચે સુજન ખાતાઓ વા પ્રવૃત્તિઓ છે —

(૧) પુસ્તક પ્રકાશન-નવા અને જુના પુસ્તક, ૬૦ વર્ષ સરેરાશ સખ્યા ૧૦ (૨) શુદ્ધિપ્રકાશ-આશરે ૫૦ ફરમા, ચાર અકના, (૩) પુસ્તક વેચાણ અને બક્ષીય પુસ્તકો આશરે કિમત રૂ ૧૦૦૦૦ ના, (૪) ૧૬૫ ટ્રુટ ડોકોનો વહિવટ, આશરે ૩ માસ જ નાખના, (૫) પુસ્તકાલય, (૬) મુ વાચન (૭) પ્રેમાભાઈ દોનનો વહિવટ, (૮) પ્રતિષ્ઠા

એકજ વ્યક્તિના હસ્તક આ મર્મ ખાતાઓનો વહિવટ દોવાઈ તેનો વિકાસ થઈ શકતો નથી, અને એ પ્રવૃત્તિઓ પુગતી હકકાગ વિના યત્રનત ચાનુ ગખનામા આવે છે પણ તેને મલાગી તેનાગ યોગ્ય વ્યક્તિ નિગાળી દોય તો તેનો વિકાસ તેમ ઉપયોગ માગી ગીતે આવી શકાય તેમ વખાગી શકાય

‘મુમાઈ મમાચાગ’ના મિનાળી અજ માડ મન ૧૮૨૮ મા અમે ‘સુજન વર્નાક્યુનર મોમાઈની-તેના કાર્યક્ષેત્રનો મિત્તાગ અને વિકાસ’ એ શિર્શકથી એક નેખ નખ્યો હતો, તેમા ઉપરોક્ત માહિત્ય સેનક ગણુની યોજનાનો ઉત્તેજ કયો હતો +

દેશમા નરી જગૃતિ આવી છે, જનપીનો પ્રચાર વધતો જાય છે માહિત્ય પણ મીનવા માણુ છે, તેનો પદ્ધતિમગ અભ્યાસ થવા માગ્યો છે, એનુજ નહિ પણ સેનાલાની માહિત્યના અભ્યાગીઓ અને લેખન હવે સાગ પ્રમાણમા મળી શકે એમ છે

મોસાઈટીએ સમયાનુમાગ પ્રગતિમાન ગહેવ દોય તો તેના ચાનુ વહિવટમા વગ્તો દેરકાગ કગ્વો નેમજે, આજ મુરી આખું તન એક આમિ મેકેટરી હસ્તક ગહેલુ છે, તેને જુદા જુદા મિલાગમા વડેની નાખી, એક એક નિગાળી જનામતાગ વ્યક્તિને તે તે મિલાગનો વહિવટ મોપવો જોઈએ, તો તેમા કામ માગ થગે એટલુ જ નહિ પણ તે કાય્ ખીની ઉગે અને દીપગે

ત્રણ કે પાંચ સેવાલાની સાહિત્ય રસિકો એકજ સંસ્થામાં કામ કરવા એકત્ર થયે તેની પ્રતિમા નવું ચેતન આવશે. એથી વ્યક્તિગત લાભ મળશે; સંગઠિત કાર્યનો લાભ મળશે; પરસ્પર સહકારથી કેટલાંક નવાં અને મહત્વના કાર્યો ઉપાદી શકાશે. સંઘબળ આ સુગતું પ્રવર્તક બન છે અને સોસાયટીનું તંત્ર હવે પડીથી એવા સેવાલાની સાહિત્ય રસિક સેવકગણથી ચાલે એમ અમે હૃદયીએ છીએ, પરમાત્મા તે આશ્વ રૂપીભૂત કરે, એજ અંતિમ પ્રાર્થના.

પરિશિષ્ટ ૯
સન ૧૯૦૬ થી ૧૯૩૩ સુધીનું સોસાયટીની પ્રગતિનું
માપસૂચક રેખાચિત્ર

ઈ.સ ૧૯૦૬ માં
૫૭૦ હતા

સભાસદો

નવા પઠપવધીને
૧૧૧૫ થયા

તેમાંથી ૩૯૧ ડી
થઈને ૧૯૩૩માં ૩૯૫
૭૨૪ સભાસદો
રહ્યા.

રજિ-
સ્ટર્ડ
લાય-
બ્રેરી

૧૯૦૬ માં
૧૦૫ હતા

૧૯૩૩માં ૫૭૬ થઈ

૧૯૦૬ માં
સંખ્યા ૩૯૬
૩૧.૨૨૪૫૦૯

૨૨૨
૬૬

૧૯૩૩ માં
સંખ્યા ૧૬૫
૩૧.૬૭૪૭૩૨-૬-૮